CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM VINDOBONENSIS.

VOL. LXVIII:

S. GAVDENTII TRACTATVS.

RECENSVIT

AMBROSIVS GLVECK.

Verlag der
Österreichischen Akademie
der Wissenschaften

ÖAW

VINDOBONAE.
HOELDER-PICHLER-
TEMPSKY A. G.

LIPSIAE.
AKADEMISCHE VERLAGS-
GESELLSCHAFT M. B. H.

MCMXXXVI.

S. GAVDENTII EPISCOPI BRIXIENSIS TRACTATVS.

AD FIDEM CODICVM

RECENSVIT

AMBROSIVS GLVECK.

Verlag der
Österreichischen Akademie
der Wissenschaften

ÖAW

VINDOBONAE.
HOELDER-PICHLER-
TEMPSKY A. G.

LIPSIAE.
AKADEMISCHE VERLAGS-
GESELLSCHAFT M. B. H.

MCMXXXVI.

OMNIA IVRA RESERVATA.

Nr. 11.958.

Vindobonae.
Ex universitatis Vindobonensis officina typographica
Adolphi Holzhausen Successorum.

PROLEGOMENA.

Ante hos quadraginta annos professor, deinde rector gymnasii Antonius Polaschek ab academia Vindobonensi curam Gaudentii edendi suscepit. Sed aliis occupatus negotiis editionem imperfectam reliquit, cum aestate anni 1912. e vita cederet. Egomet, cum anno 1926. mortui partes recepissem, intellexi laborem ab integro fere esse suscipiendum; itaque codices manu scriptos, imprimis Remensem et Parisinum *B*, quos vir ille doctus iam contulerat, denuo inspexi et alia, quae collegerat, diligenter examinavi. Meo igitur periculo novam Gaudentii recensionem daturus sum.

I. VITA S. GAVDENTII.[1])

Gaudentius Filastrio successit in cathedra episcopali urbis Brixiae, quae hodie est Brescia. Ipse doctoris et decessoris sui meminit in Praefatione, quam ad Benivolum scripsit, § 4: *ut imbutum te admirabilibus doctrinis apostolici per omnia viri patris nostri Filastrii tantae constantiae testimonio approbares* et in Tr. XXI., qui inscribitur: *Sermo b. Gaudentii De vita et obitu b. Filastrii episcopi, praedecessoris sui,* § 10 haec profert: *Ego autem minima eius pars omnibus votis exopto, ut agrum bene a patre consitum et non*

[1]) Codici Bernensi 121 adiectae sunt schedae — quaternio, cuius folium ultimum vacuum est, — in quibus exstat *Vita s. Gaudentii episcopi*, quae ita incipit: *Beatus igitur Gaudentius, Yporediensis* (recte: *Eboregiensis*) *urbis regionis Hesperiae, quae vicina Alpium Europae finis* (corrige: *finibus*) *proxima sita cognoscitur, nobili genere civium poene primoribus ortus fuit. Sed intra Ausoniam urbis Novariae postmodum egregius pastor emicuit ibique viginti annos cathedram sacerdotalem tenuit.* Haec vita a Bongarsio, cuius nomen in margine primae paginae adscriptum legitur, ex aliquo codice vel e vitis sanctorum excerpta non ad Brixiensem, sed ad Novariensem spectat Gaudentium, qui anno 417. obiit. Vide *Acta S.* Ianuarii II. 417–421, Antverpiae 1643 (22. Ian.).

satis idonea successione susceptum quoquo modo tueri praevaleam. Etiam in sermone die ordinationis habito Tr. XVI 8 decessorem commemorat, cum dicit: *post illam venerandae memoriae patris mei Filastrii eruditissimam vocem.* Quibus ex verbis facile colligi potest Gaudentium clericum Brixiensem fuisse. Fuit autem octavus Brixiae episcopus. Nam in vetere carmine Sapphico pentametro ad Filastrii laudem composito,[2]) quod post Ramperti de Filastrii translatione sermonem exstat in codice Brixiano *A I 8* fol. 162 α—163 α, Gaudentii decessor septimus sedis Brixianae praesul dicitur. Nonus autem Brixiae episcopus est ipse Gaudentius, si adnumeratur Anathalon, ut in eodem cod. Brix. *A I 8* fol. 153 δ factum est: *Primus episcopus Brixiensis fuit Anathalon Mediolanensis archiepiscopus,*[3]) *II. Clateus, III. Viator, IV. Latinus, V. Apollonius, VI. Ursicinus, VII. Faustinus, VIII. Filastrius.*[4]) Atque electus est Gaudentius vivo adhuc Ambrosio Mediolanensi, qui auctoritate sua impulit invitum, ut voluntati Brixiensium morem gereret et onus officii episcopalis susciperet. Qua de re ab ipso Gaudentio edocemur Tr. XVI 2 sq. Ex eodem loco discimus eum absentem creatum esse episcopum: *Ambrosius ceterique venerandi antistites sacramento, quo temere vos ipsos obligastis, adstricti tales ad me epistulas cum vestra* (Brixiensium) *legatione miserunt, ut sine damno animae meae ultra iam resistere non valerem, cui ab Orientalibus quoque episcopis, nisi meum ad vos reditum pollicerer, salutaris communio negaretur.* Gaudentius enim religionis causa in Orientem profectus erat,[5]) sicut illis temporibus fecerunt Rufinus, Hieronymus, Aetheria, Silvia, multi alii. De qua peregrinatione scribit Tr. XVII 14 sq.: *Iam quid . . . de XL martyribus dignum loquar, qui se itineri meo, cum per urbes*

[2]) Cf. Savio[2] 129 sqq. 131 sq. 146 sq.

[3]) Tunc dioecesis Brixiana nondum separata erat.

[4]) Cf. Savio[2] 131.

[5]) Post mortem Basilii († 379), ut ex Tr. XVII 17 patet; Gaudentium anno circiter 385. in Palaestinam isse putant Brunati p. 289. 308 et Gaggia[2] p. 311.

Cappadociae Hierosolymam pergerem, fidos comites praebere dignati sunt? In ipsa enim maxima Cappadociae civitate, quae appellatur Caesarea, ubi habent iidem beatissimi insigne martyrium, repperimus quasdam dei famulas ... Quibus ab avunculo suo summo sacerdote ac beato confessore Basilio olim traditae fuerant horum martyrum venerandae reliquiae ... Gaudentium in eo itinere praeter alios viros ecclesiasticos Iohannem Chrysostomum vidisse veri simile est.[6]) Itaque Gaudentius cum pretiosis martyrum reliquiis[7]) reversus episcopatui vix maturus aetate (cf. Tr. XVI 3) episcopus Brixiae consecratus est ante annum 397., quo mortuus est Ambrosius. Novus autem episcopus doctrinae et eloquentiae gloria adeo floruit, ut sermones eius a notariis exciperentur et divulgarentur. Inter auditores Gaudentii etiam Benivolus erat, qui munere magistri memoriae functus erat apud Valentinianum II. (383—392). Huic viro nobilissimo Tractatuum, quos habemus Gaudentii, maiorem numerum debemus. Aliud quoque factum memoriae proditum est, ex quo quantam episcopus Brixiae inter Italiae episcopos habuerit auctoritatem, elucet. Nam postquam anno 403. Iohannes Chrysostomus a sede episcopali Constantinopolitana per invidiam remotus et in exsilium missus est, iussu imperatoris Honorii I. (395—423) et mandato concilii Romani sub Innocentio I. convocati quinque Italiae episcopi et ecclesiae Romanae duo presbyteri et diaconus anno 406. cum litteris Constantinopolim legati venerunt, ut ab Arcadio, Honorii fratre, et ab episcopis Orientalibus Chrysostomi restitutionem impetrarent[8]); unus ex his legatis fuit Gaudentius Brixiensis.[9]) Sed hoc inceptum malum habuit exitum. Nam neque

[6]) Cf. Brunati 289. 308 sq.; Gaggia[2] 311. — Jülicher (Pauly-Wissowa, *Real-Enz.* VII 860) e Chrysostomi Epistula 184. concludit Gaudentium cum patre Graeco consuetudinem iunxisse.

[7]) Cf. Tr. XVII 3 sqq.; Brunati 308.

[8]) Cf. Palladii *Dialogum historicum de vita et conversatione b. Iohannis Chrysost.* c. 3 (Migne P. Gr. XLVII 14 sq.).

[9]) Cf. Palladium l. l. c. 4 (Migne, ib. 15.)

concilium, in quo causa Chrysostomi ageretur et pax ecclesiae restitueretur, convocatum est et legati Romani post acerbissimas vexationes a Graecis acceptas infectis rebus in Italiam remissi sunt. Habemus etiam quinque Chrysostomi *Epistulas* (156—160), quibus episcopis Latinis pro legatione suscepta gratias agit eosque laudibus effert. Quarum epistularum quae Gaudentio nostro destinata sit, vix discerni potest.[10]) Sed certe Iohannis *Epistula* 184, quae inscribitur Γαυδεντίῳ ἐπισκόπῳ Βριξης,[11]) eidem scriptori missa est, quamquam, quo tempore composita sit, non satis constat.[12]) Rufinum quoque Aquileiensem episcopo Brixiano amicissimum fuisse ex eo cognoscitur, quod eum in peroratione *Commentarii Epistulae Pauli ad Romanos* ex Origenis textu in linguam Latinam translati laudavit eique *Recognitiones Clementinas,* quas instante Gaudentio Latine verterat, dedicavit.[13]) Atque Ambrosius quanti episcopum Brixiensem aestimaverit, et ex electione Gaudentii intellegitur et ex eo, quod Tract. XX. de Petro et Paulo Mediolani est habitus.[14]) Praeterea inter Gaudentii amicos numerandi sunt Chromatius, episcopus Aquileiensis, Simplicianus, quem primum Novarae episcopum consecravit a. 397. aut 398.,[15]) Niceta Remesianensis, qui episcopi Brixiensis sermones passim imitatus est.[16]) Plura de Gaudentii vita disputare meum non est.

---

[10]) P. Galeardo (p. 192 = Migne, P. L. XX 804 sq.) probabile esse videtur Epistulam 160, quae inscribitur Ἐπισκόπῳ ἐλθόντι ἀπὸ δύσεως (Migne P. Gr. LII 705) Gaudentio esse datam.

[11]) Migne P. Gr. LII 715 sq. Vide Testimonia p. XLI sq., n. 1.

[12]) Plerique Ep. 184 ad legationem anni 406. spectare putant; Jülicher autem (l. c. 860) eam ante Romanorum legationem a Chrysostomo iam expulso scriptam esse adfirmat.

[13]) Cf. Testimonia p. XLII sq., n. 3a, 3b.

[14]) Cf. Tr. XX 1, ubi primis verbis Ambrosium metropolitam praesentem significari perspicuum est. In tractatibus episcopus Mediolanensis quinquies nominatur (vide Indicem II.).

[15]) Cf. Savio[1] 246 sq.

[16]) Cf. C. R. Norcock[1] 596 atque Norcock[2] 90 sq. et Burn, *Niceta of Remesiana*, Cantabrigiae 1905, p. 42.

Quo anno Gaudentius episcopus factus et quando mortuus sit, non satis liquet. Hoc solum pro certo affirmare possumus eum inter annos 385. et 397. electum esse — nam Filastrius post annum 385. mortem obiit[17]) et Gaudentius ante Ambrosii obitum consecratus est episcopus — et eum anno 406. adhuc in vivorum numero fuisse. Nam neque quo tempore Paulus, Gaudentii successor, episcopus factus sit,[18]) neque quo anno Rufinus *Recognitiones Clementinas* ediderit,[19]) neque quando s. Silvia Aquitana Brixiae ante Gaudentium mortua sit, nobis notum est.[20]) Sed per quattuordecim saltem annos Gaudentium ecclesiae Brixianae praefuisse ex Tr. XXI 14 colligimus, ubi episcopus die mortis Filastrii anniversario haec profert: *Nam cum multa meritorum eius praeconia quattuordecim iam per annos solemnitatis huius cultum renovans auditui vestro intulerim, plura, quae praedicari adhuc oporteat, intacta perspicio.* Ceteri loci, quibus Gaudentius res eo tempore gestas significat vel tangit, sequentur in Cap. II. Memoria autem s. Gaudentii celebratur a. d. VIII.

---

[17]) Cf. Marx, Filastrii edit. p. XIII.

[18]) Paulus idem videtur esse, cui Gaudentius Tr. XIX. misit allocutus eum § 1: *Paule frater, carnis ac spiritus germanitate carissime*; unde a nonnullis frater Gaudentii germanus habetur (Cf. Savio, l.c. in Lombardia II 1, p. 156). — Circa annum 411. Paulum episcopum factum esse putat P. Gams, *Series episcoporum ecclesiae cath.*, Castris Reginis 1873, p. 779.

[19]) Rufinus († 410) Commentarium Epistulae ad Romanos Latinum confecit inter annos 402.—407/8. (cf. Schanz p. 420); post hunc Commentarium *Recognitiones Clementinas* vertit, quas iam in eiusdem Commentarii peroratione indicaverat.

[20]) S. Silvia quaenam fuerit, satis difficilis est quaestio. Rufinus in Praefatione *Recognitionum Clement.* de ea: *Opus*, inquit, *quod olim venerandae memoriae virgo Silvia iniunxerat, ut Clementem nostrae linguae redderemus et tu deinceps iure hereditario deposcebas, licet multas post moras tamen aliquando restituimus*; corpus quoque Silviae cum s. Gaudentii reliquiis sepultum est. Certe episcopo *caritate, fortasse etiam sanguine coniuncta* erat: P. Galeardus 193 (n. XIV = Migne 805 sq.). Cf. *Acta S.* Octobris XI. Bruxellis 1864, p. 597 sq.; Brunati 289—306; Savio[2] 154.

Kal. Nov. (Cf. Acta S. Oct. XI., Bruxellis 1864, p. 587—604, die 25. Oct.[21]).

Ossa sancti episcopi iacent in basilica Brixiana Concilii sanctorum, quae media aetate s. Ioannis de foris appellabatur et hodie dicitur s. Ioannis Evangelistae.[22]) Eam basilicam ipse Gaudentius consecravit exstatque eius sermo, quem die dedicationis habuit (Tr. XVII.). Sub eadem ara nunc sepultae sunt reliquiae s. Theophili, secundi post Gaudentium episcopi Brixiensis, et s. Silviae.[23])

II. DE S. GAVDENTII SCRIPTIS.

1. *Tibi quidem, papa Gaudenti, nostrorum decus insigne doctorum, tantus ingenii vigor est, immo tanta spiritus gratia, ut, si quid a te etiam cotidiani eloquii more dicitur, si quid in ecclesia declamatur, id in libris haberi et ad instructionem tradi posteris debeat* — ita Rufinus in *Praef. Recognitionum*

---

[21]) Quaecumque alia viri docti de s. Gaudentii episcopatus tempore suspicati sunt, firmis argumentis probari nequeunt. Eius episcopatum coepisse *circa annum 387.* dicit Galeardus n. IV (Migne 798) et ei adsentitur Gradonicus p. 51. Brunati autem (p. 310) et Savio[2] (p. 149. 151) post duorum fere annorum sedis vacantiam Gaudentium reversum inde ab anno 390. rexisse Brixiae ecclesiam putant. Atque mortuum eum esse — ut eos praetereamus, qui insolenti arbitrio Gaudentium circa annum 427. obiisse adfirmaverunt (cf. Galeardum p. 192 n. XIII, Migne 805) — anno 406. probat Savio[2] p. 149. 154sq. Rectius fortasse Tillemontium (cf. Galeardum p. 192, Migne 805) secuti Gradonicus (p. 61) et Brunati (p. 322) annum mortis fuisse 410. aut 411. suspicantur. Nam Rufinus paulo ante mortem Recognitiones Clementinas vertisse videtur. Cum Brunatio consentiunt I. Fessler-B. Jungmann, p. 218 et Ios. Nirschl, Handbuch der Patrologie und Patristik III 458, Mainz 1885, qui in tom. II 488—493 fuse egit de s. Gaudentio.

[22]) De huius antiquae basilicae fatis cf. Guerrini p. 7—10; Savio[2] 155. De hodierna basilica agit Guerrini p. 11sqq.

[23]) Cf. Guerrini 14sq.; Savio[2] 155. De reliquiarum translatione anno 1602. facta referunt *Acta S.* Aprilis III., Antverpiae 1675, p. 495; Brunati 322. — Imagines s. Gaudentii sculptas et pictas vide in *Brixia sacra*, II (1911) 294—297.

Clement. (cf. infra p. XLIIsq.) Gaudentii doctrinam et eloquentiam laudibus effert. Et re vera Gaudentius unus ex eloquentissimis episcopis est, quos vergente saeculo IV. ecclesia Occidentalis tulit. Qua aetate vi ingenioque oratorio inter Latinos floruerunt Ambrosius, Augustinus, Gregorius Eliberitanus, Zeno Veronensis, Niceta Remesianensis, Chromatius Aquileiensis, alii.[24]) Gaudentius autem, qua erat modestia,[25]) ut sermones quosdam ederet, a Benivolo,[26]) quem supra commemoravimus, impulsus est. Huius viri, quem *honoratorum .. urbis ita etiam dominicae plebis .. dignissimum caput* appellat (Praef. 2), studium et fidem laudat in Praefat. § 1—5. Nam Benivolus, cum Valentiniani II. magister memoriae esset, Iustinae, matri imperatoris, quae Arianis favebat,[27]) resistere ausus erat, *magis eligens privatus vivere quam mortuus militare* (Praef. 5). De eodem facto etiam Rufinus nobis refert.[28]) Itaque cum magister memoriae aegritudine prohibitus esset, ne diebus paschalibus in ecclesia Brixiana sacris interesset, Gaudentius rogatus ei sermones misit, quos paschae hebdomada in

[24]) Cf. Bardenhewer III 23.

[25]) Cf. Praef. 8; Tr. XVI 1; XX 1.

[26]) Cf. Galeardi editionem p. 190 n. IX. (Migne 801).

[27]) De turbis eo tempore Mediolani ab Arianis motis cf. Ambrosii Epist. 20 (Migne XVI 1036sqq.); Rufini *Hist. eccl.* XI 15. — Quae res gestae sunt annis 385/386; cf. M. Ihm, *Studia Ambrosiana* (*Fleckeis. Jahrb. f. klass. Philol. Suppl.* XVII 8sq., 44sq.).

[28]) *Hist. eccl.* XI 16 (Eusebius' Werke II 2 von Theod. Mommsen, Lipsiae 1908, p. 1021sq.): *Interim dictanda adversum fidem patrum imperialia decreta mandantur Benivolo tunc memoriae scriniis praesidenti. Sed ille, cui ab incunabulis sacra fides et venerabilis fuit, abnegat se impia posse verba proferre et contra deum loqui; tum vero, ne inceptum reginae frustra videretur, celsior ei honor promittitur, si impleret iniuncta. Ille, qui nobilior in fide esse quam in honoribus cuperet, „Quid mihi", ait, „pro impietatis mercede arctiorem promittis gradum? hunc ipsum, quem habeo, tollite, tantum mihi conscientia fidei duret inlaesa". Haec dicens ante pedes impia praecipientium cingulum iecit. Ambrosius vero adversum reginae furorem non se manu defensabat aut telo, sed ieiuniis continuatisque vigiliis sub altari positus per observationes defensorem sibi atque ecclesiae deum parabat.* Cf. Sozomenus, *Hist. eccl.* VII 13; Nicephorus Call. XIII 33.

basilica habuerat. Qua de re episcopus ipse in epistula vel *Praefatione ad Benivolum* sermonibus paschalibus praemissa loquitur (cf. § 1—2; 7—11). *Magnopere,* inquit (§ 7), *exegisti, ut scriberem, quid unaquaque die illius sacratissimae ebdomadis sanctae fraternitati a me expositum meminissem.* Addit autem summae verba modestiae (§ 8): *Quod plane ego mediocritatis meae conscius litteris credere non auderem, nisi tu religiosa instantia compulisses; satis est enim mihi, si instruere commissam plebem viva saltim voce sufficiam.* Et pergit: *Scribere tibi adgrediar omnino iisdem sensibus et fortasse etiam verbis, quibus me in ecclesia locutum esse reminiscor, ut loquelam meam, qualiscumque est, facile, cum legeris, recognoscas* (§ 9). Dedicationi autem huic, quae exstat in Praefationis initio (1—11), episcopus tractatum adiunxit (12—54), quo Benivolum edocet, quae sit ratio morborum et dolorum, vel ut scriptoris ipsius verba ponamus: *breviter tibi prius ostendam non semper aegritudinum plagas pro peccatorum cumulo nostris corporibus inrogari* (§ 12).

2. Sunt autem numero decem tractatus paschales (I.—X.), quos Gaudentius illa hebdomada sacra habuit in basilica Brixiensi. Quos episcopus quinque sermonibus (XI.—XV.) auxit, ut Benivolo scribit in Praef. 10: *Quattuor praeterea breviores tractatus, quos de diversis capitulis evangelii apud te olim fuisse prodidisti, et quintum de Machabaeis martyribus emendatos tibi, quoniam cogis, remittam, ut eos, si ulla utili memoria dignos arbitraris, in postrema parte schidae huius simul transcribendos adiungas.* Itaque Benivolus e Gaudentii manibus XV accepit tractatus.

Neque tamen mirandum est etiam alios sermones, quos, quod sciamus, episcopus eloquentissimus ipse non in vulgus edidit, ad hanc memoriam pervenisse. Tachygraphi enim, quos Latini notarios[29]) appellabant, ea aetate orationes clarorum eloquentia episcoporum excipere

[29]) Cf. Gauthey 59sqq.

solebant, ut de nonnullis Basilii, Iohannis Chrysostomi, Ambrosii, Augustini, aliorum contionibus comperimus.[30]) Gaudentii quoque sermones a notariis exceptos esse ab ipso audimus, cum scribit Benivolo in Praef. 11: *De illis vero tractatibus, quos notariis, ut comperi, latenter appositis procul dubio interruptos ac semiplenos otiosa quorundam studia colligere praesumpserunt, nihil ad me attinet, mea iam non sunt, quae constet praecipiti excipientium festinatione concisa. Vereor tamen, ne aliqua sub sermonis mei titulo sanae fidei inimica alieni erroris involvant.*[31]) Neque tamen fieri potuit, quin sermones a notariis excepti publicarentur. Atque e codicibus manu scriptis discimus tractatus quosdam Gaudentianos exceptos esse. Nam et in Capitulis (Tr. XI.) legimus: *Item excepti tractatus de diversis capitulis ex evangelio* et Tr. XI. habet titulum: *Incipiunt excepti tractatus de diversis capitulis, quorum primus est De paralytico.* Significantur autem Tr. XI.—XV., quos Benivolus emendatos, ut diximus, a Gaudentio accepit. Praeter hos etiam Tr. XVI. et XVII. in libris manu scriptis excepti esse indicantur.[32]) Non est, quod de fide harum inscriptionum dubitemus.

Accesserunt autem duae explanationes (Tr. XVIII. et XIX.), quibus episcopus Germinio et Paulo diacono de difficilioribus scripturae sacrae locis interrogatus respondet, illi de vilici parabola (Luc. 16, 1sqq.), huic de Christi verbo: *Quia pater maior me est* (Ioh. 14, 28). Quantopere episcopus Brixiensis in libris sacris exponendis versatus sit, ex his duabus epistulis vel maxime elucet. Explanationis autem vocabulo eas Gaudentius ipse significat in Tr. XVIII 2: *Postulasti, ut parabolam de vilico iniquitatis valde difficilem, cuius nemo nostrum tibi idoneus videretur interpres, ego scriptis*

---

[30]) Cf. Galeardum 188 n. V (Migne 798); Bardenhewer 23—25; Gauthey 61sq.

[31]) De hoc Praefationis loco disputat Gauthey 62sqq., 89sqq.

[32]) Tr. XVI.: *quem prima die ordinationis ipsius quorundam civium notarii exceperunt*; Tr. XVII.: *exceptus die dedicationis basilicae Concilii sanctorum* (cod. Remensis).

propriis explanarem. Explanationem vero ipsam litteris tradi ideo forsitan vis, ut chirographum teneas responsionis meae et Tr. XIX 19: *sequens*, inquit, *explanatio apertius declarabit, qua ex causa dicatur istud ..: Quia pater maior me est.* Qua de causa in hac nova editione tractatibus XVIII. et XIX. praescripsimus titulum: *Duae explanationes.*[33])

Sermones autem suos Gaudentium tractatus appellari voluisse cum ex optimis codicibus tum ex ipsius scriptoris verbis cognoscitur. Nam in Praef. 10 legitur: *Quattuor praeterea breviores tractatus .... et quintum ... tibi remittam* et Praef. 11: *De illis vero tractatibus, quos notariis .. latenter appositis .... otiosa quorundam studia colligere praesumpserunt, nihil ad me attinet.* Etiam Tr. IV. ita incipit: *Carnalem Iudaicae paschae observantiam ... trino iam tractatu docuimus.* In initio autem Tr. VIII. iterum dicitur: *Post illius finem tractatus, quem dilectioni vestrae intulimus usque hesternum diem ...* Cf. Tr. XI 1; XIV 1. Etiam in sermone de Petro et Paulo habito (Tr. XX 1), de quo nobis infra agendum est, haec profert Gaudentius: *Me .... compulit* (Ambrosius) *excusantem, ut iterum dilectionem vestram tractatu mei sermonis alloquerer.* Quam ob rem in hac editione s. Gaudentii sermones tractatus nominamus; item duas explanationes (XVIII., XIX.), quarum argumenta a sermonibus non abhorrent, tractatus appellare nobis liceat.

Atque Praefatio ad Benivolum et XV, quos episcopus magistro memoriae miserat, tractatus (I.—XV.) quattuor tractatibus (XVI.—XIX.) ab ipso fortasse Benivolo aucti et ita in unum corpus redacti sunt. Nam quattuor tractatuum posteriorum (XVI.—XIX.) Gaudentium esse auctorem nemo umquam negavit, qui eorum argumenta et usum dicendi cum ceteris episcopi scriptis comparaverat. Hoc corpus Gaudentianum undecim codicibus manu scriptis, qui omnes eodem ordine tractatus exhibent,[34]) nobis traditum est.

---

[33]) In codicibus utraque epistula inscribitur *Responsio.*

[34]) Cod. *B* omisit Praefationem, codicibus *I* et *L*, qui olim unum effecerunt librum, tractatus I.—VII. recto ordine continentur.

3. Attamen praeter hoc corpus Gaudentianum duo circumferuntur sermones, alter *De Petro et Paulo* (Tr. XX.), alter *De Filastrio* (Tr. XXI.), Gaudentii nomine ornati, qui paucis neque vetustissimis codicibus servati sunt. Ne in eodem quidem libro manu scripto ambo coniuncti sunt, sed uterque sermo separatim nobis traditus est. Atque Tr. XX. hodie in quattuor exstat codicibus, quorum aetate primus est Pistoriensis saec. XI./XII.[35]) In hac contione facile idem fere genus dicendi cognoscitur modestum, quo Gaudentius in Tr. XVI. utitur. Habitus enim est sermo XX. non Brixiae, sed Mediolani coram Ambrosio et prioribus tempore tractatibus adnumerandus est. Ita autem mihi quidem videtur factum esse, ut hic tractatus corpori scriptorum Gaudentianorum non suo tempore adiungeretur.

4. Iam ad alterum sermonem, qui extra corpus Gaudentianum tribus codicibus[36]) nobis traditus est, ad Tr. XXI. transeamus.[37]) Quamquam titulum sermoni praepositum: *Sermo beati Gaudentii de vita et obitu beati Filastrii episcopi, praedecessoris sui* a Gaudentio ipso scriptum esse non probamus[38]) et in § 14 nonnulla verba subdita, quae in hac editione uncis inclusimus, irrepsisse concedimus, tamen totum tractatum esse suppositum negamus. Nam Frid. Marx Dupinium secutus sermonem de Filastrio Gaudentio tribuere noluit eumque exeunte saec. VIII. aut ineunte saec. IX. scriptum esse contendit.[39]) Sed viri doctissimi argumenta sagacia neque tam certa neque tam gravia sunt, ut tractatum a Gaudentio abiudicare nobis liceat. Quam in

---

[35]) De Tr. XX. cf. Galeardi praefationem n. XVII, p. 194 sq. (Migne 808).

[36]) Vide Proleg. IIIc (infra p. XXIX sq.), ubi etiam de duobus codicibus amissis agitur.

[37]) Ultimum locum tractatui adsignavit Galeardus, qui de hac oratione agit p. 195 (n. XVIII, Migne 808 sq.). Nos et huius et praecedentis sermonis, qui etiam tempore prior est, numerum retinemus.

[38]) Titulus cum iis pugnare videtur, quae exstant in § 14: *Pauca haec de virtutibus hominis dei brevissimo sermone memoravi.*

[39]) in Filastrii editione, Proleg. p. VI—VIII.

rem post Marxium H. Ianuel et Knappe[40]) diligentissime investigaverunt et eis, quae proferebant, mihi quidem evicisse videntur de fide huius sermonis Gaudentiani non esse dubitandum. Eorum argumentis nonnulla addidit Birch.[41]) Marx, cum Filastrii vitam componeret, ea, quae quaerebat, in sermone non invenit et ita spe deceptus omnia fere, quae in contione de Gaudentii decessoris vita memoriae traduntur, aliunde nobis nota esse adfirmavit; plurima autem ab illo homine, qui Gaudentii induisset personam, ex Augustini scriptis petita esse putavit. At, cum argumenti homiliae rationem habemus, Marxium nequaquam sequimur. Sunt enim satis multa etiam nova, quae in sermone de Filastrio legimus, praesertim cum constet vitam episcopi mortui Brixiensibus non fuisse ignotam et Gaudentium tunc quattuordecim iam per annos sollemnitatis huius cultum renovasse (§ 14).[42]) In reliquis autem codicibus tractatum desiderari non miramur, quod ne Tr. XX. quidem in multis exstat libris manu scriptis. Eodem enim iure, quo Tr. XXI. a Gaudentio abiudicaremus, etiam alterum in suspicionem vocare deberemus. At uterque sermo fortasse a notariis exceptus est[43]) et ipsa Brixiana ecclesia homiliam de Filastrio servavit scriptam in codice saeculi XI. Sed multo maioris momenti est, quod etiam in Tr. XXI. genus dicendi Gaudentianum invenitur, id quod non curavit Marx. Permulta enim sunt Gaudentii maxime propria, quae in hac contione exstant: eadem vocabula ab episcopo Brixiensi frequentata leguntur,[44]) eadem verborum collocatio adhibetur,[45]) idem color rhetoricus[46]) et venusta quaedam dicendi mode-

[40]) Ianuel[2] p. 5—9, cap. VI: *Ex Gaudentii sermonibus ultimum esse genuinum demonstratur*; Knappe 3—66.

[41]) p. 134 sq.

[42]) Cf. Ianuelum[2] 6; Knappe 8.

[43]) Ianuel[2] 7.

[44]) Ianuel[2] 8 sq.; Knappe 42—57.

[45]) Knappe 10 sqq.; saepe verbum finitum primo loco enuntiati ponitur, nomen autem subiecti et participia, gerundiva, adiectiva ultimo loco.

[46]) Traiectio, antithesis, traductio, chiasmus, aliae figurae saepe inveniuntur; cf. Knappe 18—35.

stia[47]) occurrit. Quae in brevi hac contione a sermone Gaudentiano abhorrere videntur, pauca sunt vel fortuita.[48]) Ea, quae tetigimus, Knappio[49]) tam gravia esse videntur, ut sermo de Filastrio nemini nisi Gaudentio vindicari debeat, etiamsi de scriptore codicum auctoritate non constaret. Itaque Ramperti, episcopi Brixiensis (827—842),[50]) testimonium[51]) nequaquam in dubium vocari debet.

5. Marxio[52]) autem adsentimur carmen illud acrostichon, quod supra (p. VI.) commemoravimus,[53]) non a Gaudentio esse compositum, sed ab alio quodam poëta, qui post Gaudentii aetatem vixit eiusque de Filastrio contionem versibus Sapphicis aemulatus est. Sunt et alia scripta, veluti *Commentarius in symbolum Athanasianum* et *De singularitate clericorum liber*, quae a nonnullis in scriptorum Gaudentianorum numerum temere adscripta sunt.[54])

6. At complures veros germanosque Gaudentii sermones, quos ipse in scriptis indicat,[55]) nobis non traditos esse maxime dolemus. Nam in Tr. VIII 26 — ut exempla adferam — *Legimus*, inquit, *alio in loco evangelii quosdam ex gentibus . . . aditum* (ad Christum) *quaesisse . ., — et cetera his cohaerentia, quae suo in loco, ut meminit dilectio vestra, minutatim disserui . .*; et Tr. XI 1 *Memini me superiore tractatu sanctae dilectioni vestrae pollicitum, quod . . plenius explanaturus essem, quam ob causam unum se opus fecisse dominus*

[47]) Cf. Knappe 36 sq.

[48]) Knappe 57—65.

[49]) p. 66: „So kann denn nach unserer Untersuchung Gaudentius nicht bloß der Verfasser unserer Rede sein, sondern man müßte geradezu auf ihn als Verfasser schließen, wenn die Überlieferung in dieser Hinsicht schwiege."

[50]) Cf. Savio[2] 183 sqq.

[51]) Vide Testimonia p. XLIII, n. 5.

[52]) l. l. p. VII, ubi etiam Ramperti verba adferuntur, quibus carmen a Gaudentio abiudicavit.

[53]) Hymnus exstat apud Galeardum 377 (Migne 1003—1006).

[54]) Cf. Galeardi editionem p. 195 sq. (n. XIX et XX, M. 809 sq.).

[55]) Hos locos conscripsit Gauthey 95—97; cf. adnotationem Galeardi ad Tr. XIV 1, p. 322 (M. 944).

testaretur (cf. XII 1; XIV 1) et Tr. XIII 7 *Nam disseruimus, ut meministis, omnem textum lectionis eius, quae cenantem describit in Bethania dominum*[56]). Ter autem (Tr. II 22; X 23; XXI 14) Gaudentius dicit se de rebus quibusdam iam frequenter locutum esse; Mediolani quoque cum de Petro et Paulo contionem (XX.) haberet, *Venerabilis antistes Christi,* inquit, *nunc etiam compulit excusantem, ut iterum dilectionem vestram tractatu mei sermonis alloquerer.* Sed argumentum huius prioris sermonis Mediolani habiti ignoramus.

7. Cum vita Gaudentii — ut vidimus — certis annis definiri nequeat, difficilis est etiam quaestio, quo tempore tractatus, qui exstant, conscripti sint. Attamen de eorum ordine quaedam pro certo haberi possunt. Nam Tr. XVI. (die ordinationis habitus) tempore primus est omnium; haud magno temporis spatio ab eo distat Tr. XX., qui Mediolani est habitus vivo etiamtunc Ambrosio. Tractatum autem XXI. quattuordecim annis post Filastrii mortem habitum esse Gaudentius ipse dicit § 14. Sanctus scriptor duobus locis turbas, quae illa aetate in Italia commotae sunt, tangit: XIII 21 *Ita nos deus exaudiet obsecrantes, ita inter pericula imminentium barbarorum auxilio protegi divino merebimur* et XVII 2 *licet importunitas barbarorum maximam partem celebritatis diei hodierno subtraxerit, ne ceteri sancti antistites . . . advenirent.* Veri simillimum esse videtur his locis irruptionem Alarici in Italiam annis 400.—402. factam significari.[57]) Brunati igitur, investigator historiae sacrae Brixiensis diligentissimus, hunc statuit ordinem tractatuum annis definitum:[58])

a. 390. Tr. XVI. Prima die ordinationis,
ante a. 397. Tr. XX. De Petro et Paulo,
a. 399. Tr. XI.—XIV. De diversis capitulis evangelii et Tr. XV. De Machabaeis martyribus,
a. 400.—402. Tr. XVII. De dedicatione basilicae Concilii sanctorum,

[56]) Gauthey (96) Gaudentium omne evangelium s. Iohannis contionibus interpretatum esse suspicatur.

[57]) Vide Brunati 314; Savio[2] 152.

[58]) p. 334sq., adnot. 76; cf. Savio[2] 155sq.

a. 404. Tr. XXI. De Filastrio,
a. 404. Tr. paschales I.—X. cum Praefatione ad Benivolum,
Annis incertis: Tr. XVIII. et XIX., Epistulae ad Germinium et Paulum.

III. DE CODICIBVS MANV SCRIPTIS.[59])

In hoc capite propter ea, quae supra disputavimus (p. XV sq.), separatim nobis agendum est primum de libris manu scriptis, quibus continentur XIX tractatus priores, deinde de iis codicibus, in quibus scriptus est Tr. XX., denique de iis, quibus servatus est Tr. XXI.

a) De ***codicibus***, in quibus exstant ***Praefatio ad Benivolum et Tractatus I.—XIX.***

Libri ita inter se differunt, ut codices Remensis (*A*) et Parisinus (*B*) alteram classem (*α*) vetustiorem et meliorem constituant, alteram (*β*) autem codices Italici saec. XV. et XVI., qui easdem fere lacunas eundemque sermonis XIX. textum miro modo transpositum exhibent. Neque tamen negandum est utriusque classis libros in multis rebus ita inter se convenire, ut communem omnium archetypum ineunte media aetate ortum esse colligi debeat. Quam ad rem illustrandam pauci adferantur loci notabiles, quibus utraque familia consentit: Praef. 27 *veri* (loco: *vere*); Praef. 53 *sanctis* (l. *sancti*); Tr. III 15 *ne extolleris* (l. *-laris*); IV 14 *hominum* (l. *ominum*); VIII 2 *subripere* (l. *subrepere*); VIII 25 *celebritate* (l. *celeritate*); IX 46 *nationibus* (*generationibus*); XI 4 *famidis* (*famulis C* pro *famelicis*); XV 14 *protoplaustis* (cf. XVIII 33); XVI 2 *communione garetur*; XIX 6 *adnuntiantes sequi natos*; XIX 15 *inflatigur gitis moles*. Adde, quod omnes codices (excepto *B*, qui post tractatus XIV.—XVII. subscriptionem adiecit) in fine sermonum XII.—XVII. subscriptiones omiserunt. — Duas autem codicum

[59]) Brunati p. 335 sq. primus, quod sciam, maiorem codicum partem summa diligentia conscripsit. Fugerunt autem eum II codices Britannici et *Vaticanus Palatinus 59*, quem sub n. 9 nominat, re vera est Vaticanus Urbinas 59. Sed nemo post Brunatium Gaudentii scripta edidit.

familias cur discernamus, his confirmari potest argumentis. Atque primum codices classis β multis depravati sunt lacunis; nam praeter multa alia, quae in adnotationibus criticis collecta invenies, omiserunt haec: *episcopus* Praef. *tit.*; *et primoribus* Praef. 15; *verus enim dei cultor* Praef. 41; *in omni angustiarum tempore* Praef. 41; *conficerent, quoniam divinae aequitatis non esset* Praef. 44; *Sed iam disce ab apostolo magis universa pro te* I 11; *nec ideo factum est, quia praedictum erat, sed ideo praedictum est* III 13; *non dubium quod sicut tempore* IV 12; *et sicut Gomorra similes fuissemus* IV 12; *sive ut disserat unum de mandatis eius* V 9; *acore* VII 21; *Quod vinum — vinum nuptiarum* VIII 46; *id est amphorae vel duae vel tres* IX 25; *binas vel ternas — metretas* IX 33; *Nec hoc otiosum — eius discipuli* IX 50; *Cur non ait: Christus ... vel filius David ... sanum* XI 7; *Patrem — deo* XI 16; XIII 3—9; *id est — manducat* XV 22; *Vale ... fili* XVIII 36; XIX 17—19; XIX 29—31. 35—43. Capitula quoque, quae ante Tract. I. exstant in *AB*, in ceteris codicibus desiderantur. Deinde e contrario in familia β quaedam exstant, quae classis α non habet, et interdum illa rectam exhibet scripturam, ubi haec depravata est. Exempla sunt haec: Praef. 17 *et nemo illi dabat* (deficiunt *AB*); VIII 25 *mihi* (om. α); IX 41 *conclamant* (*clamant* α); XIII 35 *et divitiae eius* (om. α); XIV 7 *immensae* (*mensae* α); XVII 6 *eo* (deficit α); XVII 23 *longe* (def. α); XVIII 20 *sub obtentu* (*subtentu A*, lacuna in *B*); XVIII 21 *venenato* (*vere nato A*); XIX 7 *adorarunt* (*adorantes A*); XIX 20 *non sequuntur* (*consequuntur A*); XIX 21 *crucialium* (*crucalium A*); XIX 23 *patientiae* (*paenitentiae A*). Denique in familia β non solum textus Tractatus XIX. confusus et mutilatus est, sed etiam alii satis multi loci inveniuntur corrupti veluti Praef. 5 *emundatam* (loco: *mundanam*); Praef. 23 *indigentium quem multa largitur mancipium*; Praef. 29 *patientiam* (l. *paenitentiam*); I 1 *retro* (*tetro* α); II 25 *qua edisserat* (*quae dixerat*); IX 37 *auxerant* (*haurierant*); XIX 48 *charismatis* (*chrismatis*). — Id quoque commemoramus librarium archetypi familiae β verba: *De ratione sacramentorum*, quae eum fugerant, inepte in fine tituli Tr. II. posuisse.

Iam vero ad singulos codices tractandos transeamus:

α) Priori classi α hi adnumerandi sunt codices (1.—6.):

1. *A*, Cod. *Remensis 369* (olim E 217) membran., saec. IX., 23·8 × 19·1, 26 v.[60]) Erat olim in bibliotheca capituli

[60]) Cf. *Catalogue général des manuscrits de France.* Depart. XXXVIII (Reims I. par Henri Loriquet), Parisiis 1904, p. 469—472.

clarae ecclesiae Remensis, ut indicatur adnotatione: SCAE MARIAE | REMENSIS ECCLAE, quae in margine inferiore foliorum 7/8, 23/24, 39/40, 55/56, 69/70, 85/86 legitur. In fine autem libri foliolum ipsius tegimenti parti interiori adfixum haec verba exhibet scripta: *Iste liber est de antiquis libris ecclesiae Remensis et erat in capitulo. Et sunt in eo valde plures tractatus .... qui continet in toto 101 folia et nescitur, quis eum dederit ecclesiae et bene indiget religari. Si quis autem furaverit, anathema sit. Quotatus [et numeratus] per me Eg. de Asperomonte, die XIIII. maii anno domini MCCCCXII.* Nunc autem codex servatur in bibliotheca municipali Remensi sub num. 369. In tegimenti dorso legitur: *Origenes, Gaudentius.* Insunt 101 folia numeris signata. Quaternio I. finitur fol. 7^{b} eique adiunguntur septem quaterniones (fol. 8^{a}—fol. 63^{b}), sequitur ternio (fol. 64^{a}—69^{b}), denique quattuor quaterniones exstant (fol. 70^{a}—101^{b}).

In fol. 1^{a} legitur hic index litteris capitalibus et rubro colore exaratus: IN HOC CORPORE CONTINENTVR ID EST DE SIN — deinde minoribus litteris: — GVLARITATE CLERICORVM ORIGENIS DE SACRIFICIIS PROPITIATIONIS ET ALIA OPVSCVLA GAVDENTI EPISCOPI QVAE POST HAEC DEGESTA SVNT SVB SIGNO SECVNDO. INCIPIT DE SINGVLARITATE CLERICORVM. Sub his verbis folio adfixum exstat insigne bibliothecae venerabilis capituli Remensis cum numero adscripto: *Lit. A ord. N. 36.* In fol. 1^{b} incipit ille tractatus De singularitate clericorum: EMISERAM QVIDEM VOBIS ANTE TEMPVS EPISTOLAM FILII *kmi, quae omnium morum instituta de lege commendans* ..[61]) Sequitur fol. 22^{b}: INCIPIT ORIGENIS DE SACRIFICIIS PROPITIATIONIS ET DE DVOB: HIRCIS CORVM VNVS SORS EST DNI ET VNVS APOPOMPEI QVI MITTITVR IN HEREMVM ET DEIN GRESSV PONTIFICIS SANCTA SANCTORVM. *Dei propitiationis indigent omnes, qui peccaverunt et ideo* ...[62]) In fol. 32^{b} legitur textus Gaudentii: INCPT PRAEFATIO GAVDENTII EPI AD BENIVOLV MAGISTRVM ME MO RI AE. *Servo XPI benivolo gaudentius epus.*

[61]) Est tractatus Cypriano adscriptus, quo imprimis de clericorum cum feminis commercio agitur; eum edidit Guilelm. Hartel, CSEL. vol. III., in Cypriani edit. parte III., Vindobonae 1871, p. 173—220. Sed editor Remensem codicem non adhibuit.

[62]) Est Origenis Homilia IX. in Leviticum (Migne P. Gr. XII 508—528).

Cum communis voti fuerat ... Post praefationem exstant Capitula et s. Gaudentii tractatus XIX priores. Textus Gaudentianus concluditur fol. 98[b] his verbis: *cuius regni non erit finis.* Post unius versus spatium sequitur epistula Innocentii I. papae: *Dilectissimis fratribus aurelio alspio* (recte: *Alypio*) *augustino evodio et possidonio innocentius. Fraternitatis vestrae litteras plenas fidei .. suscepimus* ....[63]) Denique fol. 100[a]: INCPT TRACT SCI ꝂILARI. *Vobis enim fratres vobis dico, qui iam non lacte alimini, sed firmo cibo valetis* ..... *Dś dn̄s nr̄ incontaminatos vos et inlaesos in die revelationis reservet opto fratres kmi. Finit tractatus sci Hilari*[64]) (fol. 101[b]). Hic est finis totius codicis.

Totus liber scriptus est ab uno librario parum docto, quippe qui saepius verba male coniunxerit, veluti Praef. 44 *modo ramine* (*moderamine*); VIII 13 *digno salutari* (*dignos altari*); VIII 30 *inipso transiture moratus*; VIII 33 *superiori saevi*; IX 8 *redintegra renaturam*; XIII 15 *iracundia eius tam* (*iracundiae iustam*); XVI 2 *communione garetur*; cf. XIX 6. 15. Mira quoque menda librarii sunt haec: *retinuit* (pro: *renuit*) VIII 9; *habitudine* (*hebetudine*) VIII 28; *cutemporis* (*cutem corporis*) IX 25; *oboedicerent* (*oboedirent*) X 9; *omnia anima* (*omni an.*) XI 14; *iram* (*aram*) XIII 28; *dicatur* (*dignatur*) XIV 1; *homines* (*hi omnes*) XVI 12; alia. — Tamen laudandus est vir, quisquis fuit, qui quae in archetypo legerat, accurate et nitide exprimere studebat, qui haplographias et lacunas, quae multis locis in codicibus familiae β inveniuntur, evitabat indolemque archetypi orthographicam plerumque retinuisse videtur. Pauca correxit vel mutavit vir librario aequalis. Codex igitur Remensis ad textum Gaudentii restituendum omnium quos habemus librorum manu scriptorum longe optimus est.

2. ***B***, Cod. Parisinus Lat. 13.331 membran., 23 × 19, 21 v., saec. XI.[65]) Fuit olim in Corbeiae clarissimo monasterio s. Petri, ut ex verbis in margine fol. 1[a] inscriptis cognoscitur: *Liber s. Petri Corbiniensis.* Idem testatur catalogus librorum abbatiae Corbiniensis circa annum 1200.

[63]) Cf. Migne P. L. XX 594 (Ep. XXXI.). Innocentius quinque Africae episcopis respondet, qui ad eum epistulam miserunt (cf. Migne 571).

[64]) Extrema pars est libri *De synodis* § 85 sqq.; vide Migneum X 538—546. In codice fol. 100[a] manus recens tractatum *De synodis* adnotavit in margine addiditque editionem Benedictinorum anni 1693.

[65]) Cf. Delisle, *Inventaire des manuscrits Latins conservés à la bibl. nat. sous les num. 8823—18.613, II. (Man. de Saint Germain des Près)*, p. 96, Paris 1868. Cf. G. Hartel, l. c. p. LXIV.

compositus.[66]) Postea codex ad ecclesiam s. Germani a Pratis transiit, cuius nomen in infima eiusdem folii 1ª margine legitur additis numeris: *olim 114* et *839*; hodie autem servatur Parisiis in Bibliotheca nationali. In tegimenti dorso legitur: *S. Gaudentius, s. Hilarius etc.* In fol. A littera signato, quod fol. 1 praecedit, praeter alias adnotationes exstat hic index: *Hic continetur Liber de singularitate clericorum s. Cypriano tributus, s. Gaudentii eppi tractatus XIX, Epistula s. Innocentii papae ad ss. Augustinum, Alypium et Possidonium. Fragmentum operis s. Hilarii episcopi de omousion.* In fol. 1ª incipit Tractatus de singularitate clericorum, qui usque ad fol. 34ª deducitur. Sequuntur in fol. 34ᵇ Tractatus Gaudentiani omissa praefatione ad Benivolum; praemittuntur autem Capitula sicut in cod. Remensi. Deinde post Gaudentii tractatus, qui in fol. 120ª exeunt, sicut in cod. *A* sine titulo haec leguntur: *Dilectissimis fratribus aurelio alipio .... Innocentius* (cf. supra p. XXII). Huic epistulae eadem pars tractatus s. Hilarii, quae exstat in cod. Remensi, adiungitur (fol. 122ª—124ᵇ). In margine autem fol. 122ª adnotatio similis eius, quam cod. *A* eodem loco exhibet,[67]) legitur alio atramento conscripta: *Est fragmentum De synodis eiusdem Hilarii sub finem. Vide editionem* ... Ultimum fol. 125ª vacuum est, alterius autem paginae pars infima continet alia manu et parvis litteris scripta haec: *Ieronimus ad pommachium et murellam, epła ieronimi ad rufinum* .... In margine ad hunc indicem manu recentiore adscriptum legitur: *Cete note se repporte au ms. Lat. 735 de s. Germain.*

Codex diligenter scriptus, sed multis locis manu recentiore correcturas imprimis orthographicas exhibet. Iam ex argumento toti libro proposito apparet eum esse adfinem codicis Remensis, cum omissis Origenis de sacrificiis propitiationis tractatu et praefatione ad Benivolum eosdem scriptores eodem ordine praebeat. Ubique fere adeo cum cod. *A* facit, ut facile credere possis eum illius esse apographum.[68]) Attamen inde a Tr. XVIII 14 (*nec emergere ad superna*) usque ad Tr. XIX 31 (*Priusquam pateretur*) lacunam reliquit maximam ita, ut infima pars folii 166ª et tota

---

[66]) Cf. Becker, *Catalogi bibliothecarum antiqui*, Bonnae 1885, § 136 n. 22, p. 278.

[67]) Cf. supra p. XXII, adnot. 64.

[68]) Forte factum esse videtur, quod Tr. IV 7, ubi *B* dittographiam exhibet: *vero perderent, vere perderent*, cod. *A* ea ipsa verba: *vero perderent*, in fine habet paginae.

pag. 166^{b} vacuae remanerent. In exemplari, quo usus est librarius, hoc loco folia sive perturbata sive detracta fuisse videntur. Qua in re codex Parisinus adfinitatem quandam cum β classe prodere videtur, cum hi codices tractatus XIX. textum miro modo confusum exhibeant pluribus interiectis lacunis. Lacunae quoque trium circiter versuum, quae exstat in cod. *B* Tr. XIII 8 (*pauperes — sepulturae meae servet illud*) respondet maior lacuna in libris alterius familiae Tr. XIII 3—8 (*habitaculum — sepulturae meae*).

Sequuntur quattuor codices (3.—6.), qui partem tantum continent tractatuum Gaudentianorum.

3. *I*, Cod. Parisinus Lat. 5358, saec. XIII./XIV., membran., 31·5×22·5, quo continentur Tr. I. et II.[69]) Folia habet 39 inscripta, paginae bipertitae sunt. Codice haec continentur: Vita Gregorii I. papae, homiliae Iohannis Chrysostomi; s. Augustini sermones De pascha, de resurrectione domini, in octavis paschae; s. Ambrosii sermones De resurrectione; in fine libri (fol. 34—39) s. Gaudentii Tr. I. et II. De observatione paschae.

4. *L*, Cod. Parisinus Lat. 1788, saec. XIII./XIV., in quo scripti sunt Tr. III.—VII.[70]) Cum codice antecedente *I* olim unum effecit librum vel pars fuit altera eiusdem libri, cuius Parisinus 5358 prior erat, quod firmis evincere possumus argumentis. Nam mensura foliorum utriusque codicis eadem est et eadem librarii manus facile cognoscitur. Praeterea cod. *L* ita incipit (fol. 1^{a}): *Explicit tractatus secundus, Incipit tercius prima dñica pasche.*[71]) Deinde praeter numeros recentiores vetusti quoque in margine foliorum inveniuntur ita, ut in ultimo folio codicis *I* numerus XXXIX legatur, in primo folio codicis *L* num. XL etc. Denique in infima margine folii 1. codex ille exhibet scriptum: *A tome 1,*

---

[69]) Cf. *Catalogum codicum manuscriptorum bibl. regiae,* partem III. tom. IV., p. 107, Parisiis 1744.

[70]) Cf. l. c., partem III. tom. III., p. 193.

[71]) Erravit ille, qui postea hunc titulum supra scripsit: *Incipit tract. augustini ep̄i de observatione pasche.*

hic eodem loco: *B tom. 2.* Itaque lectionarium sive homiliarium, cuius partes sunt codd. *IL*, 105 folia amplectebatur, quorum *L* nunc habet 66. Atque post Gaudentii tractatus (fol. 1α—11β) in *L* sequuntur: Sermones s. Ambrosii de Petro apostolo (11β), Leonis papae de pascha (12δ), s. Augustini de pentecoste[n] (sic!) (15α), tractatus quidam de promissione adventus paracliti (16γ), passio martirum Iohannis et Pauli (18γ), tract. Ambrosii de inventione Gervasii et Protasii (et epistula ad Marcellam sororem) (22δ), prologus in vitam Ambrosii (26γ) et vita s. Ambrosii (27α), de s. Ambrosio qualiter corripuerit Theodosium imperatorem (40α—40γ). — Fol. 40δ vacuum est — passio Georgii martyris (43α), passio Cornelii papae (50α), passio Cypriani (adicitur: *Eodem die*) (51α), sermo s. Ambrosii de victoria dn̄cae crucis (52δ), omelia s. Iohannis ep̄i de laude crucis (53γ) et de ascensione dn̄i (59γ), sermo Eusebii Caesariensis de ascensione dn̄i (65α), tractatulus quidam: Quot modis infirmitas datur hominibus (66β—66δ).

IL cum textu codicis *B* correcto congruunt.

5. *M*, Cod. Vigornianus F 94, saec. XII., membran., 34×25, qui continet Tractatum XII. Servatur in bibliotheca cathedrali urbis hodiernae Worcester in Britannia; erat olim in Benedictinorum monasterio eiusdem urbis. Quae in hoc homiliario exstent, nos edocet H. Schenkl.[72]) Textui Gaudentiano praescribuntur haec: *Scūm Ioħem. In illo tempore dixit dn̄s IH̄S turbis: Nc̄ iudicium est mundi, nc̄ princeps huius mundi eicietur foras. Et rel. Omelia Gaudentii ep̄i de eadem lect. Considerandū puto, frs̄ kmi* ... Librarius ergo exordium tractatus (§ 1) omisit; ceterum codex cum *B* facit.

6. *N*, Cod. Dublinensis B 4, 3 (174), saec. XII./XIII., membr., 27·8×17·3, in quo scriptus est Tr. XV.[73]) Eum inde ab anno 1661. bibliotheca Dublinensis collegii Trinitatis possidet. Folia sine numeris sunt. Inter multas sanctorum vitas, quae in libro scriptae sunt, loco 28. exstat Tr. XV. sine Gaudentii nomine: INCIPIT· TRACT· DE MACHABEIS MARTYRIBVS DIE NATALIS EORVM· *Si quis vrm̄ frs̄* .. Etiam hic codex maxime consentit cum *B*.

---

[72]) *Bibliotheca patrum Latinorum Britannica* III 2, Vindobonae 1898, p. 60—62.

[73]) Cf. H. Schenkl, l. c. II 3, p. 52, Vindobonae 1896. Reliquae partes eiusdem homiliarii sunt codices F 92 et F 93.

β) Alteri classi deteriori *β*, de qua generatim supra egimus, adnumerandi sunt codices, qui sequuntur (7.—14.) saeculo XV. non vetustiores.

7. *C*, Cod. Florentinus I, VI 19, saec. XV., chartac. foliorum 56, qui ex hereditate Nicolai de Nicolis in monasterium s. Marci ordinis Praedicatorum, inde in Bibliothecam nationalem venit. Exstat in eo homilia Iohannis Chrysostomi de superscriptione psalmi quinquagesimi (fol. 1—7) et eiusdem homilia in ipsum psalm. L. (fol. 8sqq.), quae fol. 12^b abrumpitur. Folia 13—20 vacua relicta sunt. Sequuntur Gaudentii Praefatio et Tractatus I.—XIX. Fol. 56. vacuum est. Litterae initiales desunt spatio tamen relicto. Ad nonnullos s. Gaudentii locos adnotationes in margine adscriptae sunt.

8. *D*, Cod. Parisinus Lat. 2650, membr., saec. XV.[74]) Eosdem sermones easdemque adnotationes exhibet, quas cod. *C*, cuius adfinis est. Neque tamen textus s. Chrysostomi mutilus est. Gaudentii autem tractatus continentur foliis 30—140^a.

9. *E*, Cod. Laurentianus Faesulanus 60, membr., saec. XV.[75]) Liber a Cosma Mediceo monasterio canonicorum regularium donatus est, ut in codicis initio legitur. Paginae binis columnis scriptae et litterae initiales coloribus pictae sunt. Post varia Tertulliani scripta et decem s. Pauli epistulas in fine sequuntur Gaudentii Praefatio et XIX Tractatus (fol. 235—269^a). Codex plerumque facit cum *C*.

10. *F*, Cod. Urbinas Lat. 59, membr., saec. XV.[76]) Folia

---

[74]) Cf. l. c., partem III. tom. III., p. 309.

[75]) Bandini A. M., *Bibliotheca Leopoldina-Laurentiana*, III., p. 1—6, Florentiae 1793.

[76]) Cf. Stornajolo Cosimus, *Bibliothecae apost. Vat. codices mss. recensiti iussu Leonis XIII. Codices Urbinates Latini*, Tom. I., Romae 1902, p. 70—75. — Erravit Stornajolo, cum in p. 73 scripsit: *Sermones I.—XX. priores, praeitque praefatio ad Benivolum.* Nam Gaudentii sermo XX. in codice non exstat.

habet VIII et 341, quarum paginae bipartitae sunt. Inter Basilii, Brunonis Astensis, Iohannis Chrysostomi aliorum scripta Gaudentii Praefatio et Tract. I.—XIX. exstant in fol. 159$^{\alpha}$—197$^{\beta}$.

Adiungimus codices saec. XVI. scriptos (11.—15.):

11. *G*, Cod. Vaticanus 1243, chartac., qui 96 foliis solius Gaudentii continet Praefationem et Tractatus XIX. Librarius nomen subscripsit: *Vincentius Navarra, scriptor Bibliothecae S.^{mi} D. N. PP., Romae scribebat anno dni MDLX.*

12. Cod. Vaticanus 4586, chart. foliorum 81, qui idem habet argumentum, quod Vat. 1243, et ab eodem librario exaratus est, ut subscriptione simili docemur.

13. *H*, Cod. Brixianus bibliothecae Quirinianae F I, 12, chartac., quem Pantagathi appellant, quia olim ipsius viri docti fuit et ab eo passim est emendatus. Praeter Praefationem et XIX Tract. priores (p. 1—141) in fine etiam Tract. XXI. de Filastrio continet (p. 141—144). Codici scheda adiecta est, in qua Sermo XX. De Petro et Paulo scriptus est manu eiusdem fere temporis. Galeardus, Gaudentii editor, multis locis hunc librum laudat eique aequo plus tribuit.[77]) Nam librarius codicem Laurentianum (*E*) exscripsisse videtur vel certe novas lectiones non praebet, nisi forte Pantagathi coniecturas probamus.

14. Cod. Bernensis 121, chartac.,[78]) olim Bongarsii, 73 foliis, quorum septem sunt vacua, eosdem sermones exhibet, quos Brixianus (*H*), cuius apographum est. De vita, quae codici adiuncta est, vide supra p. V (cap. I. et) adnot. 1.

15. Cod. Bononiensis 2266, chart., qui ex monasterio Lateranensi s. Salvatoris in bibliothecam universitatis transiit. Folia habet 70, quorum tria ultima vacua sunt; in eo scripta est Praefatio et XIX Tractatus. Similis esse iudicatur codicis Brixiani Pantagathi.

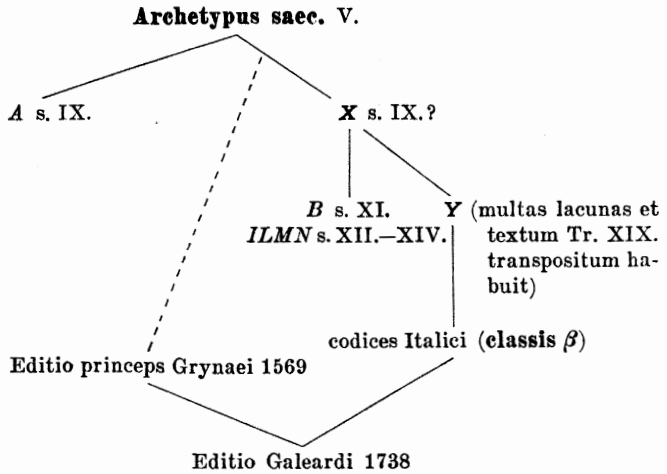
Itaque cum Praefationis et Tractatuum XIX priorum textum restituere aggredimur, adhibendi sunt codex Remensis eiusque cognati. Neque tamen abiciendi sunt libri manu scripti familiae deterioris β, quos ex eodem exemplari parente intercedentibus duobus fortasse apographis (*X*, *Y*) ortos esse probavimus. Nam compluribus locis classis β

---

[77]) Cf. editionem p. 203 sq. n. XXXII et XXXIII (M. 820—24).

[78]) Cf. Hagen, *Catalogus codicum Bernensium* (Bibliotheca Bongarsiana), Bernae 1873, p. 174.

textum integriorem et rectiorem servavit. Temptavi stemma codicum hoc:

b) De codicibus, quibus ***Tractatus XX. De Petro et Paulo*** continetur:

1. ***O***, Cod. Pistoriensis C 134, saec. XI./XII., membran., bibliothecae canonicorum,[79]) 36×24. Folia habet 111 binis columnis exarata. Post Zenonis episcopi Veronensis duos tractatuum libros in fol. 105^{α}—106^{β} exstat Gaudentii sermo De Petro et Paulo. Sequitur sermo s. Vigilii De laudibus martyrum Sisinnii, Alexandri, Martyrii. Codex ex Veronensi quodam libro descriptus vel Verona Pistoriam allatus esse videtur.[80])

2. ***P***, Cod. Vaticanus Urbinas Lat. 504, olim 150, saec. XV., membran., foliorum 162.[81]) Titulos habet rubros et litteras initiales summa arte coloratas. Praeter Gaudentii sermonem, qui scriptus est in fol. 146^{b}—148^{a}, tractatus

---

[79]) Franc. Ant. Zacharia, *Bibliotheca Pistoriensis* II., p. 8, Augustae Taurinorum 1752.

[80]) Cf. Zacharia l. c., p. 9.

[81]) Cosimus Stornajolo, *Bibliothecae Apost. Vaticanae codices mss. recensiti iussu Pii X., Codices Urbinates Latini* II., p. 5—7, Romae 1912.

Zenonis continet et varia opera Hilarii, Potamii, Basilii, Vigilii, Hieronymi. Adfinis est codicis *O*.

3. *Q*, Cod. Vaticanus 1235, saec. XV., membran., foliorum 206, qui eadem scripta eodem ordine complectitur, quae in codice Pistoriensi (*O*) exstant. Sermo autem Gaudentianus in fol. 197^{a}—198^{b} scriptus est.

4. Cod. Vaticanus 5834, saec. XVI., in quo Ioh. Petrus Ferretti, Ravennae episcopus (qui obiit 1557.), varia conscripsit collectanea. Sermonem Gaudentii (fol. 218) etiam in hoc codice excipit Vigilii De laudibus martyrum Sisinnii ... tractatus et Hymnus in Zenonem (cf. codd. *O*, *Q*).

5. Scheda Brixiana codici Pantagathi adiecta (cf. supra p. XXVII, n. 13) est apographon editionis Venetae a. 1508. (*d*).

c) De codicibus, in quibus scriptus est ***Tractatus XXI. De Filastrio.***

1. *R*, Cod. Brixianus A I 8, membran., saec. XI.,[82]) foliorum 164, 39×28. Servatur in bibliotheca Quiriniana, quae eum ab archivo capituli cathedralis accepit. Binis 29^{enorum} versuum laterculis diligenter scriptus est; litterae initiales coloribus exornatae sunt. In hoc codice exstant libri Novi Testamenti exceptis IV evangeliis (fol. 1—148) et vita s. Apolonii Brixiensis episcopi (fol. 148—151). Sequitur fol. 151^{a}: *SĒR beati Gaudentii ep̄i brixiensis de vita et obitu bti filastrii ep̄i p̄decessoris sui,* qui finit in fol. 153^{r}. Adiunguntur verba: *Sed et in martyrologio nr̄e brixiensis ecc̄le ita scriptū invenimus: XV. Kl. Aug. . . .*[83]) et enarratur series octo Brixiae episcoporum usque ad Filastrium (cf. supra p. VI). Sequitur (fol. 153^{r}—162^{a}) Ramperti sermo de translatione Filastrii et carmen Sapphicum ad beati Filastrii laudem compositum. In fine libri (fol. 163) legitur Epistula s. Augustini ad Quodvultdeum et huius ad episcopum responsum.

---

[82]) Cf. Gradonicum 448. — Codex inter annos 1025.—1067. scriptus est, vide Brunati 6; Savio^{2} 130.

[83]) Cf. Marxii editionem Filastrii, p. V sq.

2. Brixia quondam alterum habuit codicem vetustum (*S**), in quo Sermo XXI. scriptus erat; qui liber a. 1797. interiit. Galeardus eum, cum Gaudentii Tractatus ederet, adhibuit[84]) atque Gradonicus a. 1755. librum descripsit.[85])

3. Cod. Brixianus F I, 12, saec. XVI. Cf. supra p. XXVII, n. 13.

4. Cod. Bernensis 121, saec. XVI. Cf. supra p. XXVII, n. 14.[86])

IV. DE EDITIONIBVS.

Corpus Gaudentianum multo post artem typographicam inventam impressum est. Nam post Capreolum, qui circa annum 1500. partem sermonis de Filastrio excerptam ediderat,[87]) Lipomanus eundem sermonem integrum publicavit Venetiis in vico s. Mariae Formosae a. 1554. Eius editioni inscribitur: *Vitae sanctorum antiquorum patrum numero 270, quae per probatissimos gravissimosque authores descriptae novissime in unum volumen ad totius ecclesiae utilitatem per R. P. D. Aloysium Lipomanum episcopum Veronensem redactae sunt.* In tomo IV. fol. 52^{b}—53^{b} sermo exstat Gaudentianus, cui editor adnotationes addidit. Titulum autem praescripsit hunc: *Vita beati Philastrii episcopi Brixiensis per divum Gaudentium successorem eius descripta.* Et in margine adscripsit: *Est sermo eius in anniversario die solemnitatis illius habeturque in libro vetusto sacrarii ecclesiae Brixiensis,* quibus verbis codicem Brixianum *R* aut *S* (cf. supra p. XXIX sq.) significari constat. In editione fol. 53^{b}—58^{a} sequitur sermo Ramperti de Filastrii translatione et fol. 58^{b}: *Vita sancti Gaudentii episcopi Brixiensis per ipsummet potius delibata quam scripta.* In margine autem leguntur haec: *Est sermo eiusdem prima die ordinationis suae coram D. Ambrosio et aliis sacerdotibus habitus. Habeturque in eius operibus nondum excusis.* Lipo-

[84]) Cf. p. 195 n. XVIII (Migne 808).

[85]) p. 449. Adfinis erat codicis *R*.

[86]) *Lectionarium Laubiense,* quod Brunati, p. 336 sub n. 12 adfert, quo sermo de Filastrio continebatur, interisse comperi.

[87]) Cf. Migne XX 793 sq.

manus in eodem tomo partem Praefationis ad Benivolum edidit. Nostro igitur iure hunc Lipomani librum editionem principem Sermonum XXI. et XVI. significamus. Interea autem initio s. XVI., anno 1508. Venetiis cum Zenonis episcopi Veronensis sermonibus etiam Tractatus XX. De Petro et Paulo primum impressus erat (=*d*).[88]) Itaque Lipomani editione studium scriptorum Gaudentianorum excitatum erat et paulo post secuta est editio, qua totum corpus reliquorum Tractatuum e tenebris in lucem vocatum est.

Anno enim 1569. Iohannes Iac. Grynaeus Basileae ex officina Henricpetrina edidit *Monumenta s. patrum orthodoxographa*, in quibus et Graecorum et Latinorum scripta ad fidem catholicam illustrandam collegit. Gaudentium inseruit Latinorum parti VI., quae continetur tomo III.; ibi p. 1793—1860 Praefationem ad Benivolum et Tractatus I.—XIX. legimus. Desunt autem Tr. XX. et XXI. Forte Fortuna Grynaeo contigit, ut codicem quendam familiae vetustioris et melioris α nancisceretur, cum Gaudentii scripta typis exprimeret. Nam in eius editione plurimae lacunae, quibus depravata sunt manuscripta Italica, vitantur. Neque verba Tractatus XIX. transposita sunt, sicut in illis factum esse exposuimus. Attamen in Grynaei editione plurima menda inveniuntur, satis multa editor suo arbitrio mutavisse et addidisse videtur, alia omisit neglegenter.[89]) Hic

[88]) Cf. Galeardum 367, adnot. d (Migne 993).

[89]) Pauca sufficiant exempla: *eo aeternae* (loco: *coaeternae*) Praef. 6; *fuisse* ⟨addidit: *me loquutum*⟩ Praef. 10; *perfectos* (l. *provectos*) Praef. 36; *sancti scilicet* ⟨*virtutibus*⟩ Praef. 53; *pro nobis* ⟨*servientibus*⟩ *in* [omisit: *saeculi*] *Aegypto* Tr. II 23; *plenus spiritu sancto* ⟨*et quoniam sic eum .... spiritu sancto*⟩ II 33; *dentibus* (l. *domibus*) III 9; *Qui tum remitteret* (l. *reniteretur*) VII 10; *ne vel inmodica mala suadenti animo adquiescere velitis aut* (l.: *ne in modico suadeamini adquiescere aut*) VII 21; *populum* (l. *copulam*) VIII 36; *machinabatur* (l. *moechabatur*) VIII 37; *non tamen Christo* (l. *nato tamen Chr.*) IX 5; *literas* (l. *lineas*) IX 40; *perpendendas* (l. *percolendas*) XVII 16; *lucentes* (l. *liventes*) XVII 25; *a mercede caelesti illectos* (l. *iniecta*) *gloria* (l. *gloriae*) *humana cupiditatis* (l. *cupiditate*) XVIII 29; *scandalum* (l. *turbelam*) XIX 2; *servus deus* (l. *verus d.*) XIX 10; *materia* (l. *misericordia*) *domini* XIX 48.

liber, quamquam satis mendosus est, tamen locum editionis principis obtinet corporis Gaudentiani. Editio Grynaei saepius repetita est paucis mutatis ab editoribus operum sanctorum patrum, quos enumerasse sufficiat:[90]) Parisiis 1575 Bibliotheca patrum Bigneana, tom. VII. (quae iterata est annis 1589 [tom. II.], 1589, 1610, 1629, 1654), Coloniae Agrippinae 1618. — Magna bibliotheca veterum patrum tom. IV., Parisiis 1662. — Franc. Combefisii Bibliotheca patrum concionatoria, Lugduni 1677. — Maxima bibliotheca veterum patrum, tom. V., lat. 942 sqq.

Interea post Lipomani editionem Tr. XXI. denuo typis impressus erat Coloniae Agrippinae a. 1579. in Surii Vitis sanctorum, tom. IV., p. 225. Eundem sermonem iterum edidit Ioh. Albertus Fabricius Hamburgi 1721. cum Filastrii De heresibus libro (*f*); quam editionem viri doctissimi laudavit Frid. Marx in Filastrii editionis Prolegomenis p. XXIX. — Eodem tempore, quo Fabricius Filastrii studiis occupatus erat, Paulus Galeardus, ecclesiae cathedralis Brixiensis canonicus et vir non minus doctrina quam industria praestantissimus, a Ioh. Franc. Barbadico, Brixiae episcopo, impulsus editionem scriptorum praeparabat eorum episcoporum, qui et fidei constantia et scriptis lumina fuerant maxima clarissimae cathedrae Brixianae. Atque a. 1720. Galeardus Patavii recensionem operum s. Gaudentii, Ramperti, Adelmanni emisit.[91]) Editio Galeardi Patavina iterata est Augustae Vindelicorum sumptibus Ignatii Adami et Francisci Ant. Veith a. 1757. Galeardus ipse nonnulla in editione anni 1720. corrigenda et addenda esse ratus atque auctoritatem Angeli Mar. Quirini, cardinalis et novi

[90]) Cf. Migne l. c. 794.

[91]) Inscribitur: *S. Gaudentii Brixiae episcopi sermones, qui extant, nunc primum ad fidem mss. codicum recogniti et emendati. Accesserunt Ramperti et Adelmanni venerabilium Brixiae episcoporum opuscula. Recensuit ac notis illustravit Paulus Galeardus, canonicus Brixianus.* Editor lectorem de editionis ratione et consilio edocet in Praefatione, quae iterata est in II. editione a. 1738., p. 200—203 n. XXVI.—XXXII. (Migne 816—820).

Brixiae episcopi, secutus alteram edidit recensionem Filastrii libro auctam anno 1738.[92]) In libro magna arte ornato Gaudentii scripta incipiunt a p. 185. Praefationem Galeardi doctrinae plenam sequuntur Testimonia de Gaudentio (p. 205) et Index scripturarum, quae a Gaudentio adferuntur (p. 209). Deinde Tractatus omnes exstant subiectis Galeardi adnotationibus (p. 217–374). Adiungitur „Syllabus vocum exoticarum ex Gaudentio“ (p. 428), Index locorum sacrae scripturae, „quae in Gaudentio habentur vel indicantur“ (p. 429), Index rerum et verborum (p. 433), Index sermonum s. Gaudentii (p. 440). Haec secunda Galeardi editio repetita est cum praefatione, testimoniis, adnotationibus a Migneo in Patrol. Lat. t. XX., Parisiis 1845, lat. 795—1002. Praemisit autem Migne Prolegomena ex Bibliotheca Schoenemanniana I. (Lipsiae 1792) excerpta (p. 791—795). Paulus Galeardus de Gaudentio optime meritus est. Nam primus editorum omnes, quos habemus traditos Gaudentii tractatus, arte critica adhibita recensitos in unum contulit librum. Attamen ei solum codices Italici praesto erant,[93]) quorum aequo plus Pantagathi codici tribuit in secunda editione. Lacunas et menda, quae exstant in familia codicum recentiore, qua Praefatio et Tract. I.—XIX. continentur, Galeardus plerumque evitat; quod debet editionibus imprimis Grynaei, quam editionem

[92]) Ei inscripsit: *Collectio veterum patrum Brixianae ecclesiae. Veterum Brixiae episcoporum s. Filastrii et s. Gaudentii opera nec non B. Ramperti et Ven. Adelmanni opuscula nunc primum in unum collecta ad veteres mss. codices collata notis aliisque additionibus illustrata et aucta. Prodeunt iussu eminentissimi ac reverendissimi D. D. Angeli Mariae Tituli s. Marci Cardinalis Quirini Brixiae episcopi et apostolicae sedis bibliothecarii. Brixiae ex typographia Iohannis Mariae Rizzardi. A. D. 1738.*

[93]) Cf. editionem p. 201 sq. n. XXVIII (Migne 817 sq.; cf. 796); sunt autem hi codices: Florentinus I, VI 19 (*C*), Urbinas 59 (*F*), Vaticani 1243 (*G*) et 4586, Brixianus F I, 12 (*H*); Urbinas 504 (*P*), Vaticanus 1235 (*Q*); Brixiani A I, 8 (*R*) et alter amissus (*S**). Sed ne hos quidem codices satis diligenter adhibuit Galeardus, veluti XVII 25 prodigiosum illud Grynaei *lucentes* praetulit rectae lectioni *liventes*, quae omnibus codicibus confirmatur.

ex aliquo vetustioris classis codice pendere diximus (cf. supra p. XXXI). Etiam in Tract. XX. recensendo Galeardum codex fugit vetustissimus Pistoriensis. Itaque in hac nova editione verba Gaudentii ex vetustissimis et purissimis, qui nobis praesto sunt, fontibus hauriemus et multa, quae apud Galeardum difficilia et obscura esse videntur, clariora fore speramus.

V. DE ORTHOGRAPHIA.

Codex Remensis *A* et codicis Parisini *B* textus nondum correctus multis locis antiquam orthographiam videntur servasse.[94]) Librarii autem codicum vetustissimorum, quibus Tractatus XX. et XXI. nobis traditi sunt, Pistoriensis *O* et Brixiani *R*, magis leges orthographicas suae aetatis secuti sunt. Qua de causa lector huius editionis in Praefatione et in Tractatibus XIX prioribus antiquam codicis Remensis scripturam saepe inveniet. At cum in libro Remensi inconstantiam quandam formarum sive aetatis Gaudentianae propriam sive librarii incuria effectam videamus,[95]) quam in hac re rationem sequamur, paucis nobis exponendum est.

Formas codicum depravatas aut insolitas veluti *sepe*, *gravido*, *diabulus*, *saciare*, *conditio* (pro *-cione*), *scribtura* non curavimus, quamquam *heresis*, *Phariseus*, alia scribenda esse credidimus Augustini, Filastrii, aliorum scriptorum ecclesiasticorum optimis edocti codicibus. Lectiones quoque *idoprem*, *istorialiter*, *ostis*, similes reiecimus, scripturae autem *Gabrihel*, *Iohel*, al. a nobis receptae sunt. Codex Remensis semper fere dissimulationem praefert adsimulationi. Nos in nova hac editione formas quidem dissimulatas *adfatim*, *adfligere*, *adserere*, *adcola*, *inrogare* retinemus, neque tamen dissimulationem vocabulorum usitatorum *adtrectare*,

---

[94]) Etiam in codicibus Italicis melioribus talia invenimus vestigia, veluti *Bahal* (IV 12), *idolatria* (saepius), *adcolas* (XII 4).

[95]) Vide orthographiam in Indice IV.

conparare, inperare, inmemor, obprobrium admittimus, cum vel ea nobis respicienda sint, quae Cassiodorus aliique grammatici Latini Gaudentii fere aequales de adsimulatione nobis tradiderunt. Eadem de causa nobis licet scribere *medella, cottidie*, quamquam *musitare, repperire* non recepimus. Praeterea *exsecrare, exsistere*, similia perspicuitatis causa scribere maluimus quam *execrare, existere*. Denique Remensem in orthographia vocabulorum Graecorum *catecuminus, elemosina, idolatria* secuti sumus neque tamen a scriptura consueta verborum et certe a viro docto Gaudentio observata *azymus, neophytus, propheta, synagoga* recedendum esse existimavimus.

VI. DE SACRA SCRIPTVRA CETERISQVE S. GAVDENTII EXEMPLARIBVS.

Gaudentius, quamquam non clarissimis ecclesiae Latinae patribus adnumeratur, tamen et eloquentia et doctrina enituit. Atque quanta diligentia studium sacrarum scripturarum coluerit, ex maximo locorum numero, quos tractatibus inseruit, apparet. Qua in re eum etiam artem criticam adhibuisse e tribus potissimum locis cognoscitur, ex Tr. XII 7. 10; XIII 8, ubi in notionem vocabulorum sacrae scripturae accurate inquisivit. Neque unam solam, sed complures librorum biblicorum versiones Latinas inspexisse videtur.[96]) De singulis exemplaribus Latinis, quae episcopus secutus sit, quamquam certum iudicium ferri nequit, tamen ad Afram quandam sacrae scripturae versionem delegamur. Nam Tr. IX 32 verba *Vocatis ergo ministris* (Ioh. 2, 7) posuit, quae nisi in textibus Afris non leguntur (cf. textum et adnotationes). Hieronymi Veteris Testamenti versionem patrem Brixiensem nondum respexisse cum ex plurimis locis, qui a Vulgata discrepant, tum ex Tr. IX 4 perspicitur, ubi scriptor locum Gen. 2, 23 Latine ita vertit: *haec vocabitur*

[96]) Cf. Birch 22—62.

mulier, quia de viro suo sumpta est, ubi Hieronymus significanter transtulit: *haec vocabitur virago, quoniam de viro sumpta est.* Sed Novi quoque Testamenti plurimi loci ab Hieronymi versione valde discrepant.[97]) Allegorice autem Gaudentius sacros libros interpretari solet[98]) Alexandrinos et Ambrosium secutus, veluti in Tr. VIII. et IX. omnem de nuptiis narrationem (Ioh. 2, 1—11) translate et mystice explicavit; nam inde a Tr. VIII 22, ubi episcopus scripsit: *Veram gesti historiam . . cognoscentes iam quis iste sit dies tertius . . . . . spiritaliter exponamus,* omnia ad notiones rettulit allegoricas ita, ut sponsum esse Christum (cf. IX 43), sponsam esse ecclesiam, canibus significari gentes (IX 16), architriclinum esse Moysen (IX 40 sqq.) exponeret.

Gaudentium etiam lingua litterisque Graecis imbutum fuisse et ex Rufini testimonio[99]) et ex episcopi ipsius scriptis cognoscimus. Nam in Tr. XVII. Basilii de XL martyribus homiliam exscripsit et summam eorum, quae in Tr. XXI. de Filastrii virtutibus profert, a Gregorio Nazianzeno mutuatus est, qui in oratione XVIII., qua patrem mortuum laudavit, Basilium praesentem similibus alloquitur verbis sacrae scripturae.[100]) Inter Latinos autem Gaudentius Terentium, Ciceronem, Vergilium, Horatium, Ovidium, Senecam videtur legisse; nam compluribus locis ex eorum scriptis orationis ornamenta petivit.[101]) E Latinis Christianis saepius Ambrosium et Filastrium imitatus est et, ni fallor, semel Lactantium et Hieronymum.

---

[97]) Cf. Birch l. l., ubi plurima leguntur exempla.

[98]) Cf. Gauthey 65. 68; Knappe 59; vide etiam infra XXXIX sq.

[99]) Praef. Recognitionum Clement.: *Aequum est sane tibi, qui haec etiam Graece legeris, . . interpretationis nostrae indicare consilium.*

[100]) Cf. Knappe p. 45. Gregorii oratio incipit ita: Ἄνθρωπε θεοῦ καὶ πιστὲ θέραπον καὶ οἰκονόμε τῶν τοῦ θεοῦ μυστηρίων καὶ ἄνερ ἐπιθυμιῶν τῶν τοῦ πνεύματος. Apud Gaudentium autem Filastrius praedicatur *vir desideriorum, dispensator divini sermonis* (XXI 6), *fidelis Christi discipulus* (§ 7), *homo dei* (§ 14).

[101]) Cf. Ianuel[1] 27; Birch 133 sq. et infra p. 201 sq.

VII. DE S. GAVDENTII ARGVMENTIS ATQVE SERMONE ET DE EIVS IMITATORIBVS.

1. Breves s. Gaudentii tractatus varia praebent argumenta; nam omnes fere fidei doctrinas et disceptationes, quibus vergente saeculo IV. animi catholicorum commovebantur, scriptor Brixiensis tractavit,[102]) quamquam non adeo fidem defendere quam auditorum animos instruere studebat.[103]) Quam egregie de trinitate, de Christo deo, de s. Maria, de eucharistia, de sanctorum cultu disputavit, quam dilucide praecepta Christiana veluti de matrimonio et de virginitate exposuit! De liturgia quoque catholica nonnulla apud episcopum Brixianum legimus, quibus studium nostrum incitatur.[104]) Maior autem pars tractatuum Gaudentianorum est de quaestionibus biblicis, quas exegetica ratione pertractat. Inter eos etiam duae epistulae (Tr. XVIII. et XIX.) exstant, quas scriptor ipse explanationes appellavit. Epistulis etiam Praefatio ad Benivolum adnumerari potest, cui tractatus dogmaticus de providentia dei adiungitur. Gaudentius autem praeterea aliud genus dicendi colebat, dico vitas sanctorum. Nam Tractatu XV. Machabaeos laudavit martyres, Tr. XVII. § 17—36 passionem XL martyrum narravit, Tr. XX. de Petro et Paulo, Tr. XXI. de Filastrio decessore egit. Ad γένος ἐπιδεικτικόν etiam Tr. XVI. pertinet. Ex hoc laudationum genere dicendi indoles Gaudentii eiusque ingenium vel maxime perspicitur.

2. Sermo patris Brixiani politus et elegans haberi debet, praesertim cum hunc scriptorem cum Filastrio de-

---

[102]) Cf. Galeardi praefationem n. X, l. l. p. 190 sq. (M. 802); Gaggia[1] 282 sqq.

[103]) Vide Gaggia[1] 284.

[104]) Cf. Dom Alb. L'Huillier, *Brixia sacra II (1911)*, Paviae, p. 291—294: *Che cosa sappiamo noi nella liturgia di Brescia al tempo di san Gaudenzio?*

cessore contuleris. Nam El. Dupin[105]) de episcopi tractatibus sententiam non satis aequam tulit, cum sermonem eius incultum, sterilem, inelegantem significavit atque allegorias, sententias inusitatas, ad docendum parum aptas reprehendit. Rectius Paucker de sermone Gaudentiano iudicavit ita: *Scriptor haud indisertus, non tam quidem ingenii luminibus sensuumque vigore quam ingenua quadam stili simplicitate ac satis castigato eloquio probabilis, quamvis sordium saeculi sui nec ipse immunis.*[106]) Ios. Fessler quoque genus dicendi Gaudentianum his laudavit verbis: *Stilus quantumvis simplex videatur, elegans tamen est, facilis admodum et amoenus; ac . . doctrina et praecepta sunt praeclara.*[107]) Hac cum polita elegantia amoenaque simplicitate coniungitur venusta quaedam dicendi modestia Gaudentii quam maxime propria.[108])

3. Sed iam singula proferamus. Atque primum ἅπαξ εἰρημένα apud Gaudentium leguntur haec: *perpetratus* XVI 11 (*ante diri facinoris perpetratum*), *crucialis* XIX 21, *pervorare* XIX 26; *galliculas* scribitur V 12, ubi *caligulas* posuimus, et XI 10 exstat: *costatus est . . dies*, ubi *status* correximus.[109]) Praeterea XVIII 24: *Deum sentit et contemptat* codicem *A* secuti sumus contra ceterorum librorum lectionem *temptat*; compositum solis in Not. Tir. iterari testimonio *Thesauri Lat.* IV 656 docemur. Item *Thesauri* copiae alterum *temptaculi* (Praef. 35) exemplum in Genesis 49, 19 interpretatione codicis Ottoboniani (*temtaculum temtavit eum*) praebent.

4. Deinde sermo patris Brixiani plurimis locis scriptorum, imprimis tractatuum biblicorum colorem a sacrae scripturae libris accepit. Quis enim miratur, quod epi-

---

[105]) *Nouvelle bibliothèque des auteurs eccles.*, tom. III, Paris 1693, p. 86. Cf. Galeardi praefat. XXII—XXV, p. 197—199 = Migne 811—816.

[106]) Paucker 481, qui in Gaudentii usum dicendi accurate investigavit.

[107]) Fessler-Jungm. 219.

[108]) Cf. Knappe 36 sq.; supra p. XV sqq.

[109]) Vocabula rariora, quae in s. Gaudentii tractatibus exstant, imprimis ea, quae apud scriptores ecclesiasticos sunt novicia vel novas habent significationes, conscripsit Paucker 484 sqq.

scopus, qui in exponendis scripturis tantopere versatus est, sacrorum scriptorum non solum argumenta, sed etiam verba facit sua? Graecismi quoque et Hebraismi, qui apud Gaudentium leguntur, omnes fere ex libris biblicis sumpti sunt.

5. Deinde tractatus Gaudentiani multis scatent metaphoris, similitudinibus, allegoriis. Allegorias autem scriptor Brixianus ipse significat, cum scribit: *Lex . . umbra erat futurorum bonorum . . . . . Veritas enim Christus adveniens bona, quae ante Iudaeis fecit umbraliter, nobis nunc in veritate largitus est* (I 12) et: *Quae vero virtutes praefiguratae sint spiritales . . incipiamus exponere* (II 8) et: *Carnalem Iudaicae paschae observantiam spiritalibus typis refertam . . . docuimus* (IV 1; cf. VI 4). Et re vera Gaudentius in tractatibus, quos de Exodi lectione composuit (I—VII, X), omnia illa, quae Ex. 12, 1—16 exstant, allegorice explicavit. Sed etiam VIII 19 haec profert: *venio ad promissas allegorias ipsius evangelicae lectionis* et IX 15 haec: *figuras nunc spiritaliter propositas persequamur* (cf. § 13. 40) et XV 20: *adhaerentibus licet typis rationabilium figurarum, quas doctor spiritalis . . . debet exponere.* Allegorias autem hic scriptor ita perducere solet, ut non solum summum narrationis vel parabolae argumentum, sed etiam singulas et minutissimas res translate exponere conetur.[110])

6. Deinde in verborum collocatione Gaudentius leges artis oratoriae secutus saepe parallelismum membrorum adhibet[111]) ita, ut colon alterum respondeat alteri, veluti VI 14: *Tu propter Hebraeos tuos percutis meos Aegyptios et ego propter Aegyptios meos persequar . . Hebraeos tuos.* Usui dicendi Gaudentiano etiam hoc proprium est, quod multis in enuntiatis verbum finitum primo loco ponitur, subiectum autem ultimo loco.[112]) Etiam in multis sen-

[110]) Cf. II 14 sqq.; V 2 sqq.; VI 11 sqq.; VIII 19 sqq.; IX 15 sqq.; XVIII 15 sqq.

[111]) Birch 75—78.

[112]) Cf. Knappe 10—15; Birch 84 sqq.; Kroll, Glotta IX 112 sqq.

tentiis secundariis verbum praedicati primo loco post coniunctionem vel post pronomen relativum collocatur, veluti Praef. 44: *Nonnulli . . . . . , dum volunt fortuita adstruere universa . . . . . , ita loquuntur.* Praeter substantivum subiecti loco positum saepe etiam participia, gerundiva, adiectiva ultimo loco enuntiati leguntur.[113])

7. Deinde cum multa alia oratoria ornamenta dicendi apud Gaudentium inveniuntur, tum traiectio,[114]) chiasmus, allitteratio,[115]) antithesis. Nam Tr. XIX. et XX. integri fere per antithesin sunt compositi. Nonnumquam cum chiasmo parallelismus membrorum coniungitur[116]): *aut errori gentilium aut iniquitati Iudaeorum aut hereticorum nequitiae* (VII 21). Inter ceteras figuras oratorias[117]) apud Gaudentium leguntur polyptoton, paronomasia, anaphora, parechesis, litotes, oxymoron. Vide Indicem IV.

8. Denique etiam clausulae rhythmicae prosaicae a Gaudentio adhibitae videntur esse. Iam ex primis Praefationis paragraphis intellegi potest Gaudentium non solum trochaeos (vel spondeos) in fine enuntiatorum iterasse (§ 1. 12), sed etiam creticum cum singulis vel binis trochaeis (§ 2. 4. 5. 11) et trochaeum cum cretico (§ 3) non raro composuisse.

9. Itaque non miramur, quod episcopi Brixiani scripta iam ab aequalibus lectitata et imitando expressa sunt. Quod Rufinus indicat, cum scribit (in Praef. *Recognitionum Clement.*): *Tibi quidem, papa Gaudenti, . . tantus ingenii vigor est, immo tanta spiritus gratia, ut, si quid a te etiam cotidiani eloquii more dicitur, si quid in ecclesia declamatur, id in libris haberi et ad instructionem tradi posteris debeat.* Atque iam ineunte saeculo V. Niceta Remesia-

---

[113]) Knappe 15—18; Birch 99 sqq.
[114]) Birch 83 sq. 104—106.
[115]) Knappe 18—35; Birch 73—82.
[116]) Cf. Birch 75 sq.
[117]) Birch 79—81.

nensis, qui annis 398. et 402. in Italiam venit[118]) et fortasse Gaudentium ipsum vidit, eius tractatus passim imitatus est.[119]) Eodem saeculo is, qui Tractatum *De fide orthodoxa contra Arianos* conscripsit, nonnulla a Gaudentio mutuatus est[120]) et Pseudo-Origenes, quem appellant, in *Tr. IX. De libris s. scripturarum* Gaudentii sermones exscripsit.[121]) Medio autem saeculo V. Leo I. papa, cum clarissimam Epistulam dogmaticam ad Flavianum componeret,[122]) qua Monophysitarum errorem refutabat, cum alios scriptores tum Gaudentium compilavit, ut duplicem Christi naturam demonstraret.[123]) Turbulentis autem, quae sequebantur, saeculis Gaudentii scripta, quamquam oblitterata sunt, tamen ineunte media aetate uno libro manu scripto ab oblivione vindicata sunt.

VIII. ANTIQVA DE S. GAVDENTIO TESTIMONIA.

1. IOHANNES CHRYSOSTOMVS, *Epist.* 184.[124])

Γαυδεντίῳ ἐπισκόπῳ Βρίξης.

Οὐδὲν ἡμᾶς ἔλαθε τῶν σῶν, ἀλλ' ἔγνωμεν σαφῶς ὡς παρόντες τὴν σπουδήν σου, τὴν ἀγρυπνίαν, τὴν φροντίδα, τοὺς καμάτους, τοὺς πόνους, οὓς ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐπεδείξω, καί σοι χάριτας πολλὰς ὁμολογοῦμεν· καὶ ἐν τοσαύτῃ καθήμενοι ἐρημίᾳ μεγίστην ἔχομεν παράκλησιν τῆς ἀγάπης σου τὸ θερμὸν καὶ γνήσιον, ἧς πεῖραν ἐνταῦθα λαβόντες ἔγνωμεν αὐτὴν ἀκμάζουσαν καὶ ἐκεῖσε, καὶ οὐδὲν οὔτε τῷ πλήθει τοῦ χρόνου οὔτε τῷ μήκει τῆς ὁδοῦ καταμαρανθεῖσαν. Διὰ τοῦτό σοι χάριτας ἴσμεν πολλὰς καί σε παρακαλοῦμεν μένειν τὴν αὐτὴν ἐπιδεικνύμενον σπουδήν. Οἶδας

---

[118]) Cf. Bardenhewer 598.

[119]) Cf. supra p. VIII et adnot. 16.

[120]) Cf. Henr. Brewer, *Das sogenannte Athanasianische Glaubensbekenntnis ein Werk des heil. Ambrosius* (*Forschungen zur christl. Literatur- und Dogmengeschichte* IX 2), Paderborn 1909, p. 158 sq.

[121]) Cf. Dom G. Morin, *Revue Bénédictine* XIX (Maredsous 1902), p. 227—229. D. Bruyne, *l. c.*, XXIII (1906), p. 169.

[122]) Epistula 28., quae Leonis tomus nominatur; Migne P. Gr. LIV 755—782.

[123]) Cf. Norcock[2] 87—91; Norcock[1] 593—596.

[124]) Migne P. Gr. LII 715 sq.

γὰρ ὑπὲρ ὅσων ἐκκλησιῶν ὑμῖν ὁ ἀγὼν πρόκειται νῦν καὶ ἡλίκον ἔσται τοῦ κατορθώματος τὸ μέγεθος. Ταῦτ' οὖν ἐννοῶν, δέσποτά μου τιμιώτατε καὶ εὐλαβέστατε, ἐπιμεῖναι τῇ αὐτῇ σπουδῇ παρακλήθητι. Οὕτω γὰρ ὀλίγα κάμνοντες ἀθάνατα ἑαυτοῖς προαποθήσεσθε ἐν τοῖς οὐρανοῖς τῶν καλῶν τούτων ἀγώνων τὰ βραβεῖα.

2. PALLADIVS, *Dialogus historicus de vita et conversatione b. Iohannis Chrysost.*, cap. 4.[125])

Λαβόντες τοιγαροῦν οἱ περὶ τὸν ἅγιον ἐπίσκοπον Αἰμίλιον Βενεβενδοῦ καὶ Κυθήγιον καὶ Γαυδέντιον σὺν Οὐαλεντινιανῷ καὶ Βονιφατίῳ τοῖς πρεσβυτέροις τὰ γράμματα τοῦ τε Ἰννοκεντίου καὶ τῶν Ἰταλῶν ἐπισκόπων Χρωματίου Ἀκυληίας καὶ Βενερίου Μεδιολάνων καὶ τῶν λοιπῶν καὶ ὑπομνηστικὸν τῆς συνόδου πάσης Δύσεως δημοσίοις συνθήμασιν ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν σὺν τοῖς περὶ Κυριακὸν καὶ Δημήτριον καὶ Παλλάδιον καὶ Εὐλύσιον τοὺς ἐπισκόπους. Εἶχε δὲ τὸ ὑπομνηστικὸν μὴ ἐᾶν εἰσελθεῖν Ἰωάννην εἰς κρίσιν, ἐὰν μὴ πρότερον ἀποκατασταθῇ αὐτῷ ἥ τε ἐκκλησία καὶ ἡ κοινωνία, ἵν' εἰς μηδὲν ἔχων ὑπερτίθεσθαι αὐθαίρετος εἰσέλθῃ εἰς τὸ συνέδριον. Ἀπελθόντες οὖν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπέστρεψαν μετὰ τέσσαρας μῆνας, διηγούμενοι Βαβυλώνια πράγματα, ὅτι κατεσχέθημεν παραπλέοντες τὴν Ἑλλάδα Ἀθήναζε ὑπὸ χιλιάρχου τινὸς δυστήνου . . . .

3a) RVFINVS, *Peroratio Commentarii epistulae ad Romanos.*[126])

Nobis enim propositum est non plausum legentium, sed fructum proficiscentium quaerere. Post hoc sane vocat nos opus, quod olim quidem iniunctum est, sed nunc a beato Gaudentio episcopo vehementius perurgetur, Clementis scilicet Romani episcopi apostolorum comitis ac successoris de Recognitione libri ut in Latinum vertantur. In quo opere bene novi, quod laborem labor multiplicat, si sortem suscipiat. Satisfaciam sane in eo amicis meis: dabo titulo nomen meum auctoris nihilominus vocabulo permanente. Nam Rufini Clemens scribetur. Quod si me dominus implere permiserit, redibo rursus et ad tua desideria, ut vel in Numerorum vel in Deuteronomii libros deo permittente aliqua dicamus — hoc enim solum nobis de Eptateucho deest — vel de reliquis apostoli Pauli Epistulis, quae possumus domino dirigente dictemus.

3b) RVFINVS, *Praefatio Recognitionum Clementinarum.*[127])

Tibi quidem, papa Gaudenti, nostrorum decus insigne doctorum, tantus ingenii vigor est, immo tanta spiritus gratia, ut, si quid a te etiam

---

[125]) Cf. Migne P. Gr. XLVII 15.

[126]) Migne P. Gr. XIV 1293.

[127]) Migne P. Gr. I 1205. Cuius textum B. Rehm, Thesauro ling. Lat. edendo adsistens et Rufini Recogn. Clem. futurus editor, benevole recognovit.

cotidiani eloquii more dicitur, si quid in ecclesia declamatur, id in libris haberi et ad instructionem tradi posteris debeat. Nos tamen, quos ingenii tenuitas minus promptos et senecta iam tardos reddit ac segnes, opus, quod olim venerandae memoriae virgo Silvia iniunxerat, ut Clementem nostrae linguae redderemus, et tu deinceps iure hereditario deposcebas, licet multas post moras tamen aliquando restituimus praedamque, ut opinor, non parvam Graecorum bibliothecis direptam nostrorum usibus et utilitatibus convectamus, ut quos propriis non possumus, peregrinis nutriamus alimoniis. Nam et solent suaviora videri peregrina, interdum vero et utiliora. Denique peregrinum est paene omne, quod medelam corporibus confert, quod morbis occurrit, quod venena depellit ..... Suscipe igitur, mi anime, redeuntem ad te Clementem nostrum, suscipe iam Romanum. Nec mireris, si forte tibi in eo minus solito floridus eloquentiae vultus appareat ..... Sed votis tuis faveat deus ..... Aequum est sane tibi, qui haec etiam Graece legeris — ne forte in aliquibus minus a nobis servatum translationis ordinem putes — interpretationis nostrae indicare consilium. Puto quod non te lateat Clementis huius in Graeco eiusdem operis (Ἀναγνώσεων), hoc est Recognitionum, duas editiones haberi et duo corpora esse librorum, in aliquantis quidem diversae, in multis tamen eiusdem narrationis.

4. MARTYROLOGIVM ROMANVM, die 25. Oct.

Brixiae natalis sancti Gaudentii episcopi, eruditione et sanctitate conspicui.

5. RAMPERTVS, Brixiae episcopus (827—842), *Sermo de translatione beati Filastrii.*[128])

a) cap. 5. Veluti etenim in edito Sermone a praesule Gaudentio, vitae scilicet beatissimi Filastrii pontificis legitur, fuisse eum omni aetati et condicioni et sexui stupenda benignitate communem, immo humilibus coniunctiorem quibusque, ita nunc omnibus languentium aetatibus meritis suis suffragantibus Christo mediante profuit et sexibus.

b) cap. 9. Cuius vitae sanctitatisque eum sapuit episcopus Gaudentius successor suus, qui per XIV annos forsan et plus diem transitus eius feriatum ducebat, populo siquidem de eo sermonem faciens?

c) cap. 10. Sed et rhythmicum hymnum, quem ergo auctoritatis Gaudentium episcopum fecisse ferunt, cantare de ipso sedule consueverat. Gaudentium autem ipsum composuisse nuto, cum longe aliterque sensus primae lineae sit et ipse rhythmus elementa nominis compositoris sui per capita ut ita dixerim versuum, si quis intendat, habeat.

[128]) Galeardus p. 387—401.

Antequam praefationi meae finem impono, gratias agere debeo maximas viris doctissimis, qui huic novae editioni instruendae operam navarunt, imprimis Edmundo Hauler, doctori aureo, qui mihi munus Gaudentii edendi commendavit meque in editione praeparanda et emendanda doctrina et opera adiuvit benignissime, et Paulo Guerrini Brixiano de historia patria et de hoc libro optime merito, deinde Ludovico Bieler, commissioni ecclesiasticae academiae Vindobonensis adsistenti et in universitate Vindobonensi privatim docenti, tum collegis et amicis doctissimis, qui me in singulis editionis partibus corrigendis adiuverunt humanissime, denique praefectis et custodibus bibliothecarum Bernensis, Bononiensis, Brixianae Quirinianae, Dublinensis, Florentinae, Parisinae, Pistoriensis, Remensis, Vaticanae, Vigornianae, Vindobonensis.

Vindobonae mense Ianuario MCMXXXVI.

Ambrosius Glueck.

CONSPECTVS LIBRORVM ADHIBITORVM.

Acta S. = Bollandi *Acta sanctorum*, Antverpiae, Bruxellis, Parisiis 1643sqq.

Bardenhewer = O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur I.—VI., Freiburg i. Br. ^{3}1910; III^{1} 1912, III^{2} 1923.

Birch = A. H. Birch, *A comparison of the styles of Gaudentius of Brescia ...., the De sacramentis (ascribed to St. Ambrose), and the Didascalia apostolorum or Fragmenta Veronensia (E. Hauler)*, Risca, Mon.; Yendall & Co. 1924.

*Birch** = idem, *Addenda to A comparison of the styles of Gaudentius ...* Risca 1924.

Brixia sacra = *Brixia sacra*, Bolletino bimestrale, Paviae, Brixiae 1910sqq.

Brunati = Ios. Brunati, *Vita o gesta di santi Bresciani* I^{2}, Brixiae 1854.

Fessler-Jungm. = I. Fessler-B. Iungmann, *Institutiones patrologiae* II 1^{2}, Oeniponte 1892.

Gaggia^{1} = Hiac. Gaggia, *Sulle opere e la dottrina di s. Gaudenzio, Brixia sacra* II (1911), Paviae, p. 282—290.

Gaggia^{2} = Hiac. Gaggia, *San Gaudenzio vescovo di Brescia e padre della chiesa, Brixia sacra* II (1911), Paviae, p. 305—321.

Galeardus = Paul. Galeardus, *Veterum Brixiae episcoporum s. Philastrii et s. Gaudentii opera nec non b. Ramperti et ven. Adelmanni opuscula*, Brixiae 1720 et 1738 (Migne Patr. Lat. XX 795sqq.).

Gauthey = Christoph. Gauthey, *S. Gaudentius Brix. episcopus et notarii, Brixia sacra* VII (1916) 57—68, 89—97.

Gradonicus = Ioh. Hieron. Gradonicus, *Brixia sacra. Pontificum Brixianorum series commentario historico illustrata*, Brixiae 1755.

Guerrini = Paulus Guerrini, *La basilica di s. Giovanni e le sue opere d' arte*, Brixiae 1922.

Harnack = Adolf Harnack, Geschichte der altchristlichen Litteratur 1—2, Leipzig 1893—1904.

Ianuel.^{1} = H. Januel, *Commentationes philologicae in Zenonem Veronensem, Gaudentium Brixiensem, Petrum Chrysologum Ravennatem*, pars I. Programm des kgl. alten Gymn. zu Regensburg, 1905.

Ianuel.^{2} = idem, *Commentationes ...*, pars II. Programm des kgl. alten Gymn. zu Regensburg, 1906.

Knappe = Chr. Knappe, *Ist die 21. Rede des h. Gaudentius echt? Zugleich ein Beitrag zur Latinität des Gaudentius.* Jahresbericht des kgl. Gymn. Carolinum, Osnabrück 1908, p. 3—66.

Marx = Frid. Marx, *S. Filastrii ep. Brixiensis diversarum hereseon liber* (*CSEL.* XXXVIII), Vindobonae 1898.

Migne (*M.*) P. Gr. = Patrologiae Cursus. Series Graeca I, XLVII, LII.
— P. L. = Patrologiae Cursus. Series Latina XX.

Norcock[1] = C. R. Norcock, *Journal of theological studies* XV (1914) 593sqq., Londini.

Norcock[2] = idem, *San Gaudenzio di Brescia e il Tomo di s. Leone Magno. Brixia sacra* VI (1915) 87sqq., Brixiae.

Norden = Eduard Norden, Antike Kunstprosa[3], Leipzig 1915/18.

Paucker = K. Paucker, *De Latinitate scriptorum quorundam saeculi IV. et ineuntis V. p. Chr. minorum observationes*, Zeitschrift für d. österr. Gymn. XXXII 481—499, Wien 1881.

Rönsch = Herm. Rönsch, *Itala und Vulgata*, Ed. II., Marburg 1875.

Savio[1] = Fedele Savio, *Gli antichi vescovi d' Italia, Il Piemonte* I, Augustae Taurinorum 1899.

Savio[2] = Fedele Savio, *Gli antichi vescovi d' Italia, La Lombardia*, parte II., vol. I. (Bergamo, Brescia, Como), Bergami 1929.

Schanz = Martin Schanz, *Geschichte der röm. Litteratur*, IV. 1[2], München 1914.

Thes. l. L. = *Thesaurus linguae Latinae*, Lipsiae 1900sqq.

S. GAVDENTII

EPISCOPI BRIXIENSIS

TRACTATVS I.–XIX.

CVM PRAEFATIONE AD BENIVOLVM ET CAPITVLIS.

CONSPECTVS CODICVM,

IN QVIBVS EXSTANT PRAEFATIO AD BENIVOLVM ET TRACTATVS I.—XIX.

A = Remensis 369, saec. IX.
B = Parisinus Lat. 13.331, saec. XI.
C = Florentinus I, VI 19, saec. XV.
D = Parisinus Lat. 2650, saec. XV.
E = Laurentianus-Faesulanus 60, saec. XV.
F = Urbinas Lat. 59, saec. XV.
G = Vaticanus 1243, saec. XVI.
H = Brixianus F I 12, saec. XVI.

I = Parisinus Lat. 5358, quo continentur Tr. I. et II., saec. XIII./XIV.
L = Parisinus Lat. 1788, in quo insunt Tr. III.—VII., saec. XIII./XIV.
M = Vigornianus F 94, quo continetur Tr. XII., saec. XII.
N = Dublinensis B 4, 3, in quo exstat Tr. XV., saec. XII./XIII.

Σ = consensus codicum *CDE*.
Ω = consensus codicum *CDEFGH*.

a = editio princeps Grynaei (Monumenta s. patrum, Tom. III.), Basileae 1569.
b = editio Pauli Galeardi (Veterum Brixiae episcoporum opera), Brixiae 1738, a Migneo iterata.
c = editio princeps Tractatus XVI. per Lipomanum facta (Vitae s. antiquorum Patrum, Tom. IV.), Venetiis 1554.

PRAEFATIO GAVDENTII EPISCOPI
AD BENIVOLVM, MAGISTRVM MEMORIAE.
SERVO CHRISTI BENIVOLO GAVDENTIVS EPISCOPVS.

Communis voti fuerat, ut ea, quae de divinis eloquiis 1
per paschales dies proxime praeteritos explanavi, coram
valuisses audire. Cum enim semper, tum praecipue diebus
festis praesentia tua nobis merito grata est in ecclesiae
Brixianae conventu. Nam sicut honoratorum nostrae urbis, 2
ita etiam dominicae plebis deo adnuente dignissimum caput
es, quia non minore diligentia servare studes dei praecepta
quam discere, robustam catholicae fidei professionem prae-
clarae vitae meritis aequiperare contendens, ut habeat
sincera fides opera suae puritatis nitore condigna. Qua in 3
re maximus docentis fructus est et immortalis utilitas
audientis dicente apostolo: *Non auditores tantum, sed fac-
tores legis iustificabuntur apud deum.* Nec mirum, si hodie 4
taliter in timore domini converseris, qui necdum percepta
baptismi gratia ita pro fidei caelestis veritate pugnasti, ut
imbutum te admirabilibus doctrinis apostolici per omnia
viri patris nostri Filastrii tantae constantiae testimonio ap-
probares. Nostri namque temporis regina Iezabel, Arrianae 5
perfidiae patrona simul ac socia, cum beatissimum per-
sequeretur Ambrosium, ecclesiae Mediolanensis antistitem,

Testimonia. 15sq. *Rom. 2, 13 21—23 *cf.* Ambros. Ep. 20 § 18 (Migne)

---

1 sq. *Tota Praefatio deest in B* INCPT PRAEFATIO GAVDENTII EPI AD ... MEMORIAE *A* 3 ervo — Benivolo *in ras. A* episcopus *om. Ω ab* 4 Cum communis *A* fuerat *in ras. A* 8 Brexianae *A* 12 ut *om. Ω* 20 Filastri *DF* Filasteri *EG* Philasteri *Hm1* 21 Arriana *DEF*

te quoque, ea tempestate magistrum memoriae, oblitum salutaris fidei arbitrata contra catholicas dictare ecclesias compellebat; quod ne faceres, ultro et promotionis pollicitae dignitatem et ambitionem saeculi gloriamque mundanam pro dei gloria contempsisti, magis eligens privatus
6 vivere quam mortuus militare. Vere enim moritur apud deum, qui ab apostolicae fidei veritate discedit, cui Christus deus, qui vita est, amputatur, dum coaeternae trinitatis homousion deneganti subtrahitur.

7 Sed ut ad propositam causationem redeam, ex ingenti aegritudine tuum tunc adhuc corpus invalidum, ne supra dictae festivitati interesses, inhibuit; unde vehementer dolebas animo fraudem tibi spiritalium bonorum reputans peccatis urguentibus inrogatam ac propterea veluti singulare quoddam dispendii memorati remedium magnopere exegisti, ut scriberem, quid unaquaque die illius sacratissimae ebdomadis sanctae fraternitati a me expositum
8 meminissem. Quod plane ego mediocritatis meae conscius litteris credere non auderem, nisi tu religiosa instantia compulisses; satis est enim mihi, si instruere commissam
9 plebem viva saltim voce sufficiam. — Sciens itaque verum divinae sapientiae amatorem non super adsertione inutilium rerum inanis eloquentiae pompam quaerere, sed salutarem de scripturis sanctis explanationum congruentium desiderare doctrinam, scribere tibi adgrediar omnino iisdem sensibus et fortasse etiam verbis, quibus me in ecclesia locutum esse reminiscor, ut loquelam meam, qualiscumque est,
10 facile, cum legeris, recognoscas. Quattuor praeterea breviores tractatus, quos de diversis capitulis evangelii apud te olim fuisse prodidisti, et quintum de Machabaeis martyribus emendatos tibi, quoniam cogis, remittam, ut eos, si ulla utili memoria dignos arbitraris, in postrema parte
11 schidae huius simul transcribendos adiungas. De illis vero

---

26 promo||tionis *A* 27sq. mundanam] emundatam Ω 42 credere *om.* Ω 44 virum *ACDG* 48 hisdem *AΣH* 52 tractatos *A* 53 fuisse me locutum prodidisti *ab* 56 schedae *GH* schedulae *ab*

tractatibus, quos notariis, ut comperi, latenter appositis procul dubio interruptos ac semiplenos otiosa quorundam studia colligere praesumpserunt, nihil ad me attinet, mea iam non sunt, quae constet praecipiti excipientium festinatione concisa. Vereor tamen, ne aliqua sub sermonis mei titulo sanae fidei inimica alieni erroris involvant et efficiantur sempiterni criminis rei, qui fuerint incautae praesumptionis auctores.

Ergo quoniam desiderio tuo negare operam non potui 12
postulatam, breviter tibi prius ostendam non semper aegritudinum plagas pro peccatorum cumulo nostris corporibus inrogari. Humani corporis natura, ex quo sententiam mor- 13
talitatis excepit: *Tu terra es et in terram ibis,* infirmitatibus variis subiacet sine discretione cuiusquam et, quamvis peccatores nos esse salubriter fateamur, non tamen vel ex vigore vel ex debilitate carnis meritorum ponderandae sunt qualitates, cum frequenter idolorum cultores sanitate corporis ac bonis huius saeculi perfruantur et contra divino cultui inhaerentes aegritudinum ac tribulationum vexatione quassentur. Nam legimus regnasse Abimelech gentilem et 14
Abraham sanctum peregrinationis molestias pertulisse et illius Laban Syri idolatrae mercennarium fuisse sanctum Iacob et Moysen iustum regnante impio Faraone latuisse metuentem in terra Madian et Heliam mirificum a facie persequentis reginae Iezabel fugisse ad solitudinem. In 15
Novo autem Testamento Iohannes, prophetarum maximus, post longum squalorem feralis custodiae, post iniquas contumelias vinculorum decollatur in carcere; et Herodes sacrilegus, qui eum iussit occidi, epulatur cum principibus suis

69 *Gen. 3, 19 76sq. *cf.* Gen. 20, 2; 12, 1sqq. 78sq. *cf.* Gen. 29, 30 79sq. *cf.* Ex. 2, 15 80sq. *cf.* III Reg. 19, 1—4 81—87 *cf.* Marc. 6, 17—28

61 concisa *codd.*]esse conscripta *ab* 62 errores *ΣGHab* 63sq. praesumptiones *A* 66sq. aegritudinē *A* 74 e contra *ab* 75 cultu inhaerentes aegritudinem *A* 79 Iacob *Ω* Iob|||| *A* imperio *A* impio *Ω*

et tribunis et primoribus Galilaeae discumbens, ebrius non
16 solum vino, sed ipsius etiam cruore Baptistae; sicut in
Apocalypsi de Babylone scribitur, vel urbe vel gente vel
unaquaque anima errorum caligine vitiorumque carnalium
permixtione confusa — interpretatur enim confusio Babylon
— *Et vidi,* inquit, *mulierem ebriam de sanguine sanctorum.*
17 — Verum haec dei patientia quorsum evadat, ipse salvator
docet in evangelio dicens: *Homo quidam erat dives, qui
induebatur purpura et bysso et epulabatur cottidie splen-
dide; pauper autem quidam nomine Lazarus iacebat ad
ianuas eius ulceribus plenus et cupiens saturari ex his, quae
cadebant de mensa divitis* [*et nemo illi dabat*]*; sed et canes
veniebant et lingebant ulcera eius. Factum est autem, ut
moreretur pauper et portaretur ab angelis in sinu Abrahae;*
dives vero mortuus sisteretur ad inferna supplicia et
obsecraret istius pauperis tincto in aquam digito re-
frigerari linguam suam, quod tamen promereri non potuit
18 in tormentis flammae inexstinguibilis constitutus. Ad hanc
servatur poenam prosperitas impiorum et contra ad illam
beatitudinem perducitur iustorum tribulatio, ut cum sancto
Abraham patriarcha in aeterna vita requiescere mereantur,
qui angustias vitae huius fideli patientia tolerantes de
19 saeculo isto migraverint. Unde dicebat dominus: *Intrate
per angustam portam, quia lata et spatiosa via est, quae
ducit ad perditionem, et multi sunt, qui intrant per illam.*
Quam angusta est porta et arta est via, quae ducit ad
20 *vitam, et pauci sunt, qui inveniunt eam.* Propter hoc et

91 Apoc. 17, 6 93—99 *Luc. 16, 19—22 100—103 *cf.* Luc. 16, 22—31 108—112 *Matth. 7, 13 sq.

86 et primoribus *om.* Ω Galilileae *A* 87 Et sicut *ab* 88 ver urbe *A* 92 evadat||||||| *A* 97 et nemo illi dabat Ω (= καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ, *ut codd. quidam exhibent*; *cf. Soden, Schriften des N. Test. II. Göttingen 1913, p. 337; eadem verba add. Vulgata*), *om. Aab* 99 sinu *codd.* sinum *ab* 100 inferni *DFG* 101 aqua *ab* 103 hanc enim *CD* 104 paenam *A* et e contra *ab* et contra *om. CFGH* 105 scancto *A* 106 aeternam vitam *ΣFH*

sanctus apostolus gloriari se in infirmitatibus suis praedicat: *Cum enim infirmor,* ait, *tunc potens sum.* Sanctum quoque Timotheum adsiduis aegritudinibus laborasse idem beatissimus prodidit apostolus Paulus scribens ad eum: *Noli adhuc aquam bibere, sed vino modico utere propter stomachum et frequentes tuas infirmitates.*

Queratur fortasse quispiam divitum dicens: Ergo 21
malitiose deus dedit divitias, si propter eas divitem torquet. Vult enim videri humanus error non modo cum venia, sed etiam cum ratione peccare. Non malitiose, sed providenter 22
te deus divitem fecit, ut per opera misericordiae invenires peccatorum tuorum vulneribus medicinam. *Elemosina quippe a morte liberat et ipsa mundat ab omni peccato.* Non enim ob hoc cruciatur ille, quia dives fuit, sed quoniam ipso epulante pauper Lazarus esuriit. Ceterum et 23
ipse sanctus Abraham dives fuerat, sed peregrinorum indigentiumque [cum multa largitate] mancipium. Sanctus 24
quoque Iob regnum tenebat Arabiae, sed, ut scriptum est, nulla vidua, nullus pauper domum eius sinu vacuo exibat. Denique in doloribus constituto exprobrantur per mulierem opera misericordiae, quae frustra exercuerit: *Et ecce,* inquit, *quae pateris.* Heu venenata diri serpentis astutia! 25
quoniam a bonis operibus famulum dei revocare non valuit, incumbebat, ut benefacti paenitudine fructum perderet pietatis. Caveant ergo infructuosi locupletes terribile 26
exemplum illius sine misericordia divitis collegae sui, ne ad similia tormenta ducantur; magis autem faciant
elemosinas largiter, frequenter, gratulanter. *Hilarem enim*

114 II Cor. 12, 10 117 sq. *I Tim. 5, 23 124 sq. *Tob. 12, 9 128 sq. *cf.* Gen. 13, 2; 18, 3 sqq. 130 *cf.* LXX Hiob 42, 18 131 *cf.* Hiob 29, 12 (?) 133 sq. Itala (?) Hiob 2, 9 140 sq. II Cor. 9, 7

113 groriari *A* 117 adhuc] amplius *ab* 119 Queratur *CD* quaeratur *AFG* quaerat *Hab* 122 Non cum *ΣF*, *H* (enim *pro* cum *m 2*) 128 sq. indigentium quem multa largitur mancipium *Ω* (cum multa largitate *Pantagathus in marg. H, secutus cod. Vat. 4586*) 130 Arabiae] Abrahae *A* 131 exibeat *A* 140 enim *om. A*

27 *datorem diligit deus.* Distribuant opes suas egenis, adquirant sibi *thesauros in caelo, ubi neque aerugo neque tinea corrumpit neque fures effodiunt et furantur,* ut de hoc saeculo exeuntes possint invenire refrigerium in sinu illius vere divitis Abrahae. Haec ad quaestionem, quae occurrerat, breviter respondisse sufficiat.

28 Illa autem, quae superius comprehensa sunt, idcirco memoravi, ut nemo nostrum scandalizetur in cogitatione sua, nemo nostrum murmurare audeat contra deum, si videamus iniustos, idolatras, blasphemos continua salubritate corporis frui, florere honoribus mundi, caducis opibus redundare et e contrario nos tribulationibus variis confici, doloribus carnis adfligi, paupertatis necessitatibus
29 subiacere. Novit universorum arbiter deus, qua providentia suos verberet et qua ratione parcat impiis in hoc mundo. Nec plane ignoramus ab apostolo beatissimo eruditi, quod longa erga iniquos bonitas dei aut ad conversionem provocat sentientes, aut ad iustiorem poenarum sententiam reservat ingratos. *An,* inquit, *divitias bonitatis eius et patientiae et longanimitatis contemnis ignorans, quod bonitas dei ad paenitentiam te adducit? Tu vero secundum duritiam tuam et cor impaenitens thesaurizas tibi iram in die irae et revelationis iusti iudicii dei, qui reddet unicuique*
30 *secundum opera eius.* Reservatur enim in die iudicii illa retributio generalis; in hoc autem saeculo idcirco interdum quidam vel blasphemi vel apostatae tormentis insanabilibus consumuntur, ut ceteri eorum suppliciis terreantur.
31 Pietatis vero cultores quod interdum vel corporeis doloribus vel variis tribulationibus adflictantur, triplex esse ratio invenitur: prima correctionis, secunda purgationis,
32 tertia probationis. — Hominem fidei apostolicae inhaeren-

142 sq. *Matth. 6,20 144 sq. *cf.* Luc. 16,22 159—164 *Rom. 2,4—6

145 veri *codd.* (*om. H*) 156 beatissimo nos eruditi *ab* 161 paenitentiam] patientiam Ω adducit] invitat *ab* 163 reddit *A* 164 die *codd.* diem *ab* 170 *post* correctionis *spatium in A* 171 *G in marg.*: hic multa desunt.

tem si frequenter in quibusdam peccare videat deus, sic peccatorem suum verberat, ut emendet, ut salutari admonitu flectat ad paenitentiam neglegentem, ne tolerabili ultione dilata gehennae inexstinguibili fiat obnoxius. Eum 33 quoque, quem pudice conversantem ac iuste quaedam tamen improbarum cogitationum maculae resperserunt, idcirco dominus nunc et tribulationum et aegritudinum flagello castigat, ne in illo aliquid sordium futurus ignis inveniat, sed ut per exiguas plagas brevissimi temporis ab omnibus purgatus maculis securior ad aeternam migrare requiem mereatur. Haec est amantis dei consulta erga peccatores 34 suos ac pia severitas. Scriptum est enim: *Quoniam quem diligit dominus, verberat; flagellat autem omnem filium, quem recipit.* Unde merito misericordem deum quisque nostrum praedicat prophetae doctus eloquio: *Castigans castigavit me dominus et morti non tradidit me.* Iustos 35 vero et inculpabiles quosque, sicut sanctum Iob, de quo scribitur, quod fuerit homo sine querela, verus dei cultor, hac de causa deus omnipotens vel damnis facultatum vel orbitatibus carorum vel angustiis persecutionum vel dolorum carnalium stimulis temptari permittit, ut probet; probet autem non sibi, qui ante novit universa quam fiant, sed angelis et hominibus, ut eos ex factis probos noverint, quoniam conscientias intueri non possunt, quas solus novit *scrutans corda et renes deus.* Ipse enim novit occulta cordis, ut prophetae sermo testatur. Et ideo forsitan beatus apostolus inter multiplicium tribulationum persecutionumque temptacula constitutus aiebat: *Quoniam spectaculum facti sumus huic mundo et angelis et hominibus.* Angelis quidem iustos suos deus probari ideo vult, ut con- 36 summatam sanctorum iustitiam laetantes agnoscant. *Lae-*

183—185 *Hebr. 12, 6 186sq. Ps. 117, 18 188sq. *cf.* Hiob 1, 1 190—192 *cf.* Hiob c. 1; c. 2 196 Ps. 7, 10 199sq. *I Cor. 4, 9 202—204 *Luc. 15, 7

184 dominus *AΣFH* deus *Gab* 186 doctus] ductus *Ω* 193 probat autem *ab*

tantur enim beati angeli *in caelo*, ut ait dominus Iesus, etiam *super uno peccatore paenitentiam agente*. Hominibus autem probatam vult esse perfectionem iustorum, ut ad perseverantiam dilectionis dei eorum provocentur exemplo. Diabolo etiam probatam vult ingerere deus sanctorum iustitiam, ut eos bonorum operum meritis debite ad amicitiam dei et ad regnum caeli, unde ipse cecidit, doleat esse provectos; doleat, indignetur, invideat, ingemescat, nec
37 tamen audeat quicquam de iudicio divino causari. Probationis igitur gratia mirificus Iob ex opulento repente inops efficitur, ex patre decem natorum sine filiis invenitur, ex vegeto vulneratus, ex florentissimo vermibus exaratus aspicitur, ex glorioso opprobriis expositus reperitur; opprobriis autem et amicorum exprobrantium et, quod esset gravius, propriae coniugis, quae non ad solacium dolorum eius, sed ad ultimam temptationem docetur esse servata. Nam cogebat eum loqui verba blasphemiae replicans illi iustitiae eius opera, quae incassum gesserit, qui ad tot miseriarum genera pervenisset. Quapropter inquit: *Dic*
38 *aliquem sermonem contra deum et morere.* Mortem blasphemanti debitam pro remedio aerumnarum suggerit adquirendam callidus iterum per mulierem serpens, ut palmam patientiae auferat fortissimo bellatori et interitum congerat victo, quia blasphemantis furor non medellam doloribus praestat, sed cruciatum mortis adcumulat, illius quippe mortis, quae nec finem miseriis tribuat et exordium sit poenarum, quas ultor deus blasphemantibus praeparavit.
39 At ille beatissimus intellegens callido antiquae artis argumento diabolum rursus per mulierem venenum mortis ingerere sic respondit: *Velut una,* inquit, *ex insipientibus mulieribus locuta es,* pulsans videlicet unam, de qua omnes.

211—221 *cf.* Hiob c. 1; c. 2 221 sq. * Hiob 2, 9 232—235 * Hiob 2, 10

---

206 dilectionis *A* perfectionis Ω 214 vegeto ac sano vulneratus *ab* 220 gesserat *G* gessisset *b* 228 et] ut *A* 233 omnis *ab*

Et adiecit: *Si bona suscepimus de manu domini, mala cur non tolerabimus?* Et alio in loco: *Nudus exivi,* ait, *de utero matris meae, nudus iterum revertar in terram; dominus dedit, dominus abstulit; sicut placuit domino, ita factum est, sit nomen domini benedictum.* Inter dispendia omnium facultatum, inter funera tot natorum, inter atrocissimos sui corporis cruciatus et intestinos dolores opprobrii coniugalis laudat et magnificat omnipotentem dominum verus dei cultor.

Et nos itaque si cultores dei sumus, imitemur patientiam triumphalem, quam solam spoliatus universis non solum facultatibus atque pignoribus, sed ipsis etiam corporis sui carnibus inconcussa fide possidet verus dei cultor. Verus enim dei cultor ille est, cuius fides inter adversa non deficit, cuius lingua benedicere nomen domini sui in omni angustiarum tempore, in omni tribulationum plaga non desinit dicens: *Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.* Si peccator es, agnosce pro correctione tua esse, quod caederis, vel certe pro purgatione, sicut supra disserui. Si autem iustus es, nomen quidem iusti praesumere non audebis, intelleges tamen ad gloriam tuae probationis evenire, quod pateris. Scriptum est enim: *Vasa figuli probat fornax et homines iustos temptatio tribulationis.* Unde sanctus quoque apostolus dicit: *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit.* — Ergo quoniam vel ad probationem iustis vel ad emendationem peccatoribus vel ad poenam sacrilegis varii cruciatus in hoc saeculo inrogantur et quibusdam mortiferae sunt istae plagae, quibusdam salutares; propterea cum distinctione summa scribitur in libro Psalmorum de pertinacibus quidem malis ita: *Mors peccatorum*

235—238 *Hiob 1, 21 250sq. Ps. 33, 2 253 supra disserui: § 33 255sq. Eccli. 27, 6 257—259 *Rom. 5, 3—5 264sq. Ps. 33, 22

247 verus enim dei cultor *om.* Ω 248sq. in — tempore *om.* Ω 254 gloriae *A* 254sq. gloriae tuae probationem *ab* 264 pertinatibus *A C*

pessima et, qui oderunt iustum, delinquent — utique eorum peccatorum pessimam testatur mortem, qui in scelere delictorum permanere cupientes odiunt verberantem iustum — de emendabilibus autem *Multa*, inquit, *flagella peccatorum*; de sanctis vero *Multae*, ait, *tribulationes iustorum*. Nec difficile omnino est unicuique spiritali, ut hanc diversitatem ex fructibus cuiusque diiudicet, dicente domino: *Ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

44 Nam confusa esse apud nos omnia philosophi gentilium iudicant, cum *spiritalis homo discernat et diiudicet omnia*, ut ait apostolus, *ipse autem a nemine iudicetur*. Nonnulli enim prudentium saeculi sapientiae caelestis ignari, dum volunt fortuita adstruere universa, quae creator omnium deus iusto moderamine providenter exercet, ita loquuntur: Si dei providentia gubernaretur hic mundus, numquam promiscue bonos et malos tribulationum, dolorum, aerumnarum atque aegritudinum plagae conficerent, quoniam divinae aequitatis non esset disparibus meritis plagas inrogare consimiles; sed problematis huius invidia facillime
45 evacuatur usitato veritatis exemplo. Notum namque est omnibus, quod et ferri acies et ignis ustio vel ad interitum inrogantur, quando poenam puniendi exigit criminis qualitas, vel ad curam proficiunt, cum sanandi gratia medicinaliter adhibentur. Ita igitur deus omnipotens easdem plagarum species pro qualitatibus temperat meritorum, quosdam quidem puniens, quosdam vero vel emendans a vitiis vel emundans vel certe ad ampliorem gloriam promovens.

46 Quod ut adhuc planius intellegi queat, pauca adiciam sanctarum testimonia scripturarum. Legimus enim: *Sagittae potentis acutae cum carbonibus desolatoriis;* et alio in loco: *Sicut sagittae in manu potentis, ita filii excussorum.* Filios

---

268 *Ps. 31, 10 269 Ps. 33, 20 271sq. *Matth. 7, 16 274sq. *I Cor. 2, 15 293sq. Ps. 119, 4 295 Ps. 126, 4

---

266 celere *AD* 267 odiunt *codd.* 273 filosophi *A* 278 modo ramine *A* 281 sq. conficerent — esset *om.* Ω 292 plani*us *A*

excussorum beatos apostolos praedicat, quos electos ad fidem — patribus eorum a gratia dei ob incredulitatem suam procul excussis — manus omnipotentis domini Iesu sicut sagittas velociter pervolantes in universum direxit orbem, ut praedicatio eorum iuxta beatissimi Pauli doctrinam *aliis quidem* fieret *odor mortis in mortem, aliis autem odor vitae in vitam.* Doctrina enim veritatis oboedientes 47
vivificat, rebelles interficit, vitia prosternit, virtutes erigit, incredulos deicit, fideles extollit, quoniam Christus Iesus, qui ab apostolis praedicatur, ut Symeon sanctus in evangelio ait, *positus est in ruinam et in resurrectionem multorum.* Ut autem noveris apostolos, qui ex officio sortiti vocabulum Latino sermone destinati nuncupantur, filios esse Iudaeorum a dei gratia excussorum, ausculta, quid ipsis blasphemantibus Iudaeis responderit Christus: *Si ego,* inquit, *in Beelzebub eicio daemonia, filii vestri* — id est apostoli, ex vestra electi progenie, — *in quo eiciunt?* Et 48
ut apertius ostenderet, de quibus loqueretur, adiecit: *propterea,* inquit, *ipsi iudices erunt vestri.* Nam dicit alio in loco apostolis: *Amen dico vobis, quod vos, qui secuti estis me, in resurrectione, cum venerit filius hominis in sede maiestatis suae, sedebitis et ipsi super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israhel. Sicut sagittae* ergo 49
inquit, *in manu potentis, ita filii excussorum.* Statimque adicitur: *Beatus, qui implebit desiderium suum ex ipsis,* ut evidenter intellegas, quod sagittae dei interdum mortem inferunt, interdum beatitudinem praestant, sicut Iob sancto ac beatissimo praestiterunt, qui ait: *Sagittae enim domini in corpore meo sunt, quarum ira bibit sanguinem meum. Cum enim incipio loqui, stimulant me.* Et post pauca: *Quod si tribuat dominus et veniat petitio mea et spem meam det*

301sq. II Cor. 2, 16 306sq. Luc. 2, 34 310–314 *Luc. 11, 19 315–318 *Matth. 19, 28 318–320 *Ps. 126, 4sq. 323–325 LXX *Hiob 6, 4 325–328 LXX *Hiob 6, 8sq.

306 ait|||| *A* 312 ex — progenie *om.* Ω 316sq. sedem agestatis *A* 320 adicitur] dicitur Ω 322 Iobo *a b*

mihi dominus, qui coepit dominus vulneret me, sed non in
50 *perpetuum interficiat me.* Sunt et plurima istius modi sparsa per totum corpus sanctarum scripturarum, quae studio brevitatis securus praetereo, quoniam scienti legem loquor, 330 qui ex paucis instructus testimoniis facile possis similia exempla colligere, quibus documentis et bonitatem dei provida castigatione suos famulos vel corrigentis a delicto vel promoventis ad gloriam plenius intellegas approbari et eiusdem domini debitis cruciatibus pertinaces impios 335 punientis veram iustitiam recognoscas docente etiam beato apostolo: *Numquid iniustus deus, qui infert iram?* — in eos
51 videlicet, qui veritatem in iniustitia detinent. — De nostra autem castigatione, qua verberamur a deo, ita testatur: *Cum iudicamur*, inquit, *a domino corripimur, ut non cum* 340 *hoc mundo damnemur.* De iustis vero sic loquitur: *In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur; aporiamur, sed non destituimur; persecutionem patimur, sed non derelinquimur; deicimur, sed non perimus, semper mortem domini Iesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita* 345
52 *Iesu Christi in corpore nostro manifestetur.* Et alibi idem beatus apostolus Paulus, postquam raptum se dixerat usque in tertium caelum et in paradisum, ubi ineffabilia verba audierat, ita continuo addidit: *Ne eminentia*, inquit, *revelationum me extollat, datus est mihi stimulus carnis angelus* 350 *Satanae, qui me colafizet, ut non extollar. Propter hoc ter dominum rogavi, ut discederet a me, et dixit mihi: Sufficit*
53 *tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur.* Et alia scriptura huic sensui concordans evidentius loquitur: *Quoniam in igne probatur*, ait, *aurum et argentum, homines* 355 *autem iusti in camino humiliationis*, utique ut aestum perpessi temptationum et tribulationum onere inclinati minime

337 *Rom. 3, 5 340sq. *I Cor. 11, 32 341—346 *II Cor. 4, 8—10 349—353 *II Cor. 12, 7—9 354—356 *Eccli. 2, 5

332 a quibus Ω 343 distituimur *AD* 343 persecutionem — 348 verba *in ras. A* 345 domini nostri Ω 348 ad tertium Ω 349 audierit Ω

in superbiam iustitiae suae meritis erigantur, aliquid se contra actuum suorum dignitatem pati mussitantes iniustum, quos non multo post immortalis praemii retributio subsequatur, sed potius ut in humilitate spontanea permanentes, sancti[s] scilicet praediti et humiles corde, probabiliores efficiantur in Christo. Sicut etiam venerandi martyres 54
exstiterunt, qui cum beato apostolo fideliter praesumentes: *non esse condignas passiones huius temporis ad superventuram gloriam, quae revelabitur in sanctis,* universa supplicia pro dei Christi nomine omnesque inrogatos corpori cruciatus aequissimo animo susceperunt, ipsum dei filium remuneratorem victricis patientiae habituri, qui regnum caelorum servis suis usque in finem fidelibus largietur. Cuius sempiterna virtus atque divinitas cum patre et cum spiritu sancto permanet in omnia saecula.

365 sq. *Rom. 8, 18

359 musitantes *ACDF* (*cf. II § 27*) 360 mortalis Ω 362 sanctis *codd.*] sancti: scilicet virtutibus praediti *a* sanctis scil. virtutibus pr. *b* (*cf. Ind. III.*) 372 saecula. FINIT PRAEFATIO AD BENIVOLVM *A* (*In Ω subscriptio deest*).

CAPITVLA.

I. Primus tractatus in Exodum nocte vigiliarum de paschae observatione.

II. Item tractatus secundus regressis a fonte neophitis de ratione sacramentorum, quae catecuminos audire non congruit, licet eadem scripta in evangeliis patere omnibus videantur mystico velamine declarata.

III. Item tractatus tertius primo dominico paschae.

IIII. Item tractatus quartus ex lectione Exodi.

V. Item tractatus quintus ex eodem.

VI. Item tractatus sextus ex eodem.

VII. Item tractatus septimus ex eodem.

VIII. Item de lectione evangelii de id quod dominus Iesus de aqua vinum fecit tractatus primus, qui est in ordine octavus.

VIIII. Item de supra script*is* domini mirabili*bus* de id quod invitatus ad nuptias de aqua vinum fecit tractatus secundus, qui est in ordine nonus.

X. Item de lectione Exodi tractatus octavus, quis sit dies primus, quis septimus; est enim in ordine decimus.

XI. Item excepti tractatus de diversis capitulis ex evangelio, quorum primus est de paralytico die sabbati domino nostro Iesu Christo iubente curato.

XII. Item tractatus ex lectione evangelica ex eo quod ait dominus Iesus: Nunc iudicium est huius mundi.

XIII. Item die natalis domini nostri Iesu Christi tractatus de avaritia Iudae traditoris vel pro pauperibus.

XIIII. Item tractatus de promissione adventus paraclyti.

XV. Item tractatus de tolerantia sanctorum Machabaeorum.

Capitula exstant in AB (cod. B incipit), def. Ω 1 INCIPIVNT CAPITVLA *AB* 2 tractatus *om. B* 2sq. observationē *A* 4 tractatus secundus *om. B* 8 prima dominica *B m 2* 9 III *A* 9. 10. 11. 12 tractatus *s. s. B m 2* 13 de id] de eo *B m 2* (*Cf. Thes. l. Lat. V 43, 30*) 15 scripta dn̄i mirabilia *A*, *B* (*corr. m 2*) de eo *B m 2* 18 octavus *om. B* 21 Christo *om. A* 25 de die *B m 2* 27 XIII *A* 28 XIIII *A*

XVI. Item tractatus die ordinationis in ecclesia coram multis epi-
30 scopis et plebe.
XVII. Item tractatus de concilio sanctorum.
XVIII. Item responsio ad Germinium de vilico iniquitatis.
XVIIII. Item responsio ad Paulum diaconum de id quod dominus noster Iesus Christus dixit apostolis: Quia pater maior me est.

---

29 *Capitula, quae sequuntur, non ab ipso s. Gaudentio sunt composita, qui in Praef. ad Benivolum (§ 7—10) XV tantum priores Tractatus nominat* XVI] XV *A* de die *B m 2* 31 XVI *A* 32 XVII *A* 33 XVIII *A* de eo *B m 2* 34 est. EXPLICIVNT CAPITVLA *A, B* (*m 2 add.* Gaudentii $\overline{\text{epi}}$).

X TRACTATVS PASCHALES.

TRACTATVS PRIMVS
IN EXODVM
NOCTE VIGILIARVM DE PASCHAE OBSERVATIONE.

1 Oportuno tempore dominus Iesus beatissimam festivitatem paschae voluit celebrari post autumni nebulam, post horrorem hiemis, ante aestatis ardorem. Oportebat enim solem iustitiae Christum et Iudaeorum caliginem et rigorem gentilium ante ardorem futuri iudicii placido resurrectionis suae lumine dimovere cunctaque in statum tranquilli primordii revocare, quae fuerant velamine taetro confusa ab
2 illo principe tenebrarum. Nam veris temperie deus condidit mundum. Martio enim mense dixit per Moysen deus: *Mensis hic vobis initium mensuum, primus est in mensibus anni.* Quem mensem verax utique deus primum non diceret, nisi primus esset, sicuti septimum diem non diceret sab-

---

I 5—23 (= § 1—3) *cf.* Ambros. Exam. I 4, 13 sq. (*ed. Schenkl CSEL XXXII 11 sqq.*) 14 sq. *Ex. 12, 2 16 sq. *cf.* Ex. 20, 10

---

1 Tractatus paschales: *cf. Praef. ad Benivolum § 7 et subscriptiones codicum in fine Tr. X.* 2 *Incipit Parisinus Lat. 5358 = I. — Praescribunt codd.*: INCIPIT TRĀC. PRIM. IN EXODVM NOCTE VIGILIARVM DE PASCHE OBSERVATIONE *AB* (*post v.* primus *add.* Gaudentii episcopi *BIa*) nocte vigiliarum *om. I* Incipit primus in .... observatione tractatus Ω (Primus in ... tractatus incipit *F*)

6 celebrare *Bm1* 11 tetro *ABI* retro Ω 14 mensuum *A* (*cf. § 14. 19. 20. 23*)

batum, nisi dominicus primus esset. Filius ergo dei, per 3
quem facta sunt omnia, eodem die eodemque tempore prostratum mundum propria resurrectione resuscitat, quo eum
20 prius ipse crearat ex nihilo, ut omnia reformarentur in Christo, quae in caelis sunt et quae in terra sunt, *quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso omnia,* ut ait apostolus, *ipsi gloria in saecula.*

Nec turbari quisquam nostrum debet, si interdum 4
25 secundo mense, id est Aprili, pascham nos celebrare lunaris ratio et dies cogit dominicus. Secundum lunae enim cursum numerantur in scripturis divinis dies. Ceterum Kalendas et Idus et Nonas et mensium nomina ac dierum gentiles posuerunt, ut puta, quem vetustas humanae memoriae
30 primum mensem tenebat, paganus hunc a Marte Martium nuncuparet, et diem sabbati, quem septimum rationabilium corda servabant, ille Saturni diem statueret appellandum. — Scripturae autem sanctae cum de temporibus aliquid 6
vel referunt vel iubent, ita loquuntur: *decima die mensis*
35 *septimi,* id est luna decima, aut: *quinta* ⟨*decima*⟩ *die mensis septimi* aut: *vicesima die mensis noni* aut: *quarta decima die mensis primi,* ut in Exodi libro pariter nunc audivimus, ubi observatio paschae describitur et septem diebus eiusdem sollemnitatis azyma comedenda mandantur.
40 Praecipit tamen deus et hoc, ut, si quis primo mense vel 7
immundus in anima hominis, id est mortui attactu pollutus, vel extra electum sacrificiis Hierosolymae locum in lon-

---

17 sq. *cf.* Ioh. 1, 3 20 sq. *cf.* Eph. 1, 10 21—23 Rom. 11, 36 34 sq. Lev. 16, 29; 23, 27; *cf.* Num. 29, 7 35 sq. Lev. 23, 34. 39; *cf.* Num. 29, 12 36 *I Esr. 10, 9 36 sq. *Ex. 12, 6. 18 37—39 *cf.* Ex. 12, 2 sqq. 40—44 *cf.* Num. 9, 10 sq.

---

21 sunt *post v.* terra *om. IΩ* 22 sunt *post v.* ipso *Bm2s., I* 25 pascha *Bm2* (m *eras.*) *IΩ ab* 31 noncupare, *sed* u *s.* o *A* 33 sanctae] sacrae *BI* 34 locuntur *AΣF* dicima *A* 35 septimi *G* secundi *ABΣFH ab* ⟨*decima*⟩ *addidi* (*cf. Lev. 23, 34. 39*); *nam quinta dies mensis septimi nusquam in s. scriptura legitur* 37 Exodo *ABI* 40 praecepit *BΩI*

ginquo itinere constitutus pascham non potuerit celebrare,
8 secundo mense celebret. Praevidens quippe deus gentium
populos tunc adhuc hominum mortuorum simulacris im-
mundos et extra sanctum locum ecclesiae in longinquo
positos — utique nos, qui eramus longe et facti sumus prope
in sanguine Christi — dat licentiam, ut, si primo mense nobis
non occurrit et dies dominicus et congruus lunae numerus,
9 secundo mense celebremus. — Et ideo nec intra quartam
decimam lunam nec ultra vicesimam primam celebrare pos-
sumus, quia septem tantum dies sunt azymorum paschalium,
in quibus dominicum quaerimus diem. Vult enim nos
Christus, promulgator legis et gratiae, neque legitimos iuxta
lunae cursum computatos praeterire dies neque diem suae
10 resurrectionis otio ingrato transcendere. Nam sexta feria,
qua hominem fecerat, pro eodem passus est, et die dominica,
quae dicitur in scripturis prima sabbati, in qua sumpserat
mundus exordium, resurrexit, ut, qui prima die creavit
caelum et terram, unde postea hominem faciens figuravit,
prima etiam die omnem repararet hominem, propter quem
fecerat mundum. Haec breviter dixerim de ratione paschali.
11 Sed iam tempus est, ut eorum virtutem, quae in libro
Exodi audivimus, disseramus. Ac primum, quid sit Exodus,
advertamus. Exodus egressio appellatur; egressio autem
fuit de captivitate Faraonis et Aegyptiorum, populi tunc
Israhel, non nostri. Tibi ergo ut quid legitur, si aliis tan-
tum profuit? Quid ad te, quod non pro te? Sed iam disce
ab apostolo magis universa pro te quam pro illis esse, quae
12 scripta sunt. *Lex*, inquit, *umbra erat futurorum bonorum*,
eorum quippe bonorum, quae in nobis completa sunt. Veri-
tas enim Christus adveniens bona, quae ante Iudaeis fecit

---

47 sq. *cf.* Eph. 2, 13 56 sq. *cf.* Gen. 1, 27. 31; Ioh. 19, 31 57 sq. *cf.* Matth. 28, 1 59 sq. *cf.* Gen. 1, 1. 5 60 *cf.* Gen. 2, 7 70 *Hebr. 10, 1

---

43 pascha *B*, (m *eras.*) *I* 56 ingratos *BI* 60 faciens *om. BI* 66 et *om.* Ω 68 sq. Sed iam — pro te *om.* Ω

umbraliter, nobis nunc in veritate largitus est, cum dicit ad discipulos: *Amen dico vobis, multi prophetae et iusti desideraverunt videre, quae videtis, et non viderunt, et audire, quae auditis, et non audierunt. Vestri autem beati oculi, qui vident, et aures, quae audiunt.* Exodus ergo 13 beata atque perfecta consummatur in nobis, quando verus Moyses de Iordanis aqua sumptus, et natura, non positione deus, dominus noster Iesus, virga crucis suae per aquam nos baptismi de captivitate Faraonis educit diaboli ac de omni tenebrarum eius Aegypto eripit, evocans nos in lucis opera de tenebris actuum mundanorum, ubi aliquos adhuc positos increpat beatissimus Paulus: *Debueratis,* inquit, *de hoc mundo exisse; nunc autem scripsi vobis non commisceri.*

Consideremus nunc, quid audiant a deo, qui educuntur 14 ex Aegypto: *Mensis hic vobis initium mensuum, primus est,* ait, *vobis in mensibus anni.* Legimus in Numerorum libro, 15 quod quicumque voverit votum, ut abstineat se aut ab usu coniugali aut a deliciis cuiuslibet vel cibi vel potus usque ad praefinitum tempus, et violaverit illud quocumque lapsu, dies praeteritos ei non imputandos, sed ut ad initium redeat. Sic non sunt imputati Israhelitis illi dies, quos consump- 16 serunt in Aegypto; sed quando ingemuerunt ad deum conversi ab operibus duris et dominus percussit primitiva Aegyptiorum, qui eos servire domino non sinebant, tunc audiunt: *Mensis hic vobis initium mensuum, primus est vobis in mensibus anni.* Sunt enim quidam superstitionum 17 dies et menses et anni, quos abradit, cum reprehendit

74—76 *Matth. 13, 17 76 sq. *Matth. 13, 16 84 sq. I Cor. 5, 10 sq. 87 sq. *Ex. 12, 2 88—92 *cf.* Num. 6, 2—12 94—97 *cf.* Ex. 2, 23; 12, 29 97 sq. *Ex. 12, 2 98—100 *cf.* Gal. 4, 10 sq.

73 umbratiliter *ab* 75 vidistis *Bm1* 80 Iesus Christus *ab* Christus *eras. A om. BΩI* 84 inguiens *ab* 87 mensuum *A*, mensium *cet. codd.* 89 ut] aut *A* aut ab usu coniugali *om.Ω* 90 diliciis *A* 93 inputa*ti *A* 95 primitiva] primogenita *Im1ab* 97 mensium *BΩI* 98 superstitionum] super testimonium *Ω* 99 abradit *codd.* abrogat *ab*

apostolus. Sunt alii, quos praecipit deus et imputat. —
18 Eramus et nos aliquando in Aegypto nescientes deum et luminis ac veritatis ignari, quos urgebant immundi spiritus, veri Aegyptii, laterem facere, terrenis videlicet inservire figmentis; [sed] at ubi conversi ad deum sumus reclamantes ab operibus duris, verberati sunt Aegyptii multiplicibus plagis et primitiva eorum percussa sunt. Salus enim nostra
19 daemonum poena est. Nos autem respiravimus et vivificati sumus; neque enim vivebamus prius in illis diebus, quibus mortui mortuos colebamus. Tunc igitur oportune audivimus: *Mensis hic vobis initium mensuum, primus est in mensibus anni.* Quando novus nobis inluxit dies ille, quem fecit dominus, quando cognovimus mensem novorum sanctum
20 et annum domini acceptum et diem retributionis. — Oportunius autem congruit expositio ista fidelibus, nam catecuminis adhuc tantum primitiva daemonum sunt interfecta; his vero, qui ad gratiam merentur baptismi caelestis accedere, totus exercitus diaboli summergitur ac necatur, ut vere ac merito audiant in Christo renati: *Mensis hic vobis*
21 *initium mensuum, primus est in mensibus anni.* Congruit et paenitentibus haec explanatio, quos iterum tenebrae criminum et Aegypti huius caligo possederat. Nam si ingemescant ad dominum resipiscentes et fugientes ab operibus nequissimis tenebrarum, lumen caelestis indulgentiae consequentur et ad aeternam lucem redient ac salutem.
22 Scriptum est enim: *Cum conversus ingemueris, tunc salvus eris et scies, ubi eras, cum confidebas in illis. Scies,* inquit, *ubi eras.* Tunc enim se homo in erroribus Aegypti tene-

110sq. *Ex. 12, 2 111sq. *cf.* Ps. 117, 24 112sq. *cf.* Ex. 23, 15; 34, 18; Deut. 16, 1; Esai. 61, 2; Luc. 4, 19 117 *cf.* Ex. 14, 23sqq. 118sq. *Ex. 12, 2 125—127 *Esai. 30, 15 (LXX)

100 praecepit *ΣFH ab* 104 sed ad *A*, *B* (ad *expunct.*) sed at *Ω* sed *I* at *ab* 107 respiravimus|||| et *A* 108 neque] non *Ω* in *om. BI* 110 mensuum *A*, *B* (*m1*) mensium *Bm2 ΩI* 113 domini] dei *BI* 114sq. caticuminis *B* 117 submergitur *Bm2* 119 mensium *Bm2 ΩI*

brarum fuisse intellegit, cum ad lucem veritatis regreditur atque iustitiae. — Potest etiam pio sensu haec eadem ratio 23
accipi de illa luce perpetua, quae post consummationem saeculi iustis ac fidelibus tribuetur, quando penitus fuerit devicta mortis nox a sole iustitiae, ut tunc audiant: *Mensis hic vobis initium mensuum, primus est in mensibus anni,* tunc utique, quando interierit tota potestas Aegyptiorum
et liberati de hac Aegypto verum manna comedemus et de petra ipso Christo bibemus adhaerentes agni immaculati vestigiis ac dicentes: *Adhaesit anima mea post te, me vero suscepit dextera tua.* Et ideo sanctus quisque adhuc in 24
saeculo constitutus suspirat illam, quam modo capere non
potest, futuram lucem, dicens: *Sitivit anima mea ad deum vivum; quando veniam et parebo ante faciem dei? — Nunc* enim *videmus per speculum in aenigmate,* ait sanctus apostolus, *tunc autem facie ad faciem.* — Et modo quidem 25
ad comparationem Iudaeorum atque gentilium, qui in profunda nocte incredulitatis demersi cognoscuntur, et ad eorum comparationem, qui in hereseon caligine ac nocte luxuriae demorantur, nos videmur esse et plane sumus in luce; sed ipsi dies nostri quibusdam nebulis praetexuntur et non habent serenitatis laetitiam dicente propheta: *Dies*
mei sicut umbra declinaverunt. Ibi vero erit nobis ipse 26
dominus lumen aeternum, ut iam non tantum in umbra eius salvemur, sed vivamus semper in splendore claritatis eius, cui omnis honor, virtus et gloria cum patre et cum spiritu sancto ante omnia et nunc et semper et in cuncta
saecula saeculorum. Amen.

132 sq. *Ex. 12, 2 134—136 *cf.* Ex. 14, 28; 12, 37 sqq.; 16, 13 sqq.; 17, 3 sqq. 137 sq. *Ps. 62, 9 140 sq. *Ps. 41, 3 141—143 I Cor. 13, 12 149 sq. Ps. 101, 12

129 ratio] oratio *ab* 133 mensium *Bm2 ΩI* 135 comedimus *A, Bm1* 139 ad illam *ab* quam mundus modo capere *ab* 141 apparebo *ab* 145 dimersi *BI* co*noscuntur (c *eras.*) *A* noscuntur *BΩI ab* 155 Amen. FINIT PRIMVS, INCIPIT TRACTATVS SECVNDVS *A* Explicit tract. primus, incipit tract. secundus *B*, *I* (*om.* tract. *sec. loco*) Finit primus, incipit (tractatus *H*) secundus *Ω*

TRACTATVS SECVNDVS

⟨IN EXODVM⟩

REGRESSIS A FONTE NEOPHYTIS DE RATIONE SACRAMENTORVM, QVAE CATECVMINOS AVDIRE NON CONGRVIT, LICET EADEM SCRIPTA IN EVANGELIIS PATERE OMNIBVS VIDEANTVR.

1 Resurgente Christo a mortuis ultio in Aegyptios per sacramentum baptismi facta est; pavescentibus inferis ipso ad suscitationem sui corporis revertente inimici dei, hostes
2 quippe populi eius, exstincti sunt. Clamat enim spiritus prophetalis: *Exsurgat deus et dissipentur inimici eius et fugiant, qui oderunt eum, a facie eius; sicut deficit fumus, deficiant, sicut liquescit cera a facie ignis, sic pereant*
3 *peccatores a facie dei et iusti epulentur.* — Redemptionem misit pius pater populo suo memor testamenti sancti sui, quod disposuit patribus nostris Abrahae et semini eius in saecula. Potens enim deus suscitavit de lapidibus istis
4 quondam durissimis — gentibus — filios Abrahae. Nunc *dicant omnes, qui redimuntur a domino, quos redemit de manu inimicorum et de regionibus congregavit eos, a solis ortu et occasu, ab aquilone et mari: Quoniam bonus, quon-*
5 *iam in saeculum misericordia eius.* Nam *in exitu* illius *Israhel de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro Iudaea* tantum *facta est sanctificatio eius*; nunc autem *Beati omnes, qui timent dominum, qui ambulant in viis eius. Beati, quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt*

II 7—9 *cf.* Ex. 14, 27 sqq. 11—14 *Ps. 67, 2—4 14—17 *cf.* Ps. 110, 9; Luc. 1, 55. 72 17 sq. *cf.* Matth. 3, 9; Luc. 3, 8 19—21 *Ps. 106, 2—3 21 sq. Ps. 106, 1 22—24 *Ps. 113, 1 sq. 24 sq. Ps. 127, 1 25—27 Ps. 31, 1

2 in Exodum *supplevi* (*cf. Tr. I.*) 3—6 Regressis — videantur *om. I* 3 egressis Ω 3 sqq. neophitis, quae cathecuminos ..... videantur. De ratione sacramentorum Ω (De rat. sacr. *in mg. posuit CD*, *om. G*) 7 Aegyptos *A* 18 sq. Nunc — domino *om.* Ω 19 redemuntur *A* 20 et *Db* (*cf. LXX*) *om. ABΩ* (*excepto D*) *Ia*

peccata. Non est enim distinctio Iudaei et Graeci; idem namque dominus, dives in omnes, qui invocant illum, quia sicut scriptum est, *omnis, quicumque invocaverit nomen domini, salvus erit.* Quotquot igitur invocantes dominum 6
salutem recipimus exstinctis Aegyptiis, discamus manducare pascham non sicut insipientes Iudaei, qui post adventum veritatis adhuc umbram sequuntur, ovem quisque per unamquamque domum quarta decima die mensis primi occidens et comedens. Ex quo enim venit, cuius umbra fuerat 7
ista ovis, verus ille agnus dei dominus Iesus, qui tollit peccatum mundi et dixit: *Nisi manducaveritis carnem meam et biberitis meum sanguinem, non habebitis vitam in vobis ipsis*, frustra iam Iudaei carnaliter exercent, quod nisi nobiscum spiritaliter fecerint, habere in se vitam non poterunt. *Lex enim spiritalis est*, ut ait apostolus, et *pascha nostrum immolatus est Christus.*

Quae vero virtutes praefiguratae sint spiritales in ipsa 8
historia Exodi, ubi celebratio paschae narratur, qui sit decimus dies, qui quartus decimus, quae immolatio perfecti masculi anniculi agni ad vesperum, qui sanguis liniendus in postibus, quae convocatio vicinorum, quae calciamenta, qui baculi, quod fermentum, quae azyma, necesse est, ut adiuvante domino a die crastina incipiamus exponere. Modo autem ea solum de ipsa lectione carpenda sunt, quae praesentibus catecuminis explanari non possunt et necessario tamen sunt aperienda neophytis.

In umbra illius legalis paschae non unus agnus oc- 9
cidebatur, sed plures; singuli enim occidebantur per domos, nam sufficere unus non poterat universis, quoniam figura erat, non proprietas dominicae passionis. Figura etenim non 10

27 sq. Rom. 10, 12 29 sq. Rom. 10, 13 30—35 *cf.* Ex. 12, 3 sqq. 36 sq. *cf.* Ioh. 1, 29 37—39 *Ioh. 6, 54 41 Rom. 7, 14 41 sq. I Cor. 5, 7 44–48 *cf.* Ex. 12, 3 sqq. 54 sq. *cf.* Ex. 12, 3

29 sicut *om. BI* 32 pascha *Bm 2* (m *eras.*) *ΩIab* 37 peccata *Ωab* mudi *A* 43 sunt *Ωab* 46 masculini *A* (ni *eras.*) anniculi] agniculi *Σ* 47 vocatio||| *A* 56 etenim] enim *BI*

est veritas, sed imitatio veritatis; nam et homo ad imaginem dei factus est, nec tamen idcirco deus est, tam[en]etsi ea ratione, qua imago dei dicitur, dicatur et deus, quoniam
11 natura unus deus est, positione plures. — Ergo in hac veritate, qua sumus, unus pro omnibus mortuus est et idem per singulas ecclesiarum domos in mysterio panis ac vini reficit immolatus, vivificat creditus, consecrantes sanctificat consecratus. Haec agni caro, hic sanguis est. Panis enim, qui de caelo descendit, ait: *Panis, quem ego dabo, caro mea*
12 *est pro saeculi vita.* Recte etiam in specie vini sanguis eius exprimitur, quia, cum ipse in evangelio dicit: *Ego sum vitis vera,* satis declarat sanguinem suum esse omne vinum, quod in figura passionis eius offertur; unde beatissimus patriarcha Iacob de Christo prophetaverat dicens: *Lavabit in vino stolam suam et in sanguine uvae amictum suum*; stolam quippe nostri corporis, indumentum suum,
13 proprio erat sanguine diluturus. Ipse igitur naturarum creator et dominus, qui producit de terra panem, de pane rursus — quia et potest et promisit — efficit proprium corpus; et qui de aqua vinum fecit, fecit et de vino sanguinem suum.

14 Qualiter itaque manducari debeat agnus iste, ex ipsa lectione debemus advertere. *Non edetis,* inquit, *ab eo crudum neque coctum in aqua, sed assata igni, caput cum pedibus et interaneis.* Duae sunt spiritales intellegentiae in his dictis, quarum si unam sequaris, ambas noveris.
15 Omne corpus divinae scripturae tam Veteris quam Novi Testamenti filium dei continet, vel venturum promittens in

---

57sq. *cf.* Gen. 1, 26sq. 59 *cf.* Ex. 22, 8. 28 64sq. *cf.* Ioh. 6, 51 65sq. *Ioh. 6, 52 67sq. Ioh. 15, 1 71sq. *Gen. 49, 11 76 *cf.* Ioh. 2, 1sqq. 79—81 *Ex. 12, 9 82 *cf.* Terent. And. Prol. 10

---

58 tametsi *A* tamenetsi *Bm1* (en *eras. m2*) *ΣH* 59 q$\overline{\text{nm}}$ *A* q$\overline{\text{m}}$ *BI* q$\overline{\text{uo}}$ *Σa* quomodo *b* 66 tum sanguis *a* 73 diluturus *Bm2 ΩI* diliturus *A* deleturus *Bm1* abluiturus *a* abluturus *b* 76 fecit *ABI* facit *Ω* 79 inquit] quid *ab*

hominem vel iam venisse declarans. Unde beatus Philippus inventus a Christo invenit Nathanahel et dicit ei: *Quem scripsit Moyses in lege et prophetae, invenimus Iesum, filium Ioseph a Nazareth.* Et quid plura, carissimi? In ipso continetur omnis lex et vetus et nova et, ut ita dixerim, ipse est anima legis. Ipse enim per Moysen locutus est, 16
cum dicit illi: *Ego aperiam os tuum et inspirabo, quae debeas loqui*, ipse et per prophetas, cum dicit: *Qui loquebar in prophetis, ecce adsum*, ipse etiam per apostolos, cum dicit Paulus: *An experimentum quaeritis eius, qui in me loquitur Christus?* — Has igitur immaculati agni carnes, id 17
est doctrinae eius viscera, neque cruda sine interpretatione sumi oportet neque cocta in aqua, id est eorum dissertione dissoluta atque decocta, qui velut aqua deorsum fluunt nihil supernum sentientes, *sed assata*, inquit, *igni*, id est spiritu divino solidata atque tosta[ta]. Ignis enim sursum versus tendit. Unde dicebat dominus Iudaeis: *Vos de inferioribus estis, ego de supernis sum.*

Ergo quoniam membra agni dei scripturas eius diximus, videamus, quid est caput cum pedibus [eius] et interaneis, videlicet ut in capite divinitatem accipias in quattuor evangelistarum testimonio, pedes ad incorporationem sumas circa finem saeculi celebratam — pedes enim extremae partes sunt corporis — in interaneis autem percipias occulta mysteria. 18

Et non relinquetis, inquit, *ex eo usque in mane et os non confringetis ex eo. Quae autem superfuerint ex eo* 19

85—88 Ioh. 1, 45 91sq. *Ex. 4, 12 92sq. *Esai. 52, 6 94sq. II Cor. 13, 3 95—97 *cf.* Ex. 12, 9 99 *Ex. 12, 9 101sq. *Ioh. 8, 23 104sq. *cf.* Ex. 12, 9 110—112 *Ex. 12, 10 (LXX)

85sq. beatus Andreas dicebat ad fratrem suum Simonem Petrum: Quem scripsit (*cf. Ioh. 1, 40sq.*) Ω 88 carissime *AEH* 91 dixit *ab* hostuum *CE* hostium *H* 95 Christi *CDG* 96 cruda, id est sine *I* 98 adque *A* 100 tosta *A* tostata *BCI* ostata *DG* ostentata *F* (*om. EH*) *CD in marg. adscr. haec*: In divinis voluminibus nihil carnale sentiendum. 101 versum *ab* 104 pedibus eius *BI* 111 confringetis *AB* comminuetis Ω

usque in mane, igni cremabitis, hoc est, si qua mysteriorum superaverint in mane illius futurae resurrectionis manifestanda, quae capere modo non possumus. — *Modo* enim *scio ex parte*, inquit apostolus, *tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum* — haec igni cremanda sunt, id est divino tradenda spiritui, ut ea, quorum rationem modo non capimus, ardentis fidei spiritu consumantur. Quod autem dicit: *Os non conteretis ex eo,* hoc praecipit, ut omne, quod est in scripturis robustius atque validius, non comminuatur neque quassetur, sed solidum maneat; quod praeceptum non custodientes merito vae excipiunt ab eo, cuius ossa comminuunt. *Vae vobis*, inquit, *scribae et Pharisei hypocritae, qui decimatis mentam et anetum et cyminum et reliquistis, quae fortiora sunt legis, iudicium et misericordiam et fidem.* Haec sunt ossa agni. Et alibi ad ipsos: *Irritum facitis*, inquit, *verbum dei, ut traditiones vestras statuatis.* Adicit vero deus in Exodo superioribus dictis haec: *Sic autem comedetis illum* — agnum quippe —: *lumbi vestri praecincti et calciamenta vestra in pedibus vestris et baculi in manibus vestris et edetis illud festinanter. Pascha est enim domini.*

De calciamentis et baculis longa ratio est, alio tempore disseretur. De praecinctione lumborum, quod frequenter a me latius vobis dictum est, breviter nunc dicetur. Scribitur in Hieremia: *Et tu praecinge lumbos tuos et dices ad populum,* et cetera. Et ad sanctum Iob: *Praecinge tamquam vir lumbos tuos; interrogabo autem te, tu vero responde*

114—116 *I Cor. 13, 12 119 *Ex. 12, 10. 46 123—126 *Matth. 23, 23 127 sq. *Matth. 15, 6 129—132 *Ex. 12, 11 136 sq. *Hier. 1, 17 137—139 *Hiob 38, 3 sq.

113 superaverint, servabitis in *Bm2 s. s. N* 116 *in marg.* Ubi erit deus omnia in omnibus ..... videbimus sicuti est *CD* 118 consummentur *A* consumentur *Bm1* (e *eras. et* a *s. s.*) *Ω* consumantur *Iab* (*cf. § 29*) dicit] dit *A* dixit *ab* 120 in *deest in A* 121 cassetur *A* 123 sq. hypochritae *A* 124 aenetum *A* 129 agnum sint (*Bm2 s. s.*) quippe *BI* videlicet (*loco* quippe) *ab* 131 festinantes *A* 133 ratio quae *ab* 138 respondeas *ab*

mihi: Ubi eras, cum ego fundarem terram? et reliqua;
apostoli quoque audiunt: *Sint lumbi vestri praecincti*; et
cur istud tantopere iubeatur, in Iohanne Baptista cognoscitur, qui zona pellicia praecinctus erat circa lumbos suos.
Lumborum ratio quae sit, significat apostolus in epistula 23
ad Hebraeos: *Adhuc*, inquit, *in lumbis patris erat Levi* —
id est sacerdotale genus — *quando occurrit illi Melchisedech. Illi* — cui? Sancto utique Abrahae. Zona ergo pellicia
circa lumbos mortificationem significat vitiorum. Pellis
enim, quae aptatur in usum, non nisi mortui animantis est.
Oportet ergo nos ex praecepto dei mortificare prius con-
cupiscentias carnis et sic accipere corpus Christi, qui pro
nobis est in saeculi Aegypto immolatus. *Propter quod probet se homo*, ut ait apostolus, *et sic de isto pane manducet et de calice bibat.* Quod autem dicit cum festinatione 24
illud manducandum, praecipit, ne lento corde et ore languido
sacramentum dominici corporis sumamus et sanguinis, sed
cum omni aviditate animi, quasi vere esurientes et sitientes iustitiam. *Beati* enim, dicit dominus Iesus, *qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quia ipsi saturabuntur.*

Concludens autem proposita lectio praeclara, quae 25
dixerat, fine dignissimo ait: *Pascha est enim domini. — O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae dei! — Pascha est*, inquit, *domini*, hoc est transitus domini, ne terrenum
putes, quod caeleste effectum est per eum, qui transiit in
illud et fecit illud suum corpus et sanguinem. Nam quod 26
supra generaliter exposuimus de edenda carne agni, specialiter in degustandis servandum est iisdem mysteriis dominicae passionis, ut neque crudam carnem crudumque san-

140 Luc. 12, 35 141 sq. *cf.* Matth. 3, 4 144—146 *Hebr. 7, 10 146 *cf.* Gen. 14, 18 sqq. 151—153 *I Cor. 11, 28 157 sq. *Matth. 5, 6 160 *Ex. 12, 11 160 sq. Rom. 11, 33 161 sq. = 160 164 sq. *cf. supra* § 14

143 sq. *in marg.* mortificatione videlicet vitiorum *CD* 149 *in marg.* Similiter omnes dixerunt *CD* 151 nobis servientibus in ... est immolatus *ab* 159 sq. quae dixerat] qua edisserat Ω 161 et sapientiae *a* (= *text. Graec.*) 166 hiisdem *ABD* hisdem *cet. codd.* (h *eras. I*)

guinem, sicut Iudaeus, esse putes et respuas dicens: *Quomodo potest iste dare nobis carnem suam manducare?* neque in olla cordis carnei humoribus per naturam semper obnoxii ipsum decoquas sacramentum, commune illud ac terrenum esse existimans, sed ut per ignem divini spiritus id effectum, quod adnuntiatum est, credas, quia, quod accipis, corpus est illius panis caelestis et sanguis est illius sacrae vitis. Nam cum panem consecratum et vinum discipulis suis porrigeret, sic ait: *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus.* Credamus, quaeso, cui credidimus. Nescit
27 mendacium veritas. Ideo cum de corpore suo manducando et sanguine suo bibendo turbis loqueretur stupentibus ac mussitantibus: *Durus est hic sermo et quis eum potest audire?*, ut abstergeret per ignem caelestem eas cogitationes, quas vitandas esse praedixi, sic adiecit: *Spiritus est, qui vivificat, nam caro nihil prodest. Verba, quae ego locutus sum vobis,*
28 *spiritus et vita sunt.* — Et idcirco caput divinitatis eius cum pedibus incorporationis et interioribus simul iubemur manducare mysteriis, ut pariter universa, quemadmodum tradita sunt, credamus, non infringentes os ipsius illud soli-
29 dissimum: *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus.* Si quid autem superavit etiam nunc in uniuscuiusque sensu, quod expositione ista non ceperit, ardore fidei concremetur, quoniam *Deus noster ignis consumens est*, purgans, erudiens et inluminans corda nostra ad intellegentiam divinorum, ut et ipsius a Christo instituti sacrificii caelestis causam rationemque noscamus, inenarrabili dono eius sine
30 fine gratias relaturi. — Nam vere istud est hereditarium munus Testamenti eius Novi, quod nobis ea nocte, qua

168 sq. *Ioh. 6, 53 176 sq. Matth. 26, 26. 28; Marc. 14, 22. 24 180 Ioh. 6, 61 181 sq. *cf. supra* v. 170 sqq. 182—184 *Ioh. 6, 64 184 sq. *cf.* Ex. 12, 9 187 *cf.* Ex. 12, 10 (*sec.* LXX) 188 = 176 sq. 188 sq. *cf.* Ex. 12, 10 191 *Hebr. 12, 29, *cf.* Deut. 4, 24

177 credimus *Bm1* (di *s. s.*) *EH* 178 veritas|| *A* 180 musitantibus *AΣ* 189 quid] quis *Am1* superaverit *I* superfuerit *ab* 191 consumens] comburens *Ω*

tradebatur crucifigendus, tamquam pignus suae praesentiae dereliquit. Hoc illud est viaticum nostri itineris, quo in hac via vitae alimur ac nutrimur, donec ad ipsum pergamus de hoc saeculo recedentes; unde dicebat idem dominus: *Nisi manducaveritis meam carnem et biberitis meum sanguinem, non habebitis vitam in vobis ipsis.* Voluit enim 31 beneficia sua permanere apud nos, voluit animas pretioso sanguine suo redemptas semper sanctificari per imaginem propriae passionis et ideo discipulis fidelibus mandat, quos primos et ecclesiae suae constituit sacerdotes, ut indesinenter ista vitae aeternae mysteria exercerent, quae necesse est a cunctis sacerdotibus per singulas totius orbis ecclesias celebrari, usque quo iterum Christus de caelis adveniat, quo et ipsi sacerdotes et omnes pariter fidelium populi, exemplar passionis Christi ante oculos habentes cottidie et gerentes in manibus, ore etiam sumentes ac pectore, redemptionis nostrae indelebilem memoriam teneamus et contra venena diaboli dulcem medicinam sempiterni tutaminis consequamur, sicut spiritus sanctus hortatur: *Gustate et videte, quoniam suavis* [*est*] *dominus.*

Quod autem sacramenta corporis sui et sanguinis in 32 specie panis ac vini offerenda constituit, duplex ratio est. Primum, ut immaculatus dei agnus hostiam mundam mundato populo traderet celebrandam sine ustione, sine sanguine, sine bromo, et quae omnibus ad offerendum prompta esset ac facilis. Deinde quoniam panem de multis tritici granis in pollinem redactis per aquam confici et per ignem necesse est consummari, rationabiliter in eo figura accipitur

---

201 sq. *Ioh. 6, 53 205 sqq. *cf.* Luc. 22, 19; I Cor. 11, 24 sq. 215 sq. Ps. 33, 9

---

198 dereliquid $A\Sigma I$ quo] quod A 206 et *om.* Ω 213 indebilem $B\,m\,1$ 216 est *om.* $A\,a$ (= *LXX*) 221 bromo *codd.* brodio $a\,b$, *quod vocabulum 'Italicae linguae iam tum exordientis' tuetur* b (*Galeardi ed., p. 244, adnot.* = *Mg. XX 859*) brodio, id est iure carnium, et $a\,b$ 222 esse A quoniam] q$\overline{\text{nm}}$ ABI q$\overline{\text{uo}}$ Σa quomodo b 223 impllinem CE in ollinem D in pulverem I (*in ras.*) redacti sunt $B\,m\,1$ et ΣH, *deest in* AB

corporis Christi, quem novimus ex multitudine totius humani generis unum esse corpus effectum, [et] per ignem
33 sancti spiritus consummatum. Natus est enim de spiritu sancto et, quoniam sic eum decebat implere omnem iustitiam, aquas baptismi, ut consecraret, ingreditur et exinde plenus sancto spiritu, qui super eum in figura columbae descenderat, ab Iordane regreditur testante evangelista: *Iesus autem plenus spiritu sancto regressus est ab Iordane.* Similiter et sanguinis eius vinum ex pluribus acinis vineae ab ipso plantatae collectum in torculari crucis exprimitur et per capacia vasa fideli corde sumentium propria virtute fervescit.
34 Hoc sacrificium paschae salutaris omnes de potestate Aegypti et Faraonis diaboli exeuntes tota nobiscum religiosi cordis aviditate percipite, ut ab ipso domino nostro Iesu Christo, quem sacramentis suis inesse credimus, viscerum nostrorum sanctificentur interna; cuius virtus inaestimabilis permanet in omnia saecula.

TRACTATVS TERTIVS

DE LECTIONE EXODI.

PRIMA DOMINICA PASCHAE.

1 Deus loquitur per prophetam: *Ecce ego facio caelum novum et terram novam, et luna lucebit sicut sol et sol*

228sq. *cf.* Matth. 3, 15 229—231 *cf.* Luc. 3, 21sq. 232 Luc. 4, 1 III 4sq. *Esai. 65, 17 (*cf.* Es. 66, 22) 5sq. *Esai. 30, 26

232 inde ab *a* 233 acinis, id est uvis vineae *ab* 238 aviitate *A* 240 in terra *A* 241 saecula. Amen *I Finit cod. I* saecula. FINIT TRACT. SECVNDVS, INCIPIT TRACT. TERTIVS *AB* Finit (Explicit sermo *H*) secundus, incipit de eadem lectione tertius Ω (De eadem lect. tert. inc. feliciter *F*)

III 1 *Incipit Paris. Lat. 1788 (L), qui cum cod. I olim unum effecit librum, ita*: Explicit tr. secundus, Incipit tertius. Prima dominica pasche. 2 de lectione Exodi *posui* (*cf.* Ω) 3 dominichae *A* (*at cf. Capitula*: primo dominico)

septies tantum. Quamvis elementorum futuram renovationem praedicet post huius saeculi finem, *ipsa* utique *creatura*, ut ait apostolus, *liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum dei.* Neque enim, 2
carissimi, vel elementa sic deficiunt, ut non sint, vel nos sic morimur, ut non meliorati [re]surgamus; tamen et hoc die promissionem domini cernimus esse completam renovatas ad instar caeli ac terrae neophytorum animas intuentes et corpora. Lunam quoque, id est ecclesiam, 3
quae in pace crescit, in persecutione minuitur — minuitur autem globo plenitudinis, non lumine claritatis — nunc eam sicut solem cernimus per totum splendere orbem. Ceterum quod sol iustitiae Christus septies tantum terris 4
hodie luceat quam lucebat, radii eius testes sunt, qui inluminant omnem hominem venientem in hunc mundum. Nunc enim coruscat ex ipso igneus ille spiritus septiformis, qui velut ignis sedit super apostolos et ardet hodie in unoquoque credentium. Nam priusquam pateretur ac re- 5
surgeret Christus, *notus* erat tantum *in Iudaea deus*, nunc in omnes gentes fulgor claritatis dominicae pertransiit. *A summo* enim *caeli egressio eius et occursus eius usque ad summum eius nec est, qui se abscondat a calore eius.* Ergo quoniam reparatus est hodie mundus, agamus 6
exsultantes natalem reformationis mundi. *Hic est dies, quem fecit dominus, exsultemus et laetemur in eo.* — Mundi 7
vero natalem cum dico, nostrum dico, qui renati sumus in Christo, qui eramus ante viventes quidem peccato, mortui autem iustitiae, et nunc iniquitatibus criminum mortui pristinorum vivere deo iam coepimus, conformes effecti primum mortis, deinde resurrectionis Christi. Con-

7—9 Rom. 8, 21 18 *cf.* Mal. 4, 2 19sq. *cf.* Ioh. 1, 9 21sq. *cf.* Esai. 11, 2sq.; Act. 2, 3 24 Ps. 75, 2 26sq. Ps. 18, 7 29sq. *Ps. 117, 24 31—38 *cf.* Rom. 6, 3sq.

11 resurgamus *BL* in hoc *DH* 19sq. *in marg. C*: hoc est apostoli qui ex ipso lucent. 21 coruscat|| *A* 29 hic] hac *Am1* (a *eras.*) hec *D* 34 coepimus] accepimus *ΣFH*

sepulti enim sumus cum ipso per baptismum in mortem, ut, quemadmodum Christus resurrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitae ambulemus diem festum celebrantes et gloriantes in cruce domini nostri Iesu Christi, qui acceptus decima die mensis primi quarta decima die ad vesperum mundi ab Iudaeis est immolatus.

8 Sed quid significet ille decimus dies, quid quartus decimus, ut promissioni hesternae satisfaciam, prout
9 dominus largiri dignabitur, explanabo. Ait deus sancto Moysi: *Loquere ad omnem synagogam filiorum Israhel dicens: Decima die mensis huius sumat unusquisque ovem per domos familiarum, ovem per singulas domos. Quod si pauci erunt in domo, ita ut non sufficiant ad ovem, adsumet secum vicinum proximum suum secundum numerum animarum; unusquisque, quod sufficiat sibi, computabit in agno. Agnus autem perfectus masculus, anniculus erit vobis; ab agnis et haedis sumetis; et erit vobis servatus usque in quartam decimam mensis huius et occident illum omnis multitudo synagogae filiorum Israhel ad vesperum. Et sument de sanguine et imponent super duos postes et super limen in domibus, in quibus manducaturi sunt in eis.*
10 Multiformis sapientia dei ita per legem loquitur, ut iisdem dictis futura praenuntiet, quibus fieri salubriter iubet instantia. — Iudaeos tunc in his observationibus secuturae veritatis umbra salvavit, significans pariter, quod eorum posteri beneficiorum immemores divinorum ipsum advenientem trucidaturi essent, cuius sub umbra salvati sunt.
11 Ab ipsis enim Christus in hunc mundum veniens *sicut ovis ad victimam ductus est;* cuius agni nos sanguinem — signum videlicet passionis — vel in duobus postibus, seu

39 *cf.* Gal. 6, 14 43 *cf.* Tract. II, § 8 45—56 *Ex. 12, 3—7 63 sq. *Esai. 53, 7 65 sq. *cf.* Ex. 12, 7

37 quemammodum *Bm1* 38 vitae *om. A* 39 acceptus est (est *punctis subditis*) *B* 44 deus] dūs *BL* 46 die *A, fort. delendum; om. cet. codd. et LXX* 50 cumputabit *A* 56 in eis *codd.* eum *ab* 57 hisdem *codd.*

fide et opere, seu corde et ore, vel in liminibus habentes nostrarum frontium, ab omni incursu saevientis plagae protegimur. Quod autem decima die agnus accipitur et 12
quarta decima immolatur, hoc significari perspicio, quia
70 Iudaeorum populus filium dei in Decalogo legis acceptum et post transmigrationem Babylonis, sicut scriptum est, quarta decima generatione nascentem crucifixurus esset ad vesperum. Ad vesperum autem sive huius mundi, quia novissimis temporibus saeculi passus est, sive etiam ad
75 istius solis occasum, quoniam crucifixo domino occidit sol meridie. Nam *ab hora sexta tenebrae factae sunt super universam terram usque ad horam nonam.* Quid potuit esse tam vesperum?

Nec illud otiosum putes, quod cum superius im- 13
80 perativo modo dictum sit: *sumant ovem per domos*, infra indicativo modo praenuntietur: *occident eum omnis multitudo synagogae filiorum Israhel ad vesperum.* — '*Occident*' ait, non 'occidant'. Synagoga quippe Iudaeorum, quod erat crudeliter factura praedictum est, non, ut fieret,
85 iussum est; nec ideo factum est, quia praedictum erat, sed ideo praedictum est, quia erat futurum, ut praescientiam suam deus in his, quae per libertatem arbitrii hominum futura erant, ostenderet. Libertatem diximus arbitrii, quia 14
voluerunt Iudaei facere, quod fecerunt; et utique, si
90 noluissent, non fecerant. Certe ingentis sacrilegii est vel cogitare, quod deus, qui non solum bonus et iustus est, sed ipse bonitas est et ipse iustitia, vel iubeat aliquid vel

68sq. *cf.* Ex. 12, 3. 6 70sq. *cf.* Matth. 1, 17 76sq. Matth. 27, 45 80 *Ex. 12, 3 81sq. *Ex. 12, 6

66 liminaribus *ab* 67 frontium] on *in ras. A* 69 hoc] haec Ω spi*cio *A* 75 istius *codd.* ipsius *ab* 79sq. *in marg.*: Totum perfecte *CD* 80 infra — 86 futurum *in ras. A* 81 pronuntietur *Bm2 ΩLab* 82sq. *in marg.*: Non quod de futuro agno haec dicebantur *CD* 82sq. Occident eum *L* 85sq. nec ideo — sed ideo praedictum est *om.* Ω 90 fecerant *AΣ* facerent *BL Pantagathus in mg. H* fecissent *ab* ingens sacrilegium *Bm2, L* 92 ipse . . ipse *codd.* ipsa . . ipsa *Pantagathus in H, ab*

cogat fieri, quod factum damnet. An fortasse putamus, quia, si paenituissent Israhelitae, aliter omnipotens filius dei salvare non potuerit mundum? *Quis enim cognovit*
15 *sensum domini aut quis consiliarius eius fuit?* Considera in evangelio, quomodo exspectaverit Christus paenitentiam Iudaeorum, ubi exprobrat civitatibus, in quibus factae sunt plurimae virtutes eius, quod non egerint paenitentiam: *Vae tibi,* inquit, *Chorozain, vae tibi, Bethsaidan! quia, si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes, quae factae sunt in vobis, olim utique in cilicio et cinere sedentes paenitentiam egissent. Verumtamen dico vobis: Tyro et Sidoni remissius erit in die iudicii quam vobis. Et tu, Capharnaum, ne usque in caelum extollaris, usque in infernum demergeris,* inquit; *quia, si in Sodomis factae fuissent virtutes, quae factae sunt in te, mansissent utique usque in hodiernum; sed tamen dico vobis, quia terrae*
16 *Sodomorum remissius erit in die iudicii quam vobis.* Praescientia quidem dei non fallitur, sed nec homini concessa semel voluntatis libertas aufertur, ne nihil de eo iudicari possit, qui liber non fuerit in agendo. Pertinaciam mali
17 damnat deus, conversionem paenitentis amplectitur. Sed dicas: Numquid mentiri poterat deus, qui facturos eos praedixerat, quod fecerunt? Quanta sit virtus omnipotentiae eius non adsequimur, *qui vocat ea, quae non sunt, tamquam quae sunt.* Mentiri eum putamus potuisse, si ea, quae
18 praedixit, impleta non fuissent. Ergo et Ninevitis mentitus est? Dixit enim: *Adhuc triduum et Nineve evertetur* — et

95 sq. Rom. 11, 34 99—109 *Matth. 11, 21—24, *cf.* Luc. 10, 12—15 116 sq. *Rom. 4, 17 119 *Ion. 3, 4 (LXX)

93 cogat] cogitat Σ damnet admirabiliter Ω (*fuit glossa margin.*) 94 omnipotenst *A* 100 Bethsaidan *AH* Bethsaida *BLab* Bethsaidam Σ 101 Sydone *ACE* 105 ne (quae *ab*) .. extolleris *codd.* extollaris *scripsi* (*cf. textum Graec.*) 106 dimergeris *Bm2* detraheris *L* 108 hodiernum diem *Dab* 109 sq. praesentia *Bm1* (ci *s. s. m2*) 114 dicis *B* (i *sup.* a) *L* 117 sint *AB* putamus |||||||| potuisse *A* putaremus *ab* 118 fuissent| *A*

eversa non est, quia paenitentiam egit in praedicatione Ionae. Sed intellege, quia sermo dei gladius est ex utraque parte acutus. Nineve aliter evertenda fuerat et eversa est aliter; evertenda fuerat excidio, si permansisset in sua nequitia; eversa est iniquitas eius, quia paenituit. *Sicut* 19 *distat caelum a terra*, dicit deus hominibus, *ita distant sensus mei a sensibus vestris et cogitationes meae a cogitationibus vestris.* Scriptum est: *Altiora te ne quaesieris et sublimiora te ne scrutatus fueris; multos enim supplantavit suspicio eorum.*

Iustum crede deum, carissime, et verum et pium in 20 omnibus dictis atque operibus suis, ut perfectam sapientiam consequaris.

Agnus enim *perfectus, masculus,* inquit, *anniculus* 21 *erit vobis,* ut nihil mediocre de perfecto sentias, nihil infirmum de masculo, nihil de anniculo semiplenum. Perfectus est, quia in ipso habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Masculus est, quippe qui vir fuerit nasci dignatus ex virgine, ut sexui utrique consuleret. Anniculus est, quia post illud baptismum, quod pro nobis in Iordane susceperat, usque ad passionis suae diem unius anni tempus impletur, et ea tantum scripta sunt in evangeliis, quae in illo anno vel docuit vel fecit; nec ipsa tamen omnia. Sic enim dicit evangelista Iohannes: *Multa quidem* 22 *et alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum* — eorum quippe, quos post baptismum scribitur elegisse

---

121 sq. *cf.* Hebr. 4, 12 124—127 *Esai. 55, 9 127—129 *Eccli. 3, 22. 26. 133 sq. *Ex. 12, 5 136 sq. *cf.* Col. 2, 9 139—143 *cf.* Filastrius, Div. heres. c. 106, 3 (*ed. Marx, CSEL. XXXVIII.*) 143—148 *Ioh. 20, 30 sq. 145 *cf.* Ioh. 1, 37 sqq.

---

122 sq. est. aliter evertenda *ABa* 123 aliter. Evertenda *ΣHL* 124 eversa Ω (concisa *D*) *ab* evertenda *A*, *Bm1* 130 Iustum itaque *ab* deum] dominum Ω*ab* 131 sq. sapientia *A* 136 habitabit *AB* 137 fuerat Ω 138 dignatur *A* 142 Nec *ADL* 145 scribitur] scripturae *Bm1* scripture legisque *CEH* inquid *Am1*

— *quae non sunt*, inquit, *scripta in hoc libro; haec autem scripta sunt, ut credatis, quia Iesus est Christus filius dei, et ut credentes vitam aeternam habeatis in nomine eius.* De his autem, quae ante illum gessit annum, sic idem Iohannes in postremis sermonibus libri testatur: *Sunt autem et alia multa, quae fecit Iesus; quae si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere eos libros, qui*
23 *scriberentur.* Solus plane Lucas evangelista memoravit praeteriens, quod duodecim annorum praeditus dominus Iesus in templo repertus sit a parentibus, sedens in medio doctorum, audiens eos et interrogans et quod dixerit parentibus: *Quid quaerebatis me; nesciebatis, quia in patris*
24 *mei oportet me esse?* — Hic est annus domini acceptus, quem de Esaiae libro ex persona sua scriptum in synagoga legens dominus Iesus ait: *Hodie impleta est haec scriptura in auribus vestris.* Hic est annus, cuius coronam — victorialem quippe circulum operibus bonitatis Christi benedicendum — propheta laetus nuntiavit in psalmo: *Benedices,* inquit, *coronam anni benignitatis tuae et campi tui replebuntur ubertate,* corda nempe credentium populorum percepto semine verbi vitae fructu etiam centesimo
25 redundabunt. — Quod si in cruce simul cum Christo pendentium latronum fractis cruribus ideo salvatoris crura non fracta sunt, sicuti sanctus evangelista testatur: *ut scriptura impleretur, quae ait: Os non confringetur ex eo,* debuit iuxta praedictam rationem agnus iste dei anniculus immolari, ut omnia, quae de illo scripta sunt, complerentur in ipso, cui[us] est omnis honor, virtus et gloria cum patre

150—153 *Ioh. 21, 25 157sq. *Luc. 2, 49 158sq. *cf.* Esai. 61, 2 160sq. Luc. 4, 21 163—165 *Ps. 64, 12 165—167 *cf.* Matth. 13, 23 169sq. *Ioh. 19, 36 (*cf.* Ex. 12, 46)

154 praeditus *ABLa* (*cf. Ind. III.*) praedictus *Ωb* 157sq. in (iis quae *Bm2 s. s.*, hisquae *L*) patris mei (sunt *Bm2 s.*, *L*) oportet *ABΣ* (= *ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου . .*) 159 ex Isaiae libro de *b* 166 percepto] er *in ras. A* 170 confringetis *CEGH* 173 cuius *Ω* (*at cf. doxologiam in fine Tract. I., IV., V. cet.*)

et cum spiritu sancto ante omnia et nunc et semper et in
175 cuncta saecula. Amen.

TRACTATVS QVARTVS
DE LECTIONE EXODI.

Carnalem Iudaicae paschae observantiam spiritalibus 1
typis refertam trino iam tractatu docuimus, semel hesterno
5 die et bis in vigiliis allocuti caritatem vestram, evidenter
probantes, quod immolatio carnis et sanguinis umbraliter
iussa recte cessaverit adveniente agno dei Christo, qui
iuxta apostolum *finis legis est, ad iustitiam omni credenti.*
Nam et ipse beatissimus Paulus, dum esset adhuc in 2
10 Aegypto, cum Iudaeis pascha*m* ritu Iudaico celebrabat;
sed postquam placuit ei, qui me segregavit de utero matris
meae, inquit, *et vocavit per gratiam suam, ut revelaret*
filium suum in me, continuo non adquievi, ait, *carni et*
sanguini. Ergo, quoniam non oportet rebus carnalibus 3
15 immorari eum, cui filius dei fuerit revelatus, quaeramus
reliquas mysteriorum spiritalium partes in visceribus pro-
positae lectionis.

IV 4sq. semel hesterno die: Tr. III. 5 bis in vigiliis: Tr. I. et II. 8 Rom. 10, 4 11—14 *Gal. 1, 15sq.

---

175 FINIT TRACTATVS TERTIVS, INCIPIT TRACT. IIII. (quartus *B*) DE LECTIONE EXODI *AB* Finit tertius, incipit quartus *ΣG* De eadem lectione quartus incipit *F* Explicit tractatus tertius, incipit quartus *H, L* (quartus de pascha)

IV 2 de lectione Exodi *AB* (*cf. Capit. et F*) 3 Iudaici *B* (*m2?*) *L* 7 Recte *A* 9 dum] cum *ab* 9sq. *adnot. in mg. CD*: seu in patribus seu in mundo, qui figuraliter Aegyptus appellatur. 10 pascha* *A* pascham *B* (m *punctis subditis*) pascam *Σ* pascha *Lab* 13 ait *om. BDL* 14 non *om. A, B* (carnalibus Non immorari *B, sed* Non *s. s. m2*) *L* (non immorari).

4 *Ab agnis*, inquit, *et haedis sumetis.* Hinc advertere Iudaei debuerant legem dei spiritaliter sentiendam, quoniam ab agnis et haedis sumendum legerunt agnum, qui immolandus erat, cum sit istud naturae contrarium, ut, si
5 agnus est, et ab agnis sit pariter et ab haedis. Sed haec est omnis ratio in ambiguitate sermonis, quod iste immaculatus agnus dominus Iesus et iustorum et peccatorum carnem suscipere sit dignatus ex virgine; corpus enim non solum de patriarchis et prophetis, sed ex totius humani generis massa suscepit. Iustos autem comparari agnis et peccatores haedis ipse in evangelio declaravit dicens agnos a dextris vocandos: *Venite, benedicti,* haedos a sinistris
6 pellendos: *Discedite, maledicti.* — Hunc ergo ab agnis et haedis sumptum omnis multitudo synagogae filiorum Israhel interfecit, cum clamarent omnes Pilato: *Crucifige, crucifige*
7 *eum.* Ceterum iuxta historiam legalis paschae non omnis synagoga occidebat unum, sed pauci singulos per unamquamque domum. Ibi vero principes sacerdotum et seniores persuaserunt populo, ut peterent concedi sibi latronem Barrabban, Iesum vero perderent [vere perderent]. Perdiderunt enim salvatorem Christum et ex ore suo iudicati sunt, ut moreretur in eis verbum dei, id est eloquium prophetarum, per quos ipse locutus est, et, sicut scriptum est in propheta, deficerent in eis sapientes, viveret vero in illis Barrabbas ille latro diabolus, quem tantopere
8 poposcerunt. Quod autem vivat in eis seditiosus ille et

18 *Ex. 12, 5 27 *cf.* Matth. 25, 32 29 Matth. 25, 34 30 Matth. 25, 41 31 *cf.* Ex. 12, 6 32sq. Ioh. 19, 6 33—35 *cf.* Ex. 12, 3 35—37 *cf.* Matth. 27, 20 41 *cf.* Esai. 3, 3

18 sum*etis *A* sumetis eum *B* (*m2 s. s.*), *L* 19 sentiendam] intellegendam *ab* 20 agnis] ignis *A* legebant *BL* agnus *A*, *Bm1* 28 declarat *Bm1* Agnos *B* 29 benedicti, inquit, haedos vero *b* 31 sumptü* *A* 33 legis *Bm1* 37 *in marg.* acute satis dixisti *CD* Barrabban *A* barraban *ΣFL* baraban *H* vero *videtur corr. ex* vere *A* [vere perderent] *BΩL* 41 propheta *Ω* prophetis *ABLab* 42 tanto |||pore (= tanto tempore) *Bm1*

homicida, seditiones ipsae testantur, quas apostolis commoverunt et quas nunc usque contra omnes sanctos exercere non desinunt, ubi tempus invenerint.

Nobis vivit Christus. Resurrexit enim nobis, quia non 9
est ultra visus Iudaeis neque intravit post resurrectionem synagogam Iudaeorum, sed ad congregatos discipulos introivit. Ingreditur et ad nos, qui sumus in domo ecclesiae 10
congregati, et ostendit nobis venerandi sui corporis veritatem, si tamen vel meruimus vel meremur eius esse discipuli. Etenim beati apostoli, quibus vere commissum est 11
praeparare in superioribus pascham domino, quoniam paucos viderunt ex Iudaeis in domo ecclesiae, qui non sufficerent ad consummandum paschae sacrificium, convocaverunt vicinos ex gentibus, secundum quod praeceptum fuerat in lege: *Quod si pauci erunt*, inquit, *in domo, ita ut non sufficiant ad ovem, adsumet secum vicinum proximum suum*, et cetera; nam vere non sufficiebant ad eum, qui
pro totius mundi vita mori sustinuit. Pauci enim credide- 12
runt ex Iudaeis in Iesum dominum; unde apostolus: *Ita*, inquit, *in hoc tempore* — non dubium, quod sicut tempore Heliae, cui ait deus: *Reliqui mihi septem milia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal — ita ergo*, inquit, *in hoc tempore* — sub adventu quippe Christi — *reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt*, ex populo utique Iudaeorum; de tanta enim multitudine vix pauci ad fidem Christi inveniuntur fuisse conversi. Propter quod et de istis reliquis donum misericordiae dei Esaias

---

49 sq. *cf.* Luc. 24, 36 sqq. Ioh. 20, 19 sqq. 58—60 *Ex. 12, 4 62 sq. *Rom. 11, 5 64 sq. Rom. 11, 4; *cf.* III Reg. 19, 18 65—67 *Rom. 11, 5

---

44 apostolis] contra apostolos *ab* 54 pascha* *B* (m *eras.*) pascha *FL* 61 vita] peccatis *ab* 62 *ita *A* 63 sq. et in hoc tempore Heliae (non — tempore *om.*) Ω 65 Bahal *ΣFH* 67 salvae *Bm2 s.*, *om.* *ΣH* 70 reliquiis *B*Ω donum (*sub* -um *puncta subd. et* o *s. s.*) *B* dono *L* domum *CEH* domus *D*; *cf. Rom. 9, 27*; *11, 5* domini *a, b* (*add.* et)

propheta testatur dicens: *Nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus et sicut Gomorra similes fuissemus.*

13 Vos igitur, neophyti, qui estis ad beatae huius ac spiritalis paschae epulas invitati, videte, quomodo ab omni pollutione escarum, quas superstitio gentilis infecerit, vestras animas conservetis. Nec sufficit, ut a mortifero daemonum cibo vitam suam custodiat Christianus, sed ut omnia abominamenta gentilium et omnes idolatriae tramites sicut quaedam serpentis diaboli venena suffugiat.

14 Partes enim idolatriae sunt veneficia, praecantationes, suballigaturae, vanitates, auguria, sortes, observatio ominum, parentalia; parentalia, inquam, unde idolatriae malum

15 extulit caput erroris. Nam gulae suae causa primum coeperunt homines prandia mortuis praeparare, quae ipsi comederent; post hoc etiam sacrificia ausi sunt eis sacrilega celebrare, quamvis nec ipsi mortuis suis minus sacrificent, qui exercent parentalia, dum super sepulcrorum mensas tremulis ebrietate manibus vina fundentes spiritum sitire

16 balbuttiunt. Cavete, quaeso, ab his omnibus, ne indignatus deus contemptores et inimicos suos, qui noluerunt eum regnare super se, tradat illis infernis tortoribus: *illic erit*

17 *fletus et stridor dentium.* — Servate, neophyti, ornamentum gratiae salutaris; sobrii estote per omnia, ne illud inebriati perdatis; solliciti convenite ad ecclesiam; orationibus, hymnis, psalmis et canticis spiritalibus nobiscum vigilanter incumbite. Haec sint otii vestri opera, quibus debitum reddentes Christo domino famulatum, mercedem vitae

71—73 Rom. 9, 29, *cf.* Esai. 1, 9 90—92 *cf.* Luc. 19, 14. 27 92sq. Matth. 22, 13

72sq. et sicut — fuissemus *om.* Ω 79 omnis *ABL* omnes Ω*ab* dolatrie *E* 80 diffugiat *B*Ω 82 vanitatis *codd.* vanitates *ab* 82sq. hominum *codd.* omnium *ab* 83 parentalia *semel om.* Ω 86 etiam *in ras. A* 87 munus *GLb* 89sq. siti rebalbutiunt *ΣFH* siti balb. *G* siti *om. a* 92 illos inferni *B* (s *eras.*), *L* 94 per] pro *A* inebrietati *A*, *Bm1* in ebrietate *Bm2*, *L* 97 sunt *BL*

aeternae consequi ab ipso possitis. Sint igitur convivia 18
vestra sobria, casta cubilia; sit modestus animus, sermo placidus, mitis incessus. Orate, ut beneficia gratiae suae deus conservet in vobis et fides vestra magis magisque proficiat largiente Christo domino salvatore, cui una virtus eademque divinitas cum patre et cum spiritu sancto ante omnia et nunc et semper et in cuncta saecula. Amen.

TRACTATVS QVINTVS

DE LECTIONE EXODI.

Ordinem lectionis Exodi, ubi lex celebrandae paschae 1
describitur, idcirco praeposteravimus, ut in mysteriis reserandis debitae reverentiae ordinem teneremus; quia oportebat in illa splendidissima nocte vigiliarum, secundo tractatu, non dictorum sequentia, sed congrua neophytis explanari, ut edendi paschalis sacrificii disciplinam rudes neophyti discerent, instructi fideles agnoscerent. Quibus pariter et de habi[ta]tu edentium unam speciem tempori aptam disserui, duas tam ipsis quam catecuminis reservavi.

Ait enim: *Sic autem comedetis illum* — id est 2
agnum —: *Lumbi vestri praecincti et calciamenta vestra in pedibus vestris et baculi in manibus vestris.* Tunc de praecinctione lumborum diximus, nunc de calciamentis et baculis exponamus. Quae ideo hodie proponuntur, quia

---

V 6—9 *cf.* Tr. II, § 8 12—14 *Ex. 12, 11 14sq. *cf.* Tr. II, § 22sq.

IV 105 Amen *om.* Σ

FINIT TRACTATVS QVARTVS. INCIPIT TRACT. QVINTVS *AB* Finit quartus, incipit quintus Σ*G* Explicit tractatus (tr. *om.* *L*) quartus, incipit quintus *HL* De eadem lectione quintus incipit *F*

V 2 de lectione Exodi: *cf. F et Capit.* 3 caelebrandae: d *s.* cae *in A* celebrandi *L* 4 ministeriis *Bm1* 10 habitatu *A* 12 Ait enim|||| Sic *A*

tunc sequenti die et tertio illa prius, quae de principiis lectionis consulto praeterieram, necesse fuerit explicari.
3 Agnus dei verus, quem Iohannes Baptista demonstrat, Christus est. *Ecce*, inquit, *agnus dei, ecce, qui tollit peccatum mundi.* Huius carnem tam fideles in mysterio, quam simul universi credentes in fide ita debemus edere nostrique cordis interioribus commendare, ut non solum praecinctos habeamus castitate lumbos, verum etiam *calciati* simus, ut ait apostolus, *in praeparatione evangelii pacis.*
4 Sicut enim calciamenta terrestria carnalium pedum munimina sunt et vel asperitati frigoris vel serpentum morsui vel spinarum resistunt aculeis, ita legis divinae praecepta, quibus gressus nostrarum mentium munire praecipimur, repugnant et serpenti diabolo et asperrimo aquiloni gentilium et hereticorum undique compungentium spinis ac tribulis. Huiusmodi ergo calciamentis uti debemus, quotquot pascha dominicum celebramus. *Quoniam lex*, ut apostolus ait, *spiritalis est* et: *Pascha nostrum immolatus*
5 *est Christus.* Itaque et lumbi nostri praecincti esse debent et calciati pedes. Quid enim prodest homini, si solam corporis habeat castitatem et incautus ac sine instructione calciamentorum legalium malis fuerit supra dictis obnoxius, vel, quod cottidie in usu est, cordis sui calcaneum patens praebeat comestioni serpentum? Si cogitet mala, si concupiscat aliena, si dolum meditetur, si nutriat iram, si insidietur proximo, si mendacio studeat, si comedatur livore, si tabescat invidia, si venenato ore detrahat bonis, et, dum mendacis linguae spiculis lacerare nititur innocentes, morsibus daemonum, qui per eum loquuntur, ipse potius lanietur? Quid profuit praecinctos habuisse lumbos, si

17sq. Tr. III. et IV. 20sq. Ioh. 1, 29 24sq. Eph. 6, 15 33sq. *Rom. 7, 14 34sq. I Cor. 5, 7

19 agus (n *m2 s.*) *A* 20sq. peccatum *BL* (= Tr. II, § 7) peccata *AΩ* 22 ederi *Σ* 24 lumbos castitate *BL* 25 praeparationem *BLH* 27 asperitate *A*, *Bm1* 42 comedetur *Bm1*

divinorum mandatorum calciamenta non servans gressus cordis tui — id est animae tuae bases — crudelissimae concisioni tradideris?

Contrarium forsitan videatur aliquibus, quod, cum hic 6
tantopere calciatos esse debere a deo iussum sit, alibi ab eodem domino iubeatur sancto Moysi et sancto Hiesu Nave: *Solve calciamenta de pedibus tuis.* Ingens quidem ratio est et multiplicium propositionum ambagibus praestruenda, sed, quia brevitas congruit et praedicantis labori et memoriae auditoris, nolo vos longius trahere. Ibi solvitur quaestio, ubi calciamenta solvuntur, dum statim causa adicitur: *Solve*, inquit, *calciamenta de pedibus tuis; locus enim, in quo stas, terra sancta est.* Ostenditur ergo terra Aegypti, ubi datur praeceptio illa superior, sancta non esse et ideo ibi habenda mandantur calciamenta, in sancta autem terra decernuntur esse solvenda; quas tamen ob causas, evidenter est exponendum. — Quamdiu in huius 7
saeculi Aegypto conversamur, oportet nos pascha domini celebrantes calciamentis uti sanctarum scripturarum, quia tutus non potest esse gressus noster, nisi mandatis dominicis contegatur, usquequo intremus in illam sanctam promissionis terram, quae iustis est praeparata. *Beati* enim *mites*, ait dominus Iesus, *quoniam ipsi possidebunt terram*; non utique istam terram, quam possident peccatores, sed illam, in qua non sunt spinae et tribuli, in qua non sunt serpentes et scorpii, quippe ubi diabolus cum ceteris immundis spiritibus non accedit. Erit enim tunc una cum suis satellitibus in igni aeterno, quem paravit deus utique ipsi diabolo et angelis eius. Habemus et sanctum Iohannem 8
Baptistam dixisse de salvatore humani generis domino Iesu: *Cuius ego non sum dignus*, inquit, *corrigiam calciamentorum solvere.* — Sed alia in Christo ratio est. Ille non 9

53 *Ex. 3, 5; *Ios. 5, 16 58sq. *Ex. 3, 5 68sq. Matth. 5, 4
71 *cf.* Gen. 3, 18 74sq. *cf.* Matth. 25, 41 77sq. *Ioh. 1, 27

52 ihesu *L* 70 *in mg. CD*: optime 75 et] etiam *C*

propter se calciatus est, sed propter nos; quoniam terra sustinere non poterat maiestatis eius nuda vestigia. Calciamenta cum dicit, gressus ostendit sanctarum scripturarum, quibus graditur et circuit notitia eius in omnes, qui habitant super terram. Et ideo Iohannes Baptista in evangelio negat vel idoneum se esse vel dignum, qui solvat corrigiam calciamentorum eius, id est sermonum eius, sive ut disserat unum de mandatis eius, sive ut nudare valeat et evidenter ostendere calciati adhuc in isto saeculo verbi dei veneranda
10 vestigia. *Modo enim per speculum videmus in aenigmate,* inquit, *tunc vero facie ad faciem,* ubi *non erit aliquid occultum, quod non revelabitur, nec absconditum, quod non scietur,* quando ad illum futurum diem festum dominus Iesus, non sicut sub incredulis quasi in occulto ascendet, sed sicut scriptum est: *Deus palam veniet* [*et*], *deus noster,*
11 *et non silebitur.* — Propterea et apostoli in evangeliis alibi prohibentur portare calciamenta in via, dum dicitur eis in Evangelio Mathei a domino: *Nolite possidere aurum neque argentum neque pecuniam in zonis vestris, non peram in via neque duas tunicas neque calciamenta neque*
12 *virgam; dignus est enim operarius mercede sua.* Alibi autem iubentur habere, ut Marcus evangelista describit: *Et circuibat,* inquit, *castella Iesus docens. Et convocatis illis duodecim misit eos binos, dans illis potestatem fugare spiritus immundos, et praecipiens illis, ne quid secum tollerent in via nisi virgam tantum, non peram, non panem, neque nummos in zonis, sed calciatos caligulas, et ne in-*
13 *duerent,* ait, *duas tunicas.* Propter incredulos et parvae

88 sq. *I Cor. 13, 12 89—91 *Matth. 10, 26 91 sq. *cf.* Ioh. 7, 2 sqq. 93 sq. *Ps. 49, 3 96—99 *Matth. 10, 9 sq. 101—106 *Marc. 6, 7—9

79 propter nos] propterea *Bm2, L* 80 magestatis *A* 82 notitiae *A* 85 sq. sive — mandatis eius *def. in Ω* edisserat *ab* 89 a facie *a* 93 et *AB om. Ω, delevi* 94 et *ante* non *om. A* silebitur *A, B* (ur *eras.*), *Ω* (*lectio Italae?*) silebit *L* 95 prohibentur alibi *BL* 98 tunicas habeatis *ΣH* 104 viam *a* 105 calciatus *A* caligulas *GH* galliculas *A*; *fort. ita scripsit Gaudent.* (*cf. adnot. Galeardi in b*) calliculas *B* galligulas *Σ* caliculas *L* caligulis *ab*

fidei homines iubentur in via praedicationis habere calciamenta apostoli, ut verbum dei calciatum et contectum in mysterio propter spinas et tribulos blasphemantium praedicent. Ad eos autem, qui fideli mente audiunt, quasi iam in sancta terra, perfecti quippe cordis in fide, ubi nuda de deo securi possent proferre testimonia, iubentur non portare calciamenta, videlicet ut aperta figant illic vestigia divinitatis eius. Et ideo beatus Petrus calciavit se in car- 14
cere[m] calciamenta sua et sic exiit iterum ad hostes Iudaeos et adversarias potestates, ut calciatus pedes in praeparatione evangelii calcaret super serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici. Et Moyses dicit 15
in benedictionibus vel ad unumquemque fidelem vel ad personam potius Christi: *Ferrum*, inquit, *et aes calciamentum tuum*, utique ut confringat capita draconum super aquas, id est ut conterat principatus daemonum draconum, qui sunt super aquas gentilium populorum. Aquae vero quod populis comparentur et gentibus, in Apocalypsi revelatur Iohannis: *Aquae*, inquit, *quas vidisti, super quas sedet meretrix Babylon, populi et gentes sunt.*

Opus mihi est et baculo pascha adhuc in Aegypto 16
celebranti, ut, si imitator sum sancti Moysi, Hebraeum meum — id est intellectum meum Israheliten, qui deum videre promeruit — ab interitu liberem percusso Aegyptio. Hoc propter se ipsum quisque, quamdiu servit legi. Si quis 17
vero est apostolicus et per Iesum prostrato Aegyptio magnus factus ac potens, non iam propter se baculum portat, si portat, sed propter eos, quibus dici necesse est: *Quid vultis? in virga veniam ad vos an in caritate et spiritu mansuetudinis?* Portat et propter eos, qui veniunt ad nos

---

114 sq. *cf.* Act. 12, 8 116 sq. *cf.* Eph. 6, 15 117 sq. *cf.* Luc. 10, 19 120 sq. *Deut. 33, 25 125 sq. *Apoc. 17, 15 134—136 I Cor. 4, 21 136 sq. *cf.* Matth. 7, 15

---

108 sq. contectum ** immisterio *A* 114 sq. carcerem *AH* 115 hostes eius *Bm1* 122 et draconum *H* 125 Iohannes *A*, *Bm1* Iohannis *Bm2 ΣH* Iohanni *G*

in vestimentis ovium, ab intus autem sunt lupi rapaces.
18 Quod si lupus desinat esse lupus et cum agno pascatur, ut ait propheta, et si leo, desinens esse leo, cum bove manducet paleas, baculo opus non est. Si enim feralium morum nequitia in tantam vertatur mansuetudinem, ut cum oviculis innocentibus ac mundis Christi operariis vitae pabulum mites quaerant et capiant et tales utique sint, qui in caritate et spiritu mansuetudinis ad perfectum debeant erudiri, dicitur a Christo apostolicis quibusque sacerdotibus, ut neque baculos correptionum portent in via, quando in discipulis oboedientibus ac modestis terram sanctam possidere
19 iam coeperint. — Quod adnuat de vobis pusillitati meae salvator humani generis dominus Iesus; cui una deitas eademque omnipotentia cum patre et cum spiritu sancto ante omnia et nunc et semper et in cuncta saecula.

TRACTATVS SEXTVS

⟨DE LECTIONE EXODI⟩.

1 Quantum deus pater per virtutem suam et per spiritum suum pro captu virium nostrarum revelare dignatus est, quantum patris et filii et spiritus sancti coaequalis omnipotentia tribuit, quantum sempiternae ac sine principio trinitatis una eademque divinitas inspiravit, aperuimus dilectioni vestrae a primis vigiliis paschae usque in hunc

138 sq. *cf.* Esai. 11, 6 sq. 143 sq. *cf.* I Cor. 4, 21 145 sq. *cf.* Matth. 10, 10

146 portent |||| in *A* discipulis (*om.* in) *A* 149 deus dominus *ab* 151 Amen *DHLab*, *om. ABCE*

VI 1 FINIT TRACT V. INCIPIT TRACT SEXTVS *A* Incipit tract. sextus *B*, *L* (tract. *om.*) Finit quintus. Incipit sextus *ΣG* Explicit tr. quintus, Incipit sextus *H* De eadem lectione sextus incipit *F* 2 De lectione Exodi *addidi* (*cf. F et titulum Tr. V.*)

diem, quae esset ratio nominis libri Exodi, quae virtus paschae, cuius ibi observatio primum custodienda decernitur, et quamobrem mensis ipse, in quo deus hoc observandum praecipit, primus dicatur in mensibus anni, quae esset Aegyptus, quid significaret ille decimus vel quartus decimus dies, quis esset agnus immolationis et cur adsumendus esset ab ovibus et ab haedis, quae vespertina diei, quod illud limen, qui illi postes, quis ille sanguis et quam ob causam neque crudas carnes neque in aqua coctas, sed assatas igni, et caput cum pedibus et interaneis festinanter comedere iubeantur, quod ex eo os non confringendum, quae reliquiarum crematio et quid mysterii figuratum sit vel in calciamentis pedum vel in baculis manuum vel in praecinctu lumborum. Restat, ut disseramus percussionem 2 primitivorum Aegypti et azyma cum amaritudine et septem dies azymorum. *Transibo,* inquit, *in terra Aegypti hac nocte et percutiam omnem primogenitum in terra Aegypti ab homine usque ad pecus et in omnibus diis Aegyptiorum faciam vindictam ego dominus. Et erit sanguis vobis in signo in domibus, in quibus vos eritis ibi, et videbo sanguinem et*

---

9 quae esset ratio nominis libri Exodi: Tr. I, § 11—13 9sq. quae virtus paschae *cf.* Tr. II, § 6sqq. 25sqq. al. 11sq. quamobrem mensis — primus dicatur I, § 2. 14 12sq. quae esset Aegyptus I, § 18 al. 13sq. quid significaret ille — dies III, § 8—12 14 quis esset agnus II, § 9—13; III, § 12 al. 14sq. cur — ab haedis IV, § 4—7 15 quae vesp. diei III, § 12 15sq. quod illud limen III, § 11 16 qui illi postes III, § 11 quis ille sanguis II, § 12sq. 16—18 quam ob causam — carnes — assatas igni II, § 14—17 18 caput cum pedibus et interaneis II, § 18 festinanter II, § 24 19 os non confringendum II, § 20 19sq. quae reliquiarum crematio II, § 19 al. 21 calciamentis V, § 4sqq. baculis V, § 16—18 21sq. praecinctu lumborum II, § 22. *Cf. enumerationem capitulorum Tr. II, § 8* 24—30 *Ex. 12, 12—14

---

10 primum diem (diem *punctis subditis*) *Bm1* 11 iste *ab* 12 praecepit *BΣHL* 15 haedis: h *s. l. A* 16 postes] potes *A* 25 omnem *A*, *Bm1* (m *eras.*), *ΣH* omne *Lab* (*cf. LXX*: *πᾶν πρωτότοκον*) 27 eris *A*

protegam vos et non erit in vobis plaga contritionis, cum percutio Aegyptum. Et erit hic dies vobis in memoriam.
3 Percussit quidem deus in illa nocte tunc temporis priminatos omnium Aegyptiorum, sicut per Moysen comminatus fuerat Pharaoni, cum nol*u*it dimittere populum Israhel, quem populum idem dominus primitivum nuncupare filium dignabatur; quando perculsi tantorum repente funerum strage Aegyptii Israhelitas, quos tamquam captivos dudum rela-
4 xare noluerant, noctis medio expulerunt. — Sed quoniam multo maiora fecit idem deus pro nostro populo contra veros Aegyptios et in nobis completa sunt, quae tunc temporis umbraliter contingebant, redemptionis nostrae memores non debemus dona pietatis eius ingrato occultare silentio.
5 Die, qua immolatus est agnus dei dominus Iesus ad vesperum — imminentibus quippe iam tenebris, quae statim crucifixo eo cooperuerunt omnem terram —, in illius diei nocte percussit primitiva Aegyptiorum daemonum, id est simulacra hominum mortuorum, quae ipsi prima in hoc mundo
6 creaverant, ut per ea colerentur. Sed cum ibi adicitur: *In omnibus diis Aegyptiorum faciam vindictam,* fortasse dicas: qui sunt isti Aegyptiorum dii, si daemones, quos pagani deos putant, ipsi sunt Aegyptii? Audi ergo non solum daemones Aegyptios esse, sed etiam cultores eorum, quicumque pertinaciter in incredulitate versantur, filii tenebrarum cum sunt, Aegyptii sunt, quoniam filii Aegyptiorum
7 sunt; nam filii sunt daemonum. Unde dicitur universis incredulis: *Vos de diabolo patre nati estis.* Sicut enim, *quot-*

31 sq. *cf.* Ex. 12, 29 32 sq. *cf.* Ex. 11, 5 33—35 *cf.* Ex. 4, 22 36 sq. *cf.* Ex. 12, 33 43 sq. *cf.* Matth. 27, 45 47 sq. *Ex. 12, 12 55 *Ioh. 8, 44 55 sq. *Rom. 8, 14

30 percussero *Bm2* memoria *BHLab* 31 priminatos *ΣFH* primonatos *G* primatos *A*, *Bm1* primatus *Bm2 La* (*at cf. infra 109*) 33 noluit *ab* nolit *A*, *Bm1* nollet *Bm2*, *ΣHL* 38 multa *BL* 44 cooperunt *A* cohoperuerunt *D* 49 demones *A* (*at alibi semper* daem.) 53 cum sint *Bm2*, *L* 54 sunt *post* Aeg. *om. Σ* nam] natura *Hb* 55 nati *om. D*

quot spiritu dei ducuntur, hi filii dei sunt secundum doctrinam Pauli apostoli, ita, quotquot spiritu diaboli abducuntur, filii daemoniorum sunt. Ideo autem scriptura divina diabolum et exercitum eius Aegyptios nuncupat, quia a deo, qui lux est, alieni facti sunt contra creatorem proprium rebellando. Nam sanctus apostolus dicit: *Quid mirum, si satanas transfigurat se velut angelum lucis?* probans utique eum esse angelum tenebrarum, qui se quasi angelum lucis ostentare conetur, ut fallat. — Simili ratione et omnes increduli adversantes deo et a luce divinitatis eius extorres Aegyptii appellantur; quos tamen hortatur ipse dominus ad salutem dicens: *Dum habetis lucem, credite in lucem, ut filii lucis sitis.* Itaque, si voluntaria fides potest eos filios lucis efficere, hoc, quod tenebrarum filii sunt, vitium voluntatis est, non naturae. Nocte ergo, qua corpus exanime relinquens in cruce dei filius transiit cum anima ad Aegyptum inferiorem, ut animas in inferno positas visitaret, tunc fecit vindictam in omnes immundos spiritus Aegyptiorum deos, interficiens in primogenitis vires principatus eorum. Nam passioni proximus dicit dominus Iesus: *Nunc iudicium est huius mundi, nunc huius mundi princeps eicietur foras. Et ego, cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me ipsum.*

Revocavit itaque omnem creaturam suam ad se dominus Iesus, quam sibi nequissimi usurpatores divinitatis rebelli spiritu manciparant, ut ipsius dictioni subiecta essent omnia, per quem facta sunt universa et qui protexit ac proteget credentes in se a plaga contritionis per signum

58 sq. *cf.* Ex. 12, 12 61 sq. *II Cor. 11, 14 67 sq. Ioh. 12, 36 71 sq. *cf.* I Petr. 3, 19 75—78 *Ioh. 12, 31 sq. 82 *cf.* Ioh. 1, 3

56 dicuntur *A*, *Bm1* sunt dei *BL* 57 ita quoque *ab* 62 in *pro* velut *ab* 68 volutaria *A* 69 filii tenebrarum *BL* 72 inferiore *A* 75 dicitur *Bm1* (ur *eras.*) 76 princeps huius mundi *BL* 81 rebellis spū *A*, *Bm1* dictionis *Bm1* 83 protegit *Bm1*, Ω

crucis suae, cum dicitur: *Et erit sanguis vobis in signo in domibus, in quibus vos eritis ibi, et videbo sanguinem et protegam vos.*

12 Quaerendum tamen, priusquam transeamus ad cetera, quae sequuntur, quomodo dicat: *Protegam vos*, quasi ab alio exterminatore, et iterum Moyses: *Transibit dominus percutere*, ait, *Aegyptios et videbit sanguinem in limine et in utrisque postibus et pertransibit ostium.* Quid ergo? Dominus transiit percutere Aegyptios in manu exterminatoris? Absit. Nam post pusillum dicit: *Et non dimittet exterminatorem intrare in domos vestras.* Si ipse percutit, quomodo dicitur *'non dimittet intrare exterminatorem?'*

13 Hoc itaque in textu ipsius lectionis sollicitus lector considerat, quod, ubi dicit percuti Aegyptios, non dicit ab exterminatore, ubi vero dicit Hebraeos protegendos, non dicit ab eius plaga protegendos, qui percussit Aegyptios, sed ab exterminatoris. Exterminator autem non percutit Aegyptios, quorum amicus et princeps est, quoniam, sicuti ait dominus in evangelio Marci beatissimi: *Si satanas insurrexit adversum se ipsum, divisus est*, inquit, *stare non*

14 *potest, finem habet.* — Sed utique, carissimi, percutere vult exterminator Hebraeos deo percutiente Aegyptios. Nam retributionem molitur in servos dei, satellites suos ab eo percussos indignans, quoniam diabolus tum maxime accenditur, cum exstinguitur. Tunc enim saevit in dei famulos, quando prima virtus eius in priminatis occiditur, dum vel idolatriae superstitionem vel ceteros principales errores daemonum deus disperdit ex nobis. Dicit enim ille

---

84—86 *Ex. 12, 13 88 *Ex. 12, 13 89—91 *Ex. 12, 23 93 sq. *Ex. 12, 23 97 *cf.* Ex. 12, 12 102—104 *Marc. 3, 26

---

85 et *om. A* 87 acetera *A* 89 Transivit *A*, *Bm1 L* 91 ergo est *ab* 96 sq. considera *Ωab* consideret *Bm1*, *L* 97 percutiam *a* 98 dicit** *A* 100 exterminatore *FH* 101 sicut *B* 102 dominus deus *L* 103 adversus *Ω* 109 primonatis *Ω* primogenitis *ab* 110 idolatriā *B* (*in ras.*) idolatriū *L* -triam *ab* superstitionum *ABL*

nequissimus murmurans contra deum: Tu propter Hebraeos tuos percutis meos Aegyptios et ego propter Aegyptios meos persequar et interficiam Hebraeos tuos. Nam *dixit* 15
115 *inimicus: persequens comprehendam, partibor spolia, replebo animam meam, interficiam gladio meo, dominabitur manus mea;* sed frustratur eius minacitas, si praecepto domini, quo nos tutos esse posse praemonuit, naviter pareamus. Adicitur enim: *Et custodies sermonem hunc legitimum tibi*
120 *ipsi et filiis tuis usque in aeternum*, scilicet ut semper solliciti simus pascha domini legitimo studio celebrare et vigilanter facere ea, quae nobis praecepta sunt, ne per contemptum nostrum et neglegentiam nostram exterminator aditum grassandi reperiat dei protectoris tuitione ces-
125 sante.

Sit ergo unusquisque nostrum in parte domini, qui 16
percussit Aegyptios, sit Israhelita deum semper mente adspiciens, ut protegatur a plaga exterminatoris. Habeat, quin immo habeamus in utrisque postibus — in corde et
130 in ore — salutarem domini passionem, quoniam, sicut docet apostolus: *Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit in salutem.* Habeamus et in limine frontis 17
signum sanguinis agni, ut non sinat exterminatorem deus introire ad nos; neque enim solummodo tunc istud factum est
135 vel in historia legis vel in tempore crucis domini Iesu, sed et nunc semper deus ultor populi sui percutit Aegyptios, semper exterminator diabolus intrare in domos Israhelitarum nititur cupiens eos occidere, semper dei filius tuetur suos et protegit eos, ubi signum suae passionis agnoverit. Ipsi
140 gloria cum patre et cum spiritu sancto per omnia saecula saeculorum. Amen.

114—117 *Ex. 15, 9 119 sq. *Ex. 12, 24 128—134 *cf.* Ex. 12, 7 131 sq. *Rom. 10, 10

---

118 gnaviter ΩL 123 et] aut *b* 129 postibus, scilicet *b* 141 saeculorum *om. BGHab*

TRACTATVS SEPTIMVS

DE LECTIONE EXODI.

1 Discussis validioribus mandatorum paschalium membris tres adhuc superfuisse de proposita lectione Exodi species die hesterno praediximus; quarum primam de interfectione primitivorum Aegypti statim, prout potuimus, interpretati sumus; duas nunc residuas de prohibitione fermenti et de septem diebus azymorum domini gratia largiente proponimus explanandas.

2 *Septem diebus*, inquit, *azyma edetis; a primo autem die exterminabitis fermentum de domibus vestris; omnis, qui manducaverit fermentum a primo die usque in* 3 *septimum diem, disperiet anima illa ex Israhel.* Hereticorum veterum quidam, ex quibus sunt insanus Marcion et exsecrabilis Manicheus, quoniam spiritu erroris inducti scripturas omnes Veteris Testamenti respuendas esse contendunt, per multa scripturarum capitula deum legis antiquae malum conantur adserere, quasi aut alius sit deus Novi Testamenti [quam], qui ex lege utique praenuntiatus advenit, aut in comparatione bonitatis dei aliquis legitime bonus esse possit, cum vel angeli vel homines hinc habere iudicentur aliquod participium bonitatis, si bonum deum sciant, adorent, venerentur ac diligant, perhibente domino Iesu, quod bonus homo de bono thesauro cordis sui proferat 4 bona. Sed deus, dei filius, perfectam bonitatem cum patre et cum spiritu sancto possidens et unam sciens esse bonitatem trinitatis, sicut unam divinitatem, indigne tulit

---

4 sq. *cf.* Tr. VI, 1 10—13 *Ex. 12, 15 24 sq. *cf.* Matth. 12, 35

---

1 FINIT TRACTATVS SEXTVS INCIPIT TRĀCT SEPTIMVS *AB* Finit sextus. Incipit septimus *ΣG* Explicit tr. sextus. Incipit sept. *H* De eodem septimus incipit *F* Incipit tr. septimus *L* 2 De lectione Exodi: *cf. initium Tr. VI. et finem Tr. VII. in* Ω 9 explanandis *A* 11 exterminabitur *G* 13 disperiat *Σ* dispereat *H* 15 execrebilis *A* 19 quam *Ωab* 24 profert *Bm1* 26 possident *A*

bonum se iuxta condicionem crealium bonorum nuncupari et ait: *Quid me dicis bonum?* Hoc est: Nolo dicas bonum, quem nescis; scito prius, qui sim, et cum deum verum cognoveris, amplector, ut dicas bonum, quoniam *nemo bonus nisi unus deus.* Ille enim Iudaeus filio dei, deo et homini, velut homini tantum cuidam, sane bono doctori dixerat: *Magister bone, quid faciam, ut vitam aeternam possideam?* Et idcirco dominus ad illum: *Quid me dicis,* ait, *bonum? nemo bonus nisi unus deus.* Unus est enim deus, 5
ubi deitatis nulla divisio est. Per omnes libros sanctarum scripturarum et patrem deum et filium deum et spiritum sanctum deum legimus, non deos, quia deos dici non sinit unitas maiestatis; est enim sola in trinitate personarum distinctio, non naturae diversitas. Quod si Marcion et 6
Manicheus meruissent advertere, numquam profecto dixissent unum quidem deum Novi Testamenti bonum, alium vero malum, qui per legem veterem sit locutus. Ausi sunt enim et in supra dicta lege azymorum adscibere ei saevitiam dicentes hominis animam disperdi propter fermentum panis. Nihil potest esse crudelius. Vaecordes 7
non intellexerunt, vel quanta esset in mandato utilitas vel quod deus maiorem causam tunc ulciscendi habeat, si in exiguis rebus, ubi nulla difficultas est observandi, pervicaci tantum spiritu contemnatur. Facilius necessitati ignoscit deus quam praesumptioni. Denique sancto David non im- 8
putatur ad peccatum, quod in necessitate famis constitutus manducaverit sanctos panes, quos non licebat manducare nisi solis sacerdotibus.

29—32 Marc. 10, 18 34sq. *Marc. 10, 17 35sq. Marc. 10, 18 53sq. *cf.* I Reg. 21, 6

---

28 crealium bonorum] crearum (creaturarum *Bm2, L*) bonum *B* creabilium *Ωab* nuncupari* *A* 31 q$\overline{\text{nm}}$ *A* q$\overline{\text{m}}$ *B* q$\overline{\text{uo}}$ *Σ* nemo] nebo *A* 40 magestatis *Am1* 41 Quod] Quo *A* 47 panis, quo nihil possit *ab* Vecordes enim *ab* 49 tunc *B s. m2* 51 contēpnatur *B*

9 Hic vero videamus, quid potuit necessitatis incumbere. Iussit deus Israhelitis, ut septem diebus paschae fermentatum sibi panem non facerent. Si fermentatum fieri iussisset, diligentia illic necessaria fuerat, ne deesset; quod iussit, desidiae est, non laboris. Neglegentiam iubet, ut oboedientiam probet, et non vis, ut damnet illam animam, quae diligentiam commodaverit, ut contemnat? — Sed iam videamus, quae fuerit in ipsa praeceptione utilitatis ratio vel Iudaeis historialiter usque ad Christi praesentiam vel nobis hodie quae aedificatio sit iuxta intellegentiam spiritalem.

10 Filii Israhel, cum premerentur in Aegypto gravibus captivitatis iniuriis, gementes proclamaverunt ad dominum deum, ut eos eripere dignaretur. Elegit ex ipsis continuo deus Moysen et Aaron, per quos conveniret Faraonem, regem Aegypti, ut dimitteret illos. Qui cum reniteretur, multiplicibus plagis cum suo populo verberatus hanc excepit poenae ultimam plagam, ut omnes priminati Aegyptiorum illa nocte percussi divinitus interirent, qua Iudaeos necesse fuit ex mandato dei paschae sacrificium
11 celebrare. Media igitur nocte clamor factus est et ululatus in tota Aegypto; nulla enim domus erat, in qua non esset mortuus. Tunc Aegypti rex metuens, ne et ipse et omnis populus eius similiter disperiret, compulit Moysen et Aaron, ut illa hora noctis educerent omnem plebem de Aegypto. Qui cum perurgerentur exire, quid fecerint, advertamus:
12 *Et sumpsit,* inquit, *populus consparsam farinam suam, priusquam fermentaretur massa illorum, et ligaverunt in vestimentis suis et imposuerunt super humeros suos.*

---

57 sq. *cf.* Ex. 12, 15 67—69 *cf.* Ex. 1, 8 sqq.; 3, 7 sqq. 69—71 *cf.* Ex. 4, 14 sqq. 71—76 *cf.* Ex. c. 5—12 76—80 *cf.* Ex. 12, 29—33 82—84 *Ex. 12, 34

---

59 diligentiam *A* 62 contempnat *AB* 69 Elegite ex *A* 71 remiteretur *A* 73 paene *AC* pene *BDL* primonati *GH* primogeniti *ab* 82 conspersam *BΩ*

Egressi autem cum venissent in Sochot, *coxerunt*, inquit, *consparsum, quod extulerant de Aegypto, subcinericia azyma.* Ut ergo memores essent huius necessitatis et beneficio- 13
rum dei, iussit eos septem diebus primi mensis ita celebrare pascham, ut fermentatum panem non ederent et ut semper indicarent filiis suis causam, pro qua istud facere iussi essent, scilicet ut ingratus ipse populus vel imagine rerum gestarum admonitus liberatori suo agere gratias cogeretur. Et ideo tantopere eis praecipitur: *Septem diebus azyma* 14
edetis; a primo autem die exterminabitis fermentum de domibus vestris; omnis, qui manducaverit fermentatum a primo die usque in septimum diem, disperiet anima illa ex Israhel. — Fecit et alia plurima pro illis deus et in mari 15
Rubro et in deserto, sed immemores misericordiarum dei — ut de ceteris malis eorum taceam — praeter illud, quod fecerunt caput vituli aureum et adorantes illud dixerunt: *Isti sunt dii tui, Israhel, qui eduxerunt te de terra Aegypti,* ipsum quoque filium dei, qui eorum liberator exstiterat, venientem ad se sacrilegis mentibus respuerunt. Unde 16
sanctus evangelista Iohannes non sine querela commemorat: *In propria venit et sui eum non receperunt,* id est ad eos venit, quos de servitute Aegypti liberarat, quos per mare Rubrum vestigio sicco transduxerat, in quorum conspectu Faraonem et Aegyptios resolutis aquarum circumstantium muris obruerat, quos manna caelesti satiaverat in deserto, quibus de rupe arida fontes produxerat, quibus eloquia legis crediderat, quibus adventum suum secundum carnem vaticinio praenuntiaverat prophetarum,

---

85—87 *Ex. 12, 39 88—92 *cf.* Ex. 12, 14; 13, 5 sqq. 93—97 *Ex. 12, 15 97 sq. *cf.* Ex. c. 14 et 16 101 *Ex. 32, 4 105 Ioh. 1, 11 106—111 *cf.* Ex. c. 12; 14; 16; 17; 20

---

86 conspersum *Bm2, Ω (at cf. Thes. l. Lat. IV 494)* 87 essent] sint *BL* 89 pascha *BΩLab* 91 ipse ingratus *BL* 93 tanto pereis *A* 100 fecerunt *BDL* et quod *ab* 101 te *def. in A* 103 ad se *om. BL* 106 liberaret *A*

ad quos praecipue venerat dicens: *Non sum missus nisi ad*
17 *oves perditas domus Israhel.* Isti eum non modo suscipere noluerunt, sed et crucis supplicio trucidarunt; qui tamen idcirco susceptum corpus mori sustinuit, ut et suae maiestatis omnipotentiam propria virtute resurgendo monstraret et ut in inlata ac devicta morte vitam credentibus redderet plenamque crucifigentium nequitiam condemnaret. Quapropter resurgens tertio die transtulit se ad gentes, sicut dudum fuerat comminatus: *Tolletur* [*a*] *vobis regnum et dabitur genti facienti fructus suos.*

18 Ergo quoniam nobis, qui fideliter Christum sequimur, datum est cognoscere mysteria regni dei, videamus, quid idem noster dominus et magister de hoc fermento intellegendum docuerit. *Attendite,* inquit, *vobis et cavete a fermento Phariseorum et Sadduceorum*; quod cum clarius iterasset, intellexerunt apostoli non a fermento panis esse
19 cavendum, sed a corrumpentis doctrinae nequitia. Unde idoneus evangelii praedicator apostolus Paulus nobis clamat: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova consparsio, sicut estis azymi. Nam et pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque diem festum celebremus,* inquit, *non in fermento veteri neque in fermento malitiae et nequitiae,*
20 *sed in azymis sinceritatis et veritatis.* Caveamus ergo a fermento malitiae; ubi enim paruerit fermentum nequitiae, confectum a diabolo de consparsione peccatorum et iniquitatum, ibi animae illi appropinquat interitus. Cum

---

113sq. *Matth. 15, 24 121sq. *Matth. 21, 43 124 *cf.* Matth. 13, 11 126sq. *Matth. 16, 6 127sq. *cf.* Matth. 16, 7—12 131—135 *I Cor. 5, 7sq.

---

114 eum] enim *Bm1* 116 per susceptum *Bm2, L* 118 ut in inlata *A*, *Σ* (illata) *F* (ill.) *G* (ill.) in *om. BL* ut lata *a* ut in sublata *b* in *fort. delendum* devicta] davita *Am1* 121 a vobis *B* (a *m2 s.*) *FLab* 127 Saduceorum *B* 128 a (*m2 s.*) fermentum *Bm1* 131sq. consparsio *A*, *Bm1* conspersio *Ω* 137 consparsione *A* conspersione *BΩ* 138 iniquitate *BL*

ergo videris in anima tua intrasse cogitationes pravas machinantes, ut te a dei cultu detorqueant aut ut facias aliquod peccatum, scito quod intravit ibi ille, qui fermentum mortis facere consuevit; propterea cave, ne inveniatur tale fermentum in te et disperdatur anima tua a deo. *Nescitis,* inquit apostolus, *quia modicum fermentum totam massam corrumpit?* Videte itaque, ne vel in modico 21 suadeamini adquiescere aut errori gentilium aut iniquitati Iudaeorum aut hereticorum nequitiae, qui fermento diaboli totam fidei massam perfidiae acore corrumpunt.

Quod autem dixit azyma in amaritudine man- 22 ducanda, docuit neminem posse sine tristitia carnis sinceram vitam ducere. Amaritudo videtur ieiunium et omnis abstinentia deliciarum carnalium; sed pascha domini non aliter celebratur, sed sinceritatis azyma aliter non eduntur. Cum vero exieris de Aegypto huius mundi vel 23 actu vel corpore, mannae pabulum manducabis, panem caeli accipies et in [die] illa sanctorum terra repromissionis inductus amoenitate simul paradisi et aeterna suavitate ipsius domini perfrueris. Dulcis amaritudo est, quam sequitur tantae retributio suavitatis. A prima igitur die 24 vel regenerationis nostrae vel conversionis eiciamus fermentum nequitiae de propriis domiciliis terrenae huius habitationis et per septem dies totius vitae nostrae, quia iidem revolvuntur in saecula, sinceritatis puritatisque azyma comedamus, ut caelestium promissionum munera consequi mereamur, quae nobis largiri dignetur deus pater omni-

144 sq. *I Cor. 5, 6 149 sq. *cf.* Ex. 12, 8 153 *cf.* I Cor. 5, 8 155 sq. *cf.* Ex. 12, 25; 13, 5 160 sq. *cf.* I Cor. 5, 8 162 *cf.* Ex. 12, 15 163 *cf.* I Cor. 5, 8

139 animam tuam *Bm2, Lb* (*at cf. infra* 141: intravit ibi) 140 a] ad *A* 145 sq. in modica mala suadenti animo adquiescere velitis aut *a* 148 perfidia Ω acore *AB* ore *L om.* Ω rancore *ab* 156 in die (inde *Bm2*) illa s. terra *A, Bm1, a* (terram) in illa s. terra Ω illam s. terram *b* 157 aeternae *Bm1* 159 sequi*tur *A* 162 per *Bm2 s.* 163 idem *ABΣL*

potens per coaeternum filium suum viventem secum regnantemque cum spiritu sancto ante omnia et nunc et semper et in cuncta saecula. Amen.

TRACTATVS OCTAVVS

DE LECTIONE EVANGELII I.

1 Post illius finem tractatus, quem dilectioni vestrae intulimus usque hesternum diem de Exodi libro, ubi lex celebrandae paschae describitur, nunc aliquid de evangelii lectione, quae paulo ante decursa est, adiuvante domino disseramus, ut eundem deum tam Veteris esse Instrumenti auctorem quam Novi rebus ipsis testantibus comprobemus. Audivimus enim quod salvator humani generis Iesus ierit invitatus ad nuptias ibique aquam in vini saporem naturamque converterit.

2 Habet plane et ipsa historia ordinem veritatis. Nam et nuptias idem, qui ab initio instituerat, benedixit et creaturam, quam fecerat, in id, quod voluit, sua potestate convertit. Ac de virtute quidem dei omnipotentis nulla in

VIII 3sq. *significantur* Tr. I.—VII. 9—11 *cf.* Ioh. 2, 1sqq. 13 *cf.* Gen. 1, 28

VII 166 per] pro *A* 168 Amen *def. in* Σ

Finit textus Gaudentianus in cod. L: Explicit tract. septimus s. Gaudentii episcopi de observatione pasche. Item sermo s. Ambrosii de scō Petro aplo. (*cf. Prolegomena*). — FINIT TRACTATVS SEPTIMVS. INCIPIT TRACTATVS (*pro* tract.: lib̄. *B*) DE LECTIONE EVANGELII PRIMVS, QVI EST IN ORDINE OCTAVVS *AB* Finit septimus de lectione Exodi. Incipit de evangelii lectione primus ..... octavus Σ Finit .. Exodi (*ut* Σ). De ev. lectione primus, qui ..... octavus (= *A*Σ) incipit *F* Primus ..... octavus (*cet. om.*) *G* Explicit tract. septimus ..... octavus (*ut* Σ) *H*

VIII 4 usque ad *ab* 5 celebrandi *Bm2* 5sq. de lectione evangelii *B* 6 decursa] cursa *Bm1* 13 idem] diem *Bm1*

facto dubietas poterit animae fideli subrepere, isse tamen illum ad festivitatem nuptiarum, id est in domo epulationis, quispiam nostrum non sine ratione mirabitur. — Enimvero, 3
carissimi, paene omnis evangeliorum textus deum Christum inter homines conversantem desperatis rebus opem contulisse insinuat et quam maxime maeroribus adfuisse, dum blasphemantes Iudaeos increpat, dum scribas et Phariseos fallaciae, doli, avaritiae reos vanitatisque coarguit, dum civitatibus exprobrat incredulis ac minatur, dum spiritus torquet immundos, ut imagini suae captivatae subveniat et expulsis daemoniis salubritati restituat mentes obsessas, dum leprosos supplicantes emundat, dum paralyticos linguae solius, qua precarentur, viventes officio reformat potius quam curat, dum tempestate maris periclitantibus ipse super aquas ambulans securus tranquillator adventat, dum vel caecatis oculis donum lucis amissae redintegrat vel a nativitate caecis novum lumen infundit, dum inter maestas aegrotantium turbas medendi peritus adsistit, dum luctus varios obsecrantium parentum dimovet, vel morientes eorum caros sanitati restituens vel mortuos vitae. Ad hoc 4
enim filius dei, sine initio deus, in fine saeculi initium carnis sumpsit ex virgine et inter homines conversari dignatus est, ut huic mundo succurreret pereunti, quoniam, ut ipse ait, *non* erat *opus sanis medicus, sed male habentibus.* Medicus enim maestitudinis domum potius 5

21—23 *cf.* Luc. 11, 15sqq.; 38sqq. 23sq. *cf.* Matth. 11, 20sqq. 24sq. *cf.* Matth. 8, 28sqq. 27 *cf.* Luc. 17, 12sqq.; 27sq. Matth. 9, 2sqq. Marc. 2, 3sqq. Luc. 5, 18sqq. 29sq. *cf.* Matth. 14, 24sqq. 30—32 *cf.* Matth. 9, 28sqq.; 20, 30sqq. Luc. 18, 35sqq. Ioh. 9, 1sqq. 32sq. *cf.* Matth. 8, 16 *al.* 34sq. *cf.* Ioh. 4, 46sqq. Luc. 7, 11sqq.; 8, 41sqq. Matth. 9, 18—26 39sq. *Matth. 9, 12

---

16 subrepere *ab* subripere *codd.* 17 domum *Bm2* 19 poene *A* pene *B* 20 disperatis *A*, *Bm1* 22 pharasaeos *A* 24 exprobat *Bm1* 25 captiv||atae *B* 31 sedintegrat *A* 32 *post* inter *spat. intermiss. ΣH* 33 m||estas *Bm1* 36 enim *def. in B* 39 medico *ab*

quam laetitiae ingredi consuevit. Aut enim vulnerum dolore adflictis necessarius est aut aegritudinum morbo laborantibus aut lenta viscerum tabe defectis; quia medici officium prosperitas non requirit.

6 Quid est ergo, quod ista evangelii lectio, quae hodie recitata est, festivitati nuptiali interfuisse dominum perhibet invitatum, nisi quod ibi vinum, id est virtus defecerat laetitiae spiritalis, et languebant sitientium turbae vocatorum vini laetificantis inopia, quoniam *vinum laetificat cor hominis*, ut ait propheta. Sed priusquam spiritalem scientiam revelemus, rationem facti historialiter exponamus.

7 Ideo nuptiarum celebritatem non aspernatur Christus, ut eundem se esse testetur deum, qui de limo terrae figuraverit ab initio virum et feminam eisdemque licentiam tribuerit coniugalem dicens: *Crescite et multiplicamini et*
8 *implete terram.* Quod Manicheis perditis adeo displicet constitutum; quibus ego ob immunditiam suam puto non utique rem nuptialem displicere, sed legem, legem, quae non multas feminas uni viro neque unam feminam multis viris, sed unam feminam uni viro coniungit. Nolunt enim vivere ipsi exsecrabiles Manichei iuxta apostoli Pauli doctrinam, ut *unusquisque suam uxorem habeat et una-*
9 *quaeque suum virum.* — Benedixit ergo, quod constituerat a primordio legitimum Christus coniugium, dum pergere ad nuptias non renuit invitatus; et tamen virginitatem docuit esse meliorem, dum magis per eam nasci dignatur.
10 Probavit sanctam virginem suum esse domicilium deus, ubi columen pudoris perpetuum servet ingressus, dum sine

45 sq. *cf.* Ioh. 2, 1 sqq. 49 sq. *Ps. 103, 15 54 sq. *cf.* Gen. 2, 7 56 sq. *Gen. 1, 28 63 sq. I Cor. 7, 2

44 resquirit *B m1* (s *eras.*) 48 sq. turba evocitorum *A* vocitorum *B m1* (a *s.* i *m2*) sitientium convivarum ora vini *a b* 50 spiritualium *a* 51 istorialiter *A* 59 renuptialē *A* 61 sed etiam *a* 66 renuit] retinuit *A*, *B m1* 67 dum] dm̄ *A* dum deus *B* 69 columen] lumen *a*

detrimento integritatis maternae nascitur sine corruptela conceptus. Ideoque vas electionis apostolus ad istud 11
bonum, quod consecutus fuerat, ceteros invitabat dicens innupti[i]s: *Bonum est illis, si sic permanserint sicut ego.* Exemplo felicitatis hortatur, non legis potestate compellit: *De virginibus,* inquiens, *praeceptum domini non habeo, consilium autem do, quasi misericordiam consecutus a domino, ut sim fidelis ... quia expedit homini sic esse.* Et post longam monitionem, qua castimoniae beatitudinem condicioni praetulit nuptiarum, sententia postrema conclusit: *Igitur, et qui dat virginem suam nuptui, bene facit, et qui non dat, melius facit.* Quod ego arbitror non parenti- 12
bus virginum fuisse a beato apostolo dictum, quos constat alienae voluntatis arbitrio dominari non posse, sed unicuique hominum, tam viro quam feminae, optionem fuisse ab eodem sancto propositam, ut virginem suam — hoc est carnem suam, virginem natam — aut integritati conservet, meliorem partem liberamque eligens, aut agnita condicione nuptui eam, si se non continet, tradat.

Parentes autem vel consanguinei quique virginum, 13
tam puerorum quam etiam puellarum, nolo sibi de supra dicta libertate arbitrii blandiantur, quod alienis mentibus eos dominari non posse tractavimus. Imperare quidem perpetuam continentiam non possunt, quia res esse noscitur voluntatis, voluntatem tamen in melius nutrire possunt et debitores sunt, ut moneant, ut hortentur, ut faveant, ut pignora sua deo magis gestiant obligare quam saeculo, ut de propinquis seminis sui vel in cleri ordine dignos altari divino ministros exhibeant vel in sanctarum numero feminarum puellas castimoniae dicatas enutriant, ut ec-

73 *I Cor. 7, 7 74 *cf.* I Cor. 7, 6 75—77 *I Cor. 7, 25sq. 77—79 *cf.* I Cor. 7, 1sqq. 80sq. *I Cor. 7, 38 87sq. *cf.* I Cor. 7, 9. 36

73 innuptiis *A*, *Bm1* inuptiis *D* 79 sententiam postremo *G* 81 ego] ergo *Bm1* 87 c̄ conditione *A* 96 foveant *ab* 97 ut de] unde *A* 97sq. digno salutari *A* 98 sanctorum *A*, *Bm1*

clesiam dei talibus nutrimentis ornantes beatitudinem
14 debitam consequantur. Scriptum est enim: *Beatus, qui habet semen in Sion et domesticos in Hierusalem.* Inest autem praeclaro huic eloquio prophetali et sublimior in-
15 tellectus suo in loco plena disputatione pandendus. Sed quia in hunc tractatum salubriter sumus pertracti studio castitatis, dum rationem pandimus, cuius intuitu perrexerit salvator ad nuptias, breviter interim neophytis nostris salutare consilium suggeramus, spiritalem scientiam lectionis huius figuraliter explanandam dictis subsequentibus ostensuri.

16 Regeneratos vos esse per baptismum et renatos nuncupatione ipsa, qua infantes vocamini, potestis advertere. Si qui igitur vestrum coniugio alligati servare virgines suas magis quam nuptui dare desiderant, sic habeant coniuges quasi non habentes et erit illis retributio magna apud dominum deum nostrum, quod talem suam carnem servaverint, qualis baptismi sacramento renata est. *Haec ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis iniciam*; nam etsi coniugio servieris legitimo post
17 lavacrum, non peccasti. Cave solum, ut aliter non delinquas, id est ut a fornicationibus fugias iam fidelis effectus. Hoc autem custodire ita demum poteritis, si ebrietatem devitetis et convivia inhonesta, ubi turpium feminarum colubrini gestus concupiscentiam movent illicitam, ubi lyra sonat et tibia, ubi omnia postremo genera musicorum inter cymbala saltantium concrepant. Infelices illae domus sunt, quae nihil discrepant a theatris. Auferantur, quaeso, uni-
18 versa ista de medio. Sit domus Christiani ac baptizati hominis immunis a choro diaboli, sit plane humana, sit hospitalis, orationibus sanctificetur adsiduis, psalmis,

101 sq. *Esai. 31, 9 (*sec. LXX*) 113 sq. *cf.* I Cor. 7, 38; 29 118 sq. *I Cor. 7, 35 130 sq. *cf.* Eph. 5, 19

104 pandandus *A m 1* (a *alt. eras.*) 105 qui | a *B* 112 sq. potestis |||| advertere *A* 116 deum *B m 2 s. l.* 124 lira *A* 125 postrema *AB* 126 cimbala *A* ille *AB* 128 Cristiani *AB*

hymnis canticisque spiritalibus frequentetur; sit sermo dei et signum Christi in corde, in ore, in fronte, inter cibos, inter pocula, inter colloquia, in lavacris, in cubilibus, in ingressu, in egressu, in laetitia, in maerore, ut iuxta beatissimi Pauli doctrinam sive manducatis, sive bibitis, sive aliquid facitis, omnia in nomine domini Iesu Christi, qui vos vocavit ad gratiam. Ipse enim et praeteritis peccatis indulgentiam tribuit et emendatae vitae praemia pollicetur.

Sed his pro communi aedificatione moraliter dictis iam 19
venio ad promissas allegorias ipsius evangelicae lectionis. Et licet ad explanationem mysteriorum Christi idoneum me esse non arbitrer, qui necdum merear beatissimi Pauli auctoritatem praesumere dicentis quoniam *Loquimur non in doctis humanae sapientiae verbis, sed in doctrina spiritus, spiritalibus spiritalia comparantes,* desidero tamen ex eadem divini evangelii lectione caelestem vobis atque arcanam, prout dominus largiri dignabitur, intellegentiam revelare. Paulo ante enim, dum propositi sermonis prin- 20
cipium dissero causam pandens, propter quam salvator ierit invitatus ad nuptias, transcendi ad praedicabilem virginitatis conservandae tractatum ibique aliquantulum videor immoratus. Nunc autem replicabo ipsam narrationem beati evangelistae, ut intellectum spiritalem oportunius requiramus in verbis. *Et die tertia,* inquit, *nuptiae fiebant* 21
in Cana Galilaeae et ibi erat mater Iesu. Vocatus est autem et Iesus et discipuli eius ad nuptias. Et vinum non habebant, quoniam consummatum erat vinum nuptiarum.

135sq. *cf.* I Cor. 10, 31; Col. 3, 17 144—146 I Cor. 2, 13 155—158 *Ioh. 2, 1—3 (Et vinum — consummatum erat vinum nuptiarum = *οἶνον οὐκ εἶχον, ὅτι συνετελέσθη ὁ οἶνος τοῦ γάμου, ut in exemplaribus quibusdam legitur. Cf. Soden, N. T. II p. 395*)

---

131 ymnis *B* canticis|quae *A* 135sq. bibetis ... faciatis *D* 136 nostri Iesu *D* 137 *post* gratiam: facite (faciatis *ab*) *Bm2 s. l.* 140 dictis] expositis *ab* 150 dessero *A* dixero *Σ* disserebam *Bm2* disserui *ab* 158 consumptum *a*

22 Veram gesti historiam, ut oportuit, cognoscentes iam quis iste sit dies tertius, in quo factae nuptiae memorantur, spiritaliter exponamus. Dies lucis est, fratres carissimi, et ideo praeceptis domini, qui verum lumen est, aequissime comparatur testante propheta: *Praeceptum domini lucidum, illuminans oculos.* Et alibi iterum: *Quoniam lux,* inquit, *mandata tua super terram.* Unde bene salvator dominus admonebat in luce esse ambulandum dicens quod *Si quis ambulat in die, non offendit, quia lucem mundi huius videt.* Vere enim si quis ambulaverit in luce praeceptorum dei,
23 offendere nequaquam potest. Dies itaque fuit in mandato primus ab Adam usque ad Moysen; secundus dies fuit sub lege Moysi; tertius dies est sub gratia salvatoris. In quo [ho]die sponsus ipse caelestis, amator animarum credentium dominus Iesus, sponsam sibi ex gentibus coniunxit ecclesiam, cui anulum signaculi sui et inaures fidei tribueret pretiosas — nam *Fides ex auditu, auditus autem per verbum dei,* videlicet filium, quia *In principio erat verbum et verbum erat apud deum et deus erat verbum* — cui sponsae idem dei filius deus verbum aurea quoque donaret dextralia, probabilium quippe operum dextrorumque factorum, nec non etiam cetera singillatim pretiosa monilia largiretur, quae spiritalium sunt ornamenta virtutum.

24 Et ut agnosceres tertia hac die spiritales istas a Christo nuptias in plebe gentium celebrari, non in Iudaea fiunt, sed in Cana Galilaeae; quod praeter testimonium sancti Esaiae, qui Galilaeam gentium memoravit, ex interpretatione ipsorum nominum clarius ostendetur. Cana enim possessio

---

162 *cf.* Ioh. 1, 9 163sq. Ps. 18, 9 164sq. *Prov. 6, 23 166sq. *Ioh. 11, 9 169sqq. *cf.* Filastrius, Div. her. 136, 1sqq. (*ed. Marx*) 175sq. *Rom. 10, 17 176sq. Ioh. 1, 1 185sq. *cf.* Esai. 9, 1

---

162 vero (-ū *s. s.*) *A* 169 in man||||to *Σ* 172 hodie *AB* die *Ω* animator *Bm1* 174 annulum *BΩ* 178 cuius sponsus *a* 181 munilia *A*

dicitur, et Galilaea vel volubilis nuncupatur vel rota, ex Hebraeo quippe interpretata sermone. Constat autem po- 25
pulum gentium ex errore idolatriae, ubi olim fuerat devolutus, nunc ad Christianae veritatis cultum celeritate rotae cuiusdam properare currentis. Unde etiam figuraliter cecinit propheta David locutus ad deum: *Vox tonitrui tui in rota. Intonuit* enim *e caelo dominus et altissimus dedit vocem suam* dicens: *Hic est filius meus dilectus, in quo* [*mihi*] *bene placui; hunc audite.* Cuius tonitrui vox haeret in cordibus plebis huius, quae ex gentili superstitione ad fidem domini Iesu tamquam rota currens velociter properavit. Quam ob causam etiam beatos apostolos digne arbitramur a Christo filios tonitrui nuncupatos, quod dicitur Hebraeo sermone Boanerges. Nam legimus alio in loco evangelii quosdam ex 26
gentibus desiderantes appropinquare Christo aditum quaesisse per apostolum Philippum, qui erat a Bethsaida Galilaea civitate, ut opinor, familiaritate confisos: *Domine,* inquiunt, *volumus Iesum videre. Venit Philippus et dicit Andreae; Andreas et Philippus vadunt et dicunt ad Iesum* et cetera his cohaerentia, quae suo in loco, ut meminit dilectio vestra, minutatim disserui, ubi confestim dominus legatos gentium gratulanter amplectens et in paucis credentibus fidem praevidens innumerabilium populorum dixit apostolis: *Venit hora, ut glorificetur filius hominis.* Et post 27
pauca vocem convertens ad patrem: *Pater,* inquit, *glorifica nomen tuum. Statimque vox de caelo veniens ait: Et glorificavi et iterum glorificabo.* Quam vocem dei patris circum-

193 Ps. 76, 19 194 sq. Ps. 17, 14 195 sq. *Matth. 17, 5 199 sqq. *cf.* Marc. 3, 17 201—204 *cf.* Ioh. 12, 20 sqq. 205 sq. *Ioh. 12, 21 sq. 207 sq. suo in loco — disserui: *hic tractatus ad nos non pervenit.* 211 *Ioh. 12, 23 212—214 *Ioh. 12, 28 214—216 *cf.* Ioh. 12, 29

189 Consta *A* 191 celebritate *A, B* (b *eras.*) *ΣF* 195 mihi *Ω Vulg. om. AB* 196 complacui *B m2* 201 evangelii *om. B* 202 sq. quaesiss*e *A* 212—214 clarifica nomen ..... clarificavi et iterum clarificabo *B*

stantium Iudaeorum turba audiens de excelsis caelorum sedibus resultantem tonitruum putat, quia verba non sequitur; populus enim secundum prophetiam sancti Esaiae aure audiens et non audiens sonum tantummodo divinae vocis
28 audierat sine intellectu sermonum. Ideoque dominus et in evangelio ad omnes et in Apocalypsi post doctrinam caelestem clamat: *Qui habet aures audiendi, audiat.* Noverat quippe universis inesse aures, sed non omnibus audiendi; neque enim computabitur audisse, qui cordis hebetudine obtunsus, quod audivit, ignorat. Apostoli autem et per apostolos ad fidem Christi currentes, qui audiendi habebant aures, meruerunt intellegere divina eloquia pro magnitudine sui, sicut in Apocalypsi legimus tonitruis comparata; quandoquidem digni habiti sunt ad salutarem notitiam veritatis paterno testimonio caelitus erudiri.

29 Cana autem parva civitas est in Galilaea gentium, in cuius Galilaeae partibus sita est et civitas Capharnaum, ubi beatus evangelista Mattheus Christum testatur habitasse dicens: *Cum audisset Iesus quia Iohannes traditus est, secessit in Galilaeam; et relicta civitate Nazareth* — alterius videlicet Galilaeae — *venit*, inquit, *et habitavit Capharnaum maritimam in finibus Zabulon et Neptalim; ut adimpleretur quod per Esaiam prophetam dictum erat: Terra Zabulon et terra Neptalim, via maris trans Iordanen Galilaeae gentium. Populus, qui sedebat in tenebris, lucem vidit magnam, et qui sedebant in regione et umbra mortis,*
30 *lux orta est illis.* Iohannes quoque evangelista beatissimus memorat quod dominus Iesus reliquerit terram Iudaeam et

---

217 sq. *cf.* Esai. 6, 9 sq. Ioh. 12, 39 sq. 221 Matth. 13, 9; Luc. 8, 8; *cf.* Apoc. 2, 7. 11 al. 224—226 *cf.* Matth. 13, 11 al. 227 *cf.* Apoc. 4, 5; 6, 1; 8, 5; 10, 3 233—241 *Matth. 4, 12—16; *cf.* Esai. 9, 1 sq.

---

216 sq. assequitur *ab* 219 in *s. l. A* 222 non aures omnibus (*s. l.*) audiendi *B* 223 habitudine *A, Bm1, a* 224 quod *Bm2* quid *A, Bm1* 225 qui] quia *Bm2* habeant *A, Bm1* 230 parva] prava *A* 238 neptalim, h *s. t A* (*at cf. 236*) 240 sedebat in regione *ABΣ*

abierit iterum in Galilaeam. *Oportebat autem transire,* inquit, *illum per Samariam,* ubi eum causa mulieris Samaritanae aliquantisper in ipso transitu remoratum describens consequenter adiecit: *Post biduum autem exiit inde et abiit in Galilaeam. Ipse enim Iesus testimonium perhibuit,* inquit, *quia propheta in sua patria honorem non habet. Cum autem venisset in Galilaeam,* inquit, *susceperunt eum Galilaei visis omnibus signis, quae fecit Hierosolymis in die festo; et ipsi enim venerant in diem festum. Venit ergo,* inquit, *iterum in Cana Galilaeae, ubi fecit de aqua vinum. Erat autem quidam regulus, cuius filius infirmabatur in Capharnaum. Hic cum audisset, quia Iesus advenit a Iudaea in Galilaeam, abiit ad eum et rogabat, ut descenderet et sanaret filium eius incipientem mori.* Quem statim virtute sermonis sui tamquam medicus caelestis cum sanasset absentem, taliter sanctus evangelista conclusit: *Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, cum venisset a Iudaea in Galilaeam.*

Ergo, ut ad interpretationem nominum rationemque 31
figuralem redeam, in Cana Galilaeae, id est in possessione gentium, spiritales sub Christi praesentia nuptiae celebrantur, propheta ex eius persona loquente ad ecclesiam in Canticis canticorum: *Veni a Libano, sponsa, veni a Libano,* 32
id est a turificatione illa gentili. Nam libanum tus interpretamur ex Graeco, quod magi illi ex gentilitate venientes Christo potius offerendum esse crediderunt. Libanus denique et mons esse arduus apud Phoenices cernitur, superbo imperio gentium comparatus; unde vel maxime sponsa haec evocatur ecclesia audiens vocem Christi dicentis: *Veni a*

---

243 sq. *Ioh. 4, 4 246—256 *Ioh. 4, 43—47 259 sq. Ioh. 4, 54 265 *Cant. 4, 8 267 sq. *cf.* Matth. 2, 11 271—274 *Cant. 4, 8 (*sec. LXX*)

---

245 aliquantis perinipso transiture moratum *A* 246 habiit *A* 247 inquit perhibuit *B* 251 venerunt *AB* 252 sq. dea qua *A* 253 quidam *om. B* 264 prophetia *ABa* 266 illa *om. B*

Libano, sponsa, veni a Libano; venies et transibis ab initio fidei, a capite Sanhir et ab Hermon, a cubilibus leonum, a montibus leopardorum — scilicet ut horrentis idolatriae silvas deserens et stabula immanium ferarum, daemonum quippe cubilia derelinquens, ad omnipotentis dei cultum properet eiusque amplectatur fidem, qui eam divini
33 amoris gratia sponsam vocare dignatur. Sed dicat aliquis: Si deus iuxta apostoli Pauli doctrinam *omnes homines vult salvos fieri et ad notitiam veritatis venire*, cur apud gentes potissimum in consummatione saeculi istae salutares nuptiae celebrantur et superioris aevi plebes divino non sunt copulatae coniugio?

34 Ostendam tibi, dilectissime, et ipsum protoplastum Adam divinae familiaritati fuisse coniunctum, perceptis ab ipso sponso imaginis divinae insignibus sapientiae et intellectus vitaeque perpetuae ornamentis. Sed postquam lenocinante diabolo fides est adulterata mandati, immortalitas pariter cum libertate divini amoris ablata est; fuit tamen usque ad diluvium et usque ad ipsam legem iustorum quorundam redivivus amor erga deum et dei erga paucos
35 sanctos reformata coniunctio. Verum quia praeter raros quosque, ut praedixi, sanctos fornicabatur omnis terra a domino et vesana libidine innumeros sibi idolorum deos generatio humana coniunxerat, elegit continuo deus stirpem iusti seminis Abrahae et legitimas coniunctionis tabulas digito suo perscriptas inter se et illam plebem Moyse mini-
36 stro firmavit. Exinde illa plebs divina praecepta concipiens

279sq. *I Tim. 2, 4 287—289 *cf.* Gen. 3 295sq. *cf.* Gen. 12, 1sqq. 296—298 *cf.* Ex. 20, 1sqq.; 31, 18

272 sponsa — Libano *om. B* 273sq. leonum a montibus *def. in A* 276 dei *om. A* 280 venire veritatis *B* 281 consummationem *A* 282 superiori saevi *AB* 283 coniugio] conguio *A* 285 familiaritate *A* 287 vitae quae *A* 288 adultera, ta *s. s. Am2* 289 libertate *codd.* liberalitate *Pantagathus in L* 293 preterdixi *B* (*punctis subditis*) 294 libidinoninnumeros *A* 295 coniuxerat *A* 297 praescriptas *ab*

et fecunda prole sanctorum coepit Deo, cuius copulam
300 meruerat, esse carissima. Sed processu temporis nimium
sibi de dei amore praesumens per delicias ad luxuriam
declinavit et per luxuriam ad contemptum rebellationemque
prorupit; verberata est et frequenter et varie, quod adul-
teriis succubuerit idolorum. Nam saepe gladio, saepe cap-
305 tivitati est tradita, sed, sicut scriptum est, noluit recipere
disciplinam. Propter quod ad eam deus loquitur per pro- 37
phetam: *Non vocaberis ultra mollis et delicata, sed sede*,
inquit, *in terram et accipe molam et mole.* Et quid post
omnia? *Apparebunt*, ait, *opprobria tua.* Et iterum con-
310 queritur de ea dominus apud prophetam: *Vidisti*, inquit,
*quae fecit mihi habitatio domus Israhel? abiit super omnem
montem excelsum et subtus omne lignum nemorosum et
fornicata est illic in idolis; et moechabatur*, inquit, *lignum
et lapidem. Et dixi, postquam fornicata est haec omnia:*
315 *Revertere ad me et non est conversa. Et dimisi eam et
dedi ei libellum repudii.* — Fugiamus, obsecro, ab idolis, 38
ne repudiari similiter mereamur. Quem tamen acceperit
Iudaea plebs libellum repudii, audiamus: *Hierusalem,
Hierusalem, quae occidis prophetas et lapidas eos, qui ad*
320 *te mittuntur, quotiens volui congregare filios tuos, sicut
gallina congregat pullos suos sub alas, et noluisti. Ecce
relinquetur vobis domus vestra deserta.* Post passionem 39
quoque domini plenior libellus repudii ab apostolis datur
synagogae Iudaeorum, cum dicitur: *Vobis oportebat primum*
325 *adnuntiari verbum dei; sed quoniam respuistis illud et indi-
gnos vos iudicastis aeternae vitae, ecce, convertemur ad gen-*

305sq. *cf.* Hier. 2, 30 307sq. *Esai. 47, 1sq. 309 *Esai. 47, 3 310—316 *Hier. 3, 6. 9. 7sq. 318—322 *Matth. 23, 37sq. 324—327 *Act. 13, 46sq.

---

299 secunda *A*, *Bm1* 302 ad *Bm2 s.* 303 itaque verberata *ab* 306 loquitur deus *B* 308 terra *ab* quid *del. Bm2* 308sq. post haec *ab* 309sq. conquiritur *Bm1* 313 moechabitur *Bm1* 313sq. cum (*s. l.*) ligno et lapide *Bm2* 317 repudiati .. mereamur audire *ab* 326 aeterna vita *Bm2 Ω ab* convertemur *A* (*cf. IX § 43*) convertimur *BΣ*

40 *tes, sicut mandatum est nobis.* Deserta igitur ac repudiata
Iudaeorum plebe, nostra ex gentibus sumitur in coniugium
plebs: *Vocabo enim non plebem meam, plebem meam et non*
41 *dilectam, dilectam.* Praedixerat dominus per prophetam
sane, quoniam primo die sub mandato et secundo sub lege
celebratae, ut exposui, nuptiae fuerant. Ideo sanctus evan-
gelista non absolute ait: 'Die tertia nuptiae fiebant', sed
coniunctione praeposita loquitur: *Et die tertia nuptiae*
fiebant in Cana Galilaeae, et ibi erat, inquit, *mater Iesu.*
42 — *Ibi*; ubi? utique apud gentes; nam beatam Mariam de
gente Moabitarum ex matre legimus traxisse originem.
Booz enim *genuit Obeth ex Ruth* — utique illa muliere
Moabitidi, — *Obeth autem genuit Iesse, Iesse genuit David*
regem, de cuius semine nascitur Ioseph, cui desponsata
virgo Maria — eiusdem quippe tribus, quia aliter non licebat
— genuit Iesum, qui dicitur Christus.

43 *Ibi* ergo *erat mater Iesu; vocatus est autem et Iesus et*
discipuli eius ad nuptias. Magnum mysterium pietatis!
Ipse, qui sponsus est, invitatur, invitatur autem vocibus
prophetarum ita precantium: *Domine, inclina oculos tuos*
et descende et iterum: *Excita potentiam tuam et veni, ut*
salvos facias nos. Et his multae sunt orationes consimiles
44 suppliciter invitantium prophetarum. Invitantur etiam
sancti una cum Christo discipuli, velut amici fideles eiusdem
sponsi caelestis, cum dicitur per prophetam: *Non sunt*
loquellae neque sermones, quorum non audiantur voces
eorum. Nam spiritu sancto repleti linguis erant variarum
45 gentium locuturi. Unde spiritus prophetalis ea, quae in-

329sq. Rom. 9, 25 (Os. 2, 24) 334sq. *Ioh. 2, 1 338—340 Matth. 1, 5; *cf.* Ruth 1, 4. 22 340—342 *cf.* Matth. 1, 16 343sq. Ioh. 2, 1sq. 346sq. Ps. 143, 5 347sq. Ps. 79, 3 351—353 Ps. 18, 4 353sq. *cf.* Act. 1, 8; 2, 4

328 sumitur: s *in ras. A* 333—335 sed ..... fiebant *Bm2 adscr.* 336 utique ubi ad gentes *Bm1* 336sq. Mariam constat de ... matre traxisse *ab* 338 mulier *A* 338sq. mulier fuit Moabitidis *Bm2* 339 Moabitidi *A, Bm1, Σ* 345 invitatur *Bm2 s. l.*

dubitanter futura erant, quasi iam facta pronuntians addidit: *In omnem terram exiit sonus eorum et in fines orbis terrae verba eorum.* Et, ut ostenderet clarius, qui essent isti, cuius essent praecones, adiecit: *In sole posuit tabernaculum suum et ipse tamquam sponsus procedens de thalamo suo.*

Deinde sequitur evangelistae narratio: *Et vinum non habebant, quia consummatum erat vinum nuptiarum* [id est defecerat vinum nuptiarum]. Quod vinum sancti spiritus non haberent, gentes evidenter expressit. Quod autem dicit: *quia consummatum erat vinum nuptiarum* — [id est defecerat vinum nuptiarum] — non absolute dixit, ut tu credas his forsitan defecisse, quibus adhuc datum non fuerat. Nec enim dixit: defecerat 'eis' vinum nuptiarum, sed defecisse tantummodo ait vinum nuptiarum, tamquam si diceret nuptiale. Quapropter defecisse intellegitur vinum non istarum, sed praecedentium nuptiarum; defecerat enim nuptiale vinum spiritus sancti cessantibus iam prophetis, qui ministraverant in populo Iudaeorum. *Omnes enim prophetae et lex usque ad Iohannem prophetaverunt*, nec erat quisquam, qui spiritali vino gentes potare sufficeret sitientes, sed exspectabatur dominus Iesus, qui novo vino utres per baptismum novos impleret. Nam *vetera*, inquit, *transierunt et ecce facta sunt omnia nova.* Sic tamen facta sunt omnia nova, ut origo maneret ex veteri, cum non ex nihilo vinum, sed ex antiquo aquae gignitur elemento. Nec legem litterae existimes esse temnendam, unde spiritus sanctus Iesu operante per fideles ministros hauritur; et idcirco in

46 47 48 49

356sq. Ps. 18, 5 358—359 Ps. 18, 6 360sq. *Ioh. 2, 3 (*Cf. supra § 21*) 364 *Ioh. 2, 3 372sq. Matth. 11, 13 375sq. *cf.* Luc. 5, 37 376sq. II Cor. 5, 17

356 exivit Ωab 357 terae AB 357—365 Et ut — defecerat *in ras. A* 357 qui essent isti] quia sentisti *A*, $Bm1$ 361sq. nuptiarum, [id est defecerat vinum nuptiarum]. Quod *B*, *om. A* 362—365 Quod vinum — defecerat vinum nupt. *def. in* Ω 364 consum erat *A* vinum |||||| nuptiarum *A* 372 in *def. in A* 374 potare] putare *A* 380 contemnendam *B*

diluvio antiquo homines perierunt et nunc in baptismo renascuntur, quia *littera occidit, spiritus autem vivificat.* Sola quippe interficit littera, spiritu sancto temperata regenerat. Perisse autem constat in illo diluvio omnes ipsius temporis homines praeter eos, qui intra arcam, quae typum gerebat ecclesiae, reperiri meruerunt. Nam similiter etiam nunc omnino salvi esse non poterunt, qui ab apostolica fide et ab ecclesia catholica fuerint alieni.

Elaboret ergo omni studio unusquisque vestrum permanere in domo domini exercens opera perceptae gratiae congrua. Oportet enim in novum renatos hominem a peccatis pristinis iam cavere. Servate, quaeso, utres novos, neophyti, ne vitam veterem repetentes vinum novum disrupti perdatis; *rumpit* enim *vinum novum utres veteres et vinum effundetur et utres peribunt.* Custodite igitur regenerati hominis integram novitatem et caeleste vinum in vestris utribus conservate, ut vos ipsa fides custodita conservet per salvatorem generis humani Christum Iesum dominum deum nostrum regnantem cum patre et cum spiritu sancto ante omnia et nunc et semper et in cuncta saecula.

TRACTATVS NONVS

DE EVANGELII LECTIONE II.

Explanavimus hesterno die caritati vestrae ex lectione evangelica, quae salvatorem nostrum perhibet de aqua

383 II Cor. 3, 6 385—387 *cf.* Gen. 7, 21 392 *cf.* Ioh. 3, 3 395 sq. *Luc. 5, 37

IX 3—17 *argumentum* Tr. octavi.

384 littera et *ab* 385 ipsius *codd.* = eiusdem, *cf. Tr. IX 41; XI 6 et Ind. III. Cf. Didasc. apost. p. 10, VII 10* (Hauler); *p. 38, XXVI 12—15:* episcopus enim ... unicuique dat .., ut non unus aut frequenter et in ipso die aut in ipsa hebdomada accipiat; *cf. ib. p. 24, XVI 25* 391 gratia *Bm1* 394 neosyti *A* neofiti *BΣ* (*cf. § 15*) 395 rumpet (= ῥήξει) *Bm2b* 400 deum *om. B* 401 Amen Ω (*D in marg.*) *om. ABa*

Subscriptiones et inscriptiones: FINIT EVGL. LEC. PRIMA. INCIPIT DE EADEM LECTIONE SECD QVI EST IN ORDINE

vinum fecisse in nuptiis, primum iuxta historiam gesti, quam ob causam ire dignatus sit; deinde secundum spiritalem caelestis mysterii intellectum, quid esset dies et quis esset primus dies, qui secundus, qui tertius, quae nuptiarum ratio, qui sponsus ille esset quaeve illa sponsa, quis locus, ubi fiebant illae nuptiae, et quod non primae illae nuptiae factae sint et quamobrem ibi fuisse dicta sit mater domini Iesu; deinde cur ipse sponsus invitetur ad nuptias vel a quibus, quomodo etiam discipuli pariter invitentur; deinde quid esset illud vinum, quod non habebant, et quae fuerit vini nuptialis defectio et quemadmodum repudiata ob ido[lo]latriae adulterium plebe Iudaica ecclesia gentium divino fuerit amori coniuncta.

Unde cavendum nobis est, omni genere dilectissimi, ne 2
aliquo rursus idolatriae violemur contagio et non solum repudiari, sed et damnari in perpetuum mereamur, quoniam *si quis templum dei violaverit, disperdet illum deus. Templum enim dei sanctum est*, ait apostolus, *quod estis vos*; cavete attentius, ne, sicut serpens decepit Evam astutia sua, corrumpantur sensus vestri a castitate, quae est in Christo Iesu, sicut admonet idem beatissimus Paulus, et repellamur ab eo, qui nos dilexit et dedit pignus sancti spiritus in cordibus nostris. Teneamus ergo gratiam sancti 3
spiritus largo munere sponsi caelestis infusam, ne ad inopiam pristinam revertamur. De qua inopia tunc in aenigmate ait mater domini ad eum: *Vinum non habent.*

Sed iam quid dominus ei responderit, attonitis menti- 4

21sq. I Cor. 3, 17 23—25 *cf.* II Cor. 11, 3 26sq. *cf.* II Cor. 1, 22 30 Ioh. 2, 3

VIIII *A* Finit evangelii lectio prima. Incipit tract. sec., qui est .... nonus *B* Finit de evangelii lectione primus, incipit sec., qui ... nonus *ΣG* Explicit de ev. l. tractatus primus, incipit ..... (= *Σ*) nonus *H* De e. l. secundus incipit, qui .... nonus *F*

IX 10 illae *Ω* ipsae *AB* istae *a* 15 quemammodum *Bm1* 16 idololatriae *A* (*at ceteris locis*: idolatria) 17 divina *Bm1* 18 dilectissimi] carissimi *ab* 24 ita (= *Vulg.*) corrumpantur *Bm2 s. l.*

bus audiamus. Ait illi Iesus: *Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea.* Iuxta intellectus simplicis rationem probare sufficimus beatam virginem Mariam sexus causa mulierem nuncupatam, sicut in Genesi de Eva scribitur: *Et iniecit deus stuporem in Adam et obdormivit; et sumpsit unam de costis eius et supplevit carnem in loco eius. Et aedificavit dominus deus costam, quam sumpsit ab Adam, in mulierem* — et utique virginem figuravit illam — *et adduxit eam ad Adam. Et dixit Adam: Hoc nunc os de ossibus meis et caro de carne mea, haec vocabitur*
6 *mulier, quia de viro suo sumpta est.* Sed dicat fortasse aliquis parvae fidei ac parum prudens virginem quidem Mariam non ex viro concepisse Christum, sed de spiritu sancto, ut in evangelio ad eam loquitur archangelus Gabrihel, nato tamen Christo virginem dici ultra non posse, quam constet edidisse partum; et ideo non dixisse Christum: *Quid mihi et tibi est, virgo?* sed: *Quid mihi et tibi est,*
7 *mulier?* Audi ergo divinam rationem spei communis ac vitae. Nascitur Christus non sibi, sed nobis. Nascitur enim, qui semper erat; na*scitur*, qui in principio erat et filius dei et verbum dei et deus. Hic ideo prope finem saeculi ex virgine natus est, ut verbum caro factum habitaret in nobis, permanens tamen deus esse, quod semper. Nascitur autem filius dei in homine, ut vel ita conditorem suum intueri caperet mundus, et nascitur de spiritu sancto ex virgine, ut hominem, quem de limo terrae plasmaverat, sancto
8 spiritu ex massa eadem reformaret. Si credimus conceptum virginis, credere debemus et partum; utrumque impossibile videtur homini, sed est omnipotentiae divinae parum. Quid

32sq. Ioh. 2, 4 36–42 *Gen. 2, 21–23 44–46 *cf.* Luc. 1, 35 48sq. Ioh. 2, 4 51sq. *cf.* Ioh. 1, 1 53 *cf.* Ioh. 1, 14 57 *cf.* Gen. 2, 7

37 unam *def. in B* 40 et — ad Adam *om. B* 41 de ossibus] ex oss. *B* 42 mulier] virago (= *Vulg.*) *ab* viro] caro *Bm1* 51 nascitur *ab* Nam *ABΣ* 52 prope finem] profinem *A, Bm1* 54 semper est *Bm2* 57 de *Σ om. AB* 58 reformaverat *Bm1* 60 parum *codd.* parvum *b*

enim deo magnum — ut omittam sublimiora eius opera — qui ex nihilo fecit terram et de terrae limo carnem et de carne viri feminam ita, ut neque pars reliqua terrae aliud esset quam fuerat, neque Adam minus haberet, quod deus abstulerat, neque femina hoc esset tantum, quod ex viro sumptum fuerat. Integer Adam ossa sua et carnem recognoscit in femina dicens: *Hoc nunc os de ossibus meis et caro de carne mea,* et tu non vis, ut eum, qui haec operatus est, integra virgo filium recognoscat? Qui sine corruptela matris conceptus creditur, cur non etiam sine corruptela editus praesumatur? Incorrupta virgo peperit, quod intacta virgo concepit. Integritatem nascendo violare non potuit, qui venerat redintegrare naturam. Cuius facti fidem si quis adhuc terrena cogitatione depressus sensuque carneo praepeditus tardiore gradu sequitur ac de dei omnipotentia infideli corde cunctatur, discat ex Evangelio Iohannis eundem deum post resurrectionem suam bis ad apostolos in domo, ubi erant congregati propter metum Iudaeorum, clausis utique ianuis introisse; et certe introgressus. Ne non in carne vera esse, sed in phantasmate putaretur, manus suas ceteraque membra Thomae apostolo attrectanda ingerit dubitanti. Similiter et in Evangelio beati Lucae simul discipulis omnibus contestatur ingressus: *Palpate me et videte, quoniam spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.* O miranda fides! reseratae non sunt ianuae et ipse intrinsecus cum vero corpore apostolicis non solum videtur oculis, sed et manibus pertractatur. Veritas mirabilis facti, cuius rationem non nisi sola fides adsequitur, omnipotentiam clamat auctoris; nec ideo negabitur factum,

67 sq. Gen. 2, 23 76—82 *cf.* Ioh. 20, 19—29 83—85 Luc. 24, 39

67 de] ex $B\Sigma$ 68 ut eum *s. l.* $Bm2$ 68 sq. operatus est $B\Omega$ est *om.* A 71 praesummatur (m *eras.*) $Am1$ 73 redintegra renaturam A 75 tardiore cogitatione depressus ac A 75 sq. infideli] fideli B 77 ad $Bm2$ *s.* 80 fantasmate AB 81 menbra A 82 dubitandi A 83 ingressus $Bm2$ *s.* 85 videbitis $Bm2$

quia magnitudinem divini operis pusillitas mentis humanae non invenit. Eadem ergo divinitatis virtute per inviolabilem feminam mundi huius intravit hospitium, claustrum virginei pudoris etiam nascendo conservans, qua et post resurrectionem ianuis obseratis domum potuit corporeus introire.

12 Illud etiam quaestioni huic solvendae quam maxime congruit, quod apostolus Christum memorat *editum de muliere, factum sub lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret.* Utique ut sic illa, cum virgo sit, mulier appelletur veritate sexus, non detrimento integritatis, quomodo deus dei filius ob dispensationem salutis nostrae sub lege factus esse praedicetur, cum dator ipse sit legis. Hoc totum pro beatitudine Mariae dixerim, cum illam Christus mulierem nuncupaverit, quae divino partu sic coepit esse mater, ut virgo sacratior permaneret.

13 Quod vero ait: *Quid mihi et tibi est? nondum venit hora mea*, non mihi videtur ista responsio ad illam suggestionem Mariae sensibiliter convenire, nisi si in mysterio locutus esse spiritaliter dominus disseratur, ut, quoniam vinum spiritus sancti ante passionem Christi ac resurrectionem gentibus dari non poterat — evangelista testante: *Nondum erat spiritus datus, quia Iesus necdum fuerat glorificatus* —, merito tunc inter initia signorum matri responderit: *Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea,* tamquam si diceret: Quid tam praepropera est, o mulier, tua suggestio, cum hora passionis meae nondum advenerit, qua perfectis omnibus vel doctrinae vel operationum divinarum virtutibus pro vita credentium mori disposui? Post passionem resurrectionemque meam, cum ad patrem rediero,

96 sq. *Gal. 4, 4 sq. 105 sq. Ioh. 2, 4 111 sq. *Ioh. 7, 39 113 Ioh. 2, 4

90 pu*lli tas *A* 91 invenit] īnerit *C* tenuerit *b* 93 qua] quia *Bm1* qui *a* 94 obser*atis *A* 95 maxime *def. in BD* 96 commemorat *Bm1* 98 appellaretur *B* 103 cepit *A* 106 sq. sucgestionem *A* 107 nisi quod in *Bm2* 108 esse] et *B* 112 ma*tri *A* 118 mea *A*

tunc eis donabitur vinum spiritus sancti. Quapropter et 14
ipsa beatissima agnito responsionis huius profundo mysterio intellexit non suggestionem suam praesentem aspernanter acceptam, sed secundum illam spiritalem rationem in mysterio tunc dilatam. Ceterum numquam mandaret ministris: *Quodcumque dixerit vobis, facite*, nisi spiritu sancto et post partum divinum plena non solum responsionis Christi virtutem cognovisset, verum etiam futuri ab eo tunc ex aqua vini universum ordinem praevidisset. Quid enim lateret sapientiae matrem, capacem dei, aedem dignissimam tantae virtutis?

Veritate facti historialiter approbata figuras nunc 15
spiritaliter propositas persequamur; sicut enim intellexisti sponsum et sponsam, diem et dies, nuptias et locum, indigentiam vini et cuius vini: ita etiam matrem domini figuraliter accipe sanctorum patriarcharum et prophetarum iustorumque omnium plebem, unde originem carnis nostrae idem dominus traxisse in evangelio perhibetur. *Liber* enim *generationis Iesu Christi, filii David*, scribitur, *filii Abraham* et sequentium reliquorum. Haec ergo mater 16
domini, generatio patriarcharum et prophetarum, intercessit pro nobis gentibus apud aeternum filium dei et suum secundum carnem natum, ut donaret nobis indigentibus caelestis vini laetitiam; audit similia illis dictis, quae apostoli suggerentes pro Chananea, gentili quippe muliere, audierunt: *Non est bonum tollere panem filiorum et dare canibus,* id est gentilibus, qui prius in superstitione positi canum more consueverant immundum sanguinem idolothytarum lambere victimarum, contra dominum deum non agnitum ore rabido oblatrantes. Nam canes eramus nos 17
quondam gentes et filii erant aliquando Iudaei et idcirco

---

124 Ioh. 2, 5 132sq. *cf.* Tr. VIII § 34sqq. et § 43—45: sponsum et sponsam, § 22sq.: diem et dies, § 24sqq. 31sqq.: locum, § 46—49: indigentiam vini 136—138 Matth. 1, 1 144sq. *Matth. 15, 26

---

132 et sponsam *om. B* 134 accepi *Am1* (?) 148 nos] non *A*

nolebat dominus tollere panem filiorum et dare canibus; sed postquam panis ipse caelestis in sua venit et sui eum non receperunt, postquam cognoscitur idem dominus noster ab gentilibus quondam canibus et blasphemo ore contra eum latratur a filiis, postquam Pilato resistenti, ne Christum, qui rex eorum crederetur, crucifigendum pronuntiaret, pariter clamaverunt: *Nos non habemus regem nisi Caesarem,* causatur de illis iterum sic[ut] per prophetam deus: *Filios genui et exaltavi, ipsi autem me spreverunt.* Sed *convertentur ad vesperum*, quomodo propheta ait, *et famem patientur ut*
18 *canis.* Convertentur quippe et ipsi Iudaei sero tandem, ad vesperum scilicet mundi. Nam scriptum est: *Si fuerit numerus filiorum Israhel sicut arena maris, residui salvabuntur* et apostolus Paulus caecitate percussum fatetur populum Iudaeorum, donec introeat gentium plenitudo. Convertentur autem in consummatione saeculi et famem verbi dei patientur ut illi canes, qui cupiebant satiari [de]
19 micis cadentibus de mensa dominorum suorum. Adoptantur igitur gentes, prius canes, in filios et filii canibus comparantur; beluae quippe sunt omnes increduli, non natura, sed moribus, quoniam *Homo in honore constitutus non intellexit; comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis.*
20 Licet ergo Iudaei maiore cum scelere sacrilegis olim gentibus similia perpetrassent, Christus tamen eos, quos non iam suo, sed patrum iustorum merito diligebat, quos, licet iam indignos, adhuc tamen ut converteret, filios appellabat,
21 paterna pietate misericors nolebat relinquere. Nolebat se panem caelestem, vitae principem ab ipsis cito subtrahere et gentibus commodare, donec pertinax fides gentium illo-

151 sq. *cf.* Ioh. 1, 11 156 *Ioh. 19, 15 157 sq. *Esai. 1, 2 158—160 *Ps. 58, 15 161—163 *Rom. 9, 27 *Esai. 10, 22 163 sq. *cf.* Rom. 11, 25 166 sq. *cf.* Matth. 15, 27 170 sq. *Ps. 48, 13 175 *cf.* Matth. 15, 26 177 *cf.* Ioh. 6, 32 sqq.

153 gentibus *BΩ* 156 regem] regi *A* 157 sicut *A*, *Bm1a* 160 canes *BΩab* 166 de *CEH om. ABD* 173 perpetransent |||| *A* 174 quo scilicet *a*

rum perfidiam confutaret, donec ipse in carne adveniens doceret eos, instrueret, verberaret curationum beneficiis, quia ingrati exsisterent, iudicaret divinis virtutibus, quia flecti ad fidem neglegerent, condemnaret et ita demum consummata in passione sua eorum nequitia post resurrectionem propriam migraret ad gentes, quibus se ipsum panem vitae tribueret et per aquam baptismatis poculum sancti spiritus propinaret.

Iam vero quibus ministris dicat mater ista domini Iesu: *Quodcumque dixerit vobis, facite* et quid imperatum quidve factum sit, videamus. Illuminante oculos cordis nostri ipso domino salvatore, qui lumen est aeterni luminis coaeternum, praeter beatam Mariam proprie matrem domini cognovimus sanctorum patriarcharum et prophetarum plebem originis causa Christi esse matrem, quae legatione apud eum functa sit pro nostra inopia; nunc advertamus, quibus ministris loquatur: *Quodcumque dixerit vobis, facite.* Ministros ego non illos secundum rei gestum solos accipio, qui tunc in illo nuptiarum convivio ministrabant, sed iuxta spiritalis convivii rationem primo[s] ministros Novi Testamenti intellego esse apostolos, deinde apostolicos sacerdotes, quibus et lex et omnis sanctorum prophetarum doctrina insinuat, ut, quidquid praeceperit eis dominus Iesus, obsequio prompto perficiant. Iam quid ab illo iubeatur ministris, sequens loquetur sermo. 22 23

Interim, quid evangelista interloquatur, ausculta: *Erant*, inquit, *ibi lapideae hydriae positae sex secundum purificationem Iudaeorum, capientes singulae metretas binas vel ternas.* Nuptiae istae quamvis in Galilaea gentium 24

188 Ioh. 2, 5 191—194 *cf.* supra § 15, 133 sqq. 195 = 188 205—207 Ioh. 2, 6

179 et donec *ab* 180 verberaret ut *Bm2* 181 iudicaret et *Bm2* (et *s. l.*) 184 pripriam *A* 191 propriet *A* 194 sit] est *C* 195 ego] ergo *B* autem *ab* 197 sq. convii *Bm1* convivi *D* 198 primos *codd.* primo *ab*; *cf. XVII 5* 203 loquitur Ω *ab* 205 hidriae *B* idrie Σ 206 capient *Bm1* (es *s. l.*)

gererentur et haberent figuram, quam diximus, tamen a Iudaeis tunc agebantur; et erant ibi verae hydriae sex lapideae positae secundum purificationem Iudaeorum, ca-
25 pientes singulae metretas binas vel ternas. Nam Iudaei id moris habebant, ut, priusquam synagogam ingrederentur vel de publico regressi domum priusquam pranderent, cutem corporis sui aqua diluerent. Erat autem mensura aquae ad abluendum corpus sufficiens vel duae metretae vel tres — id est amphorae vel duae vel tres — pro quan-
26 titate scilicet magnitudinis corporum. — Non possum parcere transiens purificationi Iudaeorum immundae. Lavant polluta corpora, abluta statim polluunt; semper lavant, semper impuri sunt; ut dici solet, *Laterem lavant*; illum laterem, quem paraverunt in Aegypto Faraoni diabolo, exhibentes se ipsos arma iniquitatis peccato ad constructionem hostilium civitatum. Terrei enim sunt et igneo spiritus sancti nequaquam calore solidati. Quapropter usquequo deliquescant in mortem, laterem suum lavare non desinunt polluendum. Quin immo porcorum more de aqua in caenum redeunt. Isti sunt porci, quos iratus dominus legioni daemonum tradidit, ut praecipitaren-
27 tur in lacum morte necandi perpetua. — Fugite immunditiae exemplum, neophyti, ne poenae participes exsistatis. Unum baptisma nobis apostoli iuxta divinam sententiam tradiderunt; ait enim: *Qui biberit ex ista aqua, non sitiet in aeternum.* Abluti semel estis baptismo salutari; nolite de fonte in caenum regredi; servate donatam munditiam. Non potest iterari, quod semel est.

208 *cf.* Tr. VIII. § 31 sqq. 211—214 *cf.* Marc. 7, 3 sqq. 220 *cf.* Terent. Phorm. 186; Senec. Controv. X Praef. 11 221—223 *cf.* Ex. 1, 11 227—229 *cf.* Matth. 8, 31 sq. 232 sq. *Ioh. 4, 13

208 gerantur et habeant *B m2* 209 vere *CEab om. DH* 212 prius *B* (quam *m2 s.*) 214 cutem corporis] cutemporis *A* 215 duo *B* 216 id est — tres *om. Ω* 218 purificationem *A* 219 ut (*m2 s.*) abluta .. polluant *B* 220 et ut *ab* 230 pene *AΣ* 235 est amissum *ab*

Sed iam videamus, quae sint apud gentes per allegoriam sex illae hydriae lapideae capientes singulae metretas binas vel ternas. In unoquoque hominum sex quaedam inesse numerantur: visus oculorum, auditus aurium, odoratus narium, loquela oris, attrectatio manuum, incessus pedum. Haec omnia, cum essemus gentes, lapidea erant in nobis et mortua, sicut sanctus propheta David exsecrando testatur: *Simulacra gentium argentum et aurum.* Studio tacuit ceteras viliores materias metallorum, ut in pretiosis multo magis damnaret et vilia. Simulacra ergo gentium ut, quo sensu vituperata sunt, edicamus, quando satis opulentos fabricatores habuerint, erunt, inquit, insensibilia metalla, *argentum et aurum opera manuum hominum. Os habent et non loquentur, oculos habent et non videbunt, aures habent et non audient, nares habent et non odorabunt, manus habent et non palpabunt, pedes habent et non ambulabunt.* Et quid? *Similes illis fiant omnes*, ait, *qui faciunt ea, et omnes, qui confidunt in eis.* Ergo cum confideremus in idolis, erant in nobis isti sensus sex iuxta sententiam prophetae emortui atque lapidei, sine officio, sine motu, sine motu congruo, sine officio competenti; [sed] at ubi in deum vivum a simulacris mortuis conversi credidimus, vivificati sumus audientes ab ipso: *Quia ego vivo et vos vivetis.* Et iterum: *Ego sum resurrectio et vita; qui credit in me, etsi mortuus fuerit, vivet; et omnis, qui vivit* — id est qui iam credit, si usque in finem crediderit — *non morietur in aeternum.* Conversi igitur ad fidem et vivificati per baptismum oculos levamus ad deum, odorem notitiae eius in-

28 29 30 31

243 Ps. 113, 12 248—252 Ps. 113, 12—15 252sq. *Ps. 113, 16 258 Ioh. 14, 19 259—262 *Ioh. 11, 25sq.

240 adtractio *Bm1* 241 lapidetae *A* lapidea* *B* 246 quo] quos *A* sensu* *B* sunt] sint *B* 247 erunt] Sunt *B* (S *in ras.*) 250 adorabunt *A* 253 confiteremus *A* consideremus *CFa* 255sq. sine officio competenti, sine motu congruo, sed Ω 256 sed ad *A*, *B* (ad *eras.*) sed at Ω sed *delevi* (*cf. I 104; X 199*) 257 vivum] viv *in ras. A*

satiabili spiritu trahimus tacitoque testamur affectu, quoniam *Odor unguentorum tuorum super omnia aromata.* Lectiones divinas aure percipimus, ore dominum confitemur, laudamus, benedicimus, obsecramus, manus supplices ad caelum tendimus, pedibus ad ecclesiam currimus et unam trinitatis deitatem flexis ad terram genibus adoramus.

32 *Vocatis ergo Iesus ministris* — apostolis videlicet et eorum successoribus, qui sunt per singulas ecclesias sacerdotes — *dicit eis: Implete hydrias istas aqua,* hoc est: *Baptizate omnes gentes in nomine patris et filii et spiritus sancti docentes eos servare omnia, quae ego mandavi vobis.* Et plane quia audierant iidem ministri dicentem venerabilem Mariam: *Quodcumque dixerit vobis, facite,* — *impleverunt eas usque ad summum,* plenitudine quippe doctrinae infusum baptisma cumulantes. Bene autem dixit: *vocatis ministris*; nam *Paulus vocatus apostolus segregatus in evangelium dei* est; similiter et omnes apostoli vocati sunt: *Venite post me et faciam vos piscatores hominum. Quos* enim *praedestinavit, hos et vocavit, et quos vocavit, hos et iustificavit, quos autem iustificavit, hos et clarificavit.* Vocatis igitur Iesus ministris iniunxit opus celebrandi baptismatis.

33 Nec illud in postrema parte huius sermonis praetereo, quod istae hydriae nostrae capientes esse dicuntur singulae metretas binas vel ternas. Super hoc aliqui nostrorum dixerunt metretas duas vel tres patrem esse et filium et spiritum sanctum et quosdam quidem ex gentibus baptizandis patris et filii tantum scientiam posse capere, quosdam vero capaciores etiam spiritus sancti; sed ego arbitror,

---

265 Cant. 4, 10 270 *Ioh. 2, 7 (*ita legitur in Afra versione, cf. Soden, l. c. II. p. 395*) 272 *Ioh. 2, 7 273sq. *Matth. 28, 19sq. 276 Ioh. 2, 5 276sq. Ioh. 2, 7 278sq. Ioh. 2, 7 279sq. Rom. 1, 1 281 *Matth. 4, 19 281—283 *Rom. 8, 30 287sq. *cf.* Ioh. 2, 6

---

268 pedibus] pellibus *A m1* 275 idem *codd. a* 282 praedistinavit *A* 288 binas — 289 metretas *om. Ω*

quod, qui spiritum sanctum non capit, neque filium capiat neque patrem. Nec enim baptizari quis potest, nisi in integram atque inseparabilem trinitatem, quoniam nemo confitetur proprietate naturae esse, ut oportet, dominum Iesum, nisi in spiritu sancto et *Nemo vadit ad patrem nisi per filium*, ut ipse testatur, et *Nemo venit ad filium, nisi pater eum pertraxerit.* — Igitur qui unam trinitatis adorandae personam minuerit, denegavit integram trinitatem. Ergo 34 quoniam non est plus et minus in confessione fidei, quae traditur per Christi ministros in sacramento baptismatis, videamus, hydriae nostrae quas metretas singulae capiant vel binas vel ternas. Sanctus apostolus Paulus scribens ad Corinthios inter cetera spiritalium genera virtutum, quae aboleri profectu meliorum necesse sit, mansura in aeternum tria haec perhibet: spem, fidem et caritatem. *Manent*, inquit, *spes, fides, caritas, tria haec; maior autem horum est caritas.* Fides est, qua trinitatem unius substantiae confitemur; spes est, qua resurrectionem carnis et praemia pro meritis futura speramus; caritas est, qua ita Christum diligimus, ut pro eius nomine interfici aequo animo patiamur. Sed quia omnes in fide apostolica baptizati credunt 35 quidem in trinitatem et sperant futura, non tamen omnes cum sancto apostolo ex affectu dicere possunt: *Quis nos separabit a caritate Christi? tribulatio, an angustia, an persecutio, an famis, an nuditas, an periculum, an gladius?* idcirco quaedam hydriae nostrae binas metretas capiunt, quaedam vero etiam ternas. Largiatur autem dominus Iesus, dives 36

295—297 *cf.* I Cor. 12, 3 297 sq. *Ioh. 14, 6 298 sq. *Ioh. 6, 44
307—309 I Cor. 13, 13 315—317 *Rom. 8, 35 319 sq. *cf.* Rom. 10, 12

---

294 sq. integra .. trinitate* *B* 295 quoniam] quod *B* 296 in proprietate *Bm2* (in *s. l.*) Iesum Christum *ab* 300 denegabit *BC* 301 non *om. A* 302 ministro *A*, *Bm1* (s *m2 inser.*) 304 vel binas] vel *add. Bm2* 307 perhibet — caritatem (*in ras.*) |||||||||| *A* 311 qua] quia *Bm1* 312 sq. patimur *Bm1* 315 dicere ausi sunt *b* 316 separavit *A*, *Bm1* 317 famis *A* fames *BΩ*

in omnes et super omnes, qui invocant eum, ut ternas metretas, perfecti in caritate eius, etiam sine aperto persecutionis proelio capiamus; ut pro dilectione dei paratis mentibus ad omnem praesentium poenarum tolerantiam stantes possimus ex occulti certaminis triumpho illustrem coronam victricis conscientiae promereri.

37 Ergo postquam beatissimi apostoli, fidelium ministrorum functi officio, repleverunt hydrias credentium populorum aqua venerandi baptismatis et dominus Iesus invisibili virtute hanc aquam convertit in vinum ita, ut baptizati ab illis confestim saporem divini in se spiritus operantis repentina linguarum gratia testarentur, ex quibus prior Stephanus martyr plenus gratia et virtute faciebat signa et prodigia magna in populo in nomine domini nostri Iesu Christi, tunc ait ipse dominus Iesus iisdem ministris: *Haurite nunc et ferte architriclino. Et tulerunt. Ut autem gustavit architriclinus*, inquit, *aquam vinum factum, et nesciebat unde esset — ministri autem sciebant, qui hauri-erant aquam — vocat sponsum architriclinus et dicit ei: Omnis homo prius vinum bonum ponit et, cum inebriati fuerint, id quod deterius est; tu servasti bonum vinum usque modo.*

38 Explanemus primum facti ipsius historiam et ita ad propositam rationem spiritalis intellegentiae redeamus. Nuptiae apud Iudaeos cum fierent, unus — quantum traditione comperimus — dabatur de sacerdotali ordine, qui morem disciplinae legitime gubernaret curamque pudoris

---

326sq. *cf.* Act. 2, 38sqq. 332sq. *cf.* Act. 6, 8 335—341 *Ioh. 2, 8—10

---

322 pro] in *ab* 323 paenarum *A* 324 stantes] constantes *ab* occulti|| scertaminis *A* 326sq. ministro*rum *A* 332 martir *AΣ* virtute *AΩ* fortitudine *B* veritate *ab* 334 hisdem *A*, *Bm1 ΣH* 336 aquam] ex aqua *ab* 337 esset] ē *A* est *GH* 337sq. haurierant *AB* auxerant *Σ* hauserant *ab* 339 prius] primum *B* bonum vinum *B* inhebriati *B* 340 tu autem *Bm2 s. l. C*

gereret coniugalis, simul etiam conviviorum apparatui ministros atque ordinem dispensaret et pro hoc officio architriclinus, id est triclinii praepositus, diceretur. Huic ergo 39
gustum vini ex aqua facti iubentur conviviorum ministri portare. Gustat architriclinus, nesciens unde esset, et vocato sponso laudat ei saporem vini usque in illud temporis reservati. His omnibus gestis probatur virtus salvatoris in hoc etiam signo non phantasma fuisse, sed veritas, quando
praepositus convivii non modo vinum, sed et bonum vinum testatur esse, quod ei gustandum ministri domino iubente portaverant.

Iam nunc ad spiritales lineas recurrentes, quis iste sit 40 architriclinus advertamus. Architriclinum puto esse beatis-
simum Moysen, virum de tribu Levi, fidelem dei dispensatorem in tota domo eius; qui non solum in illis antiquis nuptiis illius plebis Israhel, quae repudiari postea meruit, praepositus fuit, sed etiam in istis, quae celebrantur in gentibus. Quis enim nostrum sine architriclino Moyse discere potuit, 41
quoniam dominus deus noster deus unus est et non dii? Et ne absolutum putes esse, quod dicitur unius deitatis, ab ipso ibi trinitas praedicatur, siquidem dominum dicit deum et dominum. Non enim simpliciter dixit: 'Audi, Israhel, deus tuus unus est', sed quid? *Audi, Israhel, dominus deus*
tuus dominus unus est; hoc est dixisse: unus est in trinitate deus, una est divinitas ac dominatio trinitatis, manente vera distinctione subsistentium personarum. Sicut etiam duae alae Seraphin, imaginem gerentes tam legis et prophetarum quam Veteris ac Novi Testamenti, hymnum referunt
adorandae trinitati iugiterque [con]clamant: *Sanctus, sanc-*

---

369 sq. *Deut. 6, 4 375 sq. *Esai. 6, 3

---

352 ei* *B* 353 reservate *Bm1* 355 conuu *A* convivi *Bm1* 357 portaverunt *Bab* 358 spiritalis *A* lineas] literas *a* 359 puto] potu *Bm1* 367 ipso = eodem (Moyse) *cf. VIII 386; XI 52* 370 dominus (*post* tuus)] deus *B* 373 serafin *A* 375 iugiter quae *A* conclamant Ω clamant *AB*

tus, sanctus dominus Sabaoth; 'dominus', non 'domini', neque enim recipit pluralem numerum patris et filii et
42 spiritus sancti una eademque divinitas. Deinde quis nostrum, ut dixi, sine architriclino Moyse cognoscere valuit, quod in principio fecerit deus caelum et terram et mare et omnia, quae sunt in eis, et unde homo figuratus sit vir, unde etiam femina, ex quibus universa generis humani propago multiplicata noscatur? Deinde quae fuerit prima indulti beatitudo paradisi, quod exordium culpae hominis deum provocantis offensam, dein[de] quae generationes fuerint iustorum quaeve iniquorum; et cui vel quando diluvium et cetera, quae in lege conscripta sunt Moysi et, ut breviter dicam, cuius nostrum anima divino amori et sponso caelesti Christo coniungi promeruit sine huius architriclini apparatu?
43 Ipse enim Moyses, qui praenuntiaverat adventum Christi populo Israhel dicens: *Prophetam vobis suscitabit dominus deus noster de fratribus vestris sicut me; illum audite per omnia, quaecumque locutus fuerit ad vos. Erit autem: omnis anima, quaecumque non audierit prophetam illum, disperiet de plebe* — at ubi vidit illos contra Christum, quem praedicaverat, repugnare, contulit se ad gentes et una cum sanctis apostolis exprobrat populo Iudaeorum: *Vobis oportebat prius adnuntiari verbum dei, sed quoniam respuistis illud et indignos vos iudicastis aeterna vita, ecce convertemur ad gentes; sic enim mandavit nobis*

380sq. *cf.* Gen. 1, 1 381sq. *cf.* Gen. 1, 27sq.; 2, 7sqq. 383sq. *cf.* Gen. 2, 8 384sq. *cf.* Gen. c. 3 385sq. *cf.* Gen. 5, 1sqq. 386 *cf.* Gen. c. 6—8 391—395 *Act. 3, 22sq.; *cf.* Deut. 18, 15sqq. 398—402 *Act. 13, 46sq. (*cf.* Esai. 49, 6)

376 dominus deus Sab. *Dab* 377 recepit *A* 378 quis] s *s. l. A* 381 fingatur (n *s. l. m2*) sicut vir *B* 385 deinde *BH* denique quaenam *ab* generationis *Am1 Bm1* 386 quaeve] quae *B* 387 Moysi acciderint *ab* 388 nostrum *om. B* amori] agno *G* 391 suscitavit *Bm1* 396 ad] at *A* 398 adnuntiare *B* 399sq. aeternae vitae *B* 400 convertimur *ab* mandavit] mandu**vit *A* (= manducavit ?)

dominus: Posui te in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad ultimum terrae.

Ergo posteaquam de aqua vinum fecit in nobis dominus 44
Iesus, *ut ostenderet*, sicut ait apostolus, *divitias gloriae*
suae in vasa misericordiae, et baptizatos quosque sancti
spiritus sapore condivit, aquam legalis litterae per corda
credentium convertens in sapientiam spiritalem, tunc ait
ministris: *Haurite nunc et ferte architriclino.* Hauriunt
apostoli de hydriis baptizatorum gentilium evangelici vigo-
ris spiritalem saporem simul et gratiam — saporem in
fide, gratiam coloris in opere; unum sentitur, alterum cer-
nitur — et portant ad Moysen. Quis enim sacerdotum 45
ministrantium Christo non omnem Novi Testamenti sapien-
tiam cum lege conferat Moysi, quod ipsum dominum et
mandasse audiat et fecisse perspiciat? Nam cum leprosum
virtutis suae attactu mundasset, ilico eum transmisit ad
legem dicens: *Vade, ostende te sacerdoti et offer*[*s*] *pro*
emundatione tua munus, quod praecepit Moyses, in testi-
monium illis. Gustavit itaque architriclinus occultum 46
Christi a saeculis *sacramentum; quod aliis* gene*rationibus*
non est agnitum filiis hominum, sicut nunc revelatum est
sanctis eius apostolis et prophetis in spiritu, esse gentes
coheredes et concorporales et participes promissionis eius
in Christo Iesu per evangelium, cuius factus sum ego, in-
quit Paulus, *minister.* Participes igitur fact*ae* sunt gentes
per unumquemque apostolum evangelii ministrum promis-
sionis dei in Christo, illius nempe promissionis, quam priores
consecuti sunt ipsi apostoli, qui postea ceteris ministrarent.
Nam cum conversaretur cum illis Christus post resurrec- 47
tionem suam per dies quadraginta, sicut in principiis

404 sq. Rom. 9, 23 408 Ioh. 2, 8 417—419 *Matth. 8, 4 420—425 *Eph. 3, 3–7 429 sq. *cf.* Act. 1, 3

401 luce *A* 415 Nam cum] Nacum *A* 416 atactu *Bm1* 417 offers *A*, *Bm1* (s *ras.*) offeres Ω 420 saeculi *Bm1* (s *adscr. m2*) nationibus *codd.* generationibus (= γενεαῖς) *scripsi cum ab* 425 Paulus] ap̄l *Bm1* facti *A*, *Bm1* ΣH

Actuum apostolorum Lucas evangelista testatur: *Praecepit eis, ne ab Hierosolymis discederent, sed exspectarent promissum patris, quod a me audistis, inquit; quia Iohannes quidem baptizavit aqua, vos autem spiritu sancto baptizabimini non post multos hos dies.* In Evangelii quoque sui fine ita eundem dominum loqui ad ipsos Apostolos memorat: *Ecce ego mitto*, ait, *promissionem patris mei in vos; vos autem sedete in civitate, quoad usque induamini virtute ab alto.* Quamquam ergo nesciat architriclinus Moyses ex baptismatis dono tantam gratiam fuisse collatam, quam non ignorabant apostoli, qui fuerunt ministri sermonis, admiratus tamen saporem sancti spiritus hydriis inesse gentilium, laudat sponsi munificentiam, qui tale vinum servaverit gentibus. Quod vinum anterioribus nuptiis Iudaei bibentes non ad salubritatem suam biberunt, sed inebriati sunt et perniciosa gravedine sauciati, imbecillis quippe mentibus virtutem divini spiritus non ferentes; qui autem robustus in fide est, repletur spiritu sancto, non inebriatur. Ideo enim praeclarum est poculum dei inebrians, quoniam sobrias efficit bibentium mentes divini potus ebrietas; unde apostolus ait: *Nolite inebriari vino, sed replemini spiritu sancto.* Nam et Stephanus sancto spiritu plenus, non ebrius, vidit caelos apertos et Iesum stantem ad dexteram dei. Propterea et beatissimus Petrus ebrietatem detestatus est dicens: *Non enim, sicut vos putatis*, inquit, *hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia, sed hoc est, quod dictum est per Iohel prophetam: Et erit in novissimis diebus, dicit deus, effundam de spiritu meo super omnem carnem et propheta-*

431—435 *Act. 1, 4 sq. 437—439 *Luc. 24, 49 441 *cf.* Luc. 1, 2 443 *cf.* Ioh. 2, 10 449 *cf.* Ps. 22, 5 451 sq. *Eph. 5, 18 452—454 *cf.* Act. 7, 55 455—460 *Act. 2, 15—17 (*cf.* Ioel 2, 28)

434 sq. baptizamini *A* 435 evangeliis *A*, *Bm1* (s *eras.*) 437 ego ait mitto prom. *B* 438 civitatem *A* 441 non *s. l. A* 443 talem *A* 446 gravidine *A*, *Bm1* 455 hii *A* 457 Io*el *A* (h *eras.*) novissimus *A* deus] dn̄s *Σ*

bunt filii vestri et filiae vestrae et iuvenes vestri visiones videbunt et seniores vestri somnia somniabunt.

Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilaeae — id est in possessione gentium — *et manifestavit gloriam suam et crediderunt in eum discipuli eius.* Nec hoc otiosum, quod '*discipuli*' ait, non 'apostoli'. Nam ut multitudinem credentium declararet, discipulorum nomen posuit, non apostolorum. Sunt enim omnes, qui credunt, eius discipuli; sed, ut ait beatus Paulus: *Numquid omnes apostoli?* 50

Studeamus nunc et precemur, carissimi, ut post hoc initium signorum, quod fecit dominus Iesus dando sanctum spiritum in cordibus nostris, cetera quoque in nobis perficiat signa virtutum: *Alii enim datur per spiritum sermo sapientiae, alii verbum scientiae secundum eundem spiritum, alii fides in eodem spiritu, alii gratia sanitatum in uno spiritu, alii operatio virtutis, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum. Haec autem omnia operatur unus atque idem spiritus dividens unicuique prout vult.* — *Has igitur habentes promissiones, carissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis, perficientes sanctificationem spiritus in timore dei.* Sanctum vero spiritum idcirco ex propriae auctoritatis arbitrio distribuere munera caelestium gratiarum praedicavit apostolus dicens: *Haec omnia operatur unus atque idem spiritus dividens unicuique prout vult*, et non 'prout iubetur', ne quis inimica persuasione deceptus suspicari audeat in illa trinitatis adorandae substantia aliquid esse subiectum vel minus potens vel sibimet ipsi contrarium; 51 52

461—463 Ioh. 2, 11 467sq. I Cor. 12, 29 472—478 *I Cor. 12, 8—11 478—480 *II Cor. 7, 1 483sq. *I Cor. 12, 11

463—467 Nec hoc — eius discipuli *om.* Ω 463sq. otiosum est *ab* 475 profetia tia *A* 477 operatur|||||| unus *A* 478 unicuique] que *Bm2 s.* 487 potens] potest *A*

cum sit patris et filii et spiritus sancti una in omnibus et voluntas pariter et potestas per omnia saecula. [Amen.]

TRACTATVS DECIMVS

DE EXODI LECTIONE OCTAVVS.

1 Explicitis his, quae proposueram disserenda tam de Exodi quam de evangelii lectione, congruens aliquid diei dominico reservavi, quod deus in postrema parte illius lectionis, ubi primum legem paschae adnuntiat, scribitur praecepisse. Nam post interminationem, qua dixerat: *Omnis qui manducaverit fermentatum a primo die usque in septimum diem, disperiet anima illa ex Israhel*, adiecit dicens: *Et primus dies vocabitur sanctus et dies septimus vocatus sanctus erit vobis; omne opus servile non facietis, praeterquam quod faciendum erit omni animae.*

2 Primum diem saeculi esse dominicum diem dies sabbati septimus probat, in quo requievisse perhibetur deus dicente scriptura: *Et benedixit deus diem septimum et sanctificavit eum, quia in eo requievit ab omnibus operibus suis, quae coeperat deus facere.* Caute loquitur scriptura divina non absolute dicens requievisse deum 'ab operibus suis', sed '*ab operibus, quae coeperat deus facere*', ne omnipotentem et imperio sermonis cuncta facientem laborasse existimes, cum requievisse audis, sed ut intellegas,

X 7—9 *Ex. 12, 15 10—12 *Ex. 12, 16 15—17 *Gen. 2, 3

489 Amen. *BH om. AΣ*

Subscriptiones et inscript.: FINIT de evangelii lectiõ secuñd (*haec om. B*) Incipit iterum de Exodi lectione (sermo *Bm2*) octavus, qui est in ordine decimus *ABΣG* Explicit de .. lectione tractatus sec. Incipit .... decimus *H*

X 3 preposueram *A* 7 qua] quam *ab* 11 facietis in eo *Bm2 s. l.* 21 sqq. audis — requievisse *om. Ha*

quod perfectis omnibus huius mundi rebus, a quibus requievisse, id est cessasse, describitur, alia voluntati suae placita operari non desinat, sicut testatur in evangelio dominus Iesus dicens: *Pater meus usque modo operatur et ego operor.* Requies igitur dei non laboris remedium, sed 3 coeptorum finis est operum, siquidem, postquam perfecit mundum, opus suum regere non desistit. Ipsius enim nutu omnium rerum natura cursum suum vel iussa peragit vel prohibita subtrahit. Nam in diebus sancti Noe ipsius providentia pollutum variis iniquitatibus mundum vel cataclysmo delevit vel post diluvium reparavit. Ipse super quattuor urbes Sodomorum, ubi masculi in masculos turpitudines exercebant, sulfur et ignem de caelo contra morem pluvit, ut, quos ardor illicitus ad expugnandum ius naturae succenderat, igneus imber exstingueret. Ipse genus patriarchicum delegit ex gentibus, populum scilicet Hebraeorum, pro cuius libertate Aegypti regnum novem plagis adflictum decima interemit. Ipse divisit Rubrum mare, quando in murorum firmitatem liquentis elementi unda diriguit; *gelaverunt* enim *tamquam murus aquae, gelaverunt fluctus in medio maris,* sicut testatur in Exodo fides illius cantici triumphalis. Ipse ergo, inquam, divisit 4 Rubrum mare, quod a Graecis nuncupatur Erythreum, ut et plebi suae transitum et persequentibus foveam praepararet. Egressis namque Israhelitis per fundamenta maris sicco vestigio et Aegyptiis omnibus eodem meatu post illos properanter ingressis confestim proprium liquorem stupentibus aquis deus, qui abstulerat, reddidit, et armatas acies equitum ipsumque Faraonem pariter cum quadrigis

25sq. Ioh. 5, 17 30—32 *cf.* Gen. c. 7—9 32—35 *cf.* Gen. 19, 1sqq. 24 37sq. *cf.* Gen. c. 12 38sq. *cf.* Ex. c. 7—12 39—41 *cf.* Ex. c. 14; 15 41sq. *Ex. 15, 8 46—53 *cf.* Ex. 14, 23—28

27 est summae operum Ω 34 turpidines *A* sulfor *A* 35 pluuit *A* pluit *B*Ω 36 ipsius naturae morem succenderat *ab* 37 patriarchicum] patriarcharum (*m2*) cum *B* 43 triumfalis *A* 48 prosperanter *Am1* (s *eras.*) 50 quadragis *Bm1*

curruum totoque eius exercitu undis obruentibus enecavit; aquarum muri, qui credentem populum tuiti fuerant,
5 hostilem manum propria ruina prosternunt. Ipse pluvit mannae cibum cultoribus suis in heremo, qui ignem pluverat nefando sacrilegio criminosis, ipse pluvit manna placidus, qui flammam pluverat indignatus. Sed quoniam singula per ordinem replicare propositus primi ac septimi dierum tractatus non capit, necessaria brevitate praeteriens pauca perstringam.

6 Ipse *disrupit petram et fluxerunt aquae* tot milibus hominum sitientibus in deserto, prostravit infinitos adversariorum populos, plurima inimicarum gentium regna delevit. Iordanem quoque siccavit fluvium, ut credentem populum in terram repromissionis induceret. Ipse Iordanem siccavit fluvium, qui arentem petram fluminis verterat in liquorem: *A facie* enim *domini mota est terra, a facie dei Iacob. Qui convertit solidam petram in stagnum aquae et*
7 *rupem in fontes aquarum.* Deinde legem, quam dederat in Sina, constituit in Sion, auxit in Hierusalem, et post offensam dilecti populi eandem porrexit ad gentes. Nam postquam veniens in hominem dei filius, per quem haec omnia facta sunt et sine quo factum est nihil, ab ipsis suis quondam filiis, quos protexerat et exaltaverat, non solum repulsus est, verum etiam crucifixus, clamat utique per prophetam: *Filios genui et exaltavi, ipsi autem me spreverunt. Agnovit bos possessorem suum et asinus praesepe domini sui, Israhel vero me non cognovit et populus me non intellexit,* tamquam si diceret, quoniam cognoverunt olim bruta animalia gentilium populorum

---

53 sq. *cf.* Ex. 16, 13 sqq. 60 Ps. 104, 41; *cf.* Ex. 17, 6; Num. 20, 11 63 sq. *cf.* Ios. 3, 14 sqq. Ps. 113, 3 66—68 *Ps. 113, 7 sq. 71 sq. *cf.* Ioh. 1, 3 75—78 *Esai. 1, 2 sq.

---

53 pluuit *A* pluit *BΩ* (*ita etiam 55*) 55 pluuerat *A* pluerat *BΩ* (*cf. 56*) 61 sitientibus] sentientibus *A* 70 delicti *B* 71 filius||| per *A* 76 asinus] sinus *A*

regnatorem caeli suumque possessorem ac dominum, humanorum peccaminum pannis indutum et in angusto Iudaeae praesepio collocatum, Israheliticus vero populus liberatorem suum contempsit agnoscere. *Auferam,* sicut praedictum est, *ab Iudaea et ab Hierusalem validum et validam* — verbum utique incarnatum — *virtutem panis et virtutem aquae* — virtutem cibi caelestis et virtutem aquae regenerantis — *et prudentem quinquagenarium* — iubeleum scilicet remissionis annum — *et sapientem architectum* — spiritum videlicet sanctum, per quem mihi aedificem ecclesiam novam ex gentibus. Abstulit enim dominus cuncta salutarium munerum dona, vel quae tribuerat vel quae promiserat Iudaeis ingratis, et contulit ad fidem suam prompto servitio ex omni natione conversis.

Quando ergo requievit deus, qui semper est operatus, 9
quem ex paucis operibus eius, quae transiens memoravi, semper cernimus operatum et cotidie operari perspicimus? Nam quod elementa tam caelestia quam terrena humano generi serviunt, ipsius opus est. Quando enim non contemnerent exiguum terrenumque hominem, nisi creatoris sui imperio oboedirent? Nos ipsi etiam quod nascimur, quod renascimur, quod haec ipsa opera dei ex parte novimus, quod vivendo vitam quaerimus, quod futurorum spem gerentes pie conversamur et loquimur, dei, inquam, dei sunt opera. Cuius 10
pietatis et hoc ingens opus est, quod etiam malos atque incredulos patienter sustineat, clementer exspectet et, si paenituerint, ut misericors pat[ient]er amplectatur. Re- 11

81 sq. *cf.* Luc. 2, 7 83—89 *Esai. 3, 1—3 95 *cf.* Gen. 2, 2 107—109 *cf.* Gen. 2, 2

80 regnarem caeli *Am1* (to *s. s.*) posesorem *Am1* possesorem *Am2* 81 panis *A* 83 contempsit] non voluit *ab* 86 virtutem aquae *def. in B* 87 prudente *A* 88 iobeleum *A* 95 esto paratus *A* 97 cernimus] certissime, certi sumus *ab* 99 Quando] Quomodo *ab* 101 oboedicerent *A* 101 sq. quod renascimur *om. Ω* 106 expectat *ABC* 107 ut] sicut *ab* patienter *A* (pac. *B*) $\overline{\text{pr}}$ *Σ* pater *scripsi* amplectitur *A, Bm2, C*

quievit plane tunc etiam dei filius ab omnibus operibus suis, quae coeperat deus facere, quando consummatis mirabilibus universis et impleto sexto die omni opere passionis, die septimo, id est die sabbati, requievit sepultus. Sed quoniam dei operosa quies est, ipsa requies otiosa esse non potuit. Nam corpore iu sepulcro deposito divinitas cum anima hominis ad inferna descendens evocavit de locis suis animas sanctorum, quorum corpora surrexisse Mattheus evangelista testatur dicens: *Et multa corpora sanctorum dormientium surrexerunt et exeuntes*, inquit, *de monumentis post resurrectionem ipsius intraverunt in*
12 *sanctam civitatem et multis apparuerunt.* Descendisse autem salvatoris animam ad inferos visitandos non solum beati Petri Epistula, verum etiam beati Davidis prophetia testatur, cum dicit: *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Filius enim dei non idcirco cum suscepti hominis anima descendit ad inferos, ut eam in inferno relinqueret, sed ut plurimas resurrecturis sanctorum corporibus animas revocaret. Ob hoc namque is, qui in forma dei semper erat, formam servi suscipiens suscepit et crucem, ut die tertia resurgendo exceptam triumpharet mortem, quam perpeti omnino vitae dominum non liceret.
13 Ergo quoniam post passionem suam dominus Iesus lucescente erat dominica a mortuis resurrecturus et primam sanctitatem primo resurrectionis suae diei conlaturus, ideo lex antiqua praenuntiat: *Et primus dies*, inquit, *vocabitur sanctus et dies septimus vocatus sanctus erit vobis.*
14 Primum diem resurrectionis vocandum perhibet sanctum, septimum iam vocatum futurum dicit sanctum,

116—119 *Matth. 27, 52sq. 121 *cf.* I Petr. 3, 19sq. 122—124 Ps. 15, 10 127sq. *cf.* Phil. 2, 7 134sq. *Ex. 12, 16

109 comsummatis *A* 112sq. *in marg. CD*: singulariter dixisti magnifice. 116 Matheus *B* 129 triumpfaret *A* 131sq. illucescente *ab*

septimum millesimum scilicet annum, de quo ait propheta ad dominum: *Quoniam mille anni ante oculos tuos sicut dies unus.* Ita igitur in primum diem resurrectionis Christi omnis erat transferenda festivitas, ut septimi diei exspectanda nobis esset et requies simul et sanctitas, cum dicitur: *Primus dies vocabitur sanctus* statimque adicitur: *et dies septimus vocatus sanctus erit vobis. Omne opus servile non facietis, praeterquam quod faciendum erit omni animae.* Quotquot enim primum diem, id est dominicum diem, nuncupamus sanctum credentes eum sanctificatum resurrectione domini Iesu, exspectamus etiam illum vere sanctum diem, septimi millesimi anni diem, qui adveniet post istos sex dies, sex milium quippe annorum saeculi, quibus completis requies erit vera sanctis et fideliter credentibus in resurrectione Christi. Nam nulla erit ibi pugna contra diabolum, qui tunc utique tenebitur suppliciis religatus, nullum certamen contra vitia corporis, quod iam concupiscentiis obnoxium non erit; nam spiritale resurget, ut apostolus ait: *Seminatur in corruptione, surgit in incorruptione; seminatur in contumelia, surgit in gloria; seminatur in infirmitate, surgit in virtute; seminatur corpus animale, surgit corpus spiritale.* Et iterum post pauca idem beatissimus Paulus: *Oportet*, inquit, *corruptibile hoc induere incorruptionem et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortali-*

139 sq. *Ps. 89, 4 143—146 *Ex. 12, 16 149 sqq. *cf.* Lactant. Div. inst. VII 14, 11 sq. (*ed. Brandt, CSEL. XIX 629, 25 sqq.*) 156—159 *I Cor. 15, 42—44 160—165 *I Cor. 15, 53—55

139 anni tui *B* 144 septim *A* 146 quotquot] quod *a* 149 diem id est *Bm2* 149 sq. anni — milium *om.* Ω 151 vera *AB* v+(vera ?) *C om. DGH* verae sanctitatis *a* vere *b* *in marg. CD*: Non quod conpleto (expleto *D*) septimo millesimo anno ut quidam putant quod penitere absurdum ē dictū sed incoante secdm veritatem (?) hystorie veteris testamenti. 153 contra adiabolum *A* detinebitur *ab* 155 resurget corpus *ab* 156—159 surget (*quater*) *Bm2 ab* 162 sq. Cum autem — inmortalitatem *def. in ABa*

tatem, tunc fiet, inquit, *sermo, qui scriptus est: Absor⟨p⟩ta est mors in victoria. Ubi est, mors, victoria tua? ubi est,*
17 *mors, aculeus tuus?* Et quis iste sit mortis aculeus, ipsius beati apostoli cohaerens aperit sermo: *Aculeus autem mortis peccatum, virtus autem peccati lex.* Aculeus quidem mortis peccatum, carissimi, quia per peccatum mors, virtus vero peccati lex, quoniam sine lege peccatum mortuum est. Peccatum enim non imputatur, cum lex non est. Nam neque Adam fuisset mortuus, quod de fructu illius arboris manducavit, nisi contra vetitum manducasset, legem mandati contemnens; neque hodie aliquis reatum peccati incurrit, si eum non adstringat aut naturalis lex aut mandati lex aut litterae lex.

18 Naturalis lex est illa, qua gentes legem litterae non habentes naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt; quia rationabilis animae humanae natura, ut creatorem suum sentiat, ut proximum non laedat, ut non faciat, quod pati non vult, naturali quadam lege intellegit; unde inexcusabilis est omnis homo, qui vel auctorem suum negat vel facit malum, quod per legem naturae non ignorat esse malum.
19 Iterum lex mandati est: *Ab omni fructu ligni, quod est in paradiso ad escam, edes; ab isto autem non edes,* et quaecumque ante Moysen verbo tantum deus praecepisse
20 cognoscitur. Lex litterae est: *Non occides, non moechaberis, non falsum testimonium dices,* et cetera, quae transacto iam dimidio numero annorum saeculi ideo per legem litterae prohibentur, ut neglegenti homini vel naturalem legem vel mandati legem scriptum legis commonitorium traderetur et haberet oblivio paedagogum, dissimulatio

166 sq. *I Cor. 15, 56 176 sq. *cf.* Rom. 2, 14 180 sq. *cf.* Rom. 2, 1 183 sq. *Gen. 2, 16 sq. 183 sqq. *cf.* Filastrius, Div. heres. 136, 2–4 (*ed. Marx*) 186 sq. Ex. 20, 13 sq. *16

163 absorta *ABD* 166 apostolico haerens *A* 168 carissime *AB* 173 contempnens *AB* 176 qua] quae *B* 178 natura ||||||||||| ut *A* 180 quidam *A* 184 paradyso *A* non edas *ab* 186 mechaberis *A* 191 pedagogum *AB*

compulsorem dicente apostolo: *Quoniam lex paedagogus noster fuit in Christo.* Lex autem sive naturae sive mandati 21
sive litterae tunc dominatur homini, quando aetas eius
195 capax esse coeperit legis. Et hinc est illud, quod apostolus Paulus ex Iudaeis parentibus natus, Hebraeus quippe ex Hebraeis, ait: *Ego autem vivebam sine lege aliquando,* ut ostenderet solam infantiae aetatem sine lege vivere, quae nondum capiat legem; [*sed*] *at ubi venit lex,* inquit,
200 *peccatum revixit, ego autem mortuus sum*; hoc est dixisse peccatum, quod erat ignoranti mortuum, vivere intellegenti coepit, et ego, qui vivebam prius sine lege, factus sum morti obnoxius, nisi declinavero peccatum, quod iam mihi intellegenti mortem generat, et incipit mandatum, quod
205 mihi ad vitam datum est, hoc esse ad mortem.

Ille ergo septimus millesimus annus — ut ad pro- 22
positum caput redeam — ipse erit vere beatissimus dies, quando agonis huius, quem nunc patimur, desinente conflictu optatam victores requiem capient ac felici otio
210 perfruentur, nullum servile opus ibi, id est nullum peccati opus, facientes, *quia qui facit peccatum, servus est peccati,* ut ait salvator; sed hoc plane solum facient, quod faciendum erit omni animae sanctae, scilicet ut copulati agminibus angelorum perpetuos hymnos et gratiarum actiones deo
215 nostro referant in aeternum. Sane iuxta historiae rationem 23
praeceptum Iudaeis fuerat, ut vel sabbatis ab opere peccati quiescerent et ea solum, quae animae congruunt, exercerent; sed quomodo hac salutari observatione neglecta omnem sabbati legem ad otium luxuriamque contulerint,

---

192sq. *Gal. 3, 24 196sq. *cf.* Phil. 3, 5 197—200 *Rom. 7, 9sq. 204sq. *cf.* Rom. 7, 10 210sq. *cf.* Ex. 20, 10 211 Ioh. 8, 34 216—218 *cf.* Ex. 20, 8—11; 12, 16

---

192 pedagogus *AB* 194 dominabitur *B* 198 infantis *a* 199 sed ad *A*, *B* (at *m2*) sed at *ΣH* sed *delevi*, *cf. I 104; IX 256* 204 incipi*t (a *eras.*) *B* 205 ad vitam mihi *B* 208 huius] eius *B* 212 facerent *A* 214 deo] domino *ab* 216 ut diebus sabbati ab omni opere *ab* 218 quomodo *A* quoniam *BH* quō *Σ*

unde odire se deus iam non sua, sed illorum sabbata contestatur, in evangelicis lectionibus fraternitati vestrae frequenter exposui, ubi salvatorem sabbatum violasse Iudaei vecordes incusant, quem nos implesse magis legem sabbati ipsorum operum, quae sabbatis celebravit, evidenti probatione docuimus, non aliunde instructi nisi ex ipsa lege,
24 quam pariter legimus cum Iudaeis. Scriptum est enim: *Una lex erit indigenae et advenae.* Indigenae procul dubio Iudaei erant, patriarcharum cives et prophetarum; advenae autem, qui Graeco sermone appellantur προσήλυτοι, nos utique eramus gentes, ut ait apostolus: *Peregrini atque hospites testamentorum et promissionis eorum, spem non habentes et sine deo in hoc mundo.* Sed postquam credidimus, dicit nobis idem beatissimus Paulus: *Iam non estis hospites et advenae, sed estis cives sanctorum et domestici dei.* Una ergo nobis cum Iudaeis est lex, sed illi eam carnali sensu excipiunt, nihil ibi spiritalis intellegentiae requirentes, nos vero in ea Christum repperimus, *in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae caelestis absconditi.*

25 Denique in hac etiam lectione Exodi, quae ordinem celebrandae paschae disponit, verum dei agnum cum omnibus mysteriis vitae nostrae invenimus, ipsum cognoscentes deum verum et hominem, dominum gregis et ovem, pastorem simul et pascuam. *Misericors* enim, *et miserator dominus semet ipsum dedit escam timentibus se.* Nam totius observantiae veteris legem per gratiam filii dei in veritate Novi Testamenti cognovimus esse completam probantes, quoniam paschae lex, quae per Moysen

---

220 sq. *cf.* Esai. 1, 13 sq. 221—225 *cf.* Tr. XI § 6 sqq. 222 sq. *cf.* Ioh. 5, 10. 16 226 sq. *Ex. 12, 49 230—232 *Eph. 2, 12 233—235 Eph. 2, 19 237 sq. Col. 2, 3 243 sq. *Ps. 110, 4 sq. 247—249 *cf.* Ioh. 1, 17

---

220 palam est unde *ab* odire *codd.* 227 Indigenae] Indigne *Bm1* 229 prosyliti *A*, *Bm1* proseliti *Bm2 C* prosoliti *D* 232 sine] sane *A* 238 thensauri *A* 240 celebrandi *Bm2* 243 pascua *Bm2* (m *eras.*) *ab* pascham *G* 245 observantiam *B*

fuerat data, gratia et veritas per Iesum Christum facta est; cui omnis honor, virtus et gloria cum patre et cum spiritu sancto per omnia saecula.

QVATTVOR TRACTATVS EXCEPTI DE DIVERSIS CAPITVLIS (EVANGELII: XI.—XIV.).

TRACTATVS VNDECIMVS DE PARALYTICO.

Memini me superiore tractatu sanctae dilectioni 1
vestrae pollicitum, quod adiuvante domino plenius explanaturus essem, quam ob causam unum se opus fecisse dominus testaretur, unde plebs ignavissima Iudaeorum scrupulum passa et iniquissimo furore succensa bene-

XI 6 superiore tractatu: *qui iam non exstat* 8sq. *cf.* Ioh. 7, 21

X 249 omni *A* 250 Amen *Ωab om. AB*

Subscriptiones: vide initium Tr. XI.

Inscribunt: FINITIS PASCHALIBVS INC̄PT̄ (incipit *B*) EXCEPTI (excerpti *Bm2*) TRACTATVS DE DIVERSIS (didiversis *A*) CAPITVLIS QVOR̄V̄ PRIMVS EST DE PARALYTICO (paralitico *B*) *AB* Finitis X paschalibus ..... paralitico *ΣFH* Finit decimus de paschalibus. Incipiunt excepti tract., quorum primus de paralytico *G* Incipiunt ..... paralytico et in ordine undecimus *Galeardus.*

3 evangelii *scripsi: cf. Praef. ad Beniv. § 10 et Capitula.*

XI 9 ignavissima] ingratissima *Pantagathus in marg. H*

dictionis datorem maledictis blasphemiae pulsavisset dicens: *Daemonium habes; quis te quaerit interficere?* et insuper
2 vitae dominum necis tradere supplicio cogitaret. Probavimus quidem ipsius evangelistae testimonio non unum, sed multa et innumerabilia a Christo fuisse opera celebrata. Sic enim in fine libri conscribit: *Sunt autem et alia multa, quae fecit Iesus, quae, si scribantur per singula, arbitror nec ipsum mundum capere eos libros, qui scriberentur.*
3 Sed fortasse dicat studiosus auditor: In primis partibus evangelii loquitur dominus: *Unum opus feci et omnes miramini,* in subsequentibus ille virtutum cumulus celebratur et idcirco nihil quaestionis super hoc videtur
4 esse relictum. Verum ego ab isto sermone superiora libri huius dicta recensens invenio plurima usque in hunc locum evangelii Christum deum nostrum miranda opera confecisse. Iam Nathanaelum viderat, priusquam sub ficulnea constitutus a Philippo vocaretur, iam liquorem simplicissimum perlucentis aquae in colorem saporemque vini sua potestate converterat, iam reguli filium morientem caelestis medicus, priusquam visitaret, dum rogaretur, verbo sanaverat, iam Samaritanae illius mulieris vitia occulta prodiderat et confessam spiritali fonte mundaverat, iam paralytici membra per triginta et octo annos emortua unius vocis praecepto curaverat vel potius reformaverat, iam quinque milium hominum famem quinque panibus ordeaciis et duobus piscibus satiaverat, maiore miraculo convivium solvens. Amplior enim cibi appositi quantitate

12 Ioh. 7, 20 12sq. *cf.* Ioh. 7, 30 16—18 *Ioh. 21, 25 20sq. Ioh. 7, 21 26sq. *cf.* Ioh. 1, 45—51 27—29 *cf.* Ioh. 2, 1—11 29—31 *cf.* Ioh. 4, 46—54 31sq. *cf.* Ioh. 4, 10—18 33sq. *cf.* Ioh. 5, 5sqq. 35—37 *cf.* Ioh. 6, 2—13

11 pulsaverit *Bm2* 13 cogitarit *Bm2* 16 fini *A* (*at* fine: *II § 25. 29*) 18 scriberentur posse *ab* 20 fecit *A*, *Bm1* 22 super] per *A* 23 derelictum *H* ego] ergo *Bm1* 32 confessa *AΣH* mandaverat *Bm1* 33 paralityci *A* annos et *B* emortua] mortua *Bm1* (e *s. l.*) 34 reformarat *ABΣH*

reliquiarum cumulus invenitur tot populorum fam*elic*is cohortibus satiatis. Iam mare pedibus ambulaverat ita, ut plantas gradientis tumens unda non tangeret. Sed in catalogo isto virtutum adhuc unum fecerat opus, quo frementi contra se imperito populo Iudaeorum quasi veri similem saeviendi aditum dedisse videbatur, quod scilicet paralyticum curasset in sabbato, cum lex otium sabbati imperasset. Itaque Christus, qui legem veterem non solvere venerat sed implere, tamquam violati sabbati reus insectationem perpetitur Iudaeorum.

Cogor hoc loco, fratres carissimi, omissa praesentis 6
serie lectionis rationem sabbati explanare, ne iusta credatur fuisse contra iustum persecutio iniquorum. Nam paralyticus ille, qui die sabbati a Christo curatus esse memoratur, ideo calumniam patitur a Iudaeis, quod ipsa die, qua sanatus fuerat, lectum suum portare videretur. *Sabbatum est*, inquiunt, *et non licet tibi portare grabattum tuum.* Respondit curatus: *Qui fecit me sanum, ille mihi dixit:* 7
Tolle grabattum tuum et ambula. Et in subsequentibus: *Iesus est*, inquit, *qui fecit me sanum.* Rudis adhuc ex infirmitate Iudaica, sed iam gratus de salubritate recepta, quoniam non praevalet calumniantibus facti praestare rationem, praecepti atque operis demonstrat auctorem. *Qui fecit me sanum, ille mihi dixit: Tolle grabattum tuum et ambula*; et adiecit: *Iesus est*, inquit, *qui fecit me sanum.* Cur non ait: 'Christus est', qui fecit me sanum, vel 'filius David est', qui fecit me sanum, vel 'filius Ioseph est', qui fecit me

39 sq. *cf.* Ioh. 6, 16—21 43 sq. *cf.* Ioh. 5, 5—15 44 *cf.* Ex. 20, 10 45 sq. *cf.* Matth. 5, 17 46 sq. *cf.* Ioh. 5, 16 53—56 *Ioh. 5, 10 sq. 57 *Ioh. 5, 15 60 sq. *Ioh. 5, 11 62 *Ioh. 5, 15 63 sq. *cf.* Matth. 1, 1; Ioh. 1, 45 al.

38 famidis *A*, *Bm1* famulis *CH* famulus *D* 39 cohortis *Bm1* 41 adhuc] ||||huc *A* frumenti *A* 45 venerat] erat *Am2* 46 tamquam] tamq. *A* 48 praesentis] preteritis *Bm1* 52 ipsa = eadem *cf. VIII § 49 et Ind. III.* 54. 56. 61 grabatum *Bm1Σ* 62 inquit *om.* Ω 62—65 Cur non — sanum *om.* Ω*ab*

sanum? Haec enim nomina usitata erant in populo Iudae-
8 orum tunc temporis de Christo domino salvatore. Sed quid? *Iesus est, ait*, inquit, *qui fecit me sanum*; sciebat enim, sciebat utpote Hebraeus, nomen Iesu ex virtute descendere sanitatis. Salvator si quidem dicitur Iesus, sicut declarat angelus, cum per somnium de Christo loquitur ad Ioseph: *Vocabis*, inquit, *nomen eius Iesum; ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Ille ergo, inquit, me fecit sanum, cuius et nomen salus est. Et quomodo poterit salus praescripta lege prohiberi, ne salvet, aut sabbatorum condicione immutari, ne salus sit?

9 Videamus tamen, fratres carissimi, si vel ipsa lex otio sabbati salutis opus exclusit. *Sex*, inquit, *diebus facies opera tua, septimo autem die sabbatum est domini dei tui. — Non facies in eo ullum opus tuum, nisi quod fit pro omni anima.*
10 Proclivum est ex voluntate humanum genus et maxime Iudaeorum ad carnalia opera potius quam divina; et idcirco [co]status est unus in ebdomada sabbati dies, in quo a carnalibus cessare cogerentur et vacare solum divinis. Nam neque cibum coquere neque iter agere in sabbato sinebantur, ne quis sub obtentu necessitatis humanae praeponeret
11 terrena divinis. Verum posteaquam Iudaei neglectis spiritalibus negotiis, quae pro animae salute deus agenda praeceperat, omnia legitima sabbati ad otium luxuriamque contulerant, clamat ad eos continuo dominus per prophetam: *Numenias vestras et sabbata vestra et diem magnum non sustineo; ieiunium et ferias vestras et dies festos vestros odit anima mea. Sabbata*, inquit, '*vestra*', non 'mea'; non sunt enim mea, quae geritis. Meum ieiunium et

67 *Ioh. 5, 15 71 sq. Matth. 1, 21 77 sq. *Ex. 20, 9 sq. 78 sq. *Ex. 12, 16 84 sq. *cf.* Ex. 16, 23. 29 90—92 *Esai. 1, 13 sq.

67 inquit *def. in Ωab* 68 sciebat *om. BΩ* 74 praescriba *Bm1* per praescriptam legem *ab* praeposita lege *F* 81 ad divina *CG* 82 costatus *A* status *C* statutus *BDH* constitutus *ab* 85 optentu *A* 87 inegotiis *A* 89 contulerat *A*

mea sabbata, quae ego servanda praecepi, ieiunare iubent a
95 vitiis, cessare ab operibus malis, bonis actibus inhaerere.
At e contrario vestra sabbata vestraque ieiunia et litibus in-
quieta sunt et illecebrosa luxuriis. Ipse ergo legis dator in 12
hominem veniens, cum operaretur pro omni anima opera
salutis — in sabbato exemplis docebat, quod provida
100 ratione praeceperat — nec destruebat legem, sed potius
adimplebat.

Scriptum est: *Non facies ullum opus tuum in sabbato.* 13
'*Tuum*', inquit, opus, id est humanum, et adicitur: *nisi quod fit pro omni anima* sive *omni animae*, id est ad salvandam
105 animam. Ideoque legimus priores iustos in lege pro salute
animarum sabbatis operatos. Septem diebus Hiesus filius
Nave iubente domino circuit civitatem Hiericho cum sacer-
dotibus et Levitis arcam portantibus testamenti et cadunt
hostiles muri nutu divino, ut animae Iudaeorum de belli
110 discrimine liberentur. In septem vero diebus etiam sabbatum
numerari, a quolibet die computare incipias, deprehendes.
Itaque cum dicitur: *Iesus est, qui fecit me sanum*, admonen- 14
tur Iudaei ex nominis communione opera non condemnare
similia. Ideoque Christus dominus, cum aut aridam manum
115 aut hydropem aut paralysin curaret in sabbatis, tamquam
vere dominus sabbati rem suam legis suae testimoniis tueba-
tur dicens ad Iudaeos: *Licet sabbatis benefacere an male, animam salvam facere an perdere?* in hunc sensum legis, ut
arbitror, quem supra exposuimus, eos introducere volens
120 simulque exprobrans, quod non intellegerent, quid esset

102—104 *Ex. 20, 10; 12, 16 106—109 *cf.* Ios. 6, 1 sqq. 112 *Ioh. 5, 15 114 sq. *cf.* Luc. 6, 6; 14, 1 sqq. Ioh. 5, 5 sqq. 117 sq. Luc. 6, 9

---

95 actionibus *ab* 97 illecebris et luxuriis plena *ab* 98 homine *Bm2* (m *eras.*), *ab* omnis* (a *eras.*) *A* 101 adimplebat legem *ab* 102 est enim *ab* 104 sive omni animae *om.* Ω 106 Iesus *B* 107 circuivit Ierichon *ab* 109 nutu] motu *a* 111 deprehendas *Am1* (e *in ras.*) 113 communionis *Bm1* non Ω *om. AB* 115 idropem *A* *ydropē *B* ydropem Σ 117 an male] amale *A* 118 ut] aut *Am1* (a *eras.*)

15 '*opus tuum*' et '*nisi quod fit pro omni anima*'. Operatur ergo pro salute animae Christus in sabbato, operatur in sabbato et implet legem, dum condicionem interpretatur legis, dum operum differentias illuminat, dum facit, quae lex de sabbati feriis excepit, dum ipsum sabbati diem benedictione sua sanctificatum benefactis suis efficit sanctiorem. Nam divina in eo praesidia omni animae credenti largitus opera debita sabbato reddidit.

16 Ut autem ostenderet Iudaeis eundem se semper operatum fuisse cum patre, qui tunc etiam operaretur in carne, ait illis: *Pater meus usque modo operatur et ego operor. Et propterea*, inquit, *magis persequebantur eum Iudaei, quia non solum solvebat sabbatum, sed quia et patrem suum dicebat deum, aequalem se faciens deo. — 'Patrem suum dicebat deum, aequalem se'*, inquit, *'faciens deo'*; evidenter docuit beatus evangelista aequalem deo patri esse eum, qui verus filius eius sit proprietate naturae.

17 Licet ergo veterum documenta praecesserint, nihil tamen huiusmodi adsertionis dominus gestivit opponere, ne, quoniam rara sunt et antiqua vel incerta apud quosdam, vel fortuita crederentur; sed cotidianis et usitatis exemplis eos repercutere magis voluit, unde se iustissime vel refutatos vel etiam confutatos negare omnino non possent. *Unum opus feci*, inquit, *et omnes miramini.* Quod illud

18 opus? quia paralyticum curavi in sabbato. Et adiecit: *Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem, non quia ex Moyse est*, inquit, *circumcisio, sed ex patribus*, id est ex Abraham, qui primus circumcisus est, et ex ceteris pa-

---

121 *Ex. 12, 16 131—136 *Ioh. 5, 17 sq. 144 Ioh. 7, 21 145 *cf.* Ioh. 5, 5 sqq. 146 sq. Ioh. 7, 22 148 *cf.* Gen. 17, 24

---

121 omnia *A* anima sua *Bm1* 122 et operatur *ab* 125 excepit] exhibet *a* 126 benefactis *ΣH* benedictis *A*, *Bm1* (benedictionibus *Bm2*) beneficiis *ab* 135 se inquit faciens *B*, *sed expunct.* 135 sq. 'Patrem ... deo' *om.* Ω, *del. Bm2* 139 adsertioni *Bm2* (s *eras.*) 143 refutato *A*

triarchis. *Et in sabbato*, inquit, *circumciditis hominem. Si circumcisionem*, inquit, *accipit homo die sabbati, ut non solvatur lex Moysi, mihi indignamini, quia totum hominem sanum feci in sabbato? Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate*, tamquam si diceret: Praecepit lex hoc solum, quod pro anima est, opus faciendum in sabbato. Et de circumcisione eadem lege praecipitur, quod quicumque non circumciderit octava die nativitatis omnem masculum, disperiet anima illa de populo suo. Ergo pro 19
anima est, quod sabbatis circumciditis hominem; pro anima est itidem, quod et ego hominem totum sanavi in sabbato; licet ergo pro anima opus fieri bonum in sabbato. Quod si me in isto opere violasse sabbatum iudicatis, vosmet ipsos indesinenter violati sabbati reos esse decernitis. *Nolite* 20
iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate. Tam rationabili patientia vincit inimicos dominus noster Iesus, qui utique in hunc mundum, ut patiendo vinceret, a patre descenderat.

Sed consideremus breviter postremi huius dicti 21
virtutem. *Nolite*, ait, *iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.* Generalis, ut opinor, ista sententia est, retinendae aequitatis magistra, omnibus posita, multis nota, paucis dilecta. Praecipitur enim, ne huius saeculi divitum personis adulantes iniquissimo iudicio faveamus incredulis et impios, crudeles, rapaces, luxuriosos, inhonestos non solum timido silentio nutriamus, verum etiam omni reprehensione dignos iniustis laudibus praedicemus vel, quod est omni foeditate deformius, turpia lucra captantes alienae pecuniae notabiliter serviamus, Christianae

149—153 *Ioh. 7, 22—24 153—155 *cf.* Ex. 20, 10; 12, 16 155—157 *cf.* Gen. 17, 14 162sq. Ioh. 7, 24 168sq. Ioh. 7, 24

149 hominem || *A* 151 salvatur *A* 152 in *om. A* (*at cf. v. 154, 159*) 156 octavo *BD* omnem *ABD* omne *GHab* 157 disperiet *codd.* eradicabitur *ab* 166 descenderet *B* 168 virtutum *A* 171 delecta *Am1*

libertatis obliti, neu carnalis cuiusquam formae pulchritudine inlecti a rigore veritatis rectaeque sententiae sinistro iudicio molliamur, cum de contemnendis opibus scriptum sit:
22 *Divitiae si fluant, nolite cor apponere*, et de neglegendo carnis decore deus ad Samuelum sacerdotem loquatur electurus regem de filiis Iesse: *Ne admiratus fueris*, inquit, *proceritatem staturae vel pulchritudinem vultus eorum, quoniam homo videt in facie⟨m⟩, deus autem videt in cor.* Et idcirco beatus David minimus atque contemptus oleo sanctificato sublimatur in regnum et se ex humilitate per dei gratiam ad summum crevisse fastigium dignitatis peculiari carmine gloriatur dicens: *Pusillus eram inter*
23 *[frater] fratres meos*, et cetera. Utiliter ergo per omnia Christus ait: *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.* Et quis nostrum, carissimi, ad singula, quae praedixi, servanda idoneus invenitur? *Beati, qui custodiunt iudicium et faciunt iustitiam in omni tem-*
24 *pore.* Igitur cum generalis, ut praelocutus sum, sit ista sententia, specialiter tamen dirigitur ad Iudaeos, qui Christum mirabilia facientem hominem solummodo ex facie iudicabant, deum vero in virtutibus non videntes. Hereticos etiam dei filium blasphemantes non mediocriter sententia ista contundit, qui ad humilitatem susceptae carnis intuiti immensae divinitatis conentur metiri substantiam.
25 Nos autem, fratres, gratia eius salvati per fidem, iustum iudicium iudicemus, aequitatem servantes in omni

---

181 *Ps. 61, 11 183—185 *I Reg. 16, 7 186sq. *cf.* I Reg. 16, 13 189sq. Initium Psalmi David. in Goliad (*qui exstat in fine Psalm. in LXX*) 191sq. Ioh. 7, 24 193—195 Ps. 105, 3 202 *cf.* Eph. 2, 8

---

179 Inlecta (*in ras.*) |||||a *A* 181 affluant *Bm2* Ω 182 Samuhelem *B* 183 electurum *ab* 185 facie *codd.* faciem *ab* corde *Bm2* (de *s. s.*) 189sq. inter frater fratres *A* 193 Beati enim *B* (*sed* enim *expunct.*) 197sq. faciae iudicabunt *A* 198 vero *om. A* 200 qui ad *A* quod ad *B* ad *om.* Ω humilitate* *B* intuitu *Bm1* 201 mentiri *Am1* (n *eras.*) *Bm1* 203 iudicemus] iudemus *A*

actu conversationis nostrae. Est enim rationabilis animae iustum iudicium, ut elegat deo magis servire quam saeculo, ut statuat mandatis Christi obsequi, non diaboli consiliis depravari, ut spiritalibus inhaerere discernat studiis, non carnalibus vitiis implicari, et ut aeternam beatitudinem futurorum brevissimis mundi voluptatibus iudicet praeponendam. Recti itaque cordis aequo iudicio gradiamur in omnibus praeceptis et iustificationibus domini, ut possimus vitae aeternae consortium promereri ab ipso dei filio sempiterno, cuius omnipotentia cum patre et cum spiritu sancto permanet in omnia saecula. Amen.

TRACTATVS DVODECIMVS

DE EO QVOD AIT DOMINVS IESVS: *NVNC IVDICIVM EST HVIVS MVNDI.*

Post illam dei patris vocem, quae glorificatum filium rursus glorificandum dixerat, ubi salvator locutus est ad circumstantes turbas, quod proxime disseruimus, huius testimonium vocis non sui causa honoris, sed nostrae fidei instruendae gratia fuisse delatum, quid statim subsequens idem dominus adiecerit, textus huius, quae modo decursa est, indicat evangelicae lectionis. *Nunc*, inquit, *iudicium est huius mundi.*

XII 3 *Ioh. 12, 31 4—6 *cf.* Ioh. 12, 28 sqq. 6 quod proxime disseruimus: *qui tract. Gaud. intercidit* (*cf. VIII 207 sqq.*) 10 sq. *Ioh. 12, 31

XI 207 descernat *A* discernat *B* decernat Ω 213 omnis potentia *AB*

214 *Subscribunt*: FINIT DE PARALYTICO *AB*, Σ (paralitico) *G* Explicit de paral. *H*

XII 1 *Praescribunt*: INCPT DE EO QVOD AIT DOMINVS IESVS: NVNC IVDICIVM EST HVIVS (huius *om.* Ω) MVNDI *codd.*

4 quae] qua *Bab*

2 Considerandum puto, fratres carissimi, cuiusmodi dixerit tunc imminere iudicium. Si de futuro iudicio, quo per ignem iudicabitur hic mundus, sentiri voluisset, non dixerat: 'nunc est', sed dixerat: 'nunc erit', verum quia de praesenti loquebatur iudicio, intueri convenit, quod fuerit
3 illud praesens mundi iudicium. Numquid in primo adventu suo Christus mundum iudicasse existimabitur, quem potius salvasse cognoscitur, sicut ipse testatus est dicens: *Non enim misit deus filium suum, ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum.* Et in Evangelio beati Lucae legitur, cum quidam vicus Samariae noluisset suscipere salvatorem, indigne ferentes apostoli Iacobus et Iohannes dixerunt ad eum: *Domine, vis dicimus ut ignis descendat de caelo super eos et consumat eos, sicut Helias fecit?* At ille indignatus prohibuit. O ira misericors!

4 Quid ergo est, quod ait: *Nunc iudicium est huius mundi?* Iudicium, fratres, duplici ratione potest intellegi. Nam et decernentis sententia iudicium dicitur et supplicium patientis dicitur poenae iudicium; alterum agentis est, alterum patientis. Iudex facit iudicium, iudicium patitur reus, et est utriusque iudicium. Mundum vero cum dicit scriptura aut facere aut pati iudicium, non elementorum irrationabilium naturas indicat, sed adcolas mundi significat, sicuti domus Israhel dicitur, et non parietes vel tecta, sed homines Israhelitae monstrantur.

5 Ergo dominator omnium Christus post inusitatum

19—21 *Ioh. 3, 17 24sq. *Luc. 9, 54 27sq. *Ioh. 12, 31 35 *cf.* Ex. 16, 31 al. 37sq. *cf.* Matth. 1, 18sqq.

---

12 Considerandum puto] *hinc incipit cod. Vigornianus F 94 (= M), in quo praeponitur*: Scm̄ iōhēm In illo tempore dixit dn̄s Iesus turbis: Nc̄ iudicium est mundi; nc̄ princeps huius mundi eiciet' foras. Et rel. Omeł Gaudentii epi de eadem lect. 13 dixerit dn̄s *M* 14 sentiri] sentire *A* 15 sed dixerat: 'tunc erit' Ω 24 dicamus *ab* 25 at] ad *A* 26 prohibuit eos *F* 27 Quid est ergo *BM* huius *om. M* 30 poenae *BM* poena *AΩab* 31sq. facit iudicium, reus subit id est patitur iudicium. Mundum vero *a*

sacrae virginis partum, post adorata munifico magorum cultu cunabula, post multiplicem doctrinam caelestis eloquii, post variarum curationum medellas imperio verbi potentis effectas, post istud praesens testimonium patris, cum esset iam proximus passioni, sic ait: *Nunc iudicium est huius mundi*, tamquam si diceret: Nunc, nunc est huius mundi iudicium, utrum credere eligat post passionem voluntariam virtute propria resurgenti, ut ex fide salvetur, an cum Iudaeis negandum iudicet eum iudicem, qui negaturus erit proprios negatores dicens ad illos: *Nescio vos, discedite a me in ignem aeternum, operarii iniquitatis.* Sive magis — et ita sentiendum auctoritate cohaerentis eloquii utilius approbamus — *Nunc iudicium est huius mundi*, id est appropinquavit hora, ut mundi creatorem ac iudicem mundus iudicet iudicandus. Similiter namque in 6
Evangelio beati Lucae loquitur ad pontifices et presbyteros et strategos templi, qui ad eum comprehendendum venerant: *Quasi ad latronem existis cum gladiis et fustibus, cum cotidie vobiscum fuerim in templo et non extendistis manus super me; sed haec est*, inquit, *vestra hora et potestas tenebrarum.* Potestas tenebrarum potestas quippe huius mundi est vel hominum mundanorum, qui in tenebris perfidiae constituti lumen nolunt aspicere veritatis, et quia deus hominibus agendi quodcumque velint liberum permisit arbitrium, exercent in Christum dei sacrilegam potestatem. Unde Pilato dicenti: *Potestatem habeo crucifigendi te et potestatem habeo dimittendi te* dominus ita respondit: *Non haberes potestatem, nisi data tibi esset desuper.*

---

38 sq. *cf.* Matth. 2, 1 sqq. 41 *cf.* Ioh. 12, 28 42 sq. *Ioh. 12, 31 47 sq. *Luc. 13, 27; *cf.* Matth. 25, 41 50 sq. *Ioh. 12, 31 55—58 *Luc. 22, 52 sq. 63—65 *Ioh. 19, 10 sq.

---

39 multeplicem *A* 42 iam iam Σ etiam *B* (et *eras.*) 43 sq. iudicium huius mundi *B* 48 discite *A* 49 coherentes *Bm1* 51 ora *A* 54 strategos magistratus *ab* 56 extendentes *A*, *Bm1*, *DM* extenderitis *C* 62 in *Bm2*

7 Denique ut ostenderet dominus istud, quod dixerat: mundi iudicium passionem suam esse, ita copulavit dicens: *Nunc iudicium est huius mundi, nunc huius mundi princeps mittetur deorsum,* sive *expelletur foras,* ut in Graecis exemplaribus legimus. Erat enim passio Christi expugnatio futura diaboli. Unde sanctus propheta David ad eius personam loquitur: *Ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas, cum iudicaris.* Licet hic versus et alio sensu possit intellegi, huic tamen satis congruit; nam dominus Iesus in passione sua iudicatur et vincit, moritur et triumphat.

8 Diabolus autem cur princeps huius mundi dicatur, advertite. Diabolus huius mundi princeps usurpatione dicitur, non natura. Etenim seducens humanum genus, ut derelicto deo ipsum satanan per simulacra colerent manu facta, principatum violenter tenuit, exercuit tyrannidem in tantum, ut advenientem verum principem suum non recognosceret mundus, ipsius quippe diaboli praestigiis
9 obcaecatus. Nam *in hoc mundo erat* Christus, ut evangelista testatur, *et mundus per ipsum factus est et mundus eum non cognovit. In propria venit et sui eum non receperunt.* Passus est ergo dominus se huius mundi iudicio iudicari ad hunc hostem generis humani praecipitandum sive expellendum; praecipitandum, inquam, sive expellendum, quia utrumque unum esse dinoscitur, et qua ratione unum,
10 percipite. Non in planis atque humilibus habitabat diabolus, unde pulsus ad alium locum credatur absque casu suo transire potuisse, sed cum de sublimitate caelesti expellitur, utique deorsum praecipitatur. Significanter plane in Graeco positum est: ἐκβληθήσεται ἔξω, id est *eicietur* sive *expelletur*

68sq. *Ioh. 12, 31 72sq. Ps. 50, 6 83—85 Ioh. 1, 10sq. 94sq. Ioh. 12, 31

---

69 expellitur *A* 70 leguntur *M* 71 diabolo *M* 80 tenuit et *ab* 84 factus] pactus *Am1* 86 se* *A* 87 ostem *A* 87sq. praecip. sive expell. *om.* Ω 88sq. quia — esse *Bm2 in mg. adscr.* 92 de *Bm2 s.* 94 est ||||| ecblethesetae exo *A, B* (ecle .....) *ΣM*

foras, ut etiam de animis credentium iam caelestibus tamquam de caelis nosceretur esse pellendus, scilicet ut expulso eo Christus dominus regnaret in nobis.

Quapropter adiecit: *Et ego, si exaltatus fuero a terra,* 11
omnia traham ad me ipsum. Exaltandum se a terra indubitanter crucis patibulo indicabat, sicut interloquentis evangelistae sermo declarat: *Hoc autem dicebat significans, qua morte esset moriturus. — E[r]go cum exaltatus fuero a terra*, inquit, *omnia traham ad me ipsum,* videlicet quod elevatus in crucem omne saeculum ad suam fidem vocaturus esset. Sed quod ait: '*omnia*' *traham ad me ipsum*, et non 'omnes', illud significari existimo, quod omnia creaturarum genera, quae idolis vel immolabantur vel dedicabantur, Christus ad suam benedictionem revocanda promiserit suoque nomini consecranda. Necesse est enim iuxta sen- 12
tentiam Pauli apostoli, ut ipsi confiteatur omnis lingua et subditus fiat omnis mundus deo; deo nempe huic, *qui ascendit super caelum caelorum ad orientem*, ut psalmista ait, huic deo, qui *ascendens in altum captivam duxit captivitatem.*

Cavèndum plane nobis [est], fratres carissimi, ne 13
victoriam Christi, qua diabolum triumphavit, de captivitate eius nos redimens suo sanguine pretioso et auferens ei humani generis principatum, nostro vitio inritam faciamus, illius nos tyranni per illecebras carnis crudeli iterum regno subicientes in contumeliam redemptoris, unde merito conqueratur increpans et exprobrans: *Quae utilitas in sanguine meo?* Sine causa meus pro vobis sanguis effusus est, si ita ⟨vos⟩ geritis itaque versamini, ut auctor cupiditatum

98 sq. Ioh. 12, 32 101 sq. Ioh. 12, 33 102 sq. Ioh. 12, 32 105 Ioh. 12, 32 110 sq. *cf.* Phil. 2, 11 111 sq. *Ps. 67, 34 113 sq. Eph. 4, 8 (*cf.* Ps. 67, 19) 121 sq. Ps. 29, 10

102 Ergo *ABCGM* ego *DHab* 106 existime *A* 111 hu*ic *A* 115 est *BΣHM*, *om. Aab* 119 tyrannidi *ab* 120 subicientes Ω subiacentes *ABM* 123 vos *om. A, B (m2 s. l.) CM* versamini] conversemini *ab*

malarum diabolus iterum principetur in vobis, spolia se tanti detraxisse victoris praedo superbus insultans. Nam *dixit inimicus: Persequens comprehendam, partibor spolia, replebo animam meam, interficiam gladio meo, dominabitur*
14 *manus mea.* Hac de causa nos adhortatur beatissimus Paulus apostolus dicens: *Non ergo regnet peccatum in carne vestra mortali neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos deo tamquam ex mortuis viventes.* Et alibi iterum: *Idcirco enim Christus et vixit et mortuus est et resurrexit, ut et vivorum et mortuorum dominetur*, utique *ut, qui vivunt, iam non sibi vivant, sed illi, qui pro eis mortuus est et resurrexit.*
15 Talibus ergo, fratres, instrumentis edocti omnem vitam vestram Christi servitio mancipemus, cuius regnum cum patre et cum spiritu sancto permanet in omnia saecula.

TRACTATVS TERTIVS DECIMVS 1

DIE NATALIS DOMINI.

CONTRA AVARITIAM IVDAE ET PRO PAVPERIBVS.

1 Per omnes divini eloquii libros filius dei non solum deus, sed et homo ac filius hominis praedicatur; in Veteri quidem Testamento praenuntiatur atque promittitur, in

126—128 *Ex. 15, 9 129—132 *Rom. 6, 12 sq. 132—134 *Rom. 14, 9 134 sq. *II Cor. 5, 15

126 conpraehendā* *A* partibospolia *A* 128 Hac] haec *A*, *Bm1* adortatur *B* hortatur *DH* 135 sed et resurrexit *ab* 139 Amen *HM om. ABΣ — Finis textus Gaudentiani in cod. M. Subscriptio in omnibus codd. deest.*

XIII 1 sqq. *Praescribunt codd.*: ITEM DIE NATALIS DN̄I CONTRA AVARITIAM IVDAE ET PRO PAVPERIBVS *A et cet. codd.* (de natali .. *Gab*). *Cf. Capitula.*

Novo autem demonstratur et creditur; quoniam vetus lex, ut ait apostolus, umbra erat futurorum bonorum, illorum quippe bonorum, quae compleri noscuntur in Christo, qui bono humani generis hodie per beatissimam virginem natus redintegravit imaginem venenato serpentis morsu concisam, ut cuius opifex a mundi principio fuerat, esset in consummatione saeculi reparator.

Quis hanc pietatem digne mirari sufficiat? Quis tantae 2 bonitatis idoneus praedicator exsistat, immensum et inaestimabilem deum ob nostram vitam fieri voluisse, quod homo est, et universarum virtutum caelestium conditorem ad huius terrenae carnis humilia descendisse? Sic tamen homo 3 pro nobis factus est, ut non desineret esse, quod deus est. Nam licet verbum caro factum sit, ut evangelista testatur, tamen quia permanet esse, quod ante hominem fuerat, additur statim: *et habitavit in nobis*; quo dicto et habitator ostenditur et habitaculum pariter demonstratur. Sic ergo coepit esse, quod prius non erat, ut non desisteret esse, quod erat. Hanc omnipotentiam filii dei et hominis 4 etiam mater virgo testatur, quae de spiritu sancto concipiens ita deum et hominem, quem pudico utero gestaverat, edidit, ut apud incorruptam tanti nominis matrem post divinum partum gloriosior integritas permaneret. Divinum recte diximus partum, quia deus est iste, qui per virginem natus in carne est dicente Gabrielo archangelo ad eandem: *Quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius dei.* Ex quo enim carnem nostrae fragilitatis adsumpsit, idem 5

7sq. *cf.* Hebr. 10, 1 20 *cf.* Ioh. 1, 14 22 Ioh. 1, 14 25sq. *cf.* Luc. 1, 35 32 Luc. 1, 35

8sq. illorum quippe bonorum *def. in* Ω 9sq. qui bono] quibus homo *ab* (*quam lectionem tuetur Galeardus*) 12sq. consummationē *B, G* (-em) 15 existat, quis protestari sufficiat immensam *ab* et Ω *om. AB* 15sq. inaestibilem *A* 17 et *om. A* (*ras. in B*) 20 evangls *B* 23 *post* habitaculum *incipit lacuna in* Ω; *nam legitur*: habitaculum servet illud; Pauperes enim (= *§ 8, v. 61*) 28 matrem|| *B* 31 Gabriele *B*Ω

filius est hominis, qui et dei, quia non alius ex Maria natus est, quam qui per maternas inlapsus aures uterum virginis opplevit, sancto videlicet spiritu ipse formans hominem suum, siquidem *sapientia aedificavit sibi domum*, habitaculum quippe corporis nostri iam suum, quo habitaculo indutus sine ullo damno maternae integritatis egreditur. Nam beatissima Maria incorruptibil[itat]em pariens et mater et virgo est.

6 Haec ad demonstrandum incarnationis filii dei mysterium breviter dixerim; nunc ad partem venio illius lectionis evangelicae explanandam, quae iamdudum fuerat aliis in-
7 cumbentibus praetermissa. Nam disseruimus, ut meministis, omnem textum lectionis eius, quae cenantem describit in Bethania dominum, explanantes discubitum Lazari, rationem loci ac temporis, Marthae ministerium, sororis eius obsequium, unguenti virtutem rationemque crinium, quibus Maria pretioso myro unctos Christi tersit pedes, et quemadmodum Iudas pio debitoque adversatus obsequio, dum patronus pauperum vult videri, furti reus arguitur; sed illud omisimus vel potius reserva*vi*mus, quid
8 inter haec locutus fuerit dominus Iesus. *Sine*, inquit, *eam*, sive *sinite*; utrumque enim et in Graecis et in Latinis exemplariis invenitur; sed magis congruere videtur sensui, cum legitur: *sinite* propter illa, quae pluraliter subsequuntur: *pauperes enim semper habetis vobiscum*. Quaerendum est ergo, dilectissimi, quamobrem ad Iudae solius verba

---

37 Prov. 9, 1 45—53 Nam disseruimus — arguitur: *significatur Tract. nobis ignotus* 46 *cf.* Ioh. 12, 1—8 54 sq. Ioh. 12, 7 (*cf.* Marc. 14, 6) 58 Ioh. 12, 8

---

38 nostri corporis *B* quo] quod *A* 39 indutus est *ab* egriditur *A* 40 incorruptibilitatem *A*, *Bm1* incorruptibiliter *Bm2* incorruptibilem *ab* 44 explanandum *A*, *Bm1* 47 Bethaniam *A* 49 ungenti *AB* (*at cf. infra v. 82. 104*) 50 myro *Bm1* (myrro *m2*) miro *A* myrrho *a* 53 reservabimus *A*, *Bm1* 54 eam *in ras. A* 56 exemplaribus *ab* 57 sinite et cetera *ab* 58—61 pauperes — servet illud *m2 in marg. adscr. B*

pluraliter responderit dominus: *Sinite eam, ut in diem sepulturae meae servet illud; pauperes enim semper habetis vobiscum, me autem non semper.*

Admirabilis vere ac nimium providens Christi patientia! In commune omnibus discipulis loquitur, ut adversantis Iudae contumeliam temperet, neque acriter ut in fraudatorem invehitur, sed dissimulato eius crimine, quem et evangelista furem noverat, leni monitu universos pariter instruit, docens illud interim, quod Maria fecerat, necessario erga se celebratum fuisse sepulturae mysterio. Ceterum pauperibus largiendi omni tempore, si qui vellent, esse posse copiam, quia semper nobiscum sint, sibi vero in carne iam non diu a quoquam ministrandum, quia post imminentem passionem resurgens continuo susceptum corpus ducturus esset ad caelum. Idcirco autem supra dicta lenitate ac promiscuo monitu Iudae sermones Christus evacuat, ne aut ipsi Iudae occasionem excusandi furoris tribueret aut alicui apostolorum quicquam scrupuli daret piam fortasse suspicanti Iudae suggestionem, vel certe ne cuiquam postea lecturo aliquod offendiculum reservaret. Iudas enim, licet studio fraudis et odio salvatoris, sub praetextu tamen pietatis, illa ipsa fallaciae verba deprompserat: *Quare hoc unguentum venundatum non est*, inquit, *denariis trecentis et datum est pauperibus?* Inreligiosus nimium et satis importunus dispositor avari fraudatoris affectum, crimen videlicet proprium, sub specie religionis dum tegere conatur, expressit. Inreligiosus plane atque importunus, quia quod ad honorem Christi factum fuerat, non modo superfluum computavit, verum etiam sermone improbissimo

60—62 *Ioh. 12, 7 sq. 66 sq. *cf.* Ioh. 12, 6 82 sq. *Ioh. 12, 5

60 diem] diae *A* 61 servet illud] *ab his iterum incip. Ω post lac.* 63 Admirabilis || *A* 64 sq. ab adversantis I. contumelia *Ω* (contumeliam *C*) *b* adversanti *Bm1* 72 sq. inmininentem *A* 75 minitu *A* 77 scrupulum *Bm1* 81 depromserat *B* 82 unceuentum *A* 83 pauperibus] operibus *A*

reprehendit; fraudator etiam, quia loculum tenens exportabat ea, quae mittebantur ad usus indigentium, sicut evangelista conqueritur; avarus quoque, quoniam non satiabatur stipendia pauperum cotidie subtrahendo, sed et sepulturae Christi pretium in propria ardebat lucra convertere; ⟨convertit autem non in⟩ momentanea suae cupiditatis
13 lucra, sed salutis detrimenta perpetua. Siquidem non multo post universa, quae vel impius fur collegerat ex fraudibus perpetratis vel quae sacrilegus Christi traditor pro mercede iniquitatis acceperat, cum vita pariter amisit. Nam praedictorum facinorum conscientia strangulatus mortem debitam laqueo sibimet intulit praeparato, confestim rapiendus ad inferna supplicia.

14 Quod autem m*y*rum illud ad obsequium profecerit dominicae sepulturae, idem salvator in Evangelio Mathei apertius declaravit: *Mittens*, inquit, *haec unguentum hoc*
15 *in corpus meum ad sepeliendum me fecit.* Quamvis ergo dominus Iesus conscientiae iudex esset, noluit tamen Iudam de occultis eius acrius increpare, ne, quoniam veri simili ratione videbatur locutus, putaretur forsitan iniuste correptus atque hinc iracundiae iustam concepisse causam, ut inimicis necandum traderet, quem sine ullo peccamine habuisset infensum. Nihil acer*b*um Christus voluit pro merito sceleratae mentis illius loqui, ne Iudas eum tradere videretur iratus.

16 Vult enim dominus vere iustus iudex, ut meriti proprii sibi causa sit quisque; vult et iustum pro sola iustitia pati,

89 sq. *cf.* Ioh. 12, 6 95—101 *cf.* Matth. 26, 14—16; 27, 3—5 104 sq. Matth. 26, 12

90 mittabantur *A* 92 cottidie *B* 93—95 convertere — lucra *def. in* Ω 94 ⟨convertit — in⟩ *ab om. AB* 96 collegat *Bm1* (er *m2 s. l.*) 97 perperpetratis *A* 99 strangilatus *AB* 100 loqueo *A* 101 inferni *FG* 102 myrum *scripsi* (*cf. supra 50*) mirum *codd.* (myrrum *Bm2*) unguentum *ab* 104 inquit *B s. l.* 109 iracundia eius tam *A*, *Bm1* irac. eius tantam *Bm2 a* concoepisse *AB* 111 Nihil ergo *b* aceruum *A*, *Bm1*, *ΣH*

vult et iniquum, si in malitia perduraverit, reum mortis proprio arbitrio iudicari. Figuravit enim deus hominem, ut scriptura testatur, et ad imaginem similitudinis suae fecit illum et dimisit eum in manu consilii sui. *Posuit ante eum* 17
ignem et aquam dicens: *Ad quod volueris, extende manum tuam. Posuit,* inquit, ante hominem deus *aquam et ignem,* id est refrigerium et poenam, remissionem et supplicium, vitam et mortem. Quis, oro, non fugiat supplicium, poenam et mortem et elegat refrigerium, remissionem ac vitam? Sed ille fugit mortem, qui per itinera graditur vitalium mandatorum, ille donum percipit vitae, qui per laborem spiritalium studiorum mortales actus evitat. Ideo- 18
que dictum est: *Ecce, aqua et ignis; ad quod volueris, extende manum tuam,* hoc est opus tuum. In manu quippe opera demonstrantur, quia nec tormentis subici sine crimine possumus nec praemium sine certamine promereri dicente apostolo: *Numquid iniustus deus, qui infert iram?* et iterum: *Quoniam non coronatur quis in agone contendens, nisi legitime certaverit.*

Certamen nostrum contra vitia carnis est, contra 19
cupiditatem pecuniae, contra animi iracundiam; quae sunt arma diaboli, quibus resistendum est utique galea fidei, lorica continentiae, misericordiae clypeo, in quo possimus, ut ait apostolus, *omnia iacula nequissimi candentia exstinguere.* Etenim *sicut aqua exstinguit ignem, ita elemosina* 20
resistit peccato, id est sicut aqua baptismi salutaris exstinguit flammam gehennae per gratiam, ita elemosinarum fluvio omnis ille coacervatus post acceptam fidem peccatorum ignis exstinguitur, si tamen post conversionem non iterum

---

117—119 *cf.* Gen. 1, 26 sq. 119—121 *Eccli. 15, 17 123 *cf.* Eccli. 15, 18 128 sq. *Eccli. 15, 17 132 *Rom. 3, 5 133 sq. *II Tim. 2, 5 137—140 *cf.* Eph. 6, 14—17 139 sq. *Eph. 6, 16 140 sq. *Eccli. 3, 33

---

120 sq. ignem — deus *om.* Ω 120 ad id *B* (*at cf. 128*) 125 fugit mortem *in ras. A* 127 actos *Bm1* 129 tuam *A* 130 demonstratur, n *s.* a *Am2* 139 cadentia *Bm1* (calentia *m2*)

renovatis criminibus inardescat. Is enim, qui elemosinis remedium peccatorum paenitens quaerit, debet iam non agere paenitenda, ne, quod uno latere exstinguitur, alio
21 succendatur. Fluvium diximus elemosinarum, ut largitatem donandi sentires; sed rarus quisque est, qui vel rorem spargat elemosinae suo refrigerio profuturum. Egreditur de ecclesia Christianus — si tamen Christianus — et surdis auribus precantem pauperem praeterit. Ita nos deus exaudiet obsecrantes, ita inter pericula imminentium barbarorum auxilio protegi divino merebimur. Scriptum est bonum esse ieiunium cum elemosina. Utrumque fieri oportebat ad indignationem domini mitigandam.

22 Sed ieiunare forsitan non potes, et non potes, quia non vis; vel certe esurientibus alimenta largire. Qui tribus horis praeter solitum ieiunus esse non pateris, intellegis profecto, quid patiatur ille, qui per inopiam ieiunat invitus, quem ieiunare tua crudelitas facit, qui largis dapibus saginatus nec exiguo cibo famem solari cogitas indigentis. Sterilitatem causaris, necessitates praetendis, temporis angustias quereris; turpius illo indigente mendicas, quin potius deo ingratus exsistis, dum falso quereris. Sed esto, sterilitas fuerit; hanc tu solus sentis, quaeso, pauper ille non
23 sentit? Quid, quod argentum novum cottidie moliris, domos marmoribus exstruis, vestes sericas comparas, monilia auro gemmisque pretiosa mercaris? Pudet dicere, paenitet recordari, quantus numerus rusticorum de possessionibus praedicta pompa viventium vel fame sit mortuus vel elemosina ecclesiae sustentatus. Pro dirum nefas! Mortui sunt homines, in quibus omnis census est possidentis; ita nec prae-

154 sq. *cf.* Tob. 12, 8 162 famem solari: *cf.* Verg. Georg. I 159

145 renovatis] revocatis *A* Is] his *A* 153 sq. barbororum *A* 157 et ideo *Bm2* 158 elimenta *A*, *Bm1* 160 quit *A* 161 crudelitus *A* 163 sterelitatem *B* 167 quid quod] quotquot *Σ* lucrari moliris *ab* 168 marmoribus: moribus *in ras. A* siricas *A* syricas *BΣ* sericas *ab* (*cf. § 33, v. 250*)

sentis temporis utilitatibus consulunt, dum nimia cupidi-
tate caecati sunt.

A nostris ergo incipientes, carissimi, benefaciamus 24
egenis ac miseris, victum, potum, vestitum indigentibus ministremus, quia operum talium iustus retributor est dominus, qui cum venerit in maiestate sua, regnum caelorum largietur in parte dextra pro merito constitutis nutritoribus inopum, at e contrario inhumanos atque impios aeternis decernet ignibus concremari, se ipsum dicens in pauperibus vel pietate fotum vel crudelitate neglectum. Tantus erga pauperes suos nostri salvatoris affectus est. Studeamus 25
ergo diligere et in pauperibus Christum, qui nos dilexit per omnia, qui tamquam bonus pastor animam suam posuit pro ovibus suis.

Sed si explanare coepero, quibus officiis dilectionem 26
tuam circa deum probes, nescio utrum me ipsum loquentem diligas, nescio utrum me libenter audias, nisi si forte ita religiosus es, ut, sicut laetabaris paulo ante in divinis beneficiis, sic etiam praeceptis eius parere desideres et amplectaris discere, quae sint exercenda erga deum dilectionis officia. Ipse dominus loquitur, qualis amor esse in 27
eum debeat uniuscuiusque credentis. *Qui habet praecepta mea*, inquit, *et servat ea, ille est, qui diligit me.* Profecto enim ille diligit deum, qui praecepta eius vel habet in corde vel custodit in opere. Nam qui perfunctoria confessione ore tantum refert divina mandata et ea nec mente retinet nec factis servat, nequaquam potest hic dicere: *Confitebor tibi, domine, in toto corde meo, in consilio*

---

177 sqq. *cf.* Matth. 25, 31 sqq. 186 sq. *cf.* Ioh. 10, 11 195 sq. *Ioh. 14, 21 201 sq. Ps. 110, 1

---

178 oper*um *B* 179 magestate *A* 181 adae contrario *A* ade contrario *B* at contrario *C* at e contra *D* 182 decernit *A*, *Bm1* 188 dilectionem Ω delectationem *AB* 190 si *om.* Ω 192 parare *A*, *Bm1* 193 dicere, s *s.* i *A* 196 profecto] perfecte *ab* 198 functoria *B* 198 sq. confessiō̄ *A* 199 mundata *A*

iustorum et congregatione, sed necesse est, ut cum synagoga populi contemptoris increpantem deum audiat per prophetam: *Populus hic labiis me diligit, cor vero eorum longe est a me.*

28 *Nolite errare, deus non irridetur.* An existimatis quod deum diligat tepidus ac neglegens Christianus, qui idola in possessionibus suis coli permittit, qui fanum daemonis et aram diaboli stare in contumeliam dei patitur, qui adulteria ac stupra exercere non desinit, qui aliena cotidie rapit, cotidie concupiscit, necare proximum quibuscumque modis gestiens, quo vel voluptatem vel cupiditatem
29 suam licentius impleat, licet explere non possit? Nam stupri adsiduitas luxuriam carnis non cohibet, sed accendit dicente propheta: *Omnes fornicantes velut ardens clibanus corda eorum.* Praed[ic]atoris quoque rapacitas non comprimit avaritiam, sed inritat; scriptum est enim: *Qui amat pecuniam, non satiabitur pecuniis.* Nec ille deum diligit, qui non miseretur pauperum, in quibus Christus se vel foveri contestatur vel neglegi. *Quando enim non fecistis,* inquit, *uni ex minimis his, nec mihi fecistis.* Et Iohannes apostolus in Epistula sua loquitur: *Qui viderit fratrem suum in necessitate constitutum et clauserit viscera sua ad eum, non est caritas dei in illo.* Mentitur ergo se amare Christum, qui eum in egeno non diligit, qui dilectionem,
30 quam promittit verbis, negat operibus. Studeat igitur unusquisque factis misericordiae approbare, quod deum diligat, ut dilectio dei mundet eum ab omni peccato. Vis autem nosse, quantum sublevent elemosinae onera peccatorum? Audi consilium, quod peccatori diviti ingerit propheta Danihel: *Nunc,* inquit, *rex, consilium meum placeat tibi:*

204 sq. *Matth. 15, 8; Marc. 7, 6; *cf.* Ésai. 29, 13 206 Gal. 6, 7 215 sq. *Os. 7, 4. 6 217 sq. *Eccle. 5, 9 220 sq. *Matth. 25, 45 222—224 (Epist.) I Ioh. *3, 17 228 *cf.* Eccli. 3, 33 231—233 *Dan. 4, 24

203 contemporis *Bm1* 209 aram] iram *A* 216 praedatoris] praedicatoris *A* 219 se Christus *B* 225 delectionem *A* 228 delectio** (ne *eras.*) *A*

iniquitates tuas elemosinis redime et peccata tua miserationibus pauperum.

Sed forte vel tibi vel filiis tuis servare aestimas, quod 31
pauperibus negas. Nolo sis tam periculose sollicitus, *nescis enim, quid pariat subsequens dies.* Deus noster potens est et illis dare sicut et tibi; quin immo quidquid largitus pauperibus fueris, et tibi et tuis liberis contulisti. Deesse nihil poterit eis, quibus Christum participem feceris. Novit retribuere, qui se in pauperibus testatur accipere. Securus dona; est enim repensor idoneus, qui caelorum regna promittit. Loquitur scriptura divina: *Conclude elemosinam in* 32
corde pauperis et ipsa pro te exorabit ad deum, hoc est dixisse: vende patrimonium et eme patrocinium, cuius interventu certus de impetrata venia venturum iudicem liber merearis aspicere; in evangelio autem: *Si vis perfectus esse,* ait, *vende omnia tua et da pauperibus et habebis thesaurum in caelo et veni, sequere me.*

Si omnia erogare praecipimur, advertamus, qui reatus 33
exspectet eos atque eas, quibus sericae et purpureae et auratae vestes in usu sunt, si nudos qualicumque indumento non texerint. Quaedam feminae onerant auro et margaritis vel sua vel filiarum membra et aridis manibus praetereunt inopum precantium turbas. Brutis quoque animalibus, equis ac mulis ex argento et auro sutilia ornamenta componunt et homini ad imaginem dei facto vilissima vel vestimenta vel alimenta non tribuunt. Et existimant se aliquam requiem in die iudicii invenire, nisi vel de cetero opera pietatis arripiant?

235sq. *Prov. 27, 1 242sq. *Eccli. 29, 15 246—248 *Matth. 19, 21

---

234 servare Ω servate *A*, *Bm1* ea aestimas *GH* 235 nescis] necis *A* 236 pariat *B*Ω pariet *A* 239 fecit *G* 249 praecipimur] praecimus *A* praecemur *Bm1* advertamus *in ras. A* 250 exspectat *Am1* siricae *Bm1* purpurae *Bm1* 252sq. margitis *Bm1* 255 subtilia *Bm2*, *Gab* inutilia *H* 258sq. de (*in fine paginae*) de cetero *A* 259 arripiunt *Bm1*

34 Obsecro vos, misericordes simus in pauperes, ut et ipsi iuxta domini eloquium misericordiam consequamur. Et divites et mediocres certatim debent elemosinas dare pro viribus: *Nihil enim intulimus in hunc mundum, sed nec auferre aliquid possumus. — Nudus exivi*, ait sanctus Iob, *de utero matris meae, nudus iterum revertar in terram.*
35 Hoc secum quisque portat ex facultatibus, quas accepit, quod in opus religionis impenderit, quod pro dilectione dei fecerit praeceptis eius obtemperans; dicetur enim in die iudicii: *Ecce homo et opera eius*; non dicetur: Ecce homo et 'potentia eius' et 'divitiae eius' et 'heredes eius'. Opera requirit, qui praecepta commisit; misericordiae repensor est, qui docuit pietatem, qui dilectionem sui in praeceptorum probari custodia praefinivit. Nam sibi praestitum reputat,
36 quidquid egeno praestiteris. Unde alibi legimus: *Qui miseretur pauperibus, deo faenerat.* Et plane faenerat; recipiet enim magna pro modicis et caelestia pro terrenis ab ipso dei filio sempiterno, cuius regnum cum patre et cum spiritu sancto permanet in omnia saecula.

TRACTATVS QVARTVS DECIMVS

DE PROMISSIONE ADVENTVS PARACLITI.

1 Ineffabilis providentia unigeniti filii dei veritatem fidei salutaris, quam pariter excipere humana corda non capiunt,

260 sq. *cf.* Matth. 5, 7 263 sq. *I Tim. 6, 7 264 sq. *Hiob 1, 21 269 *Esai. 62, 11 (?) 274 sq. *Prov. 19, 17

264 Nudus ait sanctus exivi Iob *B* 265 in terram] illuc (= *Vulg.*) *B* 270 et divitiae eius *Ω om. AB* 271 repensor] responsor *Am1* (respensor *m2*) 274 praestiterit *Σ* 275 pauperis *Ω* Et plane faenerat *Ω om. ABa* 278 saecula. Amen *H*

In nullo codice subscriptio legitur.

XIV 1 sq. *Praescribunt autem haec*: IT TRACTATVS DE PROMISSIONE ADVENTVS PARACLITI *A* Incipit de ..... paraclyti *BΣ* (paracliti), *GH* (paracleti)

paulatim dignatur suis aperire discipulis. Nam de unitate divinitatis suae cum patre plurima in superioribus dictis docuerat, sicut proximo tractatu exposui, ostendens in tantum nihil divisionis esse inter patrem et filium, ut etiam sermonem suum, quem loqueretur, suum diceret non esse, nisi patris esset. Dixerat enim: *Et sermo meus, quem* 2 *audistis, meus non est, sed eius, qui me misit, patris.* Quo dicto satis claruit patris contemptores esse universos doctrinam filii unigeniti contemnentes, quoniam, quem suum sermonem dicit filius, hunc suum negat esse, nisi sit patris. Tunc enim filii sermo est, si patris sermo est, quia *omnia, quaecumque habet pater, mea sunt,* inquit. Et alio in loco ad patrem dicit quoniam *Tua omnia mea sunt et mea tua sunt,* per unitatem quippe divinae substantiae, quae nescit aliquid habere suum, quod naturae suae non sit.

Nunc autem subsequens adiungit statim eandem 3 quoque sancti spiritus unitatem credi oportere, dum plenitudinem doctrinae suae per ipsum paraclitum praedicat consummandam dicens: *Haec locutus sum vobis apud vos manens. Paraclitus autem ille spiritus sanctus, quem mittit pater meus in nomine meo, ille vos docebit omnia et admonebit vos omnia, quae ego dixi vobis.* Praenuntiare 4 quidem beatis apostolis eloquio isto dignatus est et suum post incumbentem passionem ad caelos regressum et sancti spiritus super eos de caelis adventum, cum dicit: *Haec locutus sum vobis apud vos manens. Paraclitus autem ille spiritus sanctus, quem mittit pater meus.* Sed neque spiri- 5 tus sanctus in caelo erat solum et in terra non erat, neque

7 sicut proximo tractatu exposui: *qui iam non exstat.* 10 sq. *Ioh. 14, 24 15 sq. Ioh. 16, 15 17 sq. *Ioh. 17, 10 23—26 *Ioh. 14, 25 sq. 29—31 *Ioh. 14, 25 sq.

5 dignatur] dicatur *A* Nam] Iam *G, H (m1)* 8 divisiones *Bm1* 11 auditis *AΣH* 12 patris *om. A, B (post* esse *posuit m2)* 13 contempnentes *ABΣ* 15 si — est *def. in B* 18 || per *A* 22 paraclytum *B* paracletum *Hab* praedicat *codd.* praedicit *ab* 27 beatus *Am1* 31 mittet *BΣH (at vide supra 24)*

filius ita caelos ascensurus erat, ut terras relinqueret, neque pater tantum caelestem thronum possidet, ubi remeare filius et unde sanctus venire spiritus perhibetur. Nam propheta beatissimus huiusmodi confessionem refert ad patrem: *Quo ibo,* inquit, *a spiritu tuo et a facie tua quo vadam? Si ascendero in caelum, tu illic es, si descendero in infernum, ades, si sumpsero pennas meas in directum et habitavero in postrema maris.*

6 *Si sumpsero,* inquit, *pennas meas.* Bene quod pennas suas habet, quibus adsumptis, quocumque desiderat, penetrat. Ceterum qualiter propheta in corpore constitutus vel in caelum ascensurus erat vel in infernum descensurus vel trans ultima maria perrecturus? Quas tamen, quas habet pennas? Alas fidei mens credentis adsumit, ut sublimior a terrenis et totus in spiritu constitutus possit comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit longitudo et latitudo
7 et altitudo et profundum scientiae dei. Istas fidei alas heretici non habentes de deo disputant et per terrena volvuntur et a sublimitate divini intellectus ad caduca atque carnalia deducuntur cogitationum terrestrium pondere praegravati. Nec ad notitiam possunt illius *im*mensae divinitatis accedere, ubi non habet nisi sola mens fidelis accessum, quae adorandae trinitatis unitatem sentit, credit, confitetur ac praedicat et, quoniam digne exprimere non potest, in eo vel maxime gloriatur: *Quo* ergo *ibo,* inquit, *a spiritu tuo et a facie tua quo vadam? Si ascendero in caelum, tu illic es, si descendero in infernum, tu ades; si sumpsero pennas meas in directum et habitavero in postrema maris, etenim illic manus tua tenebit me et deducet me dextera tua.*

37—40 *Ps. 138, 7—9 47—49 *cf.* Eph. 3, 18sq. 57—61 *Ps. 138, 7—10

40 postremo *ab* extrema *DH* 41 meas, etc. *ab* 42 adsumptus *Am1* quocumque] quoque *Bm1* 45 tamen] tandem *ab* 46sq. sublimiora terr. *A*, *Bm1* (a *eras.*) 53 īmēse *Σ* mense *AB* 55 ac] hac *A* 59 tu *AB* (*sed cf. v. 39*) *om.* *Ωab* 60 extremam aris *A* extrema maris *Σ* postrema m. *Bab* (*cf. v. 40*) 61 illuc *ABΣ* illic *scripsi* (*cf. v. 79*)

Indivulsam trinitatis naturam confessio ista signavit. 8
Quo ibo, inquit, *a spiritu tuo?* ipso nempe paraclito, cuius plenitudinem sumentes apostoli promissionem dei fatentur impletam Petri ore testantis: *Hoc est, quod dictum est per Iohel prophetam: In novissimis diebus — dicit dominus — effundam de spiritu meo super omnem carnem. — Et a facie tua quo vadam?* a filio scilicet, qui facies patris est, quoniam pater videtur in filio iuxta ipsius domini sententiam salvatoris, qui obsecranti Philippo: *Domine, ostende nobis patrem et sufficit nobis* ita respondit: *Tanto tempore vobiscum sum et non cognovisti me? Philippe, qui vidit me, vidit et patrem meum. Quomodo tu dicis: ostende nobis patrem? Non credis, quia ego in patre et pater in me?* Ne vero divisus putaretur vel spiritus sanctus a patre, 9
cuius spiritus est, vel filius ab eo crederetur seiunctus, cuius et facies et dextra et sapientia et virtus est, non ait: *Si ascendero in caelum,* 'spiritus tuus illic est' vel 'facies tua et spiritus tuus illic sunt', sed *tu,* inquit, *illic es,* cum filio utique et cum spiritu tuo sancto, quoniam trinitatis adorandae una eademque divinitas semper ubique est.

Sed ut patris et filii et spiritus sancti una traderetur 10
credentibus fides et distincta confessio, propterea pater et filium mittere et spiritum scribitur sanctum, cum neque qui mittit neque qui mittitur deus credi possit, si in quodam loco est et in quodam loco non est. Ipsi filio credamus 11
loquenti, qui veritas est: *Non sum solus,* inquit, *quia pater mecum est.* Et iterum de spiritu sancto: *Si ego,* inquit, *in spiritu dei eicio daemonia.* Et evangelista Lucas: *Iesus*

---

63 Ps. 138, 7 65—67 *Act. 2, 16 sq. (*cf.* Ioel 2, 28) 67 sq. *Ps. 138, 7 70—74 *Ioh. 14, 8—10 77—79 Ps. 138, 8 83 sq. *cf.* Ioh. 14, 24. 26 *al.* 87 sq. *Ioh. 8, 16 88 sq. *Matth. 12, 28 89—91 Luc. 4, 1

---

62 Indivulsam] indiversam *Cm1* indivisam *C in mg., DGH* 63 huius *B* 65 testantes *AB* 72 cognovistis *BΩab* 72 sq. vidit me, videt *A* videt me videt *B* vidit *bis scripsi* 74 me est *ab* 80 tuo *codd. fort. delendum est* 83 patrē *A* pater *Bm2 in ras.*

autem plenus, inquit, *spiritu sancto regressus est ab Iordane.*

12 Cum igitur nusquam desit divinitas trinitatis, dispensatio salutis nostrae est, quod mittens praedicatur et missus. Aliter enim credere mens humana non caperet patrem patrem esse et filium filium et spiritum sanctum spiritum sanctum, nisi distinctionem disceret ex nuncupatione mittentis ac missi. Et rursus unam divinitatem non agnosceret patris et filii et spiritus sancti, nisi missum
13 legeret a mittente nullatenus separari. Nam nec pater — ut praedictum est — missum deseruit filium nec spiritus sanctus, qui dirigendus erat apostolis, umquam patri ac filio defuisse monstratur, ita tamen, ut filius dei tantum fuerit incarnatus. Nam *Verbum caro factum est,* ut legimus, non
14 pater, non spiritus. Quomodo autem istud incarnationis mysterium filius dei salva unitate trinitatis impleverit, illa omnipotentia testis est, qua idem dei filius sic cum corpore suscepti hominis ascendit ad caelos, ut usque ad finem saeculi cum suis discipulis permaneret. *Ecce enim,* inquit, *ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. — Usque ad consummationem saeculi,* inquit, *vobiscum sum,* non solum cum apostolis, sed et cum discipulis utique credentibus universis. Credere itaque nos oportet non aliter esse deum, quam se ipse proprio sermone
15 revelavit esse credendum. Facta quoque eius non debemus rebelli spiritu discutere, sed fideli studio admirari, quoniam *rectus* [*est*] *sermo domini et omnia opera eius in fide.* Si omnia opera in fide, quanto magis istud opus sacratissimae incorporationis eius!

16 Desinamus ergo fide neglecta contumeliosis quaestionibus divinum pulsare mysterium. Nam scrupulositas haesi-

93sq. *cf.* Ioh. 14, 24. 26 103 Ioh. 1, 14 108—110 Matth. 28, 20 116 *Ps. 32, 4

90 inquit *om.* Ω 101 utquam *A* 104 istud *in ras. A* 106 quia *A, Bm1* (i *eras.*) 107 ut] et *A, Bm1* 116 est Ω*ab, om. AB* 116sq. Si — fide *Bm2 in marg.*

tantis intellegentiam factorum dei superflua curiositate non invenit, sed fidem perdit, quam constat esse ducem salutis ac vitae. Quod autem nimia scrupulositas fidem perdat, 17 facile potest ex una specie divinae operationis intellegi: *Dixit deus: Fiat lux et facta est lux.* Et cum non adsequar, qualiter eam creator eius ex nihilo fecerit, nisi credidero tamen et confessus fuero eam factam, mendacem deum sacrilega cunctatione pronuntio. Universa itaque opera eius 18 et praecipuum divinumque opus incarnationis filii dei — sicut scripturae sanctae praedicant — fideli affectu mens debet uniuscuiusque credentis excipere et, quod stabili corde crediderit, fido oris obsequio confiteri: *Corde etenim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.*

Quod vero plenitudinem doctrinae suae per sanctum 19 pollicetur spiritum tribuendam, aequalem suae omnipotentiae eum credi voluit. Non est enim in trinitate dominus et servus, deus et angelus, creator et creatura, sed est aliud idem; aliud persona, idem natura; ac proinde non dii, sed deus, quia divisionem non capit unitas deitatis. Ait denique ibi Christus de sancto spiritu: *Quem mittit* 20 *pater meus in nomine meo,* id est in dei nomine, deum scilicet sicut filium profitendum. Et ideo filius dei de se quidem dicit: *Ego veni in nomine patris mei,* quod et propheta de illo praedixerat et pueri in evangelio laudantes probaverant, dum clamarent: *Benedictus, qui venit in nomine domini.* Recte *in nomine domini,* non in servi, quia deus, non in suo, quia filius; nomen enim patris in filio. De se ergo, inquam, dicit filius: *Ego veni in nomine*

125 Gen. 1, 3 132sq. Rom. 10, 10 134sq. *cf.* Ioh. 14, 26; 16, 13sqq. 140sq. Ioh. 14, 26 143 *Ioh. 5, 43 145sq. Matth. 21, 9 148sq. *Ioh. 5, 43

122 perdet *A, Bm1* 132 etenim] enim *BΩ* 133 ad] in *B* 135 tribuendum *A, Bm1* 138 aliud et idem *Hm1* proinde *B* perinde *ACa* 140 mittit *A, Bm1 D* (*cf. supra v. 24*) mittet *CGH* 143 et per proph. *A* 144 puer *A, Bm1* 146 in *ante gen.* servi *om. ΣH* in nomine servi *ab* *Cf. Tr. III § 23*: in patris mei 147—149 in filio — patris *m2 in mg. B*

patris mei. De sancto autem spiritu dicit: *Quem mittit pater meus in nomine meo.* Et cum baptismi opus in trinitate decerneret celebrandum, non ait 'in nominibus', sed *in*
21 *nomine.* Pater enim deus est et filius deus est et spiritus sanctus deus est, sicut sanctarum scripturarum testimoniis dilectioni vestrae saepius approbavi; ac propterea unum trinitatis est nomen, cuius una virtus atque divinitas permanet in omnia saecula.

TRACTATVS QVINTVS DECIMVS

DE MACHABAEIS MARTYRIBVS. DIE NATALIS EORVM.

1 Si quis vestrum, fratres dilectissimi, fortasse miratur Iudaeos viros supplicia pro legis praecepto perpessos nunc a Christiana plebe inter sanctos martyres honorari, is profecto, si omnem sanctae religionis causam rationemque cognoverit, intelleget probabili ac summo iudicio id fuisse a nostris maioribus constitutum.

2 Iudaei erant isti ante adventum domini salvatoris sub lege tantum vetere conversantes quique cognomentum

---

149 sq. *Ioh. 14, 26 151 sq. Matth. 28, 19
XV 4 *cf.* Cic. Div. in Caecil. 1

XIV 149 mittit *A, Bm1* mittet Ω 153 sanctus *om. A* scripturarum *A* 156 saecula. Amen *Hab*

Solus cod. B habet subscript.: Explicit de promissione adventus paraclyti.

Praescribunt: IT TRACTATVS EIVSDEM DE MACHABEIS MARTYRIBVS DIE NATALIS EORVM *AB* Item tract. .... eorum Ω *Cod. Dublinensis* (= *N*) *incipit*: Explicit passio. Incipit tract. de Machabeis .... eorum.

XV 3 natalis *codd.* natali *ab* 6 is] his *A* 7 causam |||||| *B* 8 intelliget Ω intellegit *ABN* 11 lege] ge *Bm2 s.* veteri *N*Ω

Machabaeorum trahebant ex genere, sicut hodie Aniciorum progenies, vel si qua sunt huiuscemodi nuncupationum vocabula, quae stirpem nobilitatis usurpent ex divitiarum terrestrium cumulo descendentem, cum vera nobilitas non subsistat ex divitiis, sed agnoscatur in moribus. Quanto 3
enim nobiliores isti septem pueri rege Antiocho, quin immo quam clara in istis nobilitas fidei et quam ignobilis in illo ac poenalis nota perfidiae! Isti deum patrem colunt, ille diabolum; isti venerantur legem patriam, ille contra deum rebellans filium se fatetur esse diaboli. Cogebat enim contra 4
praeceptum divinae legis, ut suillas carnes comederent, non dubium quod sacrificio profano pollutas; *coinquinatis enim et infidelibus nihil mundum.* Sed esto — ut quidam 5
volunt — sacrificatae diabolo carnes illae non fuerint, quia hoc ipsa scribentis historia manifestius non deprompsit; attamen gravissimi erat extremique delicti praeceptum divinum vel blandientibus praemiis vel suppliciis cruciantibus temerare.

Praeceperat Iudaeis deus, ne porcum ceteraque illi 6
similia manducarent, et erat hoc duplicis causae, fratres carissimi, sive ut luxuriosus populus flammam carnalium vitiorum calidis carnibus non nutriret — perhibentur enim calorem nimium praestare corporibus — sive ut porcorum more non viverent. Nam sues semper immundi sunt et 7
vel de fonte vel de fluvio exeuntes iterum volvuntur in caenum, nec umquam intuentur caelum, sed prono semper ad terram capite ventri deserviunt. Et idcirco dominus legionem daemonum in gregem permisit ire porcorum, id

---

21—23 *cf.* II Mach. 7, 1 23sq. *Tit. 1, 15 30sq. *cf.* Lev. 11, 3sqq. Deut. 14, 3—8 38sq. *cf.* Matth. 8, 28—32

---

12 trahebant ΩN trahant *A*, *Bm1a* Anitiorum *BG* 17 regi *A* 18 fidei] dei *FG* 26 scribens Ω deprom*sit *B* depromisit *N* 27 delicti *Bm2*, Ω dilectum *A* dilecti *Bm1* 30 illi *om.* Ω 31 munducarent *A* et hoc erat *N* 32 ut *in ras. A* luxuriosis *Bm1* 33 carn*ibus *B* 35 non *om. N*

est in eorum gregem, qui tantum ventris sunt animalia, qui numquam caelestia intuentur, sed immunditiis semper
8 dediti et caeno sunt obliti vitiorum. Salubriter ergo deus vel abstinentiam gulae vel continentiam immundorum actuum imperavit; *lex enim sancta et mandatum sanctum et iustum et bonum.* Salutaria quippe mandata divina sunt; nam qui fecerit ea homo, vivet in illis.

9 Sed finge nihil noxietatis inesse suillis carnibus nec ullum fomentum illecebris augere corporeis, quoniam sint hodie omnia munda mundis, sanctificata per verbum dei et orationem, praecipientis tamen dei erat potestas et auctoritas cogitanda, qui istud iusserat tunc temporis observari.
10 Nemo enim imperantem dominum aut sine poena sui sacrilegii discutit aut impune contemnit. Nam neque in illa arbore inesse malum potuit, quam inter ceteras arbores paradisi bonus creator plantaverat, cuius fructus ita erat speciosus ac dulcis, ut concupiscentiam praestaret oculis, gulae conciliaret illecebram. Scriptum est enim: *Et vidit mulier fructum ligni, quia gratus est ad aspectum et dulcis ad escam, et*
11 *accepit et manducavit et dedit viro suo.* — Sed si forte dixeris non omne, quod gratum videtur et dulce, bonum quoque esse, quia sint aliqua etiam mala, quae grata videantur
12 et dulcia, cedo, adquiesco, consentio. *Mel* enim *destillat*, ut ait scriptura, *a labiis mulieris meretricis, quae ad tempus impinguat fauces tuas; novissime autem amarius felle invenies et acutius gladio ex utraque parte acuto.* Et certe malum nihil est vel in specie vel in sexu mulieris, sed est utique malum in voluntate peccantis et per intemperantiam concupiscentiae transgredientis a legitimo iure coniugii.

---

44 sq. Rom. 7, 12 46 *cf.* Deut. 4, 1 49 sq. *cf.* Tit. 1, 15; I Tim. 4, 5 57—59 *Gen. 3, 6 62—65 *Prov. 5, 3 sq.

---

43 vel *ante* abstinentiam *om. B* (*videtur esse eras.*) gulae vel continentiam *om. BN* 50 popotestas *A* (po *in fine pag.*) 57 Scribtum *A* 58 ad spectum *N* 62 destillat *A* distillat *BΩN* 63 scribtura *A* (*ita etiam 71*) 64 tuas *BNΩ* (suas *Gm2*) suas *A*

Nam et vini natura cum bona sit, recte tamen damnatur
ebrietas. Audi modo generalem de creatis omnibus divinae 13
scripturae sententiam: *Et vidit deus omnia, quae fecit, et ecce bona valde.* Tamen, quia veritatis ratio postulabat, ut servilis humana condicio legem dei dominantis acciperet proprii arbitrii libertate permissa, unam deus elegit arborem de omnibus lignis paradisi non utique malam, sed in qua esset scientia boni et mali, videlicet in qua servorum suorum oboedientiam pertemptaret, ut libertas arbitrii vel immortalitatis praemium possideret oboediens vel contemnens exciperet mortis interminatae sententiam. Manducavit homo, quia voluit; mandatum non custodivit, quia noluit; morte multatur, quia praeceptum servare potuit et non studuit. Arbor quidem bona et fructus eius bonus, sed praevaricatio mandati mala et contemptus dei malus; atque ita malum non in fetu arboris, sed in voluntate est hominis transgressoris.

Igitur si unius arbusculae fructus contra dei manda- 14
tum temere a protoplastis degustatus mortem generi adquisivit humano, potuit et Machabaeis tunc sub lege positis interitum parare mandati divini transgressio, quibus nunc honorem et gloriam praecepti eius custodia comparavit fidem dei in ipso viriliter constanterque servantibus. Nam fidem dei servat, qui mandati eius iura non violat; quoniam non idcirco illi manducare noluerunt illicita, quod horrorem paterentur in specie, sed contumeliam facere prohibenti deo iustissime formidarunt. *Qui in modico fidelis* 15
est, ait dominus, *et in magno fidelis est.* In magno fuerunt isti fideles, si carnes idolothytas inter supplicia respuerunt;

71 sq. *Gen. 1, 31 74 sq. *cf.* Gen. 2, 9 86—88 *cf.* Gen. 3, 19 95 sq. *Luc. 16, 10

70 modo || *B* 72 ratio] oratio *A* 73 ut *ΣH* et *ABG* 78 sq. contempnens *AB* 87 protoplaustis *A*, *Bm1*, *Σ* 87 sq. adquisit *A*, *Bm1* 92 volat *A* 93 noluerunt *Ω om. ABNa* 96 fuerant *Bm2* 97 idolothitas *C* idolatitas *A* idolotitas *B* ydolothitas *D* 97 sq. respuerant .. fuerant *Bm2*

in parvo fuerunt fideles, si carnes solum prohibitas ne comederent, suas potius devorandas suppliciis tradiderunt.
16 Insignior fides est, quae nec in modicis violatur. Formam tolerantiae praebuerunt isti beatissimi fratres futuris post passionem Christi martyribus, ut intellegant, quanto nisu pro redemptoris nomine dimicare debeant, pro cuius mandato tam pertinaciter ipsi certassent.

17 Nemini absurdum videatur, quod eos paulo ante Aniciis comparavi. Anicii quippe ex Graeco sermone a
18 nobis nuncupantur invicti. Exercuit enim varia supplicio-rum genera in eorum corporibus crudelissimi tyranni feralitas, et cum non valuisset constantiam fidei in sex fratribus atrocitate cruciatuum superare callidus persecutor, in septimo, qui esset iunior, ad blandimentorum sese tormenta convertit, divitiarum praemiis et honorum promissionibus puerum torquens, quem tamen detorquere non potuit. Erat enim fratrum suorum frater et illius filius matris, quae, dum singulos filios pro dei nomine puniri laeta et aspicit et hortatur, tot martyria pertulit, quot pignora consecravit, septies in propriis passa visceribus, octava et ipsa accessit numero, ad octavum resurrectionis Christi diem cum caris pignoribus occursura. Unde non immerito praesumitur ista mater beatissima ecclesiae sanctae imaginem praemonstrasse, quae spiritales deo filios parere consuevit nihil de carne et sanguine cogitantes.

19 Iam vero, si quis a me superioris disputationis reliquias exigat inquirens, cur illi cibi, qui fuerant causa continentiae in lege prohibiti, non etiam nunc eiusdem rei gratia arceantur, breviter, ut sentio, respondebo. Sic

---

107—110 *cf.* II Mach. 7, 3sqq. 110sqq. *cf.* II Mach. 7, 24sqq. 114—117 *cf.* II Mach. 7, 21sqq. 117sq. *cf.* II Mach. 7, 41

---

99 traderent *Bm2, N* 102sq. quanta animi magnitudine et constantia pro *ab* 103 demicare *Bm1* 111 qui *ABGHN* quis *ΣF* quia *ab* 112 honorem *A* 116 quod *A, Bm1* 117 octava *ΩN* octavo *AB* 119 praesumetur *A, Bm1, Σ* 126 respondebo: o *secundum in ras. A*

ablatas fuisse de medio legalium praeceptorum multiplices observantias reor, ut generalia praecepta in statu pristino perdurarent. Diximus pudicitiae servandae causa Iudaico populo abstinentiam vel porcinae carnis vel similium quadrupedum nec non et quorundam volatilium atque piscium fuisse indictam, adhaerentibus licet typis rationabilium figurarum, quas doctor spiritalis propriis quibusque locis singillatim debet exponere; sed quoniam terrenorum mentes perplexitate multiplicium mandatorum onerari potius quam instrui videbantur, indefessa et in hac parte erga humanum genus divina providentia per prophetam promittitur Esaian: *Quoniam verbum breviatum faciet*, inquit, *dominus super terram.* Et idcirco beatus Iacobus cum ceteris apostolis decretum tale constituit in ecclesiis observandum: *Ut abstineatis vos,* inquit, *ab immolatis et a fornicatione et a sanguine*, id est a suffocatis. Praetermiserunt homicidium, adulterium, veneficia, quoniam nec nominari ea in ecclesiis oporteret, quae legibus etiam gentilium punirentur; praetermiserunt quoque illas omnes minutias observationum legalium et sola haec, quae praediximus, custodienda sanxerunt, ne vel sacrificatis diabolo cibis profanemur immundis vel ne emortuo per viscera suffocatorum animalium sanguine polluamur vel ne immunditiis fornicationum corpora nostra, quae templa dei sunt, violemus. Sic ergo permiserunt omnia manducari, ut fornicationem praeciperent fugiendam.

Nostri iam debet esse moderaminis in tantum laxare habenas licentiae, ne praecipites feramur in luxum, sed quoad pudicitia tuta esse possit, quam beatus Paulus sine

129—132 *cf.* Lev. 11, 3sqq. Deut. 14, 3sqq. 138sq. *Rom. 9, 28 (*cf.* Esai. 10, 23) 141sq. *Act. 15, 29 143sq. *cf.* Eph. 5, 3

127 ablata *AB* 135 onorari *Bm1* 138 abbreviatum *ab* 140sq. observandum Ω conservandum *ABN* 142 a *ante abl.* sanguine *om. ABN* 143 adult&rium (= adultetrium) *A* 154 feramus *A*, *Bm1* 155 quoad Ω*N* quo a *A*, *B* (d *s. m2*)

circumcisione gulae sciens custodiri non posse sic ait: *Omnia quidem munda sunt et nihil abiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur; sed malum est homini, qui per offensionem manducat*, id est qui offensionem patitur, cum manducat. Et subiecit statim salutare consilium: *Bonum est*, inquit, *non manducare carnem neque bibere vinum neque in quo frater tuus offendit aut scandalizatur aut infirmatur.* Quis ille coniunctior frater quam homo noster exterior? cui ne nostra licentia vel offendiculum vel infirmitatem vel scandalum pariat, utendum est ciborum licentia, non abutendum, ut sciamus nos non edendi causa esse natos, sed esse vivendi. Quapropter imperio animi carnis condicio obsecundet, ne effrenata licentia, ut ait Salomon, servus regnet et stultus saturetur et ancilla eiciat dominam suam, cum lex praecipiat: *Eice ancillam et filium eius, non enim heres erit filius ancillae cum filio meo Isaac.*

Eiciamus ergo ancillam concupiscentiam et filium eius peccatum, ut efficiamur heredes dei, coheredes autem Christi, qui lignum crucis suae propriis portando humeris imaginem passionis, quam sub umbra legis in sancto Isaac praemonstraverat, in veritate hominis suscepti complevit, pretioso sanguine suo vitam nostram redimens ab aeternae mortis exitio. Ipse est enim nostra redemptio, cui omnis honor, virtus et gloria cum patre et cum spiritu sancto per omnia saecula. Amen.

157—159 *Rom. 14, 20; *I Tim. 4, 4 161—163 *Rom. 14, 21 169 *cf.* Prov. 30, 22sq. 170—172 *Gen. 21, 10 174sq. *cf.* Rom. 8, 17 175 *cf.* Ioh. 19, 17 176sq. *cf.* Gen. 22, 6

---

156 posse] possit *A*, *Bm1* 158 actiõ *A* praecipitur *Bm1* 159sq. id est — manducat *om.* Ω 162 offenditur *ab* 166 vos *Bm1*, *D* 167 esse vivendi] bene vivendi *Hb* animi] aĩ *ΣG* alias *Hm1* 171 eres *AB* (*at cf. 174*)

181 *Finit cod. N.* *Subscriptio cod. B*: EXPLICIT DE MACHABEIS (*in cet. codd. deest subscr.*)

DVO TRACTATVS EXCEPTI (XVI., XVII.).

TRACTATVS SEXTVS DECIMVS,

QVEM PRIMA DIE ORDINATIONIS IPSIVS QVORVNDAM CIVIVM NOTARII EXCEPERVNT.

Imperitiae meae conscius et aetatis ipsius immaturae 1
ad sacerdotii dignitatem pudore deterritus merito silendi licentiam de summis sacerdotibus postulabam. Metuo enim primum, ne virtus verborum caelestium exiguitatis meae sermone tenuetur, deinde erubesco, quod tantae exspectationi optatum doctrinae fructum praestare non valeo.

Unde imparem me vestro per omnia desiderio sentiens 2
onus istud totis viribus conatus sum declinare. Sed beatus pater Ambrosius ceterique venerandi antistites sacramento, quo temere vos ipsos obligastis, adstricti tales ad me epistolas cum vestra legatione miserunt, ut sine damno animae meae ultra iam resistere non valerem, cui ab Orientalibus quoque episcopis, nisi meum ad vos reditum pollicerer, salutaris communio negaretur. Tali igitur conclusus 3

---

1 Duo Tractatus excepti: *hunc titulum posui* (*cf. inscriptiones Tr. XVI. et XVII. et Praef. ad Ben. § 11*)

Inscriptio: INCPT EIVSDEM (*om. B*) TRACT. QVE PRIMA DIE ORDINATIONIS IPSIVS QVORVNDAM CIVIV NOTARII EXCEPER *AB Vide Capitula.* Incipit tract. eiusdem sancti episcopi, quem .... exceperunt Ω

10 virtus] vis *a* 13 inpa*rem (t *eras.*) *A* 20 communione garetur *AΣ*

articulo et auctoritate sanctorum praesentium subiugatus, suscepi hoc summi sacerdotii munus nec merito dignus nec aetate aptabilis nec doctrina maturus. Intuemini ergo, quid patiar, qui cum loqui nesciam, tacere non possum. Cogor enim seniorum praecepto obsequi ultra vires meas nec potestatem silendi habens nec fiduciam proloquendi.

4 Sed spiritalium patrum salutaria esse praecepta divinae legis auctoritate perspiciens audeo in verba prorumpere ac tenuem vestris auribus inferre sermonem; quem idcirco forsitan patienter accipitis, quoniam populo Christi utile videatur oboedientiam, quae et sacrificio divino praeponitur et mandatis dei omnibus antefertur, exemplo di-
5 scere praedicantis. Nam cum populus Hebraeorum post Aegyptia illa portenta ad unius dei notitiam vocaretur, primam didicit oboedientiam tamquam ducem servandorum caelestium mandatorum. Sic enim scriptura testatur: *Audi, Israhel, dominus deus tuus dominus unus est.* Et iterum: *Audi, Israhel, praecepta vitae.* Hoc quod dicitur '*Audi*', non audientiam, ut opinor, simplicem sonat, sed observandae legis oboedientiam praedicat testante rursum domino ac dicente: *Si volueritis et obaudieritis me, quae*
6 *bona sunt terrae, manducabitis.* Quod si secundum beati apostoli Pauli sententiam non auditores, sed factores legis iustificabuntur apud deum, non iam videbitur perfunctoria ista auditio, quae bonorum terrae praemiis honoratur, et non cuiuslibet terrae, sed illius olim promissae, illius fluen-
7 tis lac et mel. Promissionis enim terra Christi caro est, ex massa humani generis de terra formati suscepta ac dulcibus divinae gratiae sucis exuberans, cuius purissimo doctrinae

31 sq. *cf.* I Reg. 15, 22; Hebr. 5, 8 33 sq. *cf.* Ex. c. 7—12 36 sq. *Deut. 6, 4 38 *Deut. 4, 1 41 sq. *Esai. 1, 19 42—44 *cf.* Rom. 2, 13 46 sq. *cf.* Ex. 3, 8

23 aptabilis *AB* habilis *Bm2* aptus *Ωc* 26 fiduciam *ABa* facundiam *Ω* 30 patienter] pitientur *A* 35 primam didicit oboedientiam *om. c* 36 scribtura *A* 41 obaudieritis *AB* 43 *pauli (a *eras.*) *A* 44 pfunctoria *BΣ* prefunctoria *A* 47 promissiones *Bm1*

lacte alimur et nutrimur, cuius caelestium charismatum suavitate reficimur, cuius ubertate credentium corda pinguescunt, cuius bonis oboedientium mentes animaeque fidelium et in hoc et in futuro saeculo saginantur.

Quonam spectat iste tractatus? Nempe ut vestra 8
dilectio evidenter intellegat, quanta vis meam compulerit parvitatem arduis obsecundare praeceptis atque aperire os meum sub tantorum praesentia sacerdotum, et maxime post illam venerandae memoriae patris mei Filastrii eruditissimam vocem, quae per gratiam spiritus sancti large effluens hanc ecclesiam in fide trinitatis adorandae fundavit, in vera spe et caritate perfecta constituit, ad virtutes erexit, in pace reliquit. Haec ad excusationem illius, quae in me reprehendi potuisset, audaciae breviter dixisse sufficiat.

Nunc vero, quoniam sanctarum lectionum puteus altus 9
est et ego hauritorium verbi non habens aquam vivam sitientibus vobis interim ministrare non possum, obsecrabo communem patrem Ambrosium, ut post exiguum rorem sermonis mei ipse inriget corda vestra divinarum mysteriis litterarum. Loquetur enim spiritu sancto, quo plenus est, et flumina de ventre eius fluent aquae vivae et tamquam Petri successor apostoli ipse erit os universorum circumstantium sacerdotum. Nam cum dominus Iesus omnes inter- 10
rogaret apostolos: *Vos autem quem me esse dicitis?* solus Petrus credentium ore respondit: *Tu es Christus, filius dei vivi.* Quid statim muneris accepit ista confessio? beatitudinem scilicet regnique caelestis gloriosissimam potestatem. Solus ergo cum loquitur Petrus, nequaquam reliquorum

---

65—67 *cf.* Ioh. 4, 10sq. 71 *cf.* Ioh. 7, 38 74 Matth. 16, 15 75sq. Matth. 16, 16 76sq. *cf.* Matth. 16, 17—19

---

50 coelesti *c* carismatum *A* 52 boni *A* bonis et *c* 54 Quonam *GH* qnm̄ *A* quo *B* qūo *Σ* 57 tantarum *A* 58 Filastri *B* 65 vero *om.* *Σ* 66 auritorium *A* habeo, unde nec aquam *c* 69 sermones *Bm1Dm1* 75 omnium credentium *ab*

credentium fides excluditur. Sed congruus ordo servatur, dum principi apostolorum primus loquendi locus iure defertur, vel ne tumultus quidam magis quam responsio videretur, si tunc universi certatim ac pariter respondis-
11 sent. Dicat forte aliquis sicut illos tres in camino fideles pueros ita in hoc examine omnes apostolos consona voce debuisse eadem profiteri. Sed considerandum, quia Iudas ille Scariothes, quod corde non crediderat, ore confiteri non poterat et neque beatitudinem merebatur incredulus neque ante diri facinoris perpetratum iusti iudicis poterat sententia praedamnari. Postea denique pro commisso scelere iam Iuda damnato omnes apostoli Christo resurgente Petri claves accipiunt, quin immo cum Petro caelestis regni ab ipso domino claves accipiunt, quando ait illis: *Accipite spiritum sanctum; quorum dimiseritis peccata, dimissa erunt,* et iterum: *Euntes,* inquit, *docete et baptizate omnes gentes in nomine patris et filii et spiritus sancti.* Ianua quippe regni caelorum non nisi hac sacramentorum spiritalium clave reseratur.

12 Precentur modo hi omnes apostolici sacerdotes misericordiam dei patris, *qui suscitavit a terra inopem et de stercore erexit pauperem, ut faceret eum sedere cum principibus* — cum his utique principibus — *populi sui,* ut etiam spiritus sancti virtutem ad ecclesiae suae gubernaculum tenendum mihi minimo omnium largiri dignetur per unigenitum filium suum redemptorem nostrum, cum quo vivit et regnat deus semper in unitate spiritus sancti ante omnia et nunc et semper et in cuncta saecula saeculorum. Amen.

83—85 *cf.* Dan. 3, 23 93 sq. *Ioh. 20, 22 sq. 94 sq. *Matth. 28, 19 99—101 *Ps. 112, 7 sq.

---

86 Scariothes *AΣHc* Scariothis *B* 88 perpetrationem *ab* 91 cum] quam *Bm1* 98 hi omnes] homines *A* 99 dei *om. B* 103 tenendum] continendum *FGc* 105 semper deus *Ω* 107 Amen *om. C*
Subscriptio nulla in codd.

TRACTATVS SEPTIMVS DECIMVS
DIE DEDICATIONIS BASILICAE CONCILII SANCTORVM.
TRACTATVS EXCEPTVS.

Divinis muneribus et caelestibus beneficiis condignas 1
referre gratias pusillitas nostra non praevalet, fratres carissimi. Nam ut venerandas sanctorum reliquias haberemus, deus noster tribuit; deinde, ut hanc honori eorum fundare basilicam valeremus, ipse largitus est; et hodie, ut adepti summorum sacerdotum praesentiam dedicationem celebrare mereamur, ipse concessit. Convenerunt enim 2
sancti antistites et apostolici viri ad persolvendum beatissimis patribus ac praecessoribus suis debitae devotionis obsequium, ut ubertate plenissima benedictionum spiritalium ditaremur, licet importunitas barbarorum maximam partem celebritatis diei hodierno subtraxerit, ne ceteri sancti antistites, quos interfuturos credidimus, advenirent.

Iam qui sunt isti, quorum beatis reliquiis inlustramur, 3
hinc incipiam numerare. Primo in loco Iohannes Baptista est, ultimus quidem sed maximus prophetarum, novissimus tempore, quia omnis *lex et prophetae usque ad Iohannem,* sed merito prior, sed dignitate praestantior, quia ita de illo Christus loquitur ad Iudaeos: *Quid existis in deserto videre? Prophetam? dico vobis et plus quam prophetam. Hic est enim, de quo scriptum est: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam.* Uno testimonio 4

21 *Matth. 11, 13 23–26 *Matth. 11, 7. 9. 10

1: *Praescribunt*: IT (Incipit *B*) TRACT EIVSDEM EX|||TVS (exceptus *B*) DIE DEDICATIONIS BASILICAE CONCILII SCORVM *AB* Item tractatus ..... sanctorum Ω

7 ut *in ras. A* 10 adepta ... praesentia *Bm2* 12. 17 antestites *A*, *Bm2* 13 praecessoribus *codd.* praeceptoribus *ab* 14 plenissime *Bm1* 16 ne] nec *Bm1* 17 credimus *Bm1* 23 desertum Ω videre in deserto *B* 25 scribtum *A* 26 preparavit *A*

salvatoris beatissimus Iohannes Baptista et angelus et apostolus et propheta praecipuus declaratur. Vere enim dei est angelus, qui praecursor et nuntius Christi est, vere apostolus est, qui missus a deo est; destinatus enim nuncupatur apostolus. *Fuit*, inquit, *homo missus a deo, cui nomen erat Iohannes.* Idcirco autem sanctus ipse propheta dicitur et plus quam propheta, quia Christum et sua et omnium prophetarum voce praedictum digito meruit demonstrare dicens: *Ecce agnus dei, ecce qui tollit peccatum mundi.*

5 Post hunc habemus Andream beatissimum, primo Iohannis ipsius discipulum, deinde salvatoris, quem priorem Christus apostolum scribitur elegisse. *Erat*, inquit, *Andreas frater Simonis Petri unus ex duobus, qui audierant ab Iohanne: Ecce agnus dei, et secuti erant eum. Invenit hic primum fratrem suum Simonem et dixit ei: Invenimus Messiam — quod est interpretatum Christus. — Et adduxit eum ad Iesum.*

6 Tertius beatus Thomas, qui post resurrectionem Christi solus desideravit solusque obtinuit, ut membra Christi curiosis quidem, sed utique dignis manibus contrectaret. Ardentis siquidem desiderii fuit illud, non incredulitatis, quod condiscipulis suis, qui ipso absente dominum viderant, ait: *Nisi videro et contrectavero, non credam.* Erat enim valde anxius, ne non et oculis frueretur eo, quod corde credebat, ne privaretur aspectu illius lucis, qua se ceteri apo-
7 stoli inluminatos gloriabantur. Satiavit esurientem dominus, cuius manet illa promissio: *Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur.* Apparuit secundo apostolis, ut Thomae desiderium adimpleret; profuit cupidi-

31 sq. Ioh. 1, 6 32 sq. *cf.* Matth. 11, 9 35 sq. Ioh. 1, 29 39—44 *Ioh. 1, 40–42 50 *Ioh. 20, 25 53 sq. *cf.* Ioh. 20, 25 54 sq. Matth. 5, 6 55 sq. *cf.* Ioh. 20, 26—29

29 precusorsor (r *s.* u) *A* 40 Symonis *AB* 42 Symonem *AB* 51 eo *om. ABa* 53 esurientem] ergo eum *a*

tas eius et ceteris nec ipse minus aliquid habet, quia posterior Christum videt. Nam detrimenta prioris aspectus visu pariter et attactu compensat; qui utique si iuxta opinionem quorundam infidelis fuisset, Christus illi post resurrectionem suam non fuerat apparere dignatus. Scriptum est enim: *Quoniam invenitur ab his, qui non temptant eum, apparet vero illis, qui fidem habent in ipsum.* Quod autem dixit illi salvator: *Noli esse incredulus, sed fidelis*, et: *Quia vidisti, credidisti; beati, qui non viderunt et crediderunt,* informare in eo voluit omnes postea credituros, ut populus noster Thomae similis, qui absens erat, quando apparuit Christus apostolis, relationi eorum indubitatam fidem commodet nec exigat in carne conspicere, quem testimonio apostolorum post passionem crucis resurrexisse et visum fuisse didicerit. Neque enim postquam regressus ad caelos solis in hoc mundo virtutibus praesens est, debet cottidie pro cuiuscumque voluntate singulis universisque credentibus corporeus apparere. Sufficiat nobis, quod sancti Thomae curiositas ambiguitatis futurae scrupulo satisfecit. Quod enim absens fuit, quod avidius et videre et attrectare dominum perquisivit, totum nostrae procurabatur saluti, ut evidentius nosceremus resurrectionis dominicae veritatem, quam beatus Thomas ob necessariam curiositatem providenter reprehensus adfirmat dicens ei: *Dominus meus et deus meus.* 8 9

Quartus Lucas est evangelista, qui beatos apostolos pari merito subsecutus et Evangelii librum et Actus apostolorum miranda examinatione conscripsit. 10

Horum quattuor beatas habemus in praesenti reliquias, qui regnum dei et iustitiam praedicantes ab incredulis et 11

61—63 *Sap. 1, 2 64 Ioh. 20, 27 64 sq. *Ioh. 20, 29 69 sq. *cf.* Ioh. 20, 25 80 Ioh. 20, 28 85 *cf.* Matth. 6, 33

58 visu *in ras. A* 61 scribtum *A* 64 fidelis] credens *ab* 68 indubitantem *FG* 74 sq. curiositas etiam *a* curiositatem *Bm2* 75 futurae *BΩ* figurae *A* scrupulo satisfecit *Ω* scrupulositas fecit *AB* scrupulositatis finem fecit *a* 82 sq. apostolum *Bm1* 83 miranda] imitanda *a* conscribsit *A*

iniquis occisi deo semper vivere operationum suarum virtutibus demonstrantur. Iohannes in Sebastena urbe provinciae Palaestinae, Thomas apud Indos, Andreas et Lucas apud Patras Achaiae civitatem consummati referuntur.

12 Habemus post istos Gervasium, Protasium atque Nazarium, beatissimos martyres, qui se ante paucos annos apud urbem Mediolanensem sancto sacerdoti Ambrosio revelare dignati sunt, quorum sanguinem tenemus gypso collectum, nihil amplius requirentes; tenemus enim sanguinem, qui testis est passionis.

13 Recepimus etiam sanctos cineres Sisinnii, Martyrii et Alexandri, quos nuper in Anaunia venerandae religionis cultui attentius inhaerentes gens interfecit sacrilega flammisque adhibitis concremavit, ut holocaustum deo ipsi fierent, qui Christianos suos victimas daemoniis ministrare increpatione iustissima vetuissent.

14 Iam quid post istos decem de Quadraginta martyribus dignum loquar, qui se itineri meo, cum per urbes Cappadociae Hierosolymam pergerem, fidos comites praebere
15 dignati sunt? In ipsa enim maxima Cappadociae civitate, quae appellatur Caesarea, ubi habent iidem beatissimi insigne martyrium, repperimus quasdam dei famulas, monasterii sanctarum virginum dignissimas matres, prorsus Mariae et Marthae consimiles, quas merito diligat Iesus, natura, fide et studio et castitatis integritate germanas. Quibus ab avunculo suo summo sacerdote ac beato confessore Basilio olim traditae fuerant horum martyrum venerandae reliquiae, quas desiderio nostro incunctanter ac fideliter tribuerunt, idoneos veneratores tanti nos esse

---

91—93 *cf.* Ambros. Ep. 22, 2 (*ed. Migne XVI.*)

---

90 Prothasium *ΣH* 96 Sisinnii *BDHa* Sisinni *AC* Sisinii *FG* Martyrii *ABFG* martirii *Σ* martyris *Ha* 97 Alexandri ||||||||||| quos *A* Anaunia *AB* Anania *Ω* (Anama *H*) in ara Agarini uni venerandae *a* 99sq. fierent ipsi *B* 103sq. Cappadotiae *A* Chapadocie *Σ* 104 nomites *Am1* 106 idem *codd. a*

muneris approbantes simulque sub testificatione domini confitentes se semper orasse deum nostrum, ut haec tam pretiosa possessio in tales transfunderetur heredes, qui eam consimili fide diligentiaque percolerent, qui studii ac venerationis earum et successores et augmentatores exsisterent, quoniam essent ipsae in annis senilibus constitutae et transmigrationem de hoc mundo suam cottidie exspectarent. Exaudita est ecce fidelis oratio. Venerabiles ipsas martyrum Quadraginta reliquias populis credentibus hodie proponimus percolendas, licet eis ex illo iam tempore celebritas debita numquam defuisse nostri cognoscatur officii praeclaris eorum beneficiis salutariter mancipata. 16

Sed iam quo ordine ad martyrii gloriam pervenerint ipsi beatissimi, breviter enarrabo, quamvis ad prosequendas eorum laudes imparem me esse confitear. Plane habent idoneum suis meritis dignissimumque praeconem beatae recordationis virum, confessorem Basilium, ecclesiae Caesariensis antistitem, cuius eloquentia singularis et sermo apostolico sale conditus paupertatem mei retundit ingenii: Quid enim a me inferri novum potest, quod non ille in eorum laudibus ubertate eloquii sui opulenter effuderit, copiose ornaverit, signanter expresserit? Ingentis quippe difficultatis est easdem virtutes diversis sermonibus praedicare. Aggrediar tamen instituendae dilectionis vestrae causa vel historiam replicare gestorum. 17

Milites erant isti in partibus minoris Armeniae constituti, florentes aetatibus, corporum proceritate sublimes, experientia belligerandi laudabiles, stipendiis militaribus 18

129 sqq. *cf.* Basil. Hom. XIX: De XL martyribus (*Migne, P. G. XXXI 507—526*) 140—143 *cf.* Basil. ib. § 2

115 testificationem *A* 118 percolerent] imitarentur *a* 119 earum] ipsarum *ab* aucmentatores *A* 120 quoniam — constitutae *om. a* 120 sq. quoniam — exspectarent *om. B* 124 percolendas] perpendendas *a* celebratas *A, Bm1* 125 officii nri *B* (*at* nri *del. m2*) 131 sq. saesariensis *A* 132 antestitem *A* 135 eloqui *A* 138 instituendae] instruendae *GH* 139 gestarum *A* 140 Arminiae *Bm1*

virtutum suarum merito honorati et, quod haec omnia supergreditur, Christiani atque ad omnem probitatem morum bono venerandae religionis ornati et spiritalibus
19 armis doctrinae caelestis instructi. Statim denique ubi tuba persecutionis increpuit, fortissimos Christi milites amor fidei praecinxit ad bellum. Nam cum feralia edicta sacrilegi regis proponi a iudicante coepissent, quibus praecipiebatur, ne quisquam vel privatus vel miles Christianum proferre nomen auderet, sed ut omnis populus sacrificare daemoniis cogeretur, sponte prorumpunt in medium, Christianos se esse clarissima voce testantur seque ab hoc salutari cultu nullis terroribus divelli posse pronuntiant.

20 Intuitus constantiam iuvenum terribilis persecutor seposita auctoritate blandis eos hortatur alloquiis, ne vellent hac pertinacia uti, ne erga imperatorem suum contumeliosi exsisterent, ne eius praecepta contemnerent, ne alias devotissimi in hoc facto offensam regis maximam provocarent, a quo magis beneficia et honores pro hac specialiter oboedientia sperare deberent. Indecorum certe bellatoribus viris esse, ut inter ignavos et noxios morte turpissima deperirent. Cogitandum illis esse iuventutis suae florem et iucunditatem lucis huius ac vitae, quam sine respectu
21 ullius rationis imprudentes amittere suaderentur. Talibus auditis Christiani viri meritoque mirabiles venenatas perniciosi hortatoris blanditias non solum constantibus animis respuerunt, verum etiam responsione acerrima confutarunt. Quid tu, aiunt, omnium nequissime, contra deum rebellare ausus famulos eius verbis fallacibus supplantare conaris? Quid nos a cultu dei veri et vivi ad mortua daemonum simulacra inclinare contendis? Quid honorum terrestrium caducis promissionibus et inanium rerum praestigiis animos

146—154 *cf.* Basil. § 3 155 sqq. *cf.* Basil. § 4

151 praeferre *AB* 154 praenuntiant *AB* 156 ortatur *B* vellent *Bm2*, *Ω* velle in *A* 158 contempnerent *AB* 170 subplantare *B* 173 prestrigiis *A*

nostros a vigore fidei caelestis depravare pertemptas? Exsecramur munera, quae detrimentum salutis important, repudiamus honores, qui auferunt illam gloriam sempiternam, reprobamus amicitias regis, quae nos a caritate dei separare desiderant, respuimus et hanc temporalem nostri corporis vitam, quae cum periculo fidei servata animae adquirit interitum, postremo nec suppliciis praesentibus deterremur. Tradimus carnem poenis, quascumque inrogare volueris, ne abnegantes Christum deum ad tormenta perpetua demergamur, quae diabolo et vobis ministris eius sunt ab initio praeparata.

Tunc ille iudex iniquitatis huiusmodi dictis accensus furorem suum, quem paulo ante subtilius explere voluerat, excogitata supplicii novitate geminavit. Perspiciens enim regionis naturam nimiis rigentem frigoribus, tempus etiam, quo maxima hiemis asperitas aquilone flante violentius incumbebat — montes nivibus, pruinis arva tegebantur, liquores agnoscere naturam suam solis ignibus cogebantur, stupebant ingenti glacie torrentium fluminum cursus; stagnum quoque urbi, in qua ista gerebantur, subiacens longe lateque diffusum validissimo gelu durante iter solidum plaustris gementibus commodabat — hac ergo vel loci vel temporis immanitate perspecta sacrilegii gentilis exactor istud supplicii genus sanctis adhiberi imperat, ut nudatis corporibus religati in aperti aëris pruinosa duritia pernoctarent, balneis longe sub conspectu eorum fumantibus, ubi velox remedium victis callidus persecutor animas eorum magis interficere gestiens promittebat. Sed beatissimi martyres spiritu sancto ferventes vestibus suis procul abiectis festini ad stadium properant, coronam tanto cer-

182—184 *cf.* Matth. 25, 41 185sqq. *cf.* Basil. l. c. § 5 (*Migne, l. c. lat. 513 et 516*) 195 plaustris gementibus *cf.* Verg. Aen. XI 138 201sqq. *cf.* Basil. l. c. § 6 (*Migne, ib. lat. 516 sq.*)

176 groriam *A* 180 atquirit *A* 194 longe *om. AB* 198 nud*atis *B* duritie *ab* 200 calidus *A*

tamini propositam caelitus intuentes. Deinde hortatibus mutuis patientiae vires accendunt, gloriam regni caelestis poenis praesentibus praeferunt et hoc inter cetera replicantes, quod qui pro salute regis terreni hostiles gladios formidare contempsimus, cur non pro fide dei ac domini nostri Iesu Christi regis aeterni omnes inrogatos nostro corpori cruciatus aequo animo patiamur, ocius ad aeternae lucis beatitudinem vitamque perpetuam gloriosae mortis compendio transituri? Inter pruinas ardebat fides et caelestes animi desiderio Christi fervebant. Urebat acritudo nimii frigoris liventes rigentium corporum cutes, at occupatae erga dei amorem religiosae mentes amoenitatem paradisi cogitabant. Terebrabantur penetralia viscerum gelu ita, ut medullas ossuum gravissimis cruciatibus internus quidam glacialis tortor urgeret, et animorum virtus immobilis cursus sui metas aspiciens de proxima consummatione gaudebat, fideli tolerantia promissum dei munus exspectans.

26 Sed unus ex eorum numero brevissimi adhuc et iam supremi doloris impatiens rogare miser coepit, ut ad
27 balneas duceretur. Miles interea, cui sollicitudo iniuncta fuerat, ut illud mortis lavacrum victis quibusque reseraret, dum curiosis oculis de loco sublimi agonem virorum spectat insignium rei exitum captans, videt ducem caelestis militiae descendentem cum multitudine angelorum et fortissimis bellatoribus claras vestes atque opima singillatim praemia erogantem, quae solus ille miserabilis, cuius fidem diabolus
28 fregerat, non accepit. Ducitur infelix ad balneas ibique confestim caloris adflatu, quo se animandum crediderat,

222sqq. *cf.* Basil. l. c. § 6 (*Migne, ib. lat. 520*) 227sqq. *cf.* Basil. ib. § 7

204 ortatibus *B* 205 caelistis *B* 207 pro *om. B, sed m2 s.* 214 liventes] lucentes *a b* rigententium *A*, *B m1* (ten *eras.*) 216 tenebrabantur *A m1* 217 ossuum *AB Σ* ossium *cet. codd.* 223 suppremi *AB* 225 quibus quereseraret *A*

exanimatus et vitam perdidit et coronam. Luctuosum facinus gratulatio inopinata subsequitur. Repente eius locum supra dictae visionis admirator invadit, nudat membra optato supplicio, se esse Christianum clamore ingenti congeminat, quem spectaculi illius admirabilis virtus subito ex gentili verum fecerat Christianum. Tenetur continuo 29 professionis suae reus, ligatur volens et secantibus vinculis crudeliter innodatur; perseverat adstrictus, gloriatur in poena, spe divinae remunerationis ecfertur. Crescit inter supplicia fides Christi, augetur inter tormenta dilectio. Nam sensu apostolico testabatur: Me nulla suppliciorum 30 vis, nulla immanitas tormentorum poterit separare a caritate dei, quae est in Christo Iesu domino nostro. In mediis cruciatibus novus martyr sancto spiritu instruente eruditur et proficit, moritur et triumphat. Trinitas adoranda testem suum inter poenas fideliter permanentem martyrio ipso ad vicem baptismi gloriosius et abluit et emundat et ad caelorum regna perducit. Commoritur denique quadragesimus 31 iste sanctus cum sanctis, ut sacer numerus, quem salvator ieiuniis honoraverat, compleretur, sicut ipsi beati martyres orasse memorantur.

Post haec iussi carnifices defunctorum corpora longius 32 transportata ignibus concremare. Relinquebant unum, qui adhuc vivere putabatur. Ne forte mutaret in peius ipsa solitudine voluntatem, ibi eius venerabilis mater, quae talem filium bono sapientiae caelestis lacte nutriverat, cucurrit ad cadaver spirantis filii et propriis eum manibus vehiculo, quo corpora aliorum congesta ad pyram trahebantur, imposuit. Vade, inquit, nate, ista bona via salvus cum

---

244 sq. *cf.* Rom. 8, 39 254 sqq. *cf.* Basil. l. c. § 8 (*Migne, ib. lat. 521*) 257 sqq. *cf.* Basil. l. c. (*Migne, lat. 524*)

---

241 ecfertur $B\Sigma$ haec fertur A 243 apostolica $Bm1$ 246 spiritu sancto B 249 sq. caelorum regna] orū re *in ras.* A 254 iussit ab 256 ne $AB\Sigma$ si ab 260 piram AB 261 inquit |||| A istam bonam viam ab

33 coaetaneis tuis et gloriosus ad dominum. O admirabilis et vere digna martyris mater! quin immo et ipsa iam martyr, quae propriis visceribus non pepercit, dum sua membra pro Christi nomine puniri laetatur in filio.

34 Iam vero nec illud in postrema parte reticemus, quod, cum cineres exustorum corporum mandato persecutoris in fluvium iacerentur, non defuerunt religiosae manus, quae partem reliquiarum vel furto eriperent vel pretio comparare-rent. Hinc et ecclesia Caesariensis exsultat et nostra fraternitas non immerito gloriatur reservatum sibi provi-
35 dentia dei istud salutare munus intellegens. Portionem reliquiarum sumpsimus et nihil nos minus possidere confidimus, dum totos Quadraginta in suis favillis venerantes amplectimur, sicut illa in evangelio fidelis mulier, quae per fimbriam Christi salvata est, oram tenuit vestimenti et virtutem divinitatis exegit, attactu fimbriae medellam credenti fides traxit et salutem, quam praesumpserat, adquisivit.
36 Itaque pars ipsa, quam meruimus, plenitudo est; dividi enim Quadraginta isti martyres ab invicem nullo modo possunt, quorum sunt inseparabiles et indiscretae reliquiae. Nam sicut animas eorum igneus ille spiritus dei salutaris fidei unitate coniunxit — *erat* enim *omnium credentium cor unum et anima una* — ita etiam membra eorum concremans ignis in unum favillae corpus redegit.

37 Habemus ergo et hos Quadraginta et praedictos decem sanctos ex diversis terrarum partibus congregatos, unde hanc ipsam basilicam eorum meritis dedicatam Concilium sanctorum nuncupari oportere decernimus. Dignum est enim, ut ad tantorum martyrum venerandas reliquias processuri ad Concilium sanctorum nos procedere fateamur.
38 Tot igitur iustorum patrocinio adiuvandi tota fide omnique desiderio supplices ad eorum vestigia concurramus, ut ipsis

---

275—278 *cf.* Matth. 9, 20—22; Luc. 8, 43sqq. 283sq. *Act. 4, 32

---

274 suis] sanctis *G* 277 medillam *A* 284sq. concremas *A* 290 ut *Bm2 s. l.* 293 secundum eorum vestigia curramus *ab*

intercedentibus universa, quae poscimus, adipisci mereamur magnificantes Christum deum tanti muneris largitorem, cui omnis honor virtus et gloria cum patre et cum spiritu sancto ante omnia et nunc et semper et in cuncta saecula saeculorum. Amen.

DVAE EXPLANATIONES (TRACTATVS XVIII. ET XIX.).

TRACTATVS DVODEVICESIMVS

RESPONSIO GAVDENTII AD GERMINIVM DE VILICO INIQVITATIS.

SERVO CHRISTI GERMINIO GAVDENTIVS EPISCOPVS.

Sapientem virum semper convenit dicta sapientiae cogitare hisque intellegendis omne acumen ingenii, omnem vigorem mentis intendere. Et idcirco tu, qui et mundanae sapientiae litteris eruditus es et veram dei sapientiam per sacras litteras didicisti, operam navare non desinis ad perquirendos interiores sensus verborum Christi, quem dei 1

XVIII 12sq. *cf.* I Cor. 1, 24

XVII 298 *Subscriptio solius B*: Explicit de concilio scōrum.

XVIII 1 Duae Explanationes: *cf. Prolegomena et infra v. 18.*

4 *Inscribitur Tr. XVIII*: ITE RSPSO EIVSDEM AD GERMANIVM (GERMINIV̄ *Ba* Serminium Ω) DE VILICO (villico Ω) INIQVITATIS *A et cet. codd. Vide Capitula.*

6 Christo *B* 8 hisque] *isque *B* 11 novare *AB*

esse virtutem deique sapientiam docente apostolo non
2 ignoras. Nam inter cetera divinae legis eloquia, quorum dissertionem frequenter exigis, hoc etiam specialiter postulasti, ut parabolam de vilico iniquitatis valde difficilem, cuius nemo nostrum tibi idoneus videretur interpres, ego scriptis propriis explanarem. Explanationem vero ipsam litteris tradi ideo forsitan vis, ut *chi*rographum teneas responsionis meae de capitulo, ut ipse fateris, obscurissimo. Sed non formidabo vel eloqui interrogatus vel etiam scribere pro pusillitate sensus mei salva fidei ratione, quid sentiam. Ac primum, carissime, ipsius lectionis verba ponenda sunt, ita demum ratio est aperienda dictorum.

3 Refert in Evangelii sui libro beatus Lucas: *Dicebat*, inquit, *dominus Iesus ad discipulos suos parabolam: Homo quidam erat dives, qui habebat vilicum et hic delatus est ei quasi dissipans facultates eius. Et vocato eo ait illi: Quid hoc audio de te? Redde rationem vilicationis tuae; iam enim non poteris vilicare. Ait autem vilicus intra se: Quid faciam, quia dominus meus aufert a me vilicationem? fodere non valeo, mendicare erubesco. Scio, quid faciam, ut, cum amotus fuero de vilicatione, recipiant me in domos suas. Et convocans unumquemque debitorem domini sui dicebat primo: Quantum debes domino meo? At ille dixit: Centum batos olei. Et dixit illi: Accipe litteras tuas et sedens cito scribe quinquaginta. Deinde alii dixit: Tu vero quantum debes? At ille ait: Centum coros tritici. Ait et illi: Accipe litteras tuas et scribe octoginta. Et laudavit dominus vilicum iniquitatis, quia prudenter fecit; quoniam filii huius saeculi prudentiores quam filii lucis in genera-*

25—51 *Luc. 16, 1—13

---

17 nostrum] vestrum *Pantagathus in mg. L* 18 scribtis *A* 19 chirographum *H* cyrographum *AB* cyrografum *Σ* chyrographum *Ga* 24 ⟨et⟩ ita *fortasse scribendum* 27 delatus *ABab* diffamatus Ω (deffamatus *C*) 36 batos] bados *Bm1* cados (= *Vulg.*) Ω accipe cito *H* 37 alio *B*

tione sua sunt. Et ego vobis dico: facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defecerit, recipiant vos in aeterna tabernacula. Qui fidelis est in minimo, et in multo fidelis est, et qui in minimo iniquus est, et in multo iniquus est. Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod verum est, quis credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est, quis dabit vobis? Nemo servus potest duobus dominis servire; aut enim unum odiet et alterum diliget, aut unum patietur et alterum contemnet. Non potestis deo servire et mammonae.

Perfecti doctoris est ad erudiendos discipulos simili- 4
tudines earum rerum proponere, quae in conversatione humani generis frequentantur, ut auditor idoneus ad operandi studium comparationis magisterio informetur, nec dubitet hoc opus aggredi, quod possibile ac necessarium parabolae imago monstraverit. Et idcirco dominus Iesus, salutarium mandatorum verus magister, discipulos suos, vel tunc apostolos vel nunc universos credentes, incitare volens ad elemosinas fideliter exercendas, similitudinem proposuit vilici, ut exemplo huius personae nihil esse nostrum in saeculo isto signaret, sed dispensationem nobis creditam facultatum domini nostri vel ad utendum ex eis sufficienter cum gratiarum actione vel ad distribuendum conservis, prout cuique opus esset; nec licere nobis passim facultatibus abuti commissis aut expensas usurpare superfluas, cum sit erogationis ratio domino venienti reddenda.

Denique post finem parabolae sic adiecit: *Et ego vobis* 5
dico: facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defecerit, recipiant vos in aeterna tabernacula, id est

68—70 *Luc. 16, 9

43 defecerit *codd.* (*cf. § 5, v. 76*) defeceritis *ab* 47 verum] $\overline{\text{vrm}}$ *B* vestrum *a* credet Ω credit *A*, *Bm2* dabit *Bm1* 48 vobis *om. A* (*in fine pag.*) 50 contempnet *A* 51 servire deo *B* 56 ac] hac *A*, *B* (h *eras.*) necessarium esse *ab* 60 exercens *Bm1* 62—64 creditam — gratiarum actione *om. D* 66 in expensas *b* 69 ammicos *A*

amicos vobis pauperes facite de terrenis facultatibus, quas iniquitas humanae avaritiae sibi vindicat, ne hominibus dei ex eius rebus quicquam impertiat. Mammonae enim sermone Syro pecuniae sive divitiae nuncupantur. *Facite ergo vobis*, inquit, *amicos* — pauperes — *de mammona iniquitatis, ut, cum defecerit* — eadem quippe substantia in pauperum necessitates erogata atque consumpta — *recipiant vos in aeterna tabernacula* — iidem videlicet pauperes amici conciliandae salutis, in quibus Christus remunerator aeternus se huius humanitatis fatebitur officia percepisse.
6 Recipient ergo nos non ipsi omnino pauperes per semet ipsos, sed per eum, qui in illis oboedientiae ac fidei nostrae fructu reficitur, suscepturus ministros pietatis huius in aeterna tabernacula regni caelestis. Dicit enim: *Venite, benedicti patris mei, possidete regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi; esurivi enim et dedistis mihi manducare, sitivi et dedistis mihi bibere, peregrinus eram et collegistis me, nudus et cooperuistis me, infirmus et visitastis me, in carcere eram et venistis ad me.* Quibus verecunde ac reverenter excusantibus: Domine, quando te vidimus in his necessitatibus et ministravimus tibi? respondebit dicens: *Amen dico vobis, cum fecistis uni ex minimis istis, mihi*
7 *fecistis.* Nulli itaque absurdum videatur, quod illi nos dicantur suscipere, quorum causa suscipimur, cum et ipse susceptor noster dominus Iesus, qui necessitatibus humanis non subiacet, se in illis esurisse et sitisse et peregrinum et nudum et infirmum et carceratum fuisse perhibeat. *Facite ergo vobis*, ait, *amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defecerit, recipiant vos in aeterna tabernacula.*

74—78 *Luc. 16, 9 84—89 *Matth. 25, 34—36 89—91 *cf.* Matth. 25, 37—39 92sq. *Matth. 25, 40 97—99 *Luc. 16, 9

---

73 Mamone *A* Mammone *B* mammona Ω 75 ma*mona *A* (m *eras.*) 76 defeceritis *ab* 77 pauperes *Bm1* 78 idem *codd. a* 80 se] sed *A* 83 in *om. A* 84 dicet *Bm2, H* 86 dedisti *A* 97 incarceratum *Ba* 99 defeceritis *ab*

Et post pauca: *Si in iniquo mammona*, inquit, *fideles* 8
non fuistis, quod verum est, quis credet vobis? Enimvero, dilectissime, quis ei, qui terrenas facultates iniquitati plerumque materiam suggerentes dispensare fideliter nesciat, committendas putet esse veras caelestium rerum divitias, quibus fidelis distributor ac iustus rite meritoque perfruitur? Nam *gloria et divitiae in domo eius et iustitia eius manet in saeculum saeculi.* Statim denique sermo illic 9
dominicus ita coniungit: *Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est, quis dabit vobis?* Profecto enim quidquid in hoc saeculo est, alienum nobis [est], qui retributionem futuram sperantes velut hospites et peregrini in hoc mundo conversari iubemur, ut unusquisque nostrum securus domino audeat confiteri: *Advena ego sum et peregrinus sicut omnes patres mei.* Propria vero credentibus et aeterna 10
possessio est illa caelestis, ubi esse cor et thesaurum nostrum novimus, ubi iam toto affectu mentis per fidem nos habitare praesumimus, quoniam iuxta beati Pauli doctrinam *conversatio nostra in caelis est.* Nostrum est igitur cae- 11
lorum regnum, si pollicenti domino in humilitate cordis ac spiritus mansuetudine serviamus. *Beati* enim *pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum.* Quod utique regnum non potest adipisci omnis, qui in alieno huius saeculi patrimonio temporarie sibi credito idoneus ac fidelis dispensator non fuerit; unde alio in loco dicebat dominus: *Quam difficile, qui pecunias habent, intrabunt in regnum dei.*

Et in fine lectionis huius ait: *Non potestis deo servire* 12
et mamonae. Dei enim Christi servos atque discipulos im-

---

100 sq. Luc. 16, 11 106 sq. Ps. 111, 3 108 sq. Luc. 16, 12 111 sq. *cf.* I Petr. 2, 11 113 sq. Ps. 38, 13 115 sq. *cf.* Matth. 6, 21 118 *Phil. 3, 20 120 sq. Matth. 5, 3 125 sq. *Matth. 19, 23 127 sq. Luc. 16, 13 128 sq. *cf.* Horat. Ep. I 10, 47

---

100 mamona *A* 101 credet Ω credit *AB* (*cf. § 3, v. 47*) 105 sq. perficitur *Bm2* 107 illic *codd.* ille *ab* 108 coniungit *codd.*; *an* coniungitur *scribendum?* 109 quiquid *A* 110 alienum est *Bm2* nobis est Ω esset *AB*

perare oportet pecuniae, non servire, ne, dum cupiditati eius oboedimus, a caritate servitutis dei dominante pecunia
13 separemur. Dispergendae sunt ergo pecuniae indigentibus secundum praeceptum creatoris omnium dei, quoniam neque nostrae sunt neque illas sine iniquitate ac sui pernicie avarus quisquam detinet. Nam iuxta sententiam salvatoris aditum regni caelorum suis retentatoribus intercludunt et *Facilius est camelum per foramen acus transire quam divitem intrare in regnum dei*, illum nempe divitem, qui sit ob horrorem turpis avaritiae camelo infirmior.
14 Gravis pecuniarum sarcina est, quae tenacium suorum mentes avaritiae pondere ad terram deprimit nec emergere ad superna caelumque suspicere, ubi vita nostra est, omnino permittit, cum doceat beatus apostolus: *Si conresurrexistis Christo, quae sursum sunt quaerite, ubi Christus est in dextera dei sedens, quae sursum sunt sapite, non quae super terram. Mortui enim estis et vita vestra abscondita est cum Christo in deo. Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria.* Quoniam vero arta et angusta via est, quae ducit ad vitam, oneratos divitiarum terrestrium fascibus ingredi per illam non capit. Expeditos quaerit ac tenues omnique continentia castigatos, et, ut ita dixerim, filo gracili similes, qui etiam per foramen illius mysticae acus facile transeant, spiritales effecti.
15 Haec est ratio et utilitas parabolae huius, cui primum, iuxta quod iubetur, parendum est, et ita intellectus secretior, si reperiri valeat, inquirendus est; quia *non in sermone est regnum dei, sed in virtute:* et *non auditores*

136 sq. *Matth. 19, 24 142—147 *Col. 3, 1—4 148 *cf.* Matth. 7, 14 155 sq. I Cor. 4, 20 156 sq. *Rom. 2, 13

130 dei] eius *ab* 133 sq. pernitiae *Am1* 137 divitum *Am1* 138 informior *Bm2, GH* 139 suorum *codd.* sui *ab* 140 *post* deprimit *lacuna in cod. B usque ad*: pateretur XIX 31, v. 237 142 conresurrexistis *A* consurrexistis cum *Ωab* 151 *qui *A* 153 est et ratio *Σ*

tantum, sed factores legis iustificabuntur apud deum, nec aliquis liquido comprehendere interiorem scientiam divini potest eloquii apostolo protestante: *O altitudo divitiarum et sapientiae et scientiae dei! quam imperscrutabilia sunt iudicia eius et investigabiles viae eius! Quis enim cognovit sensum domini aut quis consiliarius eius fuit?* Et alio in loco, cum de Adam et Eva sacramentum divini sermonis nimium grande sentiret et loqui illud digne non posset, ait: *Mysterium hoc grande est, ego autem dico in Christo et in ecclesia.*

Vis autem nosse, quod ad aeternam vitam non per 16
notitiam secretorum, sed per operum bonorum efficientiam pervenitur? Dominus in evangelio interroganti cuidam diviti sic respondit: *Si vis ad vitam venire, serva mandata.* Quae cum se ille omnia custodisse iactaret, extorqueri tamen ab eo praesens et unum mandatum non potuit, ut misericors esset in pauperes et thesaurum suum transferret ad caelum; nam statim audito hoc sermone abscessit tristis. Nec immerito tristis, quia gaudium caelestis thesauri malo avaritiae possessus possidere non poterat. Profecto *radix* 17
omnium malorum est amor pecuniae, ut ingemescit apostolus, *quam quidam appetentes erraverunt a fide et inseruerunt se doloribus multis.* Nam perniciosum fidei errorem patitur et inserit se doloribus multis, qui amore terrestrium sicut adulescens iste discedit a Christo, dum mandatum eius subterfugit, dum a conspectu domini tristis ac lugens ad poenas avaris et contemptoribus praeparatas spontanea caecitate deducitur. In sinistra enim parte infructuositatis merito constitutis dicetur: *Discedite a me in ignem aeternum, quem paravit pater meus diabolo et ange-*

159—162 *Rom. 11, 33sq. 165sq. *Eph. 5, 32 170 *Matth. 19, 17 171—174 *cf.* Matth. 19, 18—22 176—179 *I Tim. 6, 10 181 *cf.* Matth. 19, 22 185—188 *Matth. 25, 41. 45

160 et *ante nomen* sapientiae *om.* Ω 164 eloqui Σ 172 ad praesens unum *ab* unicum *D*

lis eius, quia, cum non fecistis misericordiam indigentibus, nec mihi fecistis.

18 Venio nunc ad illud, quod a me tantopere exegisti, et quid super eo sentiam, qua potero brevitate, narrabo nulli praeiudicaturus, qualiter interpretari voluerit, modo ut explanatio eius traditionem fidei apostolicae non infringat. Iniquitatis vilicum diabolum puto esse, qui idcirco ad correptionem generis humani in saeculo isto dimissus est, ut immanitatem crudelissimi huius vilici fugientes ad pietatem dei suppliciter concurramus, cuius misericordia atque virtute contra omnes infestationes eius defensi esse possimus, quandoquidem et ipse vilicus sub potestate constitutus est domini dei, illius vere divitis, qui, sicut docet apostolus, *dives est in omnes* — et super omnes — *qui invocant illum. Omnis enim, qui invocaverit nomen domini, salvus erit.*

19 Dissipat autem diabolus facultatem domini sui, quando in perniciem generis humani grassatur, id est in nostram necem, qui possessio dei sumus, sicut ipse dei filius patris sui dicta per prophetam referendo testatur: *Postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae.* Et iterum: *Quoniam Iacob elegit sibi*

20 *dominus et Israhel in possessionem sibi.* Videns ergo deus in tantum daemonis audaciam prorupisse, ut, quos correctionis causa temptare solum permissus fuerat, usurpaverit et necare, comminatur illi expulsionem, ut immanitas eius metu ultionis interminatae frangatur. At ille nequissimus hominum mortem quaestum suum computans aestuat anxius, quod dominus ei et potestatem dominandi ablaturus esset, et, quoniam nec operari bonum vult et petere misericordiam paenitens erubescit, argumentatur, quomodo prae-

200 sq. *Rom. 10, 12 sq. 205—207 Ps. 2, 8 207 sq. Ps. 134, 4 215 sq. *cf.* Luc. 16, 3

189 ad illud *deficit in A* 190 eos ||| sentiam *A* 193 ad *om. A* 193 sq. correctionem *ΣH* 197 defessi *A* 198 sub] sup *A* 210 premissus *Am1* 213 hominem *A*

valeat debitores domini sui — id est peccatorum debitis involutos — non tantum aperto proelio persequi, sed etiam sub obtentu fallacis benivolentiae blanda fraude decipere, quo magis eum in domos suas falsa benignitate seducti recipiant, cum ipso in perpetuum iudicandi. Magnum 21 siquidem suppliciis suis diabolus putat hoc esse remedium, si poenarum socios multos adquirat. Nam callidus hostis adveniente et comminante Christo turbatus excogitavit venenato consilio, qualiter hi etiam, qui illum persequentem fugiebant, cedentem sequantur. Festinat enim novis artibus variisque temptationum generibus supplantare homines, a quorum dominatu in fine saeculi submovendum se penitus esse cognoscit. Nam post adventum Christi duplicato 22 contra hominum genus furore succenditur, *sciens, quia modicum tempus habet*, sicut scriptum de illo est. Debita conservorum suorum, quae in potestate domini sunt, relaxare se falso promittit, dum vanam vel in fide vel in opere peccantibus indulgentiam pollicetur, dum persuadet non imputari ad peccatum ea scelera, quae ipsi etiam, qui committunt, gravia esse crimina non ignorant. Nam confitentur sui debiti quantitatem, cum ex integro obnoxios se esse deo et pro fide contempta et pro opere neglecto negare non possunt. Qui autem reddunt, quae dei sunt, deo, iam debitores non sunt. Nec mireris, si debitorum 23 remissionem taliter mentiatur hominibus, quos hac arte subtilius conatur occidere, qui Christo rerum omnium conditori ausus est regna mundi promittere, sua illa esse impudens adserendo. *Haec omnia mea sunt*, inquit, *et, cui volo, do illa. Tu itaque si procidens adoraveris me, erunt*

220 *cf.* Luc. 16, 4 230sq. *Apoc. 12, 12 232sq. *cf.* Luc. 16, 6sq. 239sq. *cf.* Luc. 20, 25 (Matth. 22, 21; Marc. 12, 17) 244—246 *Luc. 4, 6sq.

219 sub obtentu Ω subtentu *A* (*at cf. Tr. XI 10, v. 85*) sub praetextu *ab* 223sq. ostis *A* 225 venenato] vere nato *A* 231 scribtum *A* 232 re (*in fine versus*) relaxare *A* 243 esse *om. A* 243sq. impudenter *ab*

24 *tua omnia.* O inenarrabilis Christi patientia, quae idcirco temptatorem loqui permittit, ut suscepto homini artem proeliandi atque vincendi in semet ipso demonstraret! O effrenata diaboli mendacis audacia! Deum sentit et contemptat; dominum novit universae creaturae, cui sua esse mundi regna mentitur, et ei se largiturum possessionem crealium pollicetur, per quem creata esse omnia non ignorat. *Ab initio* enim, sicut scriptum est, *homicida fuit diabolus et in veritate non stetit, quia veritas non est in eo.*

25 Sed iam ad ipsas, de quibus quaeritur, species veniamus. Triticum, sicut supra tetigimus, fides Christi est, vitae humanae principium. *Hic est enim panis vivus, qui de caelo descendit et vitam dat huic mundo.* Et iterum dicit ipse:

26 *Qui credit in me, et si mortuus fuerit, vivet.* Oleum vero bona sunt opera, quae non habentes illae quinque virgines fatuae exstinctis animarum suarum lampadibus in tenebris remanserunt a thalamo regni caelestis exclusae. Animas enim nostras non solum virgines esse in fide oportet atque integras, verum etiam totius boni operis oleum portare secum semper in vasis suis, ne ipsae in nobis fidei lampades defectu operum exstinguantur. *Nam sicut caro sine anima, ita fides sine operibus mortua est* secundum Iacobi beati sententiam. Lumen quippe fidei tunc erit iuge atque perpetuum, si adfatim operum bonorum pinguedine animetur.

27 Circumvenit ergo diabolus hominum genus pollicitationibus falsis, ut debitum fidei et operum non agnoscant, donec sententia domini iudicis in inferni carcerem retrudantur usque ad novissimum quadrantem per supplicia exigendi.

---

252 *cf.* Ioh. 1, 3 253sq. *Ioh. 8, 44 256 *cf.* Luc. 16, 7; sicut supra tetigimus *cf.* § 22 257sq. *Ioh. 6, 33 259 *Ioh. 11, 25 260–262 *cf.* Matth. 25, 2sqq. 266sq. *Iac. 2, 26 272sq. *cf.* Matth. 5, 25sq. Luc. 12, 58sq.

---

246 inerrabilis *in ras. A* 249sq. contemptat *A* (*cf. Thes. l. L. IV 656*) temptat Σ 253 scribtum *A* fu*it *A* (sunt? *m1*) 259 etsi] etiamsi *ab* 269 pinguidine *A* 270 pollicitationibus *in ras. A* 271 cognoscant *ab*

Quod autem centum vasa olei, id est operis, persuadet 28
in quinquaginta transcribi et centum coros tritici, id est fidei, cogit in octoginta transferri, occultior ista fraus est multumque subtilis circumventio inimici, dum retractos ab idolatria homines variis perniciosorum dogmatum involvit erroribus summam salutaris fidei minuendo et ab iniquis actibus remotos bonisque operibus insistere cupientes pestifero iactantiae amore supplantat. Nam conatur fidem 29
nostram et opera nostra a centenario numero, perfecto scilicet, et in dextera constituto ad sinistrae partis dolosa compendia depravare, apostolicam fidem sinistro hereticae persuasionis sensu pervertens et merita bonorum operum dexterorumque factorum ad sinistros mores plerumque deducens. Quantos enim diabolus a dexterae partis vigore sinistris monitis in vitia voluptatum carnalium relaxavit! Quantos debita spiritalia religiosis operibus persolvere gestientes a mercede caelesti iniecta gloriae humanae cupiditate privavit, ut dexterae partis praemia promissa non capiant, dum in ipsis bonis operibus non deo, sed hominibus placere festinant. Unde filius dei Christus dominus discipu- 30
los suos monens, ut iustitias et elemosinas et ieiunia et precationes suas non studerent coram hominibus celebrare, ne per vitium iactantiae, quod sinistrae parti deputatur, mercedem dexterae partis amitterent, ait: *Nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua.* Claret ergo, quam venenata prudentia ille iniquitatis vilicus debita religionis officia de dextera parte in sinistra*m* commutet.

Nec illud otiosum est, quod maior numerus deperit 31
domino, cui debitores sumus, ex operibus oleo figuratis quam ex tritico ad vitalis fidei specimen comparato. Minor enim

274—276 *cf.* Luc. 16, 6sq. 293—297 *cf.* Matth. 6, 1sqq. 297sq. Matth. 6, 3 301—303 *cf.* Luc. 16, 6sq.

278 docmatum *A* 290 a *codd., del. Galeardus,* a mercede caelesti illectos gloria humanae cupiditatis *a* humani *A* 298 Claret] clare patet *ab* 300 sinistra *AΣ* 303sq. Minus enim turpis est, qui *a*

turba est, quae a fide recta, quam quae ab operibus congruis diaboli fraude subtrahitur salvatore testante: *Quid mihi dicitis: Domine, domine, et non facitis, quae dico vobis?*

32 Laudat vero dominus non bonitatem, non pietatem, non aequitatem, sed astutiam et callidam prudentiam vilici iniquitatis, quod dolum suum subtili nequitia concinnasset. Laudat autem minaciter simul et prudenter; minaciter quidem, dum ipso iniquitatis vocabulo pessimam diaboli prudentiam damnat, prudenter autem, dum contra argumentorum eius consilia discipulos audientes informat, ut omni cautela atque prudentia tam callido, tam nequiter prudenti
33 inimico repugnent. Ipse enim serpens erat in paradiso prudentior omnibus bestiis, qui protoplastos homines venenato morsu seductionis occidit. Cuius serpentis tortuosa ingenia beatus apostolus deprehendens ait: *Non enim astutias eius ignoramus.* Unde et salvator: *Estote*, inquit, *prudentes sicut serpentes et simplices ut columbae*, quod aliis verbis apostolus Paulus edisserit, cum dicit: *Malitia parvuli*
34 *estote, ut sensibus perfecti sitis.* Prudentes nos esse Christus praecipit, non venenatos, sapientes, non noxios, sed qui veterem peccati tunicam ut coluber deponentes in novum hominem reformemur, caput nostrum, qui Christus est, omni diligentia conservantes et pro eo membra omnia persecutoribus laceranda tradentes, ut fides dei, quae caput vitae ac salutis nostrae est, sana et invulnerata permaneat.

35 Quapropter, dilectissime, imitemur prudentiam vilici huius, non perfidiam; aemulemur astutiam eius, non sectemur nequitiam. Quantum ille in opere iniquitatis suae nocendi peritus est, tantum nos studiis salutaribus eruditi

---

305 sq. *Luc. 6, 46 307 *cf.* Luc. 16, 8 315 sq. *cf.* Gen. 3, 1 318 sq. *II Cor. 2, 11 319 sq. *Matth. 10, 16 321 sq. *I Cor. 14, 20 324—326 *cf.* Eph. 4, 24. 15

---

310 minaciter *in ras. A* 311 ipsa *A* 316 protoplaustos *A, D* (prothopl.) 323 praecepit *ab* 326 in omni *D* 328 vulnerata *A*, in *s. l.*

et omni prudentia instructi atque armati esse debemus: induentes nos ipsos loricam fidei et galeam salutis et gladium spiritus et scutum inexpugnabile aequitatis, in quo possimus, ut hortatur apostolus, *omnia iacula nequissimi ardentia exstinguere,* ne nos incautos suggestionum suarum spiculis ubicumque configat, ne inermes opprimat, ne interficiat dormientes, ne et vigilantes et armatos, si usum belligerandi nesciamus, interimat. Prudentiores enim 36
reperiuntur interdum spiritus immundi, quos filios saeculi, id est tenebrarum filios, dominus nuncupat, quam filii lucis, quos deus, qui lux est, in adoptionem filiorum vocare dignatur per lavacri caelestis sacramenta renatos. Vale, in Christo carissime fili.

TRACTATVS VNDEVICESIMVS

RESPONSIO GAVDENTII AD PAVLVM DIACONVM. DE EO, QVOD DOMINVS IESVS DIXIT APOSTOLIS: *QVIA PATER MAIOR ME EST.*

Ante istum sacri evangelii locum, cuius a me intelle- 1
gentiam fideli studio per litteras exigis, Paule frater, carnis ac spiritus germanitate carissime, plurima Christus filius dei vivi de divinitatis suae una et perfecta cum patre sub-

---

334 *cf.* I Thess. 5, 8 335 *cf.* Eph. 6, 17; Sap. 5, 20 336 sq. *Eph. 6, 16 340—342 *cf.* Luc. 16, 8 343 sq. *cf.* Rom. 8, 23 al.
XIX 4 Ioh. 14, 28

---

335 inexpugnabile Ω et pugnabile *A* 344 sa*cramenta *A* 344 sq. Vale — fili *om. ΣH* carissimi *A* fili* *A* (i *eras.*)
345: *Nulla subscriptio in codd., praescribunt autem:* IT RESPONSIO EIVSDEM AD PAVLVM DIACONVM DE EO QD DNS IESVS DIX APOSTOLIS: QVIA PATER MAIOR ME EST *A et* Ω (responsum *D*). *Cf. Capitula.*
XIX 5 locum] lucum *A m 1*

stantia locutus esse cognoscitur, cum diceret Iudaeis: *Ego et pater unum sumus*, cum sancto Philippo responderet: *Qui me vidit, vidit et patrem* [*meum*], cum beatis apostolis communiter loqueretur: *Credite mihi, quia ego in patre et*
2 *pater in me.* Post haec ergo et istius modi multa, quibus ὁμοούσιον se esse cum patre, id est eiusdem probavit essentiae, nunc aliquid inlaturus, quod robustis in fide mentibus plenitudinem scientiae cumularet, scrupulum dubiis, perfidis fomentum blasphemiae ministraret — quoniam sermo dei positus est in ruinam et in resurrectionem multorum —, praemonuit undecim beatos apostolos simulque fidei eorum vestigia secuturos, ne ad auditionem proferendi sermonis turbelam mens alicuius pateretur. *Non turbetur*, inquit, *cor vestrum neque formidet. Audistis, quia ego dixi vobis: vado et venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis utique, quia vado ad patrem; quia pater maior me est.*

3 Hanc habent heretici Arriani famosissimam quaestionem, quia filium dei ore sacrilego minorem patre suo esse contendant ipsius testimonium proferentes, quo ait: *Quia pater maior me est. — Excaecavit eos nequitia cordis ipsorum*, ne ex ante latis sermonibus rationem dicti huius agnoscerent vel potius ne veritatem cognitam sequerentur.

4 Duplex est in Christo substantia, una propria, alia nostra iam sua, id est una dei, alia hominis. Filius enim dei, ex quo eum inlibata virgo peperit de spiritu sancto conceptum atque hoc genere nascendi *verbum caro factum est et habitavit in nobis*, idem coepit esse etiam filius hominis, qui in principio erat apud patrem filius dei, utique
5 deus verbum. Exinde per incrementa aetatis creator tem-

---

9 sq. Ioh. 10, 30 11 *Ioh. 14, 9 12 sq. *Ioh. 14, 11 18 *cf.* Luc. 2, 34 21—24 Ioh. 14, 27 sq. 27 sq. Ioh. 14, 28 28 sq. *Sap. 2, 21 34 sq. Ioh. 1, 14 36 sq. *cf.* Ioh. 1, 1 sq.

---

11 vidit, vidit *A* videt, videt Ω meum Ω *om. A* 13 me est *ab* 14 omousion *A* 17 quoniam] quomodo Ω 19 undecem *A* 21 turbelam] scandalum *a* non] ne *ab* 26 quia] qua *ab* patrem *A* 27 quo] quoniam *ab*

porum proficit in virum perfectum testante evangelista: *Puer autem crescebat et confortabatur et implebatur sapientia et gratia dei erat in illo.* Quem profectum nostro profectui profecisse intellegens apostolus Paulus aiebat: *Donec perveniamus*, inquit, *omnes in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi*, quamquam perfecta divinitas, quae, quod erat semper et erit sine fine, nullo eguerit incremento. Omnia ergo, quaecumque in hac duplici substantia constitutus vel locutus est vel fecit vel pertulit Christus, nunc omnipotentem dei naturam, nunc infirmam suscepti hominis demonstrabant.

Nativitas carnis hominem monstrat, deum probat in- 6
usitatus virginis partus. Angustum praesepis cunabulum et obvolutio consueta pannorum humanam signant infantiam, sed angelorum voces deum pastoribus adnuntiant esse, qui natus est. Nam cum diceret eis angelus: '*Nolite timere, ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni plebi, quia natus est vobis hodie salvator, qui est Christus dominus, in civitate David. Et hoc vobis signum: invenietis infantem pannis obvolutum et positum in praesepe*' —, *subito facta est cum angelo multitudo exercitus caelestis laudantium deum et dicentium: Gloria in excelsis deo et in terra pax* [*in*] *hominibus bonae voluntatis.* Deinde 7
Herodes persequitur parvulum, sed stellae obsequentis fulgor magnum declarat deum, quem legati universarum gentium magi suppliciter adorarunt caelesti regi honorificentiam debitam oblatione mysticorum munerum deferentes. Annorum duodecim puer Iesus in templo a parentibus 8

39 sq. *Luc. 2, 40 42 sq. *Eph. 4, 13 50 sq. *cf.* Luc. 2, 7. 12 53—60 *Luc. 2, 10—14 61—64 *cf.* Matth. 2, 1—18 65—67 *cf.* Luc. 2, 42—47

38 profecit Ω 45 duplicis *A* (*in fine versus*) 52 sq. adnuntiantes sequinatus *A*, *similiter* Ω 57 sq. praesepe $A\Sigma G$ praesepi *H* 60 in hominibus *A* in *om.* Ωab 63 adorarunt Ω adorantes *A* 65 apparentibus Ω

anxiis reperitur, sed in verbis eius sapientiam dei doctorum circumsedentium turbae mirantur. Et qui peccatum non fecit nec dolus inventus est in ore eius, ad baptismum Iohannis quasi homo peccator accedit nostra in nostro corpore crimina diluturus, sed ibi statim naturae divinae proprietatem vox patris eius e caelo intonat dicens: *Hic est filius meus dilectus, in quo bene complacui. Hunc audite.* Ut ad hominem diabolus temptator accedit, sed triumphato diabolo statim succedunt Christo tamquam deo servientium ministeria angelorum. Seditiones furentium Iudaeorum declinat frequenter ut homo, sed legiones daemonum quasi verus deus verbi sui fugat imperio. Supra puteum sedet fatigatus ex itinere quasi homo, sed Samaritanae mulieris occulta reserat quasi deus humanarum mentium perscrutator, et non solum reserat, sed etiam lavacro aquae in aeternam vitam salientis emundat. Emundat autem fideliter supplicantem: *Ab occultis meis munda me, domine*; nam dicit ad eum mulier: *Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam amplius*, ardore videlicet exstincto peccaminum. Esurire, sitire, fatigari, dormire hominis est; sed quinque panibus quinque milia hominum satiare dei est. Et largiri aquam vivam, cuius unus haustus bibenti praestet, ne ultra iam sitiat, sed sit in eo fons aquae salientis in vitam aeternam, non nisi dei est. Et qui labore terreni itineris conficitur velut homo, rursus idem super aquas ambulat quasi deus.

Nam cum discipulos suos iussisset navigare trans fretum, donec ipse dimitteret turbas, abscedentibus turbis

---

67 sq. *cf.* Esai. 53, 9 71 sq. *Matth. 3, 17; 17, 5 73—75 *cf.* Matth. 4, 1—11 75 sq. *cf.* Ioh. 8, 59 al. 76 sq. *cf.* Marc. 5, 1—13; Luc. 8, 27—33 77—81 *cf.* Ioh. 4, 6. 16—18. 14 82 *Ps. 18, 13 83 sq. *Ioh. 4, 15 85 *cf.* Matth. 4, 2; Ioh. 19, 28 sq.; 4, 6 al. 85 sq. *cf.* Ioh. 6, 5—13 86—89 *cf.* Ioh. 4, 10—15 92—98 *cf.* Matth. 14, 22 sqq.

---

66 anxius *A* 69 nostro] suo *ab* 70 sed et *ab* 82 Ab occultis *in ras. A* me domine *codd. a* domine *in script. sacra non exstat* 85 fatigare *Aa* 86 largire *AH* 87 bibendi *ΣF* 92 cum dominus discipulos *ab*

ascendit et oravit in monte[m]. Vespere autem cum iam navicula in medio maris fluctibus iactaretur contrario vento commotis, ipse maiestatis suae virtute subvectus ambulabat super terga aequoris nec plantas gradientis tumens unda tangebat. Periclitantes apostoli quarta vigilia noctis venientem Christum procul aspiciunt. Petrus rogat: *Domine, si tu es, iube me venire ad te super aquas.* At ipse, ne quid fideli negaret desiderio, ait: *Veni. — Et descendens*, inquit, *Petrus de navicula ambulabat super aquas, ut perveniret ad Iesum. Videns vero ventum validum timuit et, cum coepisset mergi, clamavit dicens: Domine, salvum me fac. Et continuo dominus Iesus extendit manum et apprehendit eum dicens illi: Modicae fidei, quare dubitasti?* Dum per 14
terram gradiens fatigationem sentit, homo est; sed idem dum secura potestate per fluctus ambulans Petrum mergentem sublevat, deus est. Simulque hoc in loco et illud Arriani considerent, quod dubiis in fide Christi exitialis quaedam sit parata summersio, nisi per confessionem veram supplices ad eius omnipotentiam convertantur. Alibi quo- 15
que dormisse navigans Christus dominus a sancto evangelista describitur, cum discipuli in extremo tempestatis discrimine constituti suscitaverunt eum dicentes: *Domine, libera nos, perimus*, quando surgens imperavit vento et mari et facta est tranquillitas magna. Dormit ut homo et exsurgens elementis imperat quasi deus. Nam tumentes fluctus verbo compescuit statimque siluit increpata tempestas et ad creatoris sui vocem plana confestim iacuit inflati gurgitis moles.

99sq. *Matth. 14, 28 101—106 *Matth. 14, 29—31 112—117 *cf.* Matth. 8, 24sqq. 115sq. *Matth. 8, 25

---

94 montem *codd.* autem facto *G* 95 mari *Hab* 97sq. undat (vadat *D*) angebat *ΣF* 100 At] ad *A* 101 fideli] fidei Ω 104 dominus Ω 107 sensit *A* 110 consideretnt *A* 111 submersio Ω 120sq. inflatigur gitismoles *A* infanti tur (gur *D*) gitis moles *ΣF* infinita gurgitis m. *H*

16 Sed ne huiusmodi singula recensendo longius a proposito sermone videar evagari, pauca adhuc ex verbis domini nostri Iesu Christi adiciam, ex quibus in ipso et humanae naturae condicionem et divinam perspicias po-
17 testatem. Iudaeis dicit: *Quid me vultis occidere hominem?* Et alibi confitentem Petrum: *Tu es Christus, filius dei vivi*, beatum pronuntiat, quod dignus fuerit, cui hanc fidem deus pater infunderet, verum quippe filium dei se esse hac elocutione confirmans. Et qui dixerat: *Potestatem habeo ponendi animam meam et potestatem habeo iterum sumendi eam*, rursus ait: *Tristis est anima mea usque ad mortem.*
18 Et idem, qui ait: *Solvite hoc templum et ego in triduum suscitabo illud*, iterum dicit: *Pater, si possibile est, transfer calicem hunc a me.* Ea igitur ratione ipse, qui ex persona dei dixerat: *Ego et pater unum sumus*, ex persona suscepti hominis dicit: *Quia pater maior me est.*

19 Iam vero intellegenti, quae dicta sunt, sequens explanatio apertius declarabit, qua ex causa dicatur istud, quod scribit⟨ur⟩; [quia] nam sic ait: *Quia pater maior me est,* quamvis evidenter liqueat testimoniis supra dictis filium dei sine ullo initio a patre genitum, postquam nasci ex Maria beata dignatus est, et deum esse et hominem, et nunc humilia quaeque secundum carnem vel egisse vel locutum

126 *Ioh. 8, 40 127 Matth. 16, 16 128 sq. *cf.* Matth. 16, 17 130—132 *Ioh. 10, 18 132 Matth. 26, 38 133 sq. *Ioh. 2, 19 134 sq. *Luc. 22, 42; *cf.* Matth. 26, 39 136 Ioh. 10, 30 137 *et* 140 Ioh. 14, 28

122 huiusmodi *in ras. A* singulare censendo *ΣF* 124 ex *om. Ω* 126 *post* potestatem *in Ω sequuntur haec*: Si diligeretis (*§ 31, 243*) — mysteriorum (*§ 35, 287*); *deinde*: Nam quem inclinatum (*§ 43, 346*) — peccatores (*§ 45, 360*); *tum*: ipse secundum naturam (*§ 22, 169*) — Arriani (*§ 24, 184*); *deinde*: quamvis evidenter (*§ 19, 141*) — tribuerat (*§ 22, 169*); *tum*: catholicae fidei (*§ 26, 199*) — substantia (*§ 29, 227 sq.*); *porro*: numquam mysterium (*§ 24, 185*) — confessionem (*§ 26, 199*); *denique*: in paenitentiam (*§ 45, 360*) *usque ad finem tractatus.* 126 Iudaeis — 140 Quia pater maior me est *om. Ω* 139 ducatur *A* 140 scribit quia nam sic ait *A* scribitur, quidnam sit, quod ait *a* 144 vel egisse *Ω* delegisse *A*

fuisse vel passum, nunc immensam sublimitatem naturae dei tam verbis docuisse quam factis mirabilibus approbasse. Tamen distinctionis huius regulam non sequuntur nequissimi Arriani, sed cauponum dolo Iudaicorum miscent aquam vino, id est humana divinis; et ita illam meram atque apostolicam fidem adultera permixtione confundunt deo adscribentes ignorantiam, infirmitatem, metum, impossibilitatem, dubitationem, dolorem, esuriem, sitim, lassitudinem ceterasque hominis passiones; quas filius dei absque detrimento divinitatis suae ita cum homine suscepit atque portavit, ut proprias quidem computaret contumelias, quas patiebatur in carne, divinitas tamen eius vim naturae suae retinens impassibilis permaneret. Unde sanctus apostolus 21
salvo statu incorruptibilitatis divinae dominum maiestatis memorat crucifixum. Enimvero ipsius passio non in divinitatem, quae est impassibilis, sed in eius hominem celebrata pereunti mundo subvenit; huius namque vulnere nos salvi facti sumus. Non quod divinitas eius vulnerari potuerit, sed quia ipse infirmitates nostras susceperit et peccata nostra portaverit ac pro nobis doluerit secundum prophetae doctrinam; neque enim ipse infirmatus est vel ipse peccavit vel ipse dolores crucialium vulnerum sensit. Nam quomodo 22
fieri poterat, ut, qui multiplices aegritudinum morbos praecepti sui potestate curaverat et mortuis iteratam vitam imperio suo tribuerat, ipse secundum naturam divinam fuerit passioni subiectus? Sustinebat ergo ut homo contumelias passionis in carne et operabatur ut deus propria auctoritate virtutes. Unde apostolus ait: *Crucifixus est ex infirmitate,*

157—159 *cf.* II Cor. 13, 4 163—165 *cf.* Esai. 53, 4sq. 172sq. II Cor. 13, 4

147 non sequuntur Ω consequuntur *A* 149 aquam vino Ω aqua vinum *A* aquae vinum *a* (*cf. § 37, 308*) 153 et ceteraque *ΣF* homines *AD* 158 salva *A* magestatis *A* 163 suscepit *AD* 165 peccavit] portavit *FGH* 166 crucialium Ω crucalium *A* crudelium *ab* 169 tribuerat *sequitur* catholicae fidei .. (*199*) Ω fierit *A* 170 passionibus in carne subiectus? *a*

23 *sed vivit ex virtute.* Et hinc est illud, quod cum ad passionem ducitur, tactu dexterae suae novam format aurem Malcho contra patientiae suae propositum Petri ulciscentis gladio amputatam et quod pendens in cruce latroni confitenti paradisum donat et quod in sepulcro positus corpora sanctorum resuscitat et quod resurgens in ea videlicet, qua passus fuerat compositione membrorum, ad apostolos intra unum domicilium congregatos ianuis clausis ingreditur et quod caelos ascendens discipulos fideles non deserit cum ipsis se permansurum usque ad consummationem saeculi pollicendo.

24 Hanc distinctionem si sequerentur heretici Arriani, numquam mysterium vitae nostrae in contumeliam filii dei converterent minorem illum deo patre blasphemis vocibus adserentes, quem vas electionis aequalem patri esse testatur, aperiens omnem illam rationem, pro qua dei filius, idem deus qui et homo, dixerit: *Quia pater maior me est.*

25 *Hoc*, inquit, *sentite in vobis, quod in Christo Iesu, qui in forma dei constitutus rapinam non arbitratus est, quod esset aequalis deo.* Aequalem testatur apostolus, minorem cona-

26 tur adserere Arrius. Arbitrio committitur audientium, cuinam credendum censeant, utrum Paulo apostolo, qui electus a Christo magister gentium velut sapiens architectus fundamentum fidei posuit quique usque ad tertium caelum raptus audivit arcana caelestia, an exsecrabili Arrio, qui principis Constantini temporibus, dum venenato corde

---

173—176 *cf.* Luc. 22, 51; Ioh. 18, 10 176sq. *cf.* Luc. 23, 43 177sq. *cf.* Matth. 27, 52 178sq. *cf.* Luc. 24, 39sq. 179—181 *cf.* Ioh. 20, 19 182sq. *cf.* Matth. 28, 20 189 Ioh. 14, 28 190—192 *Phil. 2, 5sq. 193—202 *cf.* Ambros. De fide I 19, § 123sq. (*Migne*) 195sq. *cf.* I Cor. 3, 10 196sq. *cf.* II Cor. 12, 2sqq.

---

173 virtute |||||| *A* virtute dei (= *Vulg.*) *ab* 174 deducitur *ab* 175 patientiae Ω penitentiae *A* 177 positum *Am1* 180 ganuis *A* 184 *Post* Arriani *in Ω sequitur*: quamvis evidenter (*141*) 185 fili *A* 189 Quia] qua *A* 193 audientum *A* 197 archana *AΣF*

confessionem catholicae fidei simularet, ambiens in amicitiam regis et in gradum presbyterii, unde merito pulsus fuerat, revocari, ad similitudinem Iudae traditoris crepuit medius et effusa sunt omnia viscera eius, ne sub indumento ovis lupus ad pervorandum gregem domini introiret. Huius improbi adsertionem sequentes Arriani exemplum pariter sequentur et mortis. Nos autem, qui apostolicam doctrinam 27 sequimur, ad explanationem supra dictam beatissimi Pauli aures nostrarum mentium fideli commodemus affectu. Sequitur enim: *sed sese exinanivit* — voluntaria scilicet bonitate humiliando se ipsum. Et adicitur: *formam servi suscipiens* — non utique servus effectus — *in similitudine*, inquit, *hominis factus*. Quod enim factum est, in illo vita est, nempe illud, quod in eo secundum carnem factum est, vita nostra est ipso testante: *Ego veni, ut vitam habeant et abundantius habeant*. Dehinc adiecit: *et specie inventus* 28 *ut homo*; nam dei speciem, quanta sit, id est ipsum proprie deum, nemo vidit umquam. Deinde *humiliavit se ipsum, factus*, inquit, *obaudiens usque ad mortem, mortem autem crucis*, spontanea quippe humilitate cum patris voluntate volens crucem pertulit, ut mors eius fieret vita credentium. *Propterea*, inquit, *exaltavit illum deus*. Quem illum? eum 29 scilicet, qui supplicium crucis ac mortis excepit, non singulariter deum, qui semper excelsus est per naturam. *Et donavit illi nomen, quod est super omne nomen*. Nomen super omne nomen deus est; et non utique deo donatur, ut deus sit; nam in principio apud patrem filius deus erat verbum,

201 sq. *cf.* Act. 1, 18 208—211 *Phil. 2, 7 211 sq. *cf.* Ioh. 1, 4. 14 213 sq. Ioh. 10, 10 214 sq. *Phil. 2, 7 215 sq. *cf.* (Epist.) I Ioh. 4, 12 216—218 *Phil. 2, 8 220 *Phil. 2, 9 222 sq. Phil. 2, 9 225 *cf.* Ioh. 1, 1

199 *Post* confessionem *legitur in* Ω: in paenitentiam (*360*) 201 fuerit *Am1* 203 pervorandum *codd.* devorandum *ab* 205 doctrinam] fidem *G* disciplinam *a* fidem et doctrinam *b* 209 sq. suscipitur *Am1* accipiens *FG* 217 obaudiens *A* (*fort. lectio versionis Latinae, qua usus est Gaud.*) obediens Ω

sed homo a filio adsumptus promovetur in deum, ut filius dei, qui semper fuerat, deus esset pariter et cum ea sub-
30 stantia, quam sumpsit ex virgine, totus iterum deus. *Ut in nomine Iesu* — dei quippe et hominis — *omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum et omnis lingua* 230 *confiteatur, quoniam dominus Iesus Christus in gloria dei patris*, id est, ut post passionis mysterium et ascensionis triumphum iam totus dei filius cum id, quod pro nobis esse dignatus est, in gloria dei patris, in divinitate scilicet naturae suae manens ab universis caelestium, terrestrium et 235 infernorum virtutibus adoretur.

31 Prius ergo quam pateretur, priusquam triumphata morte caelos victor ascenderet, priusquam in gloria*m* divinitatis paternae cum tota, qua ex virgine natus fuerat, substantia remearet, priusquam ab omni creatura rationabili 240 caelestium, terrestrium et infernorum agnosceretur atque adoraretur dominus Iesus in gloria dei patris, merito dicebat discipulis: *Si diligeretis me, gauderetis utique, quod vado ad patrem, quia pater maior me est.* Erat enim minor adhuc in carne natus filius dei, donec in antiquam gloriam 245 suam suscepti hominis materiam collocaret. Et ideo alibi ex persona eius dicit ad patrem: *Pater, glorifica me ea gloria, quam habui apud te, priusquam hic mundus esset,* utique ut gloriam divinitatis, quam deus apud deum patrem filius ante mundi constitutionem semper habuerat, cum tota 250
32 nativitatis corporeae substantia possideret. Propter hoc ita et post resurrectionem suam loquitur quibusdam de hac

---

228—232 *Phil. 2, 10 sq. 243 sq. *Ioh. 14, 28 247 sq. *Ioh. 17, 5

---

227 esse *A* 227 sq. *Post* substantia *in Ω sequuntur*: numquam mysterium (*185*) 228 quam — discipulis (*243*) *om. Ω* girgine *A* 231 Iesus est in gloria *ab* 233 cum id, quod (*cf. Capitula VIII. et IX.*) *Aa* 234 est adsumere *b* 237 sq. priusquam triumphata morte: *ita post lacunam incipit B* 238 gloriam *scripsi*, gloria *ABa* 239 paternae in sinum (*omissis verbis* in gloriam) cum *b* 243 diligeritis *A* quod] quia *Ω* 246 materiam] naturam *ab*

dispensatione haesitantibus: *O insensati*, inquit, *et tardi corde ad credendum in omnibus, quae locuti sunt prophetae! Nonne haec oportuit Christum pati et ita introire in gloriam suam?* Ergo priusquam introiret in gloriam suam, non immerito minorem se esse testatus est, sed in eo loco, ubi rationem passionis et resurrectionis et ascensionis suae propriis insinuabat apostolis, ne tu, Arriane, sententias eius, quas de perfecta divinitatis suae substantia ante passionem locutus est, evacuari posse existimes incredulitatis vernaculae argumento, quo animae tuae salutem perniciosa calliditate interimis.

Sermo Christi, vel cum de divinitate sua docet vel 33
cum de incarnatione loquitur, tota claritate distinctus est. Nam et per prophetas aliter sublimitatem deitatis suae adnuntiat, cum dicit: *Audi, populus meus, et loquor, Israhel, et testificabor tibi, quoniam deus, deus tuus ego sum*, aliter futurae incorporationis suae humilitatem designat, cum dicit: *Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abiectio plebis.* Et post multa, ut ipsius esse omnem textum prophetiae non dubites: *Diviserunt*, inquit, *sibi vestimenta mea et super vestem meam miserunt sortem*, quod a crucifigentibus factum de vestimentis Christi evangelistae testantur. Nemo itaque fidelium conturbetur, 34
quod minorem se in hoc mundo secundum carnem positus patre suo dixerit filius, qui etiam vermi se ipsum iam tunc per prophet[i]am comparare dignatus est, et hoc quidem non sine ingentis ratione mysterii. Constat enim sine coitu 35
generantis futurae apis vermem nasci, *cuius labores reges*

253—256 *Luc. 24, 25 sq. 267 sq. *Ps. 49, 7 270 sq. Ps. 21, 7 272—274 Ps. 21, 19 274 sq. *cf.* Matth. 27, 35; Luc. 23, 34; Ioh. 19, 23 sq. 279 sq. *cf.* Verg. Georg. IV 198—201 280 sq. LXX *Prov. 6, 8

---

256 Ergo — suam *om.* Ω 257 sedine loco *A* 258 passionis rationem Ω 259 Arrianae *A* 263 interemis *A*, *Bm1* (*at cf. Tr. XVIII. § 35, 340*) 267 Aupopulus *A* populе *ab* 275 evangelista testatur Ω 277 patri *Bm1* 278 prophetiam *ABΣF* prophetam *H*

et mediocres ad sanitatem offerunt, sicut scriptum est. Labores enim passionis Christi, quem velut apem virginem permansurum virgo edidit mater, tam reges a regendo — summi videlicet sacerdotes — quam mediocres quique sequentium, vel ordinis Levitici vel fidelium plebis, in figura corporis eius ac sanguinis pro salubritate vitae communis offerimus et agnitam dulcedinem mysteriorum conscio ore testamur: *Gustate et videte, quoniam suavis est dominus.*

36 Sed vae hereticis, qui id, quod dulce est, amarum conantur adserere ibi aequalitatem subtrahere dei filio gestientes, ubi totus in gloria dei patris manere cognoscitur consummato mysterio passionis. Nam sic ait ad beatos apostolos ascensionis eius gloriam maestis desiderio mentibus audientes: *Si diligeretis me, gauderetis utique, quod vado ad patrem; quia pater maior me est*, declarans quippe ideo se in utraque substantia dei et hominis post passionem resurrectionemque suam caelos ascensurum, ut is, qui ob incarnationis humilitatem minor se et idcirco patre suo minor videretur in terris, calcato mortis aculeo caelos victor ascendens aequalis patri, sicut semper fuerat, permaneret, et idem, qui semper deus, nunc et homo, iam deus
37 in aeterna patris gloria constitutus sine fine regnaret. Nam qui prius in imagine de aqua vinum fecit, cum diceret beatissimae Mariae: *Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea*, ipse post horam passionis suae veritatem praemissi aenigmatis eatenus consummavit, ut sacrae incarnationis aqua vinum fieret deitatis; quod heretici adul-

---

288 Ps. 33, 9 294sq. *Ioh. 14, 28 304sq. Ioh. 2, 4 307 *cf.* Ioh. 2, 9

---

281 offerunt (= προσφέρονται) *ABΩ* afferunt *ab* (*cf. 287*). *Vide Field, Origenis Hexaplorum . . fragm., Tom. III., p. 320 adnot. 17* 287 afferimus *ab* *Post* mysteriorum *in Ω sequitur*: Nam quem inclinatum (*346*) *omissis*: conscio — confitemur (*v. 345sq.*) 289 qui id] quid *Bm1* 291 ibi totus *A* 293 maestis] maiestatis *ab* 294 diligeritis *A* 297 ascensuram *A* 306 sacrae] sane *ab*

terantes verbum dei adhuc velut aquam vino permiscent, cum totus dominus Iesus, et quod ex deo patre est et quod ex virgine matre est, deus sit unigenitus in gloria dei patris, quoniam quidem deus deminutus non est in homine, sed homo proficit in deum, ut, sicut *Verbum caro factum est et habitavit in nobis*, ita caro deus fieret et habitaret in caelis. Unde consequenter addidit: *Et nunc*, inquit, *dixi* 38 *vobis, antequam fiat, ut, cum factum fuerit, credatis,* id est ideo dixi, si diligeretis me, laetari vos oportere, quod ad patrem pergerem, quia pater maior me est, ut, cum factum fuerit, credatis aequalem. *Cum factum fuerit* quid? — illud utique, cum post passionem meam caelos ascendero, in illa gloria, quam cum patre et apud patrem semper habui, permansurus. Ideo postquam resurrexit a mortuis, quidam 39 dubitantes increpantur ab ipso et audiunt oportuisse haec omnia pati Christum et ita introire in gloriam suam, quam se ante constitutionem mundi semper possedisse testatus est. Quapropter apostolus: *Etsi cognovimus*, inquit, *secun-* 40 *dum carnem Christum, sed nunc iam non novimus.* Est enim deus et homo, utrumque iam deus in dei patris dextera constitutus, *quoniam calix in manu domini vini meri plenus est mixto. Et inclinavit ex hoc in illud, verum tamen faex eius non est exinanita.*

Et quamquam sciam, carissime, psalmi huius textum 41 alio sensu, et quidem rationabili, fuisse a prioribus explanatum, ego tamen pro libertate fidei oportunitatem dictorum secutus traxi ad incarnationis dominicae sacramentum. Nam sic vel inclinatus vel humiliatus est deus in homine, 42 ut permanens deus esse, quod fuerat, hominem, propter

---

312sq. Ioh. 1, 14 314sq. *Ioh. 14, 29 316—318 *cf.* Ioh. 14, 28 318 Ioh. 14, 29 321—323 *cf.* Luc. 24, 25sq. 323—325 *cf.* Ioh. 17, 5 325sq. II Cor. 5, 16 328—330 *Ps. 74, 9

---

312 profecit *Bm2* 316 laetare *B* 326 iam nunc *B* 330 *et* 342 fex *AB* 330 exinanita] exinatiita *A* 334 securus *AB* incarnationes *Bm1* 336 ut *Bm2 s. l.*

quem se humiliaverat, exaltaret, quia ita verbum caro factum est, ut habitaret in nobis, et ita rursus homo in deum conversus est, ut in deum quidem promotam naturae tamen suae substantiam retineret. Atque ideo propheta ait: *Quoniam calix in manu domini vini meri plenus est mixto. Et inclinavit ex hoc in illud, verum tamen faex eius non est*
43 *exinanita.* — *Vini,* inquit, *meri plenus est mixto.* Et mixtum perhibet vinum et illud ipsum merum testatur esse, ut eundem credamus deum, quem pro nobis et hominem confitemur. Nam, quem inclinatum nuntiat, pariter dicit et plenum, ut is, qui se exinanivit formam servi accipiens, plenus deus esse non desinat. Habitavit enim in Christo omnis plenitudo divinitatis corporaliter et *de plenitudine*
44 *eius nos omnes accepimus, gratiam pro gratia.* Hunc vero calicem *bibent,* inquit, *omnes peccatores* [*et*] *terrae.* Recte iuxta hunc intellectum *bibent,* ait, et '*peccatores*' et '*terrae*', quia peccatores caeli ex angelis daemones facti salutis poculum bibere non merentur, terrae autem peccatores contra venena daemonum morbosque vitiorum calicem salutaris accipient et nomen domini invocabunt. *Omnis enim,*
45 *quicumque invocaverit nomen domini, salvus erit.* Ideo vero calix iste peccatoribus bibendus tribuitur, quia *non est opus sanis medicus, sed male habentibus. Non veni,* inquit, *vocare iustos, sed peccatores in paenitentiam*; tales enim sapientia dei ad istum cratera salutiferae mixtionis invitat, cum sublimi voce hortatur ac dicit: *Quisquis est insipiens,*

---

337 sq. *cf.* Ioh. 1, 14 341—343 *Ps. 74, 9 347 *cf.* Phil. 2, 7 348 sq. *cf.* Col. 2, 9 349 sq. *Ioh. 1, 16 351 Ps. 74, 9 355 sq. *cf.* Ps. 115, 4 356 sq. Rom. 10, 13 358 sq. *Matth. 9, 12 sq. 362—364 *Prov. 9, 4 sq.

---

341 mixto *B* mixti *A* (*at cf. v. 329*) 343 sq. mixti *A, B m 1* 346 Nam quem: *Ω post lacunam iterum incipit* 347 ut *B m 2 s. l.* sese *Ω a b* inanivit *B m 1* (ex *s. m 2*) 351 et *A, delevi* 353 ex *Ω* et *A, B m 1* 356 enim *def. in B* 359 medico *a b* 360 *Post* peccatores *in Ω legitur*: Ipse secundum naturam .. (*169*) 361 cretera *B m 1*

devertat ad me. Et egentibus sensu ait: Venite, edite de meis panibus et bibite vinum, quod miscui vobis. Ob hoc autem invitatur insipiens a sapientia dei, ut fiat sapiens, et peccator, ut convertatur et vivat.

Ad istud poculum divinae misericordiae universi generaliter convocamur: *Omnes enim peccaverunt*, ut ait apostolus, *et egent gloriam dei.* Quod si omnes peccaverunt et egent gloriam dei — maiestatis quippe eius medella —, quos tandem dicimus sanos, quibus medici officium necessarium non sit, nisi forte illos, qui ab ipso iam curati medicina ultra non indigent? Ceterum nemo sanctorum medicina Christi non eguit, cum sanctos eos non nisi fides eius effecerit, sicut scripta testatur epistola Pauli beatissimi ad Hebraeos. Et idcirco gratias referens idem praedicabat apostolus: *Fidelis*, inquit, *sermo et omni acceptione dignus, quoniam Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere; quorum ego sum primus*, ne sibi aliquis de salute propria sine dei Christi munere blandiatur, quando vas electionis priorem se fatetur esse omnium peccatorum.

Quotquot igitur ex peccatoribus congregati bibere fidem Christi meruimus participes altaris effecti et donum chrismatis consecuti, cum voce exsultationis et confessionis dei munera praedicemus dicentes: *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum et poculum tuum inebrians quam praeclarum est*, ut possimus misericordia domini subsequente

---

368sq. Rom. 3, 23 373—376 *cf.* Hebr. 11, 4sqq. 377—379 *I Tim. 1, 15 385—388 *Ps. 22, 5

---

363 divertat *BΩ* 365 invitatur *bis B* fiat] faciat *A* 369 *et* 370 gloria *Bm2*, *Ωab* 370 medela *BΩ* 371 dicemus *Ωab* 372 iam *Bm2 s.* 374sq. efficerit *A*, *Bm1* 375 scribta *A* 377 inquit *om. B* 378 quoniam] quo *Σ* 379 primus ego sum *B* prior *pro* primus *Ω* aliquit *A* 380 blandia*ntur *B* 381 priorem] primum *Bm2* 382 Quodquod *A* 384 charismatis (car. *FH*) *Ω* 387 capud *A* 388 subsequentes *Ω*

habitationem domus eius perpetuam promereri ab ipso dei filio sempiterno, cuius regni non erit finis. 390

⟨*Vale in Christo carissime frater.*⟩

---

389 domus eius. Amen. (*reliquis omissis*) Ω 391 ⟨*Vale — frater*⟩ *supplevi*; *cf. finem Tr. XVIII. Post v.* finis *editores ab addunt haec*: quia vicit mortem et perpetuo regnat in saecula saeculorum. Amen. *Subscribunt*: Expliciunt sermones Benivoli Gaudencii *E* Tractatus Gaudencii ad benivolum episcopum cum sermonibus quibusdam exit feliciter *F* Expliciunt sermones B. Gaudentii ad Benivolum *H Finiunt codices ΣG.* — *In ceteris codd. sequuntur haec*: Dilectissimis fratribus aurelio, alspio .... (= *Epistula Innocentii*) *AB* Homelia Iohannis Chrysostomi *F* Sermo b. Gaudentii .. de vita beati Filastrii praedecessoris sui (= *Tr. XXI.*) *H Confer Prolegomena.*

GAVDENTII

SERMONES DVO

(TRACTATVS XX. ET XXI.),

QVI SEPARATI A CORPORE TRACTATVVM
EIVS AD HANC MEMORIAM PERVENERVNT.

TRACTATVS VICESIMVS

DE PETRO ET PAVLO.

CONSPECTVS LIBRORVM MANVSCRIPTORVM:

O = cod. Pistoriensis 134, saec. XI./XII.
P = cod. Urbinas 504, saec. XV.
Q = cod. Vaticanus 1235, saec. XV.

*d** = editio princeps, Venetiis 1508 (cum s. Zenonis Veronensis sermonibus); *quae cum mihi praesto non fuerit, adnotationes Galeardi profero.*
b = editio Pauli Galeardi (Veterum Brixiae episcoporum opera), Brixiae 1738, a Migneo iterata.

Inscribunt codd.: Sancti Gaudentii Brixiani (Brexiani *Q*) De Petro et Paulo.

Venerabilis antistes Christi, communis autem pater, 1
affectu, quo me proficiscentem detinuit, nunc etiam compulit excusantem, ut iterum dilectionem vestram tractatu mei sermonis alloquerer. Et idcirco aliquid de laudibus beatissimorum apostolorum pro pusillitate sensus mei perstringam, ipsorum tamen, quorum natalis est, praesidio animatus.

Tres intellegimus nativitates humano generi ab aeterna 2
trinitate concessas. Una carnalis est omnium; duae spiritales sunt pro merito fidei singulorum. Prima, qua creamur ex nihilo in substantiam vitae mundanae; secunda, qua regeneramur in baptismo ex iniquitate et erroribus ad iustitiae veritatem; tertia, qua beatissimi martyres ob confessionem nominis Christi per tormenta nascuntur ad regnum. Talis forma praecessit in Christo, qui ex virgine 3
in homine natus in Iordane renascitur, in crucis patibulo pretiosi cruoris sanguine baptizatur. Nam post illud baptisma, quod pro nobis in Iordane susceperat, de passione sua dicit apostolis: *Baptisma habeo baptizari.* Resurrexit enim ex isto baptismo passionis ad vitam termino iam nullo claudendam, remeavit ad regnum, cuius regni non erit finis.

Per huius magistri vestigia gradiuntur fideles discipuli 4
Petrus et Paulus, quorum passionis natalem hodie per uni-

---

19 *Luc. 12, 50 21 *cf.* Luc. 1, 33

---

1 antistes] ante stis *Q* 2 affectum *OP* 3 iterum: ***significatur Tract. nobis ignotus Mediolani habitus (cf. Proleg.)*** tractatum *OP*, *Q* (tractum *m1*) 4 mei *om. d** 6 praesidio] precibus *d** 8 nativitates] humanitates *Pm1* 12 regeneramur ex nihilo in substantiam vitae mundanae, tertia *Q* 16 in homine *om. d*b* Iordanen *Q* renascitur] nascitur *d** 18sq. per passionem suam *d** 20 isto] ipso *d*b*

versum mundum omnes ecclesiae debito honore concelebrant. In hoc enim die apud urbem Romam ambos pro Christi nomine Neronis crudelitas interfecit, domini iustitia
5 coronavit. Petrus crucifigitur verso ad terram capite et in sublime [crucifigeretur ut dominus suus] pedibus elevatis, adserens indignum se, qui ita crucifigeretur ut dominus suus. Paulus gladio capite truncatur. Ambo nobiles, ambo insignes, duo vero mundi lumina, columnae fidei, ecclesiae fundatores, innocentiae magistri, totius sanctitatis et veritatis auctores.

6 Quos tunc digne laudare possumus, si eos divinis testimoniis praedicemus, quibus eos veritas ipsa laudavit. Petro confitenti dominus dicit: *Beatus es, Simon Bariona, quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus, qui in caelis est. Et tibi dico, Petre: tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevalebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni*
7 *caelorum*, et cetera. De Paulo quid dicit? *Quoniam vas electionis est*, inquit, *hic mihi, ut portet nomen meum in*
8 *universo mundo.* Super unum fundatur ecclesia, alter pretiosum fidei myrum doctrina sua portat in populo ipse vas electionis effectus. Petrus signis et mirabilibus enitescit, Paulus in doctrina et persecutionibus gloriatur. Petrus erat ante piscator, Paulus persecutor; sed ambo postea facti sunt hominum piscatores. Etenim per totum mare saeculi huius salutaris doctrinae retia tetenderunt. Petrus ambulare iubetur in fluctibus, Paulus in nubibus, dum usque ad ter-

---

27 sqq. *cf.* Hieron. De vir. ill. c. 1 et 5 36—41 * Matth. 16, 17—19 41—43 * Act. 9, 15 44 sq. *cf.* Act. 9, 15 46 *cf.* Rom. 5, 3 49 sq. *cf.* Matth. 14, 29 50 sq. *cf.* II Cor. 12, 2

---

24 sq. celebrant *d** 25 die *om. d** 28 crucifigeretur — suus *OP* 36 Symon *OP* 37 tibi *om. P* 39 inferni *Q* 41 dicam *d*b* 43 univero *Q* 44 myrum *O* murum *Pd** mirum *Q* 45 signis] ignis *O* 47 antea *b* sed] se *Q* 49 salutaris] salvatoris *d** 50 dum usque] divinisque *d**

tium ducitur caelum; ambo in invii itineris gradiuntur elemento fidei virtute sublimes.

Quem cui praeponere audeam, nescio, cum dominus 9
eos sub una confessione [aequales in passione] monstraverit, in vera fraternitate coniunxerit, unanimitatis vinculo copularit, ut etiam de ipsis rectissime praesumamus prophetico spiritu praedicatum: *Ecce quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum.* Sunt quidem Moyses 10
et Aaron, de quibus dicitur fratres. Sunt prophetae et apostoli una doctrina, spiritu fratres. Sunt in nobis interior et exterior homo, si unum sapiant, fratres. Sunt etiam Petrus et Paulus vere consanguinei fratres, quos una pariter fides proprii sanguinis fecit communione germanos. Ego eos et geminos dicere fratres audebo, quos mater una 11
confessione, felici utero simul fudit in regnum. *Beati* enim *qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum caelorum.*

Communicemus igitur, fratres, sanctorum apostolorum 12
memoriis, communicemus sanctorum memoriis fide, opere, conversatione, sermone, ut mereamur eorum precibus ad omnia, quaecumque poscimus, adiuvari largiente gratia domini nostri Iesu Christi, cui omnis honor in saecula saeculorum. [Amen.]

---

57 sq. Ps. 132, 1 58 sq. *cf.* Ex. 4, 14 65—67 Matth. 5, 10

---

54 aequales in passione *Qd*b om. OP* 56 copulaverit *Q* 58 iocundum *P* 69 communicemus s. memoriis *Od*b om. PQ* 72 nostri *om. d*b* 73 Amen *PQ om. Od*b* *Post v.* saeculorum *legitur in O*: Incipit s. Vigilii epi De laudibus beatorum martyrum ... *De ceteris codd. cf. Prolegomena.*

TRACTATVS VNVS ET VICESIMVS

1

SERMO BEATI GAVDENTII DE VITA ET OBITV BEATI FILASTRII EPISCOPI, PRAEDECESSORIS SVI.

CONSPECTVS CODICVM:

R = cod. Brixianus A I, 8, saec. XI.
*S** = cod. Brixianus vetus amissus, quo usus est Galeardus.
H = cod. Brixianus F I, 12, saec. XVI.

e = editio princeps Lipomani (Vitae sanctorum antiquorum patrum ... Tom. IV.) Venetiis 1554.
b = editio Pauli Galeardi (Veterum Brixiae episcoporum ... opera) Brixiae 1738, a Migneo iterata.
f = editio Ioh. Alberti Fabricii (S. Philastrii episcopi Brixiensis De haeresibus liber, p. *6sqq.) Hamburgi 1721.

3sq. *Titulum ita exhibent adduntque post nomen* Gaudentii: epī brixiensis *RS**. Sermo b. G. Brixiensis episcopi de vita beati Filastrii praedecessoris sui *H*. Vita beati Philastrii episcopi Brixiensis per divum Gaudentium successorem eius descripta *e*, *in mg. adnotantur haec*: Est sermo eius in anniversario die solemnitatis illius habeturque in libro vetusto (= *cod. R vel S*) sacrarii ecclesiae Brixiensis. — Vita s. Philastrii, episcopi Brixiensis, per s. Gaudentium, eius successorem, conscripta habetur in libro vetusto sacrarii ecclesiae Brixiensis estque sermo habitus in anniversario die solennitatis illius *Fabricius in f.*

Carissimi, nos hodie memores promissionum Christi honorem debitum beato patri nostro Filastrio tamquam vere viventi deferimus. Est enim patriarcharum filius et socius in fide et aemulator conversationis, quorum sinceritati simillimus et qualem Christus vivere deo pronuntiat, incredulitatem Sadduceorum valida praescriptione refellens, cum dicit illum, qui nuncupatur deus Abrahae et Isaac et Iacob, non esse deum mortuorum, sed vivorum. *Omnes enim*, inquit, *illi vivunt*. Et certe scriptura divina mortuos eos fuisse iuxta condicionem carnis, quamvis in senecta bona, praedixerat ac sepultos, sicut exstantia demonstrant sepulcra. Quod igitur beato Petro licuit audenter dicere de patriarcha David, quia mortuus fuerit et sepultus, cum sciret eum prophetica fide vitam praesumpsisse post mortem — quippe dixerat: *Vivet anima mea et laudabit te* ceteraque huiusmodi — liceat et nobis audenter dicere ad vos de filio patriarchae legitimo summoque sacerdote Filastrio, quoniam mortuus quidem est et sepultus et sepulcrum eius est apud nos, sed vita eius in Christo est apud deum. Itaque cum Christus apparuerit vita nostra, tunc et iste cum ipso apparebit in gloria.

---

7 sq. *cf.* Luc. 20, 37 sq. 9 *Luc. 20, 38 12 sq. *cf.* Act. 2, 29 15 Ps. 118, 175 20 *cf.* Col. 3, 4

---

1 Kmi (*pro* carissimi) *R* 3 deferrimus *R* 4 emulator *R* 5 similimus *codd.* et qualem] aequalem Christo *H* aequalem Christum *e*. — *in mg. H*: Forte legendum: similimos aequaliter Christus 6 saduceorum *codd.* perscriptione *codd. e* 7 cum] dum *b* 7 sq. deus habrae et ysaac *R* 10 eos fuisse in Christo iuxta *ef* 11 ac *Rm1* esse *Rm2*, *f*, *H* (et esse *m2*), *e* 16 ceteraque] et cetera *ebf*

Legitimum vero eum esse filium beatissimi Abrahae fidei atque operum testantur exempla. Credens enim deo fide plenissima exiit et ipse de terra sua et de cognatione sua et de domo patris sui et sequebatur verbum dei ab omnibus saeculi impedimentis exutus. Ac propterea cito assequi meruit, quod sequi studuit expeditus. Exercens namque continentiam singularem pervigil in scripturis sanctis dei sapientiam concupivit, portionem suam Christum reputans dominum, *in quo sunt omnes thesauri sapientiae*
6 *caelestis absconditi.* Quibus cum replevisset desiderium suum desideriorum caelestium vir et per impositionem manus presbyterii dispensator fuisset divini sermonis electus, negligere gratiam dei omnino passus non est; sed circuiens universum paene ambitum Romani orbis dominicum praedicavit verbum, Pauli apostoli idoneus imitator exsistens. Sancto enim spiritu plenus non solum contra gentiles atque Iudaeos, verum etiam contra hereses omnes, et maxime contra furentem eo tempore Arrianam perfidiam tanto fidei vigore pugnavit, ut etiam verberibus subderetur et in corpore suo stigmata domini nostri Iesu Christi por-
7 taret. Nam et in Mediolanensi urbe idoneus olim custos dominici gregis fuit Arriano repugnans Auxentio, priusquam beatus eligeretur Ambrosius. Romae etiam non exiguo tempore moratus multos et publica et privata disputatione lucratus in fide est. Sed neque per vicos et castella diversarum praeteriens regionum praedicare verbum dei
8 umquam destitit fidelis Christi discipulus. Post illos itaque circuitus animarum plurium salutares Brixia eum rudis quondam, sed cupida doctrinae promeruit, scientiae qui-

---

23—25 *cf.* Gen. 12, 1 sqq. 30 sq. *Col. 2, 3 31 sq. *cf.* Ps. 102, 5; Dan. 10, 19 32—34 *cf.* I Tim. 4, 14; Act. 13, 3 41 sq. *cf.* Gal. 6, 17

---

22 abrae *R* 23 fides *H* 30 sq. coelestis sapientiae *f* 34 sq. circumiens *e b* 36 imitator *R, in margine R*: Hic redditur testimonium de martirio. 48 destitit. fidelis *R*

dem spiritalis ignara, studio tamen discendi laudabilis. Excidit continuo imis ab stirpibus horrentem silvam diversi erroris bonus agricola et aratro doctrinae pronus incumbens invertit crudam totis viribus terram squalentemque humum sulcis assiduis in novalia fecunda convertit, affatim semina vitalium mandatorum gremio eius insinuans. Plantavit quoque vineam, cuius laetaretur ex fructu, quoniam *vinum laetificat cor hominis.* Oleas etiam pacis agrestibus indidit oleastris et asperitati pomorum silvestrium germina pinguedinis ac suavitatis inseruit, ut haberet apostolicus vir aliquem et in vobis fructum, sicut et in ceteris gentibus.

Et iste quidem consummati operis nunc apud dominum 9
fructibus gratulatur; nam *dignus est operarius mercede sua* et *laborantem agricolam oportet primo de fructibus sumere.* Ego autem minima eius pars omnibus votis exopto, ut 10
agrum bene a patre consitum et non satis idonea successione susceptum quoquo modo tueri praevaleam. Zelum fidei eius et magnitudinem laborum paulo ante perstrinximus. Iam reminiscamur, carissimi, vehemens ille ardor 11
animi quantam possederit in sanctis moribus lenitatem, illa celsitudo scientiae quanta fuerit humilitate sublimis, illa caelestium rerum peritia quam fuerit ignara terrestrium. Erat enim humanae gloriae nescius et acer divini honoris exactor non quaerens, quae sua essent, sed quae Iesu Christi; amicitias saeculi et officia mundana contemnens, servitio dei sed iugiter adhaerens, inter humana colloquia iugiter

---

58 *Ps. 103, 15 64 Luc. 10, 7 65 *II Tim. 2, 6 75 *cf.* Phil. 2, 21

---

52 silvis *S** sylvis *He* 54 Squalentemque *Re* 55 fęcunda *R* 63 consumati *RHe* dominum] deum *eb* 64 gratulatus *Hm1* 66 *in marg.*: Verba bm̄i Gaudentii ep̄i *R* 70 km̄i (= carissimi) *R* 75 Christi Iesu *H* 76 amicicias ... contempnens *R* 76sq. servicio dei sed iugiter adherens *R* 77 se adhaerens *S*H* sed *om. eb* adhaerebat *Capreolus* (*cf. Prolegomena*)

12 occupatus; nimirum ibi cor eius erat, ubi thesaurus. Illud etiam quale est, quod cum operosa quaeque huius saeculi ac pretiosa despiceret, vilium rerum pauperrimos venditores misericordi ambitione profusus emptor augebat? — parum scilicet computans, quod professis egentibus largiretur. Erat idem sanctus ira brevis, indulgentia facilis, patientia superans, humanitate devincens, in corripiendo districtus, in relaxando absolutus, liber in agendo, omni aetati et condicioni et sexui stupenda benignitate communis, ac
13 tamen humilibus quibusque coniunctior. Ipse quoque in illo habitu vestium tota erat vilitate mundissimus, gratus sine industria, contemptibilis sine fuco, et plane qui ipso nil curante mentis eius panderet puritatem.

14 Pauca haec de virtutibus hominis dei [beatissimi videlicet Filastrii, egregii patroni nostri, cuius hodie festa celebrantur,] brevissimo sermone memoravi, ne dies iste celebritatis, quo ad superna migravit, tristi silentio inglorius praeteriret. Nam cum multa meritorum eius praeconia quattuordecim iam per annos solemnitatis huius cultum renovans auditui vestro intulerim, plura, quae praedicari adhuc oporteat, intacta perspicio. Quinto decimo autem Kalendarum Augustarum exuit hominem et migravit ad
15 eum, quem dilexit. Tam digni igitur memoriam sacerdotis debito affectu veneremur, ut ipsius quoque suffragio bona, quae poscimus, facilius impetremus largiente dei filio sem-

78 *cf.* Matth. 6, 21

80 preciosa *R* 82 professus *ef* 84 superans] supremus *e* 87 tamen] tum *b* cum *e* pariterque *Capreolus* quibuscumque *e*, *Capreolus* 89—90 contemptum sine fuco quaerens, ut mentis suae panderet puritatem *Capreolus* 89 qui] quod *H* 91—93 beatissimi — celebrantur *R*, *delevi, quia post Gaudentii tempora addita esse videntur.* 94 migravit beatus Filastrius, patronus noster, cuius hodie festa celebramus, tristi *Hebf* 96 solempnitatis *R* 98 oporteat *R om. H* (*in mg.* deest: possunt vel aliquid simile) possunt *ebf* 102 Largiente *R*

piterno, cui est omnis honor, virtus et gloria cum patre et spiritu sancto in omnia saecula saeculorum. Amen.

---

104 *Finis codicis H. In R autem nullo spatio intermisso haec sequuntur*: Sed et in martyrologio nrē brixiensis eccle ita scriptū invenimus: XV. Kal. aug. Brixie assumptio. beatissimi pp̄. Filastrii. Iacet ad sc̄m Andream. Titulus autem sepulchri eius siti iuxta altare beatissimi Andree ap̄li. In meridiana plaga hic erat. Filastrius beatissimę memorię hic requiescit in pace. Primus ep̄s brixiensis fuit Anathalon mediolān̄s archiep̄s IIus Clateus ..... (*cf. Prolegomena*).

INDICES.

(Numeris tractatus et paragraphi significantur.)

I. INDEX LOCORVM SACRAE SCRIPTVRAE.

Gen. 1, 1 . . . *cf.* I 10; IX 42
1, 3 . . . XIV 17
1, 5 . . . *cf.* I 10
1, 26 sq. . *cf.* II 10; XIII 16
1, 27 . . *cf.* I 10
1, 27 sq. . *cf.* IX 42
*1, 28. . . VIII 7; *cf.* VIII 2
*1, 31 . . XV 13; *cf.* I 10
2, 2 . . . *cf.* X 9. 11
*2, 3 . . . X 2
2, 7 . . . *cf.* I 10; VIII 7; IX 6
2, 7 sqq. . *cf.* IX 42
2, 8 . . . *cf.* IX 42
2, 9 . . . *cf.* XV 13
*2, 16 sq. . X 19
*2, 21—23 IX 4
2, 23 . . IX 7
c. 3 . . . *cf.* VIII 34; IX 42
3, 1 . . . *cf.* XVIII 33
*3, 6 . . . XV 10
3, 18 . . *cf.* V 7
*3, 19 . . Praef. 13; *cf.* XV 14
5, 1 sqq. . *cf.* IX 42
c. 6—8 . *cf.* IX 42
c. 7—9 . *cf.* X 3
7, 21 . . *cf.* VIII 49
c. 12 . . *cf.* X 3
12, 1 sqq. . *cf.* Praef. 14; VIII 35; XXI 5
13, 2 . . . *cf.* Praef. 23
Gen. 14, 18 sqq. *cf.* II 23
17, 14 . . *cf.* XI 18
17, 24 . . *cf.* XI 18
18, 3 sqq. *cf.* Praef. 23
19, 1 sqq. *cf.* X 3
19, 24 . . *cf.* X 3
20, 2 . . *cf.* Praef. 14
*21, 10 . . XV 24
22, 6 . . *cf.* XV 25
29, 30 . . *cf.* Praef. 14
*49, 11 . . II 12
Ex. 1, 8 sqq. . . *cf.* VII 10
1, 11 . . . *cf.* IX 26
2, 15 . . . *cf.* Praef. 14
2, 23 . . . *cf.* I 16
*3, 5 . . . . V 6 *bis*
3, 7 sqq. . . *cf.* VII 10
3, 8 . . . . *cf.* XVI 6
*4, 12 . . . II 16
4, 14 . . . *cf.* XX 10
4, 14 sqq. . *cf.* VII 10
4, 22 . . . *cf.* VI 3
c. 5—12 . . *cf.* VII 10
c. 7—12 . . *cf.* X 3; XVI 5
11, 5 . . . . *cf.* VI 3
c. 12 . . . *cf.* VII 16
*12, 2 . . . . I 2. 14. 16. 19. 20. 23
12, 2 sqq. . . *cf.* I 6
*12, 3 . . . . III 13; *cf.* II 9; III 12; IV 7
12, 3 sqq. . . *cf.* II 6. 8
*12, 3—7 . . III 9

Ex. *12, 4 . . . IV 11
*12, 5 . . . III 21; IV 4
*12, 6 . . . I 6; III 13; *cf.* III 12; IV 6
12, 7 . . . *cf.* III 11; VI 16 sq.
12, 8 . . . *cf.* VII 22
*12, 9 . . . II 14. 17; *cf.* II 17. 18. 28
*12, 10 . . II 19. 20; *cf.* II 28. 29
*12, 11 . . II 21. 25 *bis*; V 2
*12, 12 . . VI 6; *cf.* VI 7. 13
*12, 12—14 VI 2
*12, 13 . . VI 11. 12 *bis*.
12, 14 . . *cf.* VII 13
*12, 15 . . VII 2. 14; X 1; *cf.* VII 9. 24
*12, 16 . . X 1. 13. 15; XI 9. 13. 14; *cf.* X 23; XI 18
*12, 18 . . I 6
*12, 23 . . VI 12
*12, 24 . . VI 15
12, 25 . . . *cf.* VII 23
12, 29 . . . *cf.* I 16; VI 3
12, 29—31 . *cf.* VI 3
12, 29—33 . *cf.* VII 11
12, 33 . . . *cf.* VI 3
*12, 34 . . . VII 12
12, 37 sqq. *cf.* I 23
*12, 39 . . . VII 12
*12, 46 . . . II 20; *cf.* III 25
*12, 49 . . . X 24
13, 5 . . . *cf.* VII 23
13, 5 sqq. . *cf.* VII 13
c. 14 . . . *cf.* VII 15. 16
c. 14—15 . *cf.* X 3
14, 23—28 . *cf.* X 4
14, 23 sqq. *cf.* I 20
14, 27 sqq. . *cf.* II 1
14, 28 . . . *cf.* I 23
Ex. *15, 8 . . . X 3
*15, 9 . . . VI 15; XII 13
c. 16 . . . *cf.* VII 15. 16
16, 13 sqq. *cf.* I 23; X 5
16, 23 . . . *cf.* XI 10
16, 29 . . . *cf.* XI 10
16, 31 . . . *cf.* XII 4
c. 17 . . . *cf.* VII 16
17, 3 sqq. . *cf.* I 23
17, 6 . . . *cf.* X 6
c. 20 . . . *cf.* VII 16
20, 1 sqq. . *cf.* VIII 35
20, 8—11 . *cf.* X 23
*20, 9—10 . XI 9
*20, 10 . . . XI 13; *cf.* I 2; X 22; XI 5. 18
20, 13 sq. . X 20
*20, 16 . . . X 20
22, 8 . . . *cf.* II 10
22, 28 . . . *cf.* II 10
23, 15 . . . *cf.* I 19
31, 18 . . . *cf.* VIII 35
*32, 4 . . . VII 15
34, 18 . . . *cf.* I 19
Lev. 11, 3 sqq. . *cf.* XV 6. 20
16, 29 . . I 6
23, 27 . . I 6
23, 34 . . I 6
23, 39 . . I 6
Num. 6, 2—12 . *cf.* I 15
9, 10 sq. . *cf.* I 7
20, 11 . . *cf.* X 6
29, 7 . . . *cf.* I 6
29, 12 . . *cf.* I 6
Deut. *4, 1 . . XVI 5; *cf.* XV 8
4, 24 . . *cf.* II 29
*6, 4 . . IX 41; XVI 5
14, 3 sqq. *cf.* XV 20
14, 3—8 . *cf.* XV 6
16, 1 . . *cf.* I 19
18, 15 sqq. *cf.* IX 43

Deut. *33, 25 . V 15
Ios. 3, 14 sqq. . *cf.* X 6
*5, 16 . . . V 6
6, 1 sqq. . *cf.* XI 13
Ruth 1, 4 . . . *cf.* VIII 42
1, 22 . . *cf.* VIII 42
I Reg. 15, 22 . *cf.* XVI 4
*16, 7 . . XI 22
16, 13 . *cf.* XI 22
21, 6 . . *cf.* VII 8
III Reg. 19, 1—4 *cf.* Praef. 14
19, 18 . *cf.* IV 12
*I Esr. 10, 9 . I 6
Ps. 2, 8 . . . . XVIII 19
7, 10 . . . Praef. 35
15, 10 . . . X 12
17, 14 . . . VIII 25
18, 4 . . . . VIII 44
18, 5 . . . . VIII 45
18, 6 . . . . VIII 45
18, 7 . . . . III 5
18, 9 . . . . VIII 22
*18, 13 . . . XIX 11
21, 7 . . . . XIX 33
21, 19 . . . XIX 33
*22, 5 . . . . XIX 48; *cf.* IX 49
29, 10 . . . XII 13
31, 1 . . . . II 5
*31, 10 . . . Praef. 43
*32, 4 . . . . XIV 15
33, 2 . . . . Praef. 41
33, 9 . . . . II 31; XIX 35
33, 20 . . . Praef. 43
33, 22 . . . Praef. 43
38, 13 . . . XVIII 9
*41, 3 . . . . I 24
*48, 13 . . . IX 19
*49, 3 . . . . V 10
*49, 7 . . . . XIX 33
50, 6 . . . . XII 7
*58, 15 . . . IX 17
*61, 11 . . . XI 22
Ps. *62, 9 . . . I 23
*64, 12 . . III 24
*67, 2—4 . II 2
67, 19 . . *cf.* XII 12
*67, 34 . . XII 12
*74, 9 . . . XIX 40. 42. 43. 44
75, 2 . . . III 5
76, 19 . . VIII 25
79, 3 . . . VIII 43
*89, 4 . . . X 14
101, 12 . . I 25
102, 5 . . . *cf.* XXI 5
*103, 15 . . VIII 6; XXI 8
104, 41 . . X 6
105, 3 . . . XI 23
106, 1 . . . II 4
*106, 2—3 . II 4
110, 1 . . . XIII 27
*110, 4 sq. . X 25
110, 9 . . . *cf.* II 3
111, 3 . . . XVIII 8
*112, 7 sq. . XVI 12
*113, 1 sq. . II 5
113, 3 . . . *cf.* X 6
*113, 7 sq. . X 6
113, 12 . . IX 28
113, 12—15 IX 29
*113, 16 . . IX 29
115, 4 . . . *cf.* XIX 44
117, 18 . . Praef. 34
*117, 24 . . III 6; *cf.* I 19
118, 175 . . XXI 4
119, 4 . . . Praef. 46
126, 4 . . . Praef. 46
*126, 4 sq. . Praef. 49
127, 1 . . . II 5
132, 1 . . . XX 9
134, 4 . . . XVIII 19
*138, 7 . . . XIV 8
*138, 7—9 . XIV 5
*138, 7—10 . XIV 7

Ps. 138, 8 . . . XIV 9
143, 5 . . . VIII 43
Ps.-David in Goliad, initium (*exstat post Ps. 150. in LXX*) . . . XI 22
Prov. *5, 3—4 XV 12
*6, 8 . . XIX 35
*6, 23 . VIII 22
9, 1 . . XIII 5
*9, 4—5 XIX 45
*19, 17 . XIII 36
*27, 1 . . XIII 31
30, 22 sq. *cf.* XV 24
Eccle. *5, 9 . . XIII 29
Cant. *4, 8 . . VIII 32
4, 10 . . IX 31
Hiob c. 1—2 . . *cf.* Praef. 35. 37
1, 1 . . . *cf.* Praef. 35
*1, 21 . . Praef. 39; XIII 34
*2, 9 . . . Praef. 24. 37
*2, 10 . . Praef. 39
*6, 4 (LXX) Praef. 49
*6, 8 sq. (LXX) Praef. 49
29, 12 (?) . *cf.* Praef. 24
*38, 3 sq. . II 22
42, 18 (LXX) . *cf.* Praef. 24
Sap. *1, 2 . . . XVII 7
*2, 21 . . XIX 3
5, 20 . . *cf.* XVIII 35
Eccli. *2, 5 . . Praef. 53
*3, 22 . . III 19
*3, 26 . . III 19
*3, 33 . . XIII 20; *cf.* XIII 30
*15, 17 . . XIII 17. 18
15, 18 . . *cf.* XIII 17
27, 6 . . Praef. 42
*29, 15 . . XIII 32
Tob. 12, 8 . . *cf.* XIII 21
Tob. *12, 9 . . Praef. 22
Os. 2, 24 . . . *cf.* VIII 40
*7, 4. 6 . . XIII 29
Ioel 2, 28 . . . *cf.* IX 49; XIV 8
Ion. *3, 4 . . . III 18
Mal. 4, 2 . . . *cf.* III 4
Esai. *1, 2 . . IX 17
*1, 2 sq. . X 7
1, 9 . . *cf.* IV 12
*1, 13 sq. XI 11; *cf.* X 23
*1, 19 . . XVI 5
*3, 1—3 . X 8
3, 3 . . *cf.* IV 7
*6, 3 . . IX 41
6, 9 sq. . *cf.* VIII 27
9, 1 . . *cf.* VIII 24
9, 1 sq. . *cf.* VIII 29
*10, 22 . . IX 18
10, 23 . . *cf.* XV 20
11, 2 sq. . *cf.* III 4
11, 6 sq. . *cf.* V 18
29, 13 . . *cf.* XIII 27
*30, 15 . . I 22
*30, 26 . . III 1
*31, 9 (LXX) VIII 14
*47, 1 sq. . VIII 37
*47, 3 . . VIII 37
49, 6 . . *cf.* IX 43
*52, 6 . . II 16
53, 4 sq. . *cf.* XIX 21
*53, 7 . . III 11
53, 9 . . *cf.* XIX 9
*55, 9 . . III 19
61, 2 . . *cf.* I 19; III 24
*62, 11 (?) . XIII 35
*65, 17 . . III 1
66, 22 . . *cf.* III 1
Hier. *1, 17 . . II 22
2, 30 . . *cf.* VIII 36
*3, 6. 9. 7. 8 VIII 37
Dan. 3, 23 . . *cf.* XVI 11
*4, 24 . . XIII 30
10, 19 . . *cf.* XXI 6

II Mach. 7, 1 . . *cf.* XV 4
7, 3 sqq. *cf.* XV 18
7, 21 sqq. *cf.* XV 18
7, 24 sqq. *cf.* XV 18
7, 41 . . *cf.* XV 18
Matth. 1, 1 . . . IX 15; *cf.* XI 7
1, 5 . . . VIII 42
1, 16 . . . *cf.* VIII 42
1, 17 . . . *cf.* III 12
1, 18 sqq. . *cf.* XII 5
1, 21 . . . XI 8
2, 1 sqq. . *cf.* XII 5
2, 1—18 . *cf.* XIX 7
2, 11 . . . *cf.* VIII 32
3, 4 . . . *cf.* II 22
3, 9 . . . *cf.* II 3
3, 15 . . . *cf.* II 33
*3, 17 . . . XIX 9
4, 1—11 . *cf.* XIX 10
4, 2 . . . *cf.* XIX 12
*4, 12—16 . VIII 29
*4, 19 . . . IX 32
5, 3 . . . XVIII 11
5, 4 . . . V 7
5, 6 . . . *II 24; XVII 7
5, 7 . . . *cf.* XIII 34
5, 10 . . . XX 11
5, 17 . . . *cf.* XI 5
5, 25 sq. . *cf.* XVIII 27
6, 1 sqq. . *cf.* XVIII 30
6, 3 . . . XVIII 30
*6, 20 . . . Praef. 27
6, 21 . . . *cf.* XVIII 10; XXI 11
6, 33 . . . *cf.* XVII 11
*7, 13 sq. . . Praef. 19
7, 14 . . . *cf.* XVIII 14
7, 15 . . . *cf.* V 17
*7, 16 . . . Praef. 43
*8, 4 . . . IX 45
8, 16 . . . *cf.* VIII 3
Matth. 8, 24 sqq. . *cf.* XIX 15
*8, 25 . . . IX 15
8, 28 sqq. . *cf.* VIII 3
8, 28—32 . *cf.* XV 7
8, 31 sq. . *cf.* IX 26
9, 2 sqq. . *cf.* VIII 3
*9, 12 . . . VIII 4
*9, 12 sq. . XIX 45
9, 18—26 . *cf.* VIII 3
9, 20—22 . *cf.* XVII 35
9, 28 sqq. . *cf.* VIII 3
*10, 9 sq. . . V 11
10, 10 . . . *cf.* V 18
*10, 16 . . . XVIII 33
*10, 26 . . . V 10
*11, 7. 9 sq. . XVII 3
11, 9 . . . *cf.* XVII 4
11, 13 . . . VIII 47; *XVII 3
11, 20 sqq. . *cf.* VIII 3
*11, 21—24 . III 15
*12, 28 . . . XIV 11
12, 35 . . . *cf.* VII 3
13, 9 . . . VIII 28
13, 11 . . . *cf.* VII 18; VIII 28
*13, 16 . . . I 12
*13, 17 . . . I 12
13, 23 . . . *cf.* III 24
14, 22 sqq. . *cf.* XIX 13
14, 24 sqq. . *cf.* VIII 3
*14, 28 . . . XIX 13
14, 29 . . . *cf.* XX 8
*14, 29—31 . XIX 13
*15, 6 . . . II 20
*15, 8 . . . XIII 27
*15, 24 . . . VII 16
*15, 26 . . . IX 16; *cf.* IX 20
15, 27 . . . *cf.* IX 18
*16, 6 . . . VII 18
16, 7—12 . *cf.* VII 18
16, 15 . . . XVI 10

Matth. 16, 16 . . XVI 10; XIX 17
16, 17 . . *cf.* XIX 17
*16, 17—19 XX 6; *cf.* XVI 10
*17, 5 . . . VIII 25; XIX 9
*19, 17 . . XVIII 16
19, 18—22 *cf.* XVIII 16
*19, 21 . . XIII 32
19, 22 . . *cf.* XVIII 17
*19, 23 . . XVIII 11
*19, 24 . . XVIII 13
*19, 28 . . Praef. 48
20, 30 sqq. *cf.* VIII 3
21, 9 . . . XIV 20
*21, 43 . . VII 17
22, 13 . . IV 16
22, 21 . . *cf.* XVIII 22
*23, 23 . . II 20
*23, 37 sq. . VIII 38
25, 2 sqq. . *cf.* XVIII 26
25, 31 sqq. *cf.* XIII 24
25, 32 . . *cf.* IV 5
25, 34 . . IV 5
*25, 34—36 XVIII 6
25, 37—39 *cf.* XVIII 6
*25, 40 . . XVIII 6
25, 41 . . IV 5; *XVIII 17; *cf.* V 7; XII 5; XVII 21
*25, 45 . . XIII 29; XVIII 17
26, 12 . . XIII 14
26, 14—16 *cf.* XIII 13
26, 26 . . II 26. 28
26, 28 . . II 26. 28
26, 38 . . XIX 17
26, 39 . . *cf.* XIX 18
27, 3—5 . *cf.* XIII 13
27, 20 . . *cf.* IV 7
27, 35 . . *cf.* XIX 33
Matth. 27, 45 . . III 12; *cf.* VI 5
27, 52 . . *cf.* XIX 23
*27, 52 sq. . X 11
28, 1 . . . *cf.* I 10
28, 19 . . XIV 20; *XVI 11
*28, 19 sq. . IX 32
28, 20 . . XIV 14; *cf.* XIX 23
Marc. 2, 3 sqq. . *cf.* VIII 3
3, 17 . . . *cf.* VIII 25
*3, 26 . . . VI 13
5, 1—13 . *cf.* XIX 10
*6, 7—9 . . V 12
6, 17—28 . *cf.* Praef. 15
7, 3 sqq. . *cf.* IX 25
*7, 6 . . . XIII 27
*10, 17 . . . VII 4
10, 18 . . . VII 4
12, 17 . . . *cf.* XVIII 22
14, 6 . . . *cf.* XIII 8
14, 22 . . . II 26. 28
14, 24 . . . II 26. 28
Luc. 1, 2 . . . . *cf.* IX 48
1, 33 . . . . *cf.* XX 3
1, 35 . . . . XIII 4; *cf.* IX 5; XIII 4
1, 55 . . . . *cf.* II 3
1, 72 . . . . *cf.* II 3
2, 7 . . . . *cf.* X 7; XIX 6
*2, 10—14 . . XIX 6
2, 12 . . . . *cf.* XIX 6
2, 34 . . . . Praef. 47; *cf.* XIX 2
*2, 40 . . . . XIX 5
2, 42—47 . . *cf.* XIX 8
*2, 49 . . . . III 23
3, 8 . . . . *cf.* II 3
3, 21 sq. . . *cf.* II 33
4, 1 . . . . II 33; XIV 11
*4, 6 sq. . . . XVIII 23

Luc. 4, 19 . . . *cf.* I 19
4, 21 . . . III 24
5, 18 sqq. . *cf.* VIII 3
*5, 37 . . . VIII 50; *cf.* VIII 47
6, 6 . . . *cf.* XI 14
6, 9 . . . XI 14
*6, 46 . . . XVIII 31
7, 11 sqq. . *cf.* VIII 3
8, 8 . . . VIII 28
8, 27—33 . *cf.* XIX 10
8, 41 sqq. . *cf.* VIII 3
8, 43 sqq. . *cf.* XVII 35
*9, 54 . . . XII 3
10, 7 . . . XXI 9
10, 12—15 . *cf.* III 15
10, 19 . . . *cf.* V 14
11, 15 sqq. . *cf.* VIII 3
*11, 19 . . . Praef. 47 sq.
11, 38 sqq. . *cf.* VIII 3
12, 35 . . . II 22
*12, 50 . . . XX 3
12, 58 sq. . *cf.* XVIII 27
*13, 27 . . . XII 5
14, 1 sqq. . *cf.* XI 14
*15, 7 . . . Praef. 36
*16, 1—13 . XVIII 3
16, 3 . . . *cf.* XVIII 20
16, 4 . . . *cf.* XVIII 20
16, 6 sq. . . *cf.* XVIII 22. 28. 31
16, 7 . . . *cf.* XVIII 25
16, 8 . . . *cf.* XVIII 32. 36
*16, 9 . . . XVIII 5 *bis.* 7
*16, 10 . . . XV 15
16, 11 . . . XVIII 8
16, 12 . . . XVIII 9
16, 13 . . . XVIII 12
*16, 19—22 . Praef. 17
16, 22 . . . *cf.* Praef. 27
16, 22—31 . *cf.* Praef. 17
17, 12 sqq. . *cf.* VIII 3
18, 35 sqq. . *cf.* VIII 3
Luc. 19, 14 . . *cf.* IV 16
19, 27 . . *cf.* IV 16
20, 25 . . *cf.* XVIII 22
20, 37 sq. . *cf.* XXI 2
*20, 38 . . XXI 3
22, 19 . . *cf.* II 31
*22, 42 . . XIX 18
22, 51 . . *cf.* XIX 23
*22, 52 sq. . XII 6
23, 34 . . *cf.* XIX 33
23, 43 . . *cf.* XIX 23
*24, 25 sq. . XIX 32; *cf.* XIX 39
24, 36 sqq. *cf.* IV 9
24, 39 . . IX 10
24, 39 sq. . *cf.* XIX 23
*24, 49 . . IX 47
Ioh. 1, 1 . . . VIII 23; *cf.* IX 6; XIX 29
1, 1 sq. . . *cf.* XIX 4
1, 3 . . . *cf.* I 3; VI 11; X 7; XVIII 24
1, 4 . . . *cf.* XIX 27
1, 6 . . . XVII 4
1, 9 . . . *cf.* III 4; VIII 22
1, 10 sq. . XII 9
1, 11 . . . VII 16; *cf.* IX 17
1, 14 . . . XIII 3; XIV 13; XIX 4. 37; *cf.* IX 6; XIII 3; XIX 27. 42
*1, 16 . . . XIX 43
1, 17 . . . *cf.* X 25
*1, 27 . . . V 8
1, 29 . . . V 3; XVII 4; *cf.* II 7
1, 37 sqq. . *cf.* III 22
*1, 40—42 . XVII 5
1, 45 . . . II 15; *cf.* XI 7
1, 45—51 . *cf.* XI 4
*2, 1 . . . VIII 41
2, 1 sq. . . VIII 43

Ioh. 2, 1 sqq. . *cf.* II 13; VIII 1. 6
*2, 1—3 . VIII 21
2, 1—11 . *cf.* XI 4
*2, 3 . . . VIII 46 *bis*; IX 3
2, 4 . . . IX 4. 5. 13 *bis*; XIX 37
2, 5 . . . IX 14. 22 *bis*. 32
2, 6 . . . IX 24; *cf.* IX 33
*2, 7 . . . IX 32 *ter*
2, 8 . . . IX 44
*2, 8—10 . IX 37
2, 9 . . . *cf.* XIX 37
2, 10 . . *cf.* IX 48
2, 11 . . IX 50
*2, 19 . . XIX 18
3, 3 . . . *cf.* VIII 50
*3, 17 . . XII 3
*4, 4 . . . VIII 30
4, 6 . . . *cf.* XIX 11. 12
4, 10 sq. . *cf.* XVI 9
4, 10—15 *cf.* XIX 12
4, 10—18 *cf.* XI 4
*4, 13 . . IX 27
4, 14 . . *cf.* XIX 11
*4, 15 . . XIX 11
4, 16—18 *cf.* XIX 11
*4, 43—47 VIII 30
4, 46 sqq. *cf.* VIII 3
4, 46—54 *cf.* XI 4
4, 54 . . VIII 30
5, 5 sqq. . *cf.* XI 4. 14. 17
5, 5—15 . *cf.* XI 5
5, 10 . . *cf.* X 23
*5, 10 sq. . XI 6
*5, 11 . . XI 7
*5, 15 . . XI 7 *bis*. 8. 14
5, 16 . . *cf.* X 23; XI 5
5, 17 . . X 2
*5, 17 sq. . XI 16
*5, 43 . . XIV 20 *bis*
6, 2—13 . *cf.* XI 4
Ioh. 6, 5—13 . *cf.* XIX 12
6, 16—21 *cf.* XI 4
6, 32 sqq. *cf.* IX 21
*6, 33 . . XVIII 25
*6, 44 . . IX 33
6, 51 . . *cf.* II 11
*6, 52 . . II 11
*6, 53 . . II 26. 30
*6, 54 . . II 7
6, 61 . . II 27
*6, 64 . . II 27
7, 2 sqq. . *cf.* V 10
7, 20 . . XI 1
7, 21 . . XI 3. 17; *cf.* XI 1
7, 22 . . XI 18
*7, 22—24 XI 18
7, 24 . . XI 20. 21. 23
7, 30 . . *cf.* XI 1
7, 38 . . *cf.* XVI 9
*7, 39 . . IX 13
*8, 16 . . XIV 11
*8, 23 . . II 17
8, 34 . . X 22
*8, 40 . . XIX 17
8, 44 . . VI 7; XVIII 24
8, 59 . . *cf.* XIX 10
9, 1 sqq. . *cf.* VIII 3
10, 10 . . XIX 27
10, 11 . . *cf.* XIII 25
*10, 18 . . XIX 17
10, 30 . . XIX 1. 18
*11, 9 . . . VIII 22
*11, 25 . . XVIII 25
*11, 25 sq. . IX 30
12, 1—8 . *cf.* XIII 7
*12, 5 . . . XIII 12
12, 6 . . . *cf.* XIII 9. 12
12, 7 . . . XIII 8
*12, 7 sq. . XIII 8
12, 8 . . . XIII 8
12, 20 sqq. *cf.* VIII 26
*12, 21 sq. . VIII 26

Ioh. *12, 23 . . VIII 27
*12, 28 . . VIII 27; *cf.* XII 5
12, 28 sqq. *cf.* XII 1
12, 29 . . *cf.* VIII 27
*12, 31 . . XII 1. 4. 5 *bis*. 7. 10
*12, 31 sq. VI 10
12, 32 . . XII 11 *bis*
12, 33 . . XII 11
12, 36 . . VI 9
12, 39 sq. *cf.* VIII 27
*14, 6 . . IX 33
*14, 8—10 XIV 8
*14, 9 . . XIX 1
*14, 11 . . XIX 1
14, 19 . . IX 30
*14, 21 . . XIII 27
*14, 24 . . XIV 2; *cf.* XIV 10. 12
*14, 25 sq. XIV 3. 4
14, 26 . . XIV 20 *bis*; *cf.* XIV 10. 12. 19
14, 27 sq. XIX 2
14, 28 . . XIX *tit.* 3. 18. 19. 24. *31. *36; *cf.* XIX 38
*14, 29 . . XIX 38 *bis*
15, 1 . . II 12
16, 13 sqq. *cf.* XIV 19
16, 15 . . XIV 2
*17, 5 . . XIX 31; *cf.* XIX 39
*17, 10 . . XIV 2
19, 6 . . IV 6
*19, 10 sq. XII 6
*19, 15 . . IX 17
19, 17 . . *cf.* XV 25
19, 23 sq. *cf.* XIX 33
19, 28 sq. *cf.* XIX 12
19, 31 . . *cf.* I 10
*19, 36 . . III 25
Ioh. 20, 19 . . *cf.* XIX 23
20, 19—29 *cf.* IX 9
20, 19 sqq. *cf.* IV 9
*20, 22 sq. XVI 11
*20, 25 . . XVII 6; *cf.* XVII 6. 8
20, 26—29 *cf.* XVII 7
20, 27 . . XVII 8
20, 28 . . XVII 9
*20, 29 . . XVII 8
*20, 30 sq. III 22
*21, 25 . . III 22; XI 2
Act. 1, 3 . . . *cf.* IX 47
*1, 4 sq. . . IX 47
1, 8 . . . *cf.* VIII 44
1, 18 . . . *cf.* XIX 26
2, 3 . . . *cf.* III 4
2, 4 . . . *cf.* VIII 44
*2, 15—17 . IX 49
*2, 16 sq. . XIV 8
2, 29 . . . *cf.* XXI 4
2, 38 sqq. . *cf.* IX 37
*3, 22 sq. . IX 43
*4, 32 . . . XVII 36
6, 8 . . . *cf.* IX 37
7, 55 . . . *cf.* IX 49
*9, 15 . . . XX 7; *cf.* XX 8
12, 8 . . . *cf.* V 14
13, 3 . . . *cf.* XXI 6
*13, 46—47 . VIII 39; IX 43
*15, 29 . . . XV 21
Rom. 1, 1 . . . IX 32
2, 1 . . . *cf.* X 18
*2, 4—6 . Praef. 29
*2, 13 . . Praef. 3; XVIII 15; *cf.* XVI 6
2, 14 . . *cf.* X 18
*3, 5 . . . Praef. 50; XIII 18
3, 23 . . XIX 46
*4, 17 . . III 17
5, 3 . . . *cf.* XX 8
*5, 3—5 . Praef. 42

Rom. 6, 3 sq. . *cf.* III 7
*6, 12—13 XII 14
*7, 9—10. X 21
7, 10 . . *cf.* X 21
7, 12 . . XV 8
7, 14 . . II 7; *V 4
*8, 14 . . VI 7
8, 17 . . *cf.* XV 25
*8, 18 . . Praef. 54
8, 21 . . III 1
8, 23 . . *cf.* XVIII 36
*8, 30 . . IX 32
*8, 35 . . IX 35
8, 39 . . *cf.* XVII 30
9, 23 . . IX 44
9, 25 . . VIII 40
*9, 27 . . IX 18
*9, 28 . . XV 20
9, 29 . . IV 12
10, 4 . . IV 1
10, 10 . . *VI 16; XIV 18
10, 12 . . II 5; *cf.* IX 36
*10, 12 sq.. XVIII 18
10, 13 . . II 5; XIX 44
*10, 17 . . VIII 23
11, 4 . . IV 12
*11, 5 . . IV 12 *bis*
11, 25 . . *cf.* IX 18
11, 33 . . II 25
*11, 33 sq.. XVIII 15
11, 34 . . III 14
11, 36 . . I 3
*14, 9 . . XII 14
*14, 20 . . XV 22
*14, 21 . . XV 22
I Cor. 1, 24 . . *cf.* XVIII 1
2, 13 . . VIII 19
*2, 15 . . Praef. 44
3, 10 . . *cf.* XIX 26
3, 17 . . IX 2
*4, 9 . . Praef. 35
4, 20 . . XVIII 15
4, 21 . . V 17; *cf.* V 18
I Cor. *5, 6 . . VII 20
5, 7 . . II 7; V 4
*5, 7 sq. . VII 19
5, 8 . . *cf.* VII 22. 24 *bis*
5, 10 sq. I 13
7, 1 sqq. *cf.* VIII 11
7, 2 . . VIII 8
7, 6 . . *cf.* VIII 11
*7, 7 . . VIII 11
7, 9 . . *cf.* VIII 12
*7, 25 sq.. VIII 11
7, 29 . . *cf.* VIII 16
*7, 35 . . VIII 16
7, 36 . . *cf.* VIII 12
*7, 38 . . VIII 11; *cf.* VIII 16
10, 31 . . *cf.* VIII 18
11, 24 sq. *cf.* II 31
*11, 28 . . II 23
*11, 32 . . Praef. 51
12, 3 . . *cf.* IX 33
*12, 8—11. IX 51
*12, 11 . . IX 52
12, 29 . . IX 50
13, 12 . . I 24; *II 19; *V 10
13, 13 . . IX 34
*14, 20 . . XVIII 33
*15, 42—44 X 16
*15, 53—55 X 16
*15, 56 . . X 17
II Cor. 1, 22 . . *cf.* IX 2
*2, 11 . XVIII 33
2, 16 . Praef. 46
3, 6 . . VIII 49
*4, 8—10 Praef. 51
*5, 15 . XII 14
5, 16 . XIX 40
5, 17 . VIII 48
*7, 1 . . IX 52
9, 7 . . Praef. 26
11, 3 . . *cf.* IX 2
*11, 14 . VI 8

II Cor. 12, 2 . . *cf.* XX 8
12, 2 sqq. *cf.* XIX 26
*12, 7—9 . Praef. 52
12, 10 . . Praef. 20
13, 3 . . II 16
13, 4 . . XIX 22; *cf.* XIX 21
Gal. *1, 15 sq. . . IV 2
*3, 24 . . . X 20
*4, 4 sq. . . IX 12
4, 10 sq. . . *cf.* I 17
6, 7 . . . . XIII 28
6, 14 . . . *cf.* III 7
Eph. 1, 10 . . . *cf.* I 3
2, 8 . . . . *cf.* XI 24
*2, 12 . . . X 24
2, 13 . . . *cf.* I 8
2, 19 . . . X 24
*3, 3—7 . . IX 46
3, 18 sq. . . *cf.* XIV 6
4, 8 . . . . XII 12
*4, 13 . . . XIX 5
4, 15 . . . *cf.* XVIII 34
4, 24 . . . *cf.* XVIII 34
5, 3 . . . . *cf.* XV 21
*5, 18 . . . IX 49
5, 19 . . . *cf.* VIII 18
*5, 32 . . . XVIII 15
6, 14—17 . *cf.* XIII 19
6, 15 . . . V 3; *cf.* V 14
*6, 16 . . . XIII 19; XVIII 35
6, 17 . . . *cf.* XVIII 35
Phil. *2, 5 sq. . . XIX 25
*2, 7 . . . XIX 27. 28; *cf.* X 12; XIX 43
*2, 8 . . . XIX 28
*2, 9 . . . XIX 29 *bis*
*2, 10 sq. . XIX 30
2, 11 . . . *cf.* XII 12
2, 21 . . . *cf.* XXI 11
Phil. 3, 5 . . . *cf.* X 21
*3, 20 . . XVIII 10
Col. 2, 3 . . . X 24; *XXI 5
2, 9 . . . *cf.* III 21; XIX 43
*3, 1—4 . . XVIII 14
3, 4 . . . *cf.* XXI 4
3, 17 . . . *cf.* VIII 18
I Thess. 5, 8 . . *cf.* XVIII 35
I Tim. *1, 15 . XIX 47
*2, 4 . . VIII 33
*4, 4 . . XV 22
4, 5 . . *cf.* XV 9
4, 14 . *cf.* XXI 6
*5, 23 . Praef. 20
*6, 7 . . XIII 34
*6, 10 . XVIII 17
II Tim. *2, 5 . XIII 18
*2, 6 . XXI 9
Tit. *1, 15 . . XV 4; *cf.* XV 9
Hebr. 4, 12 . . *cf.* III 18
*7, 10 . . II 23
*10, 1 . . I 12; *cf.* XIII 1
11, 4 sqq. *cf.* XIX 46
*12, 6 . . Praef. 34
*12, 29 . . II 29
Iac. *2, 26 . . XVIII 26
I Petr. 2, 11 . . *cf.* XVIII 9
3, 19 . . *cf.* VI 10
3, 19 sq. *cf.* X 12
(Epist.) I Ioh.
*3, 17 . XIII 29
4, 12 . *cf.* XIX 28
Apoc. 2, 7 . . *cf.* VIII 28
2, 11 . . *cf.* VIII 28
4, 5 . . *cf.* VIII 28
6, 1 . . *cf.* VIII 28
8, 5 . . *cf.* VIII 28
10, 3 . . *cf.* VIII 28
*12, 12 . . XVIII 22
17, 6 . . Praef. 16
*17, 15 . . V 15.

INDEX LOCORVM ALIORVM SCRIPTORVM.

Ambrosius De fide I 19, 123 sq. . . . . *cf.* XIX 26
„ Epist. 20, 18 . . . . . *cf.* Praef. 5
„ „ 22, 2 . . . . . *cf.* XVII 12
„ Exameron I 4, 13 sq. . . . . *cf.* I 1—3
Basilius Homilia XIX . . . . . *cf.* XVII 17
„ „ XIX 2—4 . . . . . *cf.* XVII 18—20
„ „ XIX 5 . . . . . *cf.* XVII 22
„ „ XIX 6 . . . . . *cf.* XVII 24. 26
„ „ XIX 7 . . . . . *cf.* XVII 27
„ „ XIX 8 . . . . . *cf.* XVII 32 *bis*
Cicero Divin. in Caec. 1 . . . . . *cf.* XV 1
Filastrius Divers. heres. c. 106, 3 . . . . . *cf.* III 21
„ „ „ c. 136, 1 sqq. . . . *cf.* VIII 23
„ „ „ c. 136, 2—4 . . . . *cf.* X 19 sqq.
Gaudentius Praef. 33 . . . . . *cf.* Praef. 42
„ Tract. I.—II. . . . . *cf.* IV 1
„ „ I.—VII. . . . . *cf.* VIII 1
„ „ I 2. . . . . *cf.* VI 1
„ „ I 11—13 . . . . . *cf.* VI 1
„ „ I 14 . . . . . *cf.* VI 1
„ „ I 18 . . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 6 sqq. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 8 . . . . . *cf.* III 8; V 1
„ „ II 9—13 . . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 12 sq. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 14. . . . . *cf.* II 26
„ „ II 14—17. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 18. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 19. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 20. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 22. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 22 sq. . . . . *cf.* V 2
„ „ II 24. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 25 sqq. . . . . *cf.* VI 1
„ „ II 26. . . . . *cf.* II 27
„ „ III. . . . . *cf.* IV 1; V 2
„ „ III. et IV. . . . . *cf.* V 2

Gaudentius Tract. III 8—12 . . . . . *cf.* VI 1
„ „ III 11 . . . . . *cf.* VI 1 *bis*
„ „ III 12 . . . . . *cf.* VI 1 *bis*
„ „ IV. . . . . *cf.* V 2
„ „ IV 4—7 . . . . . *cf.* VI 1
„ „ V 4 sqq. . . . . *cf.* VI 1
„ „ V 16—18 . . . . . *cf.* VI 1
„ „ VI 1 . . . . . *cf.* VII 1
„ „ VIII. . . . . *cf.* IX 1
„ „ VIII 22 sq. . . . . *cf.* IX 15
„ „ VIII 24 sqq. . . . . *cf.* IX 15
„ „ VIII 31 sqq. . . . . *cf.* IX 24
„ „ VIII 34 sqq. . . . . *cf.* IX 15
„ „ VIII 43—45 . . . . . *cf.* IX 15
„ „ VIII 46 sqq. . . . . *cf.* IX 15
„ „ IX 15 . . . . . *cf.* IX 22
„ „ XI 6 sqq. . . . . *cf.* X 23
„ „ XVIII 22 . . . . . *cf.* XVIII 25
Gaudentii tractatus ignoti significantur: VIII 26; XI 1; XII 1; XIII 7; XIV 1 (*cf.* II 22; X 23; XX 1; XXI 14)
Hieronymus De viris illustr. c. 1 et 5 . . . *cf.* XX 5
Horatius Epist. I 10, 47 . . . . . *cf.* XVIII 12
Lactantius Div. instit. VII 14, 11 sq. . . . . *cf.* X 15
Seneca Controv. X, Praef. 11 . . . . . *cf.* IX 26
Terentius Andria Prol. 10 . . . . . *cf.* II 14
„ Phormio 186 . . . . . *cf.* IX 26
Vergilius Aen. XI 138 . . . . . *cf.* XVII 22
„ Georg. I 159 . . . . . *cf.* XIII 22
„ „ IV 198—201 . . . . . *cf.* XIX 35.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM.

Aaron et Moyses fratres XX 10. A. et M. electi, ut educerent populum ex Aegypto VII 10 sq.

Abimelech gentilis regnavit Praef. 14 (*opp.* Abraham).

Abraham sanctus peregrinationis molestias pertulit Praef. 14. dives fuerat, sed .. indigentium mancipium Praef. 23. ei occurrit Melchisedech II 23. primus circumcisus est XI 18. — A. et semen eius II 3. deus -hae XXI 2. stirps iusti seminis -hae VIII 35. filii -hae II 3. in sinu -hae Praef. 17. 27. Iesus, filius -ham IX 15. Filastrius, filius -hae XXI 5. cum sancto A. patriarcha in vita aeterna requiescere Praef. 18.

Achaia: apud Patras, -ae civitatem XVII 11.

Actus apostolorum Lucae IX 47; XVII 10.

Adam protoplastus divinae familiaritati coniunctus ... *peccavit* VIII 34. A. et Eva a deo *creati* IX 4. de A. et Eva sacramentum grande XVIII 15. A. non fuisset mortuus, ... nisi contra vetitum manducasset X 17. dies fuit in mandato primus ab A. usque ad Moysen VIII 23.

advena: -ae sumus in hoc saeculo XVIII 9; *cf.* gentilis X 24.

aegritudo: -inum plagae non semper pro peccatis inrogantur Praef. 12 sqq. -inibus laborabat Timotheus Praef. 20.

Aegyptius: -orum primitiva dominus percussit I 16; VI 3. 12. 13. 16; VII 10. egressio de captivitate Faraonis et -orum I 11. -orum *interitus* in mari Rubro VII 16; X 4. dii -orum VI 2. 6. maiora fecit deus pro nobis contra veros -os VI 4. — *Translate* (= daemon et simil.): Aegyptius per Iesum prostratus V 17. diabolus et exercitus eius, immundi spiritus, veri Aegyptii sunt I 18; *cf.* 23. ultio in -os per baptismi sacramentum facta est II 1; *cf.* 6. daemones paganorum sunt -i VI 6. cultores daemonum sunt -i VI 6. Iesus in inferno fecit vindictam in .. immundos spiritus -orum deos VI 10. nunc quoque deus percutit -os VI 17. Iesus moriens percussit primitiva -orum daemonum, id est simulacra hominum mortuorum VI 5. omnes increduli ... -i appellantur VI 9. Hebraeum meum liberabo percusso -o V 16; *cf.* VI 14. — *adi.*: Aegyptia illa portenta XVI 5. — *v.* exterminator, Hebraeus.

Aegyptus: -i terra V 6; VI 2; VII 15. regnum -i X 3. rex -i VII 10. 11. primitiva -i percussa VI 1 sqq.; VII 1. servitus -i VII 16. percutere -um VI 2. Israhel in

-o I 16; II 5; VI 1; VII 10. 11. 12; IX 26. — *Translate*: liberati de hac Aegypto verum manna comedemus I 23. Christus in saeculi -o est immolatus II 23. in huius saeculi -o conversamur V 7; *cf.* VII 23. pascha adhuc in -o celebramus V 16. A. tenebrarum I 13; *cf.* 14. 21 sq. potestas -i et Faraonis diaboli II 34. eramus et nos in -o nescientes deum I 18. Paulus cum adhuc esset in -o IV 2. dei filius cum anima transiit ad -um inferiorem VI 10.

aequitas in omnibus actibus servanda est XI 25.

aetas *episcopatui idonea* XVI 3.

aeterna vita *v.* vita.

agnus paschalis II 9 *al.* — *Translate, i. e. Christus*: quomodo manducari debeat II 14 sqq. (*cf.* eucharistia). -i carnes vel membra, *i. e.* doctrinae eius viscera II 17 sq.; *cf.* V 3. caput -i *i. e.* divinitas II 18. 28. pedes -i *i. e.* incorporatio II 18. 28. interanea -i *i. e.* mysteria fidei II 18 sq. 28. -i ossa non confringenda II 20. 28; III 25. -i sanguis III 11. a. est perfectus (quia deus) III 21. a. masculus III 21. a. anniculus (quia Christus per unicum docuit annum) III 21. ab -is et haedis sumendus IV 4 sqq. a. cur edendus sit a calciatis V 2 sqq. — a. dei II 7. 32; V 3. a. ab Iohanne Bapt. demonstratus XVII 4 sq. a. est deus et homo, pastor et pascua X 25.

ala: -ae Seraphin IX 41. -ae fidei XIV 6 sq.

Alexander, martyr Anauniensis XVII 13.

alienus: -um nobis est, quidquid in hoc saeculo *possidemus* XVIII 9. 11.

allegorica interpretatio: evangelicae lectionis (Ioh. 2, 1 sqq.) VIII 19 sqq.; IX 23 sqq. parabolae de vilico (Luc. 16, 1 sqq.) XVIII 15 sqq., *al.*

Ambrosius: -um Mediolanensis ecclesiae antistitem Iezabel (*i. e.* Iustina) persequebatur Praef. 5. Filastrius Auxentio repugnabat, priusquam eligeretur A. XXI 7. *-ii epistulae de Gaudentii electione* XVI 2. communis pater A. tamquam Petri successor verba facit XVI 9. Gervasius, Protasius atque Nazarius martyres ... sancto sacerdoti -o revelati XVII 12 (*Ambros. Epist. 22, 2*).

Anaunia: in A. Sisinnium, Martyrium, Alexandrum nuper gens interfecit sacrilega XVII 13.

ancilla (*i. e.* concupiscentia): ne... a. eiciat dominam suam XV 24 sq.

Andreas frater Simonis Petri XVII 5. discipulus Iohannis et salvatoris XVII 5. cum Philippo apud Iesum VIII 26. *mortuus* apud Patras Achaiae XVII 11. -ae reliquiae XVII 5.

angeli XIX 6. 10. -is, qui conscientias intueri non possunt, iustos probari vult deus Praef. 35 sq. — angelus, *i. e.* Iohannes Bapt. XVII 3 sq. -i lucis et tenebrarum VI 8.

Anicii: -orum progenies XV 2. 17.

animae imperio caro obtemperet XV 24. -as nostras virgines esse et opera bona *exhibere* oportet XVIII 26.
annus: -i initium I 2 sq. Iesus -orum duodecim III 23. *per unicum* -um *Christus docuit* III 21. a. domini acceptus I 19; III 24. corona -i benignitatis III 24. iubeleus remissionis a. X 8. a. septimus millesimus, quo aeterna erit requies X 14 sq. 22.
Antiochus: rex A. (Syriae) septem Machabaeos interfecit XV 3 sqq. 18 sqq.
antistites ad dedicationem basilicae convenerunt XVII 2.
apis vermis sine coitu generantis nascitur XIX 35.
Apocalypsis Praef. 16; V 15; VIII 28 (*bis*).
apostolicus: *v. Ind. III.*
apostolus: -i, qui ex officio sortiti vocabulum *Latine* destinati nuncupantur Praef. 47; XVII 4. -is Christus apparuit XVII 8; *cf.* XIX 23. -i iudices erunt Praef. 48. -i praeparant pascham domino et gentes convocant IV 11. -i cur calciamenta portare aut vetentur aut iubeantur V 11 sqq. -i, evangelii ministri, gentes participes fecerunt promissionum Christi IX 46 sqq. -i Petri claves accipiunt XVI 11. -orum decretum XV 21. -is fides *habenda* est XVII 8.
Aprili interdum paschae festivitas celebranda est I 4. 8.
aqua *ex rupe* data in deserto X 6. super -as Christus ambulat XIX 12—14. -as *sedat* Chr. XIX 15. a. baptismi IX 32; XIII 20. — *Transl.*: aquae *i. e.* gentiles V 15. a. legalis litterae a Christo in sapientiam conversa IX 44. a. et ignis homini proposita sunt XIII 17 sq. Arriani aquam vino miscent (*i. e.* humana divinis) XIX 20; *cf.* 37.
Arabiae regnum Iob tenebat Praef. 24.
arbor paradisi nobis mortem acquisivit XV 10—14.
arca Noe typum gerebat ecclesiae VIII 49. a. testamenti XI 13.
arcani disciplina demonstratur II *tit.*
architriclinus: -i apud Iudaeos officium IX 38. a. est Moyses IX 40—43. 48.
argumenta tractatuum repetuntur VI 1; VII 1; IX 1; X 1; XI 1 sq.; XIII 7 (*cf. Ind. locorum*).
arma Christiani XVIII 35.
Armenia: in -a minore XL martyres milites erant XVII 18. nimia -ae frigora *poetico colore describuntur* XVII 22.
Arrianus: *adi.*: -a perfidia Praef. 5; XXI 6. — *subst.*: -us Auxentius XXI 7. heretici -i filium dei minorem patre esse contendunt XIX 3. 14. 24. 26. 32; *cf.* 36. distinctionis regulam (*de Christi duabus naturis*) non sequuntur nequissimi -i, sed cauponum dolo Iudaicorum aquam vino miscent XIX 20. 24.
Arrius: -o exsecrabili, qui sicut Iudas *interiit*, non magis credendum est quam Paulo XIX 25 sq.

Augustarum Kalendarum quinto decimo Filastrius exuit hominem XXI 14.
Auxentius: -o Arriano Filastrius Mediolani repugnabat ante Ambrosii electionem XXI 7.
avaritia XIII 22 sq. 29; XVIII 5. -ae pondus ad terram deprimit XVIII 13 sq.
azyma: -orum paschalium septem sunt dies I 9; VII 13 sqq. quare a. subcinericia comedi iussa sint VII 12 sqq. a. cur in amaritudine edenda sint VII 22 sq. — *cf. Ind. III.*
Baal (Bahal *codd. ΣFH*): septem milia, qui non curvaverunt genua ante B. IV 12.
Babylon (Babilon *AB* V 15): B. interpretatur confusio Praef. 16. in Apocalypsi de -one scribitur vel urbe vel gente vel anima erroribus confusa Praef. 16. transmigratio -onis III 12. meretrix B. V 15. B., mulier ebria de sanguine sanctorum Praef. 16.
baculus: -i ratio quae sit V 16—18. -i correptionum V 17 sq.
balneum XL martyribus paratum XVII 23. 27 sq.
baptisma *v.* baptismus.
baptismus Iohannis XIX 9. unum baptisma, quod iterari nequit IX 27. baptismi opus non in nominibus, sed in nomine trinitatis celebrandum XIV 20. Iesus ministris iniunxit opus celebrandi baptismatis IX 32. -o exercitus diaboli necatur I 20; *cf.* II 1. -o renati sumus in Christo eiusque conformes facti III 7. -o regenerati et renati sunt neophyti VIII 16. 50 sq. -o vivificati sumus IX 30 sq. in -o homines renascuntur, sicut in diluvio interierunt VIII 49. in -o spiritus *sanctus* datur IX 37. aqua -i flammam gehennae exstinguit XIII 20. per -um Iesus novos utres implevit VIII 47. -us hydriis *significatur* IX 32. vice -i martyrium XVII 30. -o sanguinis vel passionis baptizatur Christus XX 3. — *v. Ind. III.*
Baptista *v.* Iohannes.
barbarus: -orum imminentium pericula XIII 21. importunitas -orum celebritatem basilicae consecrandae minuit XVII 2.
Bariona XX 6. — *v.* Simon.
Barrabbas: -an latronem Iudaei *liberaverunt*, Iesum autem perdiderunt IV 7. — *Translate*: B. ille latro diabolus IV 7 sq.
basilica Concilii sanctorum XVII *tit.* 1. 37.
Basilius ecclesiae Caesariensis antistes, qui XL martyres laudavit XVII 17. reliquiae XL martyrum a -o sacris virginibus et ab his Gaudentio traditae XVII 15.
Beelzebub Praef. 47.
Benivolus: magister memoriae Praef. *tit.* 1. 5. servus Christi Praef. *tit.* honoratorum Brixiae et dominicae plebis dignissimum caput Praef. 2. Filastrii doctrina imbutus Praef. 4. -i fidelis contra Iustinam constantia Praef. 3—6. -i aegritudo Praef. 7. de tractatibus -o mittendis Praef. 8—11.

Bethania: in -a cenans dominus XIII 7.
Bethsaida: a -a Galilaeae civitate erat Philippus VIII 26. vae tibi, Bethsaidan! III 15.
blasphemare: -antis furor medellam doloribus non praestat, sed cruciatum mortis adcumulat Praef. 38.
blasphemus: -orum *felicitas* Praef. 28. -orum *poena* Praef. 38.
Boanerges, *i. e.* filii tonitrui VIII 25.
bonitas dei provida Praef. 50.
bona sunt omnia dei opera XV 13.
Booz genuit Obeth ex Ruth VIII 42.
brevitas et praedicanti congruit et auditori V 6.
Brixia rudis quondam, sed cupida doctrinae Filastrium promeruit scientiae quidem spiritalis ignara, studio tamen discendi laudabilis XXI 8.
Brixiana ecclesia a Filastrio fundata XVI 8. -nae (Brexianae *cod. A*) ecclesiae conventus Praef. 1. *-narum mulierum luxus reprehenditur* XIII 33.

caelum novum III 1 sq. -orum regnum pauperes spiritu possidebunt XVIII 11. -orum regnum divites *non facile possident* XVIII 13. in -is conversatio nostra XVIII 10. thesaurus in -o XVIII 16. — *v.* terra, vita.
Caesar: non habemus regem nisi -em IX 17.
Caesarea, maxima Cappadociae civitas, ubi XL martyres habent insigne martyrium XVII 15.
Caesariensis ecclesia XVII 17. 34. — *cf.* Basilius.
calciamentum: -is, *i. e.* lege vel s. scriptura *uti debemus* V 4 sqq. quando solvenda sint V 6 sqq. -a apostolorum V 11 sqq. ferrum et aes calciamentum tuum V 15.
calciare: -atus est Christus non propter se, sed propter nos V 9 sq. -ati in praeparatione evangelii V 14.
calix in manu domini XIX 40—45.
camelo infirmior est dives avarus XVIII 13.
Cana possessio dicitur VIII 24. 31 (possessio gentium). — C. Galilaeae: *v.* Galilaea.
canes *i. e.* gentiles IX 16 sqq.
Cantica canticorum VIII 31.
Capharnaum in Galilaeae partibus sita VIII 29. C., ne extollaris III 15. Iesus in C. VIII 29 sq.
Cappadocia: per -ae urbes Hierosolymam pergebat Gaudentius XVII 14. Caesarea -ae XVII 15.
caritas dei XVII 21. c. in pauperes XIII 24 sqq. c., qua pro Christi nomine pati parati sumus IX 34—36.
carnalis: -libus rebus non immorari oportet *Christianum* IV 3.
caro agni dei V 3. -nis nativitas Christum hominem monstrat XIX 6; *cf.* 37. c. animae obsecundet XV 24. c. suilla quare lege sit vetita XV 4 sqq.
castigatio iustorum Praef. 50—54.
castitas corporis sola non prodest V 5. c. coniugalis VIII 16 sq.
catecuminis interfecta sunt primitiva daemonum I 20.

centenarius numerus perfectus est XVIII 29.
certamen nostrum contra vitia est XIII 19.
Chananea, mulier gentilis IX 16.
chiliasmus significatur III 1 sqq.
Chorozain III 15.
Christianus, *subst.*: a mortifero daemonum cibo vitam suam custodiat Chr. IV 13. Chr. pauperem praeterire *non debet* XIII 21. Chr. tepidus ac neglegens, qui idola coli permittit XIII 28. -i Anaunienses XVII 13. — XL martyres se -os esse testabantur XVII 19. -um esse omnia supergreditur XVII 18. Chr. *gentili opponitur* XIII 28; XVII 28. — *adi.*: sit domus -i ac baptizati hominis immunis a choro diaboli VIII 18. -a plebs XV 1. -i viri XVII 21. -ae veritatis cultus VIII 25. libertatis -ae obliti XI 21. -um proferre nomen XVII 19.
Christus: *a) nomina et attributa*: Messias, quod est interpretatum Chr. XVII 5. *variis* nominibus a Iudaeis *appellatus* XI 7 sq. Christus Iesus Praef. 47; VIII 51; IX 2. 46; XVII 30; XIX 25. 47. filius dei, dominus, salvator *passim*. rex caelestis XIX 7. creator temporum XIX 5; *cf.* 15. homousios cum patre XIX 2. dominator omnium XII 5. rerum omnium conditor XVIII 23 sq. agnus dei IV 1; V 3. lux XVII 6. sol iustitiae I 1; III 4. veritas I 12. dei virtus et sapientia XVIII 1; *cf.* XXI 5. remunerator XVIII 5. vita nostra XXI 4; *cf.* Praef. 6; XVIII 14. 25. caput nostrum XVIII 34. portio XXI 5. velut apis virgo XIX 35. petra I 23. pascha nostrum II 7; V 4; VII 19. iustus iudex XIII 16. promulgator legis et gratiae I 9. sponsus caelestis VIII 23; IX 42. panis, qui de caelo descendit XVIII 25. — *b) deus et homo*: duplex in -o substantia XIX 4 sqq. 16. 25—30. 33. 36. 40. Chr. coaeternae trinitatis homousios Praef. 6. cum patre operatur XI 16. -i una et perfecta cum patre substantia XIX 1. Chr. in gloria patris XIX 38 sq. ab omnibus adoratur XIX 30 sq. in -o habitavit plenitudo divinitatis XIX 43. deus Praef. 6. 54; VIII 3. 7; IX 6; XI 4; XVII 21. 38; XVIII 12; XIX 47. deus et homo in Vetere Testamento praenuntiatus, in Novo autem demonstratus XIII 1. verus homo XIX 27 sq. (*cf. infra c*). — *c) Christi adventus, origo, vita, miracula, doctrina*: -i adventus IV 1. 12; IX 43; XII 3; XVIII 21 sq. secundus adventus II 31. praesentia VII 9; VIII 31. origo IX 22. Chr. non ex viro conceptus IX 5. editus de muliere IX 12 sq. natus ex virgine VIII 10; IX 5 sq.; XII 5; XIII 1—5; XIV 13 sq.; XIX 4. 6; XX 3; *cf.* XIX 35. Chr. de spiritu s. conceptus XIX 4, *al.* -i tres nativitates XX 3. -i *vita* XII 5. Chr. inter homines conversatus VIII 3. in hoc mundo erat XII 9. vixit et mortuus est et resurrexit XII 14. quomodo profecerit XIX 5. -i innumerabilia opera XI 2. 4.

magi apud -um VIII 32. -i temptatio XIX 10. -i praedicatio unius anni tempore impletur III 21. Chr. miraculis opem tulit desperatis VIII 3 sq. Chr. et paralyticus XI 6 sq. a -o mulier per fimbriam salvata XVII 35. Chr. ambulat super aequor XIX 13 sq. vento imperat XIX 15. in Bethania unctus XIII 7. acceptus decima die mensis primi, quarta decima die ad vesperum mundi .. est immolatus III 7. feria sexta, qua hominem fecerat, pro eodem passus est I 10. passio -i II 31; III 5; IX 13. 17. 21; XII 7 (est expugnatio futura diaboli); XV 16. 25; XIX 28. 32. 35. 39; XX 3 (baptismus passionis). Chr. sicut ovis ad victimam ductus III 11. cum verme comparatus XIX 33—35. -i vestimenta divisa sunt XIX 33. crura non fracta III 25. sepultura XIII 8. 9. 12. 14. Chr. eodem die resurgit, quo mundum creavit I 1 sqq. -i resurrectio II 1; III 5. 7; IX 9—11. 13. 47; XIII 10; XVII 6 sq. primus dies resurrectionis -i X 15. octavus dies resurrectionis XV 18. resurrectio et apostoli IX 47; XVI 11; XVII 6 sq.; XIX 23. 32. Chr. post resurrectionem non intravit synagogam Iudaeorum IV 9. ad caelos ascendit XIX 23. a patre exaltatus XIX 29. in gloria patris XIX 38 sq. in dextera patris XVIII 14; XIX 40. de caelo iterum adveniet II 31. iudicat mundum XII 1 sqq.; XIII 24. — Iacob de -o II 12. Chr. et Iohannes Bapt. XVII 3 sq. apostolos filios tonitrui nominat VIII 25. apostoli a -o Petri claves accipiunt XVI 11. Chr. et Philippus II 15. quare Iudam leniter tractaverit XIII 9—13. 15. Andreas a -o electus XVII 5. Petri pro -o confessio XVI 10; XX 6. Chr. et Thomas XVII 6—9. Chr. et Paulus XIX 26. Chr. et Iudaei Praef. 47; III 15; IV 12; IX 17—21. 43; XI 6. 16. 24; XII 5 sq.; XIX 10. gentiles apud -um VIII 26. Chr. et diabolus XVIII 21. Chr. legem implet XI 5. lex paedagogus in -o X 20. in lege -um repperimus X 24. — Chr. propter nos calciatus V 9. Chr. de correptionis baculo V 18. Chr. apud nuptias VIII 7—9. 24. 44; IX 14. in Capharnaum VIII 29. Chr. ait: Nolite iudicare secundum faciem XI 20 sqq. de spiritu s. XIV 20. de sabbato XI 6 sqq. 15 sqq. Chr. et adulescens XVIII 16. — *d)* Chr. *et Christiani; varia*: Christi servus Praef. *tit.*; XVIII *tit.* -i operarii V 18. -i ministri IX 34. -i sacerdotes IX 45. -i martyres XV 16. -i nuntius XVII 4. -i milites XVII 19. -i antistes XX 1. -i discipulus XXI 7. -i coheredes XV 25. -i verba XVIII 1; *cf.* XIX 16 sqq. -i sermo XIX 33. -i mandata XI 25. -i sententiae XIX 32. -i promissiones XXI 1 sq. -i munus XIX 47. -i nomen Praef. 54; XVII 33; XX 2. 4. -i plenitudinis aetas XIX 5. -i victoria XII 13. -i bonitas III

24; XIII 2. -i patientia XIII 9; XVIII 24. -i caritas IX 34 sq.; XVII 30. -i signum VIII 18. -i mysteria VIII 19; XVIII 15. -i sacramentum IX 46. -i fides IV 12; VIII 28; XVII 29; XVIII 25 (est triticum); XIX 14. 48 (bibere fidem). -i medicina XIX 46. -i servitium XII 15. -i desiderium XVII 25. -i membra XVII 6. -i corpus II 23. 26 sq. 32; IV 10; XIX 35. -i caro II 30; XVI 7 (est terra promissionis). Christum secundum carnem cognoscere XIX 40. -i sanguis I 8; II 7. 30; XII 13; XIX 35. -i sacrificium II 29. promissiones dei in -o IX 46. — probabiliorem effici in -o Praef. 53. *aliis* -um participem facere XIII 31. Chr. prudentes nos esse praecipit XVIII 34. invitari a -o VIII 44. Chr. omnia ad suam benedictionem revocat XII 11. bona, quae complentur in -o XIII 1. in pauperibus Chr. diligitur XIII 25; *cf.* 29; XVIII 5. Chr. nascitur non sibi, sed nobis IX 6. venit peccatores salvos facere XIX 47. Chr. vivere deo pronuntiat XXI 2. Chr. nobis vivit IV 9. in -o renascimur I 20; III 7. vita in -o XVIII 14; XXI 4. Chr. regnat in nobis XII 10. omnia ad se trahit XII 11 sq. -um sequi VII 18. -um diligere IX 34. conformes efficimur mortis et resurrectionis -i III 7. cum -o in novitate vitae resurgemus III 7. conresurgere -o XVIII 14. magnificare -um XVII 38. discedere a -o XVIII 17. — *v.* agnus, eucharistia, filius dei, Iesus, salvator, verbum dei.

cibi quidam apud Iudaeos duplici de causa prohibiti sunt: ne carnis vitia nutrirentur, ne porcorum more viverent XV 6—8. quare nunc non prohibiti sint XV 19 sqq. -orum licentia utendum est, non abutendum XV 23.

circulus victorialis *i. e.* corona anni benedicti III 24.

circumcisio in sabbato fieri *licet* XI 18 sq.

clerus: -i ordini vel sanctarum feminarum numero parentes tradant liberos VIII 13 sq.

cogitationum improbarum maculae quem resperserunt, eum deus castigat Praef. 33.

coluber: ut c. veterem peccati tunicam deponamus, caput nostrum (*i. e. Christum*) conservantes XVIII 34.

communio salutaris *ecclesiae* XVI 2.

complere: -eta sunt in nobis, quae tunc (in Aegypto) umbraliter contingebant VI 4.

Concilium sanctorum: basilica Brixiana Concilii s. dedicatur XVII *tit.* 1. 37.

concupiscentia ut ancilla eicienda est XV 24 sq.

coniugium a deo institutum est VIII 7 sq. c. unius viri cum una femina VIII 8. ius -ii XV 12; *cf.* VIII 16. c. spiritale VIII 33 sqq.

coniunx: -iuges habeant Christiani quasi non habentes VIII 16.

Constantinus rex Arrio *favebat* XIX 26.

conversio Iudaeorum *futura* IX 18.
convivium: -ia inhonesta a Christianis vitanda VIII 17.
Corinthius: ad -os scribens Paulus IX 34.
corona anni accepti III 24. — *cf.* circulus.
corpus humanum infirmitatibus subiacet Praef. 13. c. novum X 16. -ora sanctorum X 16. — *v.* Christus, *d*).
correctionis causa pii *mala patiuntur* Praef. 31 sq. 42 sq. ob -nem temptamur XVIII 20.
creatio mundi et hominis IX 42; XIV 17.
creatura caelestium, terrestrium, infernorum XIX 30 sq.
credere debemus non videntes XVII 8 sq.
cruciatus varii vel ad probationem vel ad emendationem vel ad poenam inrogantur Praef. 43.
crux: -cis virga nos Christus ex captivitate educit I 13. per signum -cis Iesus protegit credentes VI 11.
cultor dei verus quis sit Praef. 41.
curiositas Thomae nobis profuit XVII 8 sq.

daemon loquitur per mendacem eumque lacerat V 5. d., *i. e.* Aegyptius VI 6 sqq. -is audacia XVIII 20. -um legiones a Christo fugatae XIX 10. -es, qui sunt super aquas gentilium V 15. -es, *i. e.* simulacra hominum mortuorum VI 5. mortua -um simulacra XVII 21. -um errores VI 14. -um venena XIX 44. — *v.* diabolus.
daemonium: -orum filii VI 7. — *cf. Ind. III.*
Danihel propheta consilium ingerit peccatori diviti XIII 30.
dator: -em hilarem deus diligit Praef. 26.
David rex VIII 42. minimus atque contemptus fratrum sublimatur in regnum XI 22. panes sanctos manducavit VII 8. D. propheta VIII 25; IX 28; X 12; XII 7. patriarcha XXI 4. filius David IX 15; XI 7. civitas D. XIX 6. — *gen.* Davidis X 12.
debitum: -a *i. e.* peccata XVIII 20. -a relaxare promittit diabolus XVIII 22 sq.
debitor: -es domini, .. id est peccatorum debitis involuti XVIII 20.
decalogus: in -o legis filius dei acceptus est III 12.
decretum apostolorum XV 21.
deus unus, sed tres personae VII 5. d. natura unus, positione plures II 10; *cf.* IX 41. d. vivus et vivificans IX 30. d. vivorum, non mortuorum XXI 2 sq. d. semper excelsus per naturam XIX 29. -i species quanta sit XIX 28. d. universorum arbiter providenter bonos malosque regit Praef. 29. 50. d. scrutatur corda et renes Praef. 35. d. ignis consumens est II 29. d. omnipotens VIII 2; IX 7. 10. d. ipse bonitas et ipse iustitia III 14. d. non mentitur III 17. d. idem et Veteris et Novi Testamenti atque bonus VII 3. 6; *cf.* VIII 1. d. dives in omnes XVIII 18. d. providenter te facit divitem Praef. 22. d. quare iustos

castiget Praef. 50 sqq. notus in Iudaea d. III 5. d. pertinaces damnat, paenitentes amplectitur III 16. d. facilius ignoscit necessitati quam praesumptioni VII 7. — dei patientia quorsum evadat Praef. 17. -i pia severitas Praef. 34. -i providentia mundus gubernatur Praef. 44. -i sagittae interdum mortem inferunt, interdum beatitudinem praestant Praef. 49. -i iustitia Praef. 29. 50; III 20. -i sapientia XIX 45. -i cogitationes distant ab humanis III 19. -i misericordia Praef. 34; X 10. bonitas -i Praef. 29; VII 3 sq. (d. *fons* omnis bonitatis). beneficia -i erga Iudaeos VII 13 sqq. -i praescientia III 13—20 (quae non fallitur § 16). -i mandata utilia VII 7. -i mandata semper sancta XV 9 sqq. -i opera in fide XIV 15. -i in homines *beneficia* X 9 sq. -i sermo est gladius III 18. sermo -i positus est in ruinam et in resurrectionem XIX 2. facta -i non debemus rebelli spiritu discutere, sed admirari XIV 15. -um imperantem nemo sine poena sacrilegii discutit XV 10. -i gloriam omnes egent XIX 46. -i fidem servat, qui mandati eius iura non violat XV 14. -i templum IX 2. -i quies *quomodo intellegenda sit* X 2 sqq. -i requies operosa X 11. -um diligit, qui praecepta observat XIII 26 sqq. -o et mammonae servire non possumus XVIII 12. dii Aegyptiorum VI 6. filii dei — filii daemoniorum VI 7. — *v.* Christus, filius dei, trinitas, verbum.

dextera parte opera bona *significantur* XVIII 29 sq.

diabolus: temptator XVIII 24. Aegyptius VI 7. exterminator VI 12 sqq. princeps huius mundi XII 8—10. d. est vilicus iniquitatis XVIII 18 sqq. d. socios acquirit XVIII 21. d. rursus per mulierem Iob patienti venenum ingerit Praef. 39. d. Christum temptat XVIII 23; XIX 10. d. post Christi adventum duplicato furore succenditur XVIII 22. d. a Christo victus XII 9 sqq. -i fallacia XVIII 20 sqq. -i audacia XVIII 24. 27; *cf.* 20. -i callida prudentia XVIII 32 sqq. fermentum malitiae a -o confectum VII 20. -o probare vult deus sanctorum iustitiam Praef. 36. — *Componuntur*: d., gentiles et heretici V 4.

dies in s. scripturis secundum lunae cursum numerantur I 4. -erum nomina gentes posuerunt I 4. d. primus saeculi dominicus est X 2. d. primus est d. resurrectionis X 13 sq. d. in mandato primus fuit ab Adam usque ad Moysen, secundus sub lege fuit, tertius est sub gratia salvatoris VIII 23. d. tertius d. lucis est VIII 22. die sexto passio Christi *erat* X 11. d. septimus sabbati, quo requievit deus X 2. die septimo requievit Christus X 11. d. septimi millesimi anni X 15. d. octavus resurrectionis XV 18. d. decimus et quartus decimus

quid significent III 8. 12; *cf.* II 6. decima die mensis primi Christus acceptus et quarta decima die immolatus est III 7. d., quem fecit dominus I 19; III 6. d. retributionis I 19. d. festus futurus V 10. d. iudicii XIII 33. 35. d. superstitionum I 17. d. septem vitae nostrae VII 24. d. nostri nebulis praetexuntur I 25. — *v.* dominicus.

dilectio dei operibus probatur XIII 26 sqq.

discipulus: -i Iesu *qui sint* XVIII 4. -orum nomine multitudo credentium *significatur* IX 50. -os fideles Christus non deseruit XIX 23. -i fideles (*i. e.* sacerdotes) mysteria vitae aeternae exercent II 31.

distinctio: -onis regulam, qua humana et divina in Christo distinguuntur, non sequuntur Arriani XIX 20. 24. 33.

dives deus est XVIII 18. de homine -te parabola Praef. 17. d. ille quare crucietur Praef. 22. 26. d. avarus camelo infirmior est XVIII 13. d. adulescens XVIII 16 sq. non malitiose, sed providenter deus te -tem fecit Praef. 22 sqq. -tum *luxuria* XIII 23. 33. -tes avari caelum intrare *nequeunt* XVIII 13. -tibus non adulandum est XI 21.

divinitas: -tatis gloria XIX 31. d. Christi nullo eguit incremento XIX 5. d. Christi impassibilis est XIX 21. -tatis caput II 28.

divinum: Arriani ... miscent aquam vino, id est humana divinis XIX 30. 37.

divitiae rerum caelestium XVIII 8. d. sapientiae divinae XVIII 15. — *v.* dives.

doctoris perfecti *officium* XVIII 4.

doctrina apostolica XIX 27. d. veritatis *quaenam conferat bona* Praef. 47.

dogma: -atum perniciosorum erroribus fallit diabolus XVIII 28.

dolores piorum Praef. 31.

dominicus dies primus est I 2; X 2. -o die mundus sumpsit exordium et Christus resurrexit I 10; *cf.* X 15. d. dies dicitur prima sabbati I 10. d. paschae I 9. d. retributionis I 19.

dominus iustus retributor in iudicio XIII 24. suavis XIX 35. -i reliquiae IV 12. -um invocantes salvi erunt II 5 sq. nomen -i invocare XVIII 18.

domus Christiani *qualis esse debeat* VIII 18. -us illae infelices, quae nihil discrepant a theatris VIII 17.

doxologiae leguntur in fine omnium tractatuum excepto Tr. XVIII.

ebdomadae sacrae (paschae) *singulis diebus contionem habuit Gaudentius* Praef. 7.

ebrietas recte damnatur XV 12.

ecclesia, sponsa Christi VIII 23. 31 sqq. e. super Petrum et Paulum fundata XX 5. 8. e. nova ex gentibus X 8. e. crescit ut luna III 3. e. *universalis est* III 5. -ae typum arca gerebat VIII 49. -ae elemosina XIII 23. ab -a catholica alieni salvi esse non possunt VIII 49. in -a orationi-

bus, hymnis, psalmis canticisque spiritalibus incumbendum est IV 17; *cf.* VIII 18. omnes -ae natalem passionis Petri et Pauli concelebrant XX 4. -a Brixiana, Caesariensis, Mediolanensis *v. haec vocab. et Ind. III.*
edere: non -endi causa nati sumus XV 23.
edictum: -a feralia regis Armeniae contra Christianos XVII 19.
elementa caelestia et terrena humano generi serviunt X 9. -torum futura renovatio III 1.
elemosina: a morte liberat et ipsa mundat a peccato Praef. 22; *cf.* XIII 30. 32. resistit peccato XIII 20 sqq. -arum fluvio omnis ille .... peccatorum ignis exstinguitur XIII 20. -ae largiter, frequenter, gratulanter dandae sunt Praef. 26. Abraham et Iob *exempla* -arum datarum Praef. 23 sq. -as largiantur divites Praef. 26. ecclesiae -is pauperes sustentantur XIII 23. vilici parabola ad -as incitamur XVIII 4. — *v. Ind. III.*
episcopus: -i *appellantur* summi sacerdotes XVI 1; XVII 1. apostolici viri XXI 8. — -i aetas XVI 1. 3. -i onus XVI 2 sqq. -i die ordinationis *contionem habere solebant cf.* XVI 1. *ab alienis ecclesiis ad contionandum invitantur cf.* XX 1. -i Orientales Gaudentio communionem denegant, nisi episcopatum suscepturus Brixiam revertatur XVI 2. -i praesentes a contionante laudantur *cf.* XVI 1. 9; XVII 2; XX 1. -orum eloquentium sermones a notariis excipiebantur *cf.* Praef. 11 *et Prolegomena c. II 2.*
error humanus non modo cum venia, sed etiam cum ratione peccare vult Praef. 21. error de trinitate, quo una persona (s. spiritus) minuitur IX 33.
Erythreum mare, *i. e.* Rubrum m. X 4.
Esaias propheta IV 12; XV 20. -ae liber III 24. -ae sancti testimonium VIII 24. -ae sancti prophetia VIII 27.
esca gentilium IV 13.
etymologiae nominum: apostolus, Babylon, Boanerges, Cana, Erythreum, Exodus, Galilaea, Iesus, Libanus, mammona, Martius, Messias, neophytus, pascha. — *cf.* iudicium, Levi, lex, triticum, tus, zona.
eucharistia: est pascha, *i. e.* transitus domini II 6 sqq. 25. est vera Christi praesentia II 26—29. pignus praesentiae Christi II 30. est viaticum II 30 sq.; *cf.* III 11; IV 10. 13. in -a Christus ad salutem vitae offertur XIX 35. euch. cur sub specie panis et vini offeratur, duplex ratio II 32 sq. quomodo manducanda sit II 14 sqq. carnem agni debemus edere ita, ut calciati simus V 3.
Eva IX 2. 4. de Adam et Eva sacramentum XVIII 15.
Evangelia V 11 *et passim nominantur.* non omnia continent, quae docuit vel fecit Christus III 21 sq.
excussorum filii Praef. 46.

Exodus: egressio appellatur I 11. liber -i I 6. 11; VI 1; VIII 1; *cf.* II 21; X 3. -i historia II 8. -i lectio: Capitula IV. X.; V 1; VII 1; X 1. 25. tractatus in -um I 1. — *translate*: E. beata atque perfecta consummatur in nobis, quando *Christus nos salvat* I 13.
exterior homo XV 23 sqq.; XX 10. — *v.* homo.
exterminator est diabolus VI 12 sqq. e. non percutit Aegyptios, sed deus VI 12. amicus et princeps Aegyptiorum VI 13. percutere vult Hebraeos deo percutiente Aegyptios VI 14.

facultas: -tates dei dissipat diabolus XVIII 19 sq. -tatibus quomodo utendum sit XVIII 4 sqq.
faenerat deo qui pauperibus miseretur XIII 36.
Farao *v.* Pharao.
femina: -ae creatio IX 4. 7. -arum sanctarum numero vel cleri ordini parentes liberos *tradant gaudentes* VIII 13 sq. -arum *luxuria* XIII 33.
feria sexta homo creatus et Christus passus est I 10.
fermentum: -i prohibitio VII 9 sqq. a -o Phariseorum cavendum est VII 18 sqq. propter panis f. disperdi animam hominis contendunt Marcion et Manichei VII 6. f. mortis a diabolo confectum VII 20 sq.
ferrum: -i acies et ignis ustio vel ad mortis poenam vel sanandi gratia medicinaliter adhibentur Praef. 45.
festinanter quare agnus paschalis (vel eucharistia) sumi debeat II 24.
festivitas nuptiarum cum epulatione VIII 2.
fidelis: qui in modico f. est, etiam in magno f. est XV 15. -li mente qui audiunt, quasi in terra sancta sunt V 13. -les .. catecumini ... et paenitentes I 20 sq.
fides inter adversa non deficit Praef. 41. f. vitae humanae principium XVIII 25. f. nostra Thomae curiositate *firmata est* XVII 8 sq. f. filios lucis efficit VI 9. f. et opera IX 44. sine operibus mortua est XVIII 26. f. XL martyrum inter pruinas ardebat XVII 25. Christi f. XVII 24. f., spes, caritas IX 34 sq. gentes ad -em conversae IX 31. ab apostolica -e non discedendum est Praef. 6; *cf.* 32. -e trinitas credi debet IX 34. -ei apostolicae traditio non infringenda est XVIII 18. f. scrupulositate perditur XIV 16 sq. -em dei servat, qui mandata non violat XV 14. -ei error est avaritia XVIII 17. f., *i. e.* triticum XVIII 25. 28 sqq. f. in mysteria XIV 16—18. -ei alae XIV 6 sq. -ei vigor XVII 21. -ei lumen XVIII 26.
Filastrius: F. Brixianam fundavit ecclesiam XVI 8. Pauli imitator idoneus XXI 6. fidelis Christi discipulus XXI 7. filius patriarcharum (-ae) legitimus et summus sacerdos XXI 2. 4 sq. vir caelestium desideriorum XXI 6.

-ii labores in orbe Romano, in urbibus Roma, Mediolano, Brixia XXI 6—8. -ii virtutes XXI 10—13. F. contra hereses, imprimis contra Arrianam, pugnavit et pro fide verberibus caesus est XXI 6. -ii, patris nostri, testimonium Praef. 4. honorem patri nostro -io deferimus XXI 1. 2; *cf.* XVI 8. beatissimus F., egregius patronus noster XXI 14 (*in codd. deterioribus*).

filius: f. hominis XIX 4. f. patriarcharum est Filastrius XXI 2. 5. f. ancillae vel concupiscentiae est peccatum XV 25. filii, *i. e.* Iudaei (canes sunt gentiles) IX 16 sqq. -ii excussorum *i. e.* apostoli Praef. 46. -ii tonitrui (apostoli) VIII 25. -ii Israhel VII 10 *et passim.* f. lucis et tenebrarum VI 9; XVIII 36. -ii dei et daemoniorum VI 7. -ii tenebrarum sunt daemonum cultores VI 6 sqq. *al.*

filius dei: aequalis patri proprietate naturae XI 16. unam cum patre habet divinitatem XIV 1 sq. eius cum patre et s. spiritu unitas XIV 11. f. dei est omnipotens XIV 14. aeternus XIX 29. 36. a patre genitus, ex Maria natus, deus et homo XIX 19. cur solum patrem dicat bonum VII 4. est facies patris XIV 8. solus incarnatus neque a trinitate separatus est XIV 13—15. mittens et missus XIV 12. eum patre minorem esse contendunt Arriani XIX 3. 20 sqq. 36 sqq. f. dei mundum resurrectione resuscitat eodem tempore, quo eum creaverat I 3. scripturis s. continetur II 15 sq. crucifixus resurrexit et ad gentes se contulit VII 15—17. in fine saeculi natus huic mundo succurrit VIII 4. quae pro nobis operatus sit X 10—13. homo factus est manens deus XIII 1—5.

frater: -tres Machabei XV 18. -tres sunt Moyses et Aaron, sunt prophetae et apostoli .. spiritu -tres. Sunt in nobis interior et exterior homo ... -tres XX 10. Petrus et Paulus vere consanguinei -tres XX 10.

frigora Armeniae XVII 22 sqq.

fructus: ex -tibus homines cognoscuntur Praef. 43.

Gabrihel ad Mariam loquitur IX 5. per virginem natus .. est dicente Gabrielo archangelo XIII 4.

Galilaea (*ita scribitur VIII 29 in A, cet. locis*: Galilea): vel volubilis nuncupatur vel rota ex Hebraeo interpretata sermone VIII 24. G. gentium VIII 24. 29. 31; IX 24. altera G. VIII 29. Iesus in -a VIII 29. 30. Cana -ae VIII 21. 24. 30. 31. 41; IX 50. primores -ae Praef. 15.

Galilaeus (-eus *cod. A*): -aei susceperunt Iesum VIII 30. — *adi.*: Philippus, qui erat a Bethsaida, Galilaea civitate VIII 26.

Gaudentius *nominatur* Praef. *tit.*; XVIII *tit.*; XIX *tit.*; XXI *tit.* — quos tractatus miserit Benivolo Praef. 7—11. — quomodo episcopus electus sit XVI 2 sq. in Oriente moratus est XVII 14 sq.;

cf. XVI 2. — *cetera in Prolegomenis c. l.*

gehenna: inexstinguibilis Praef. 32. -ae ignis Praef. 33. ibi diabolus cum satellitibus est V 7. — *v.* infernum.

Genesis: in -i de Eva scribitur IX 4.

gentes (*i. e.* pagani): -tium populi tunc adhuc hominum mortuorum simulacris immundi et extra ecclesiam I 8. 18. 19 (mortuae mortuos colunt). -tium simulacra et idola IX 28—30. g. lapides durissimi II 3. aquae -tibus comparantur V 15. g. sunt advenae X 24. Galilaea, possessio -tium VIII 31. Libanus superbo imperio -tium comparatus VIII 32. — magi, universarum -tium legati XIX 7. filius dei ab Israhel contemptus se ad -tes transtulit IX 17 sqq. sponsa Christi ex -tibus, *i. e.* ecclesia VIII 23. 40. nuptiae spiritales a Christo in plebe -tium celebrantur VIII 24 sqq. 42. -tium legati apud Iesum VIII 26 sq. ex -ibus nova ecclesia aedificatur X 8. -es a deo vocatae sunt repulsis Iudaeis X 7 sq. populus -ium ab idolatria ad Christianam veritatem revertitur VIII 25. apud -es hydriae sex *quidnam significent* IX 28. 44. apostoli ad -es se convertunt IX 43. -es per apostolos participes factae sunt promissionum Christi IX 46; *cf.* IV 11.

gentiles mensium et dierum nomina posuerunt I 5. in nocte incredulitatis demersi I 25. canibus comparati adoptantur in filios IX 16—21. erant advenae, sed facti sunt domestici dei X 24. -lium superstitio IV 13 sqq. -lium esca IV 13. 15. -lium errores VIII 32. -lium leges XV 21. repugnant ... asperrimo aquiloni -ium V 4. non adquiescendum est aut errori -lium aut iniquitati Iudaeorum aut hereticorum nequitiae VII 21. contra -les et Iudaeos pugnabat Filastrius XXI 6; *cf.* I 25.

Germinius (Germanius *semel A*, Serminius *codd. It.*) Capit. 18. XVIII *tit.* (*bis*), *ad quem missus est Tr. XVIII.*

Gervasius, Protasius, Nazarius martyres, qui se apud urbem Mediolanensem Ambrosio revelare dignati sunt XVII 12 (*quod factum esse videtur anno 396.*; *cf. Brunati, l. l. p. 314*).

gloria: -am dei omnes egent XIX 46. — -ae humanae cupiditate opera depravantur XVIII 29 sq. -ae humanae nescius erat Filastrius XXI 11.

Gomorra IV 12. — *v.* Sodoma.

Graecus (Grecus *semper A, excepto X 24*): non est distinctio Iudaei et -ci II 5. ex -o interpretatum VIII 32. in -o positum est XII 10; *cf.* X 4. sermo Gr. X 24; XV 17. exemplaria -a (s. scripturae) XII 7; XIII 8.

haedus: ab -is, *i. e.* ex peccatoribus sumptus est agnus (= salvator) IV 5 sq.

Hebraeus (Hebreus *quinquies exstat in A*: II 23; V 16; VI 13; VIII 24; XI 8): Paulus, H. ex -is X 21. H. paralyticus XI 8. populus -orum a deo electus X 3; XVI 5. Pauli epistula ad -os II 23; XIX 46. sermo -us VIII 24. 25. — *translate*: ut -um meum, id est intellectum Israheliten, liberem V 16. -i protegendi sunt VI 13. percutere vult exterminator -os deo percutiente Aegyptios VI 14.

Helias mirificus a facie Iezabel fugit Praef. 14. tempore -iae IV 12. H. ignem descendere fecit XII 3.

heresis: -seon caligo I 25. contra -ses pugnavit Filastrius XXI 6.

hereticus: -i alas fidei non habent XIV 7. -i Christum blasphemant XI 24. -orum veterum de deo antiquae legis error VII 3—7. -a persuasione fides apostolica pervertitur XVIII 29. gentiles .. Iudaei .. -i VII 21. diabolus — gentiles — -i V 4. — *v.* Arrianus, Manicheus.

Hermon VIII 32. — *v.* Sanhir.

Herodes (Antipas): sacrilegus Praef. 15 (*oppon.* Iohannes Baptista).

Herodes (Magnus) persequitur Iesum parvulum XIX 7.

Hieremias II 22.

Hiericho XI 13. — *v.* Hiesus.

Hierosolyma (Hierosolima *codd.*): *fem.*: extra electum sacrificiis -ae locum I 7. per urbes Cappadociae -am pergit Gaudentius XVII 14. — *neutr.*: signa, quae (Iesus) fecit -is VIII 30. praecepit (Iesus), ne ab -is discederent (apostoli) IX 47.

Hierusalem X 7. 8.

Hiesus, filius Nave, circuit civitatem Hiericho et cadunt hostiles muri XI 13. iubetur sancto Moysi et sancto Hiesu Nave: Solve calciamenta V 6.

holocaustum dei erant Anauienses martyres XVII 13.

homo: creatus est feria sexta I 10; *cf.* IX 42. ad imaginem dei factus est II 10; XIII 16. 33. -mines protoplasti a serpente *decepti sunt* XVIII 33. h. interior et exterior fratres sunt XX 10. h. noster exterior animae oboedire debet XV 23 sqq. -inis est esurire, sitire, fatigari, dormire XIX 12. in -inis voluntate omne malum situm est XV 13. -inis certamen contra vitia est XIII 19. -inis passiones XIX 20. in -ine sex quaedam insunt: visus ... IX 28. h. et opera eius XIII 35. -ines correctionis causa temptantur XVIII 20 sq.; *cf.* Praef. 31 sqq. -inibus probatur iustorum perfectio Praef. 36. -inum piscatores erant Petrus et Paulus XX 8. in -inem novum reformari debemus XVIII 34. deus in -ine (Christo) humiliatur XIX 42. h. a filio dei susceptus XV 25; XVIII 24; XIX 5. 20. h. a Christo promovetur in deum XIX 29. 31. 42. — *v.* Christus, libertas.

honorati urbis Brixiae Praef. 2.

humanitas cum aqua *comparatur* XIX 20. 37. — *v.* divinitas.

humanum genus, possessio dei, a diabolo petitur XVIII 19.

humiliatio et exaltatio Christi XIX 28 sqq. -onis caminus Praef. 53.

hydria: -ae sex lapideae *quid significent* IX 24. 28 (*i. e.* sensus nostri). 32 (de baptismo) -ae capientes metretas duas (binas) vel tres (ternas) IX 33—37. -ae credentium populorum (= animae) IX 37; *cf.* 48. -ae baptizatorum gentilium IX 44. 48.

Iacob: patriarcha beatissimus II 12. Laban Syri mercennarius fuit sanctus I. Praef. 14. a deo electus XVIII 19. — deus I. X 6; XXI 2. domus I. II 5.

Iacobus (Maior) et Iohannes dixerunt: ignis descendat XII 3.

Iacobus (Minor) beatus cum apostolis decretum edidit XV 21. secundum -i beati sententiam fides sine operibus mortua est XVIII 26.

idolatria: initium cepit *a mortuorum cultu* IV 15. -ae partes sunt veneficia, praecantationes, suballigaturae, vanitates, auguria, sortes, observatio ominum, parentalia IV 14. i. apud Iudaeos VIII 36. i. a Christianis *vitanda est* IX 2. ab -a gentes ad veritatem revertuntur VIII 25; *cf.* 35 sq. — *v. Ind. III.*

idolothytus: -arum victimarum sanguinem gentiles lambebant IX 16. carnes -as (*varia l.*) Machabaei respuerunt XV 15.

idolum: -a sensus sex *effecerunt* emortuos IX 30. -orum adulteriis succubuit Israhel VIII 36. -a Christianus *ne colat* XIII 28. ab -is fugiendum est VIII 38. -orum dii VIII 35. omnia creaturarum genera, quae -is vel immolabantur vel dedicabantur, Christus ad suam benedictionem revocavit XII 11. -orum cultores saepe sani et felices sunt Praef. 13. 28.

Idus, Kalendas, Nonas et mensium nomina ac dierum gentiles posuerunt I 5.

ieiunare: qui renuunt i., *vituperantur* XIII 21 sq.

Iesse genuit David VIII 42.

Iesus, *gen.* Iesu: sciebat nomen Iesu ex virtute descendere sanitatis, salvator siquidem dicitur Ies. XI 8. I. corpus ex totius humani generis massa suscepit, ab agnis et haedis sumptus IV 5 sq. puer I. III 23; XIX 8. I. in synagoga legens III 24. circuibat docens V 12. multa fecit signa III 22; XI 2. I. apud nuptias VIII 1. 43. 47; IX 4. 13. 23. 32. 37. 44. 50. 51. I. et gentiles VIII 26. in Galilaea VIII 29. 30. I. et paralyticus XI 7. 8. 14. I. in Bethania XIII 7 sqq. I. et Iudas XIII 15. I. et Petrus XVI 10 sq.; XVII 5; XIX 13. I., Maria et Martha XVII 15. Iesu parabola de vilico XVIII 3 sqq. I. de mundi iudicio XII 1 sqq.; *cf.* VI 10. I. de patre, quem dicit maiorem se XIX 2 sqq. I., qui fecit me sanum XI 7. 14. in passione iudicatur et vincit, moritur et triumphat XII 7. ad vesperum immolatus VI 5. Bar-

rabbas et I. IV 7. mors Iesu Praef. 51. I. a synagoga interfectus IV 6. Iesu resurrectio X 13. 15. I. in gloria patris XIX 31. 37; *cf.* IX 49. revocavit omnia ad se VI 11. — et ex deo patre et ex virgine matre XIX 37. mater Iesu IV 5; VIII 21. 41. 42. 43; IX 1. 22. I. deus et homo XIX 30. in carne minor patre XIX 31 sq. filius Ioseph II 15. filius dei vivi III 22. I. deus XVII 24; XIX 37; *cf.* V 10. peccatum non fecit XIX 9. rex aeternus XVII 24. salvator humani generis V 8. 19; VIII 1; *cf.* IX 22. agnus dei II 7; VI 5. agnus immaculatus IV 5. dominus XII 7 *et passim.* salutarium mandatorum verus magister XVIII 4. susceptor noster XVIII 7. lumen aeterni luminis coaeternum IX 22. verus Moyses I 13. dives in omnes IX 36. conscientiae iudex XIII 15. I. et pauperes XVIII 7. — Christus Iesus: *v.* Christus. Iesus Christus Praef. 51; Capit. 19; II 34; III 7; *cf.* 22; VIII 18; *cf.* 42; IX 15. 37; X 25 (*opp.* Moyses); XIX 16; XX 12; XXI 6. 11. — Iesu crux III 7; VI 17. nomen VIII 18; IX 37; XIX 29. 30. fides VIII 25. caritas XVII 30; *cf.* IX 2. verba XIX 16. gratia XX 12. stigmata XXI 6. Filastrius quaerens, quae Iesu sunt XXI 11. per Iesum magnus factus ac potens V 17.

Iezabel: Helias .. a facie .. reginae I. fugit Praef. 14. nostri temporis regina I. (*i. e.* Iustina), Arrianae perfidiae patrona ac socia, Ambrosium persequebatur et Benivolum a fide voluit avertere Praef. 5.

ignis: -is ustio et ferri acies Praef. 45; *v.* ferrum. — -ne concremata sunt corpora XL martyrum XVII 32. 34. i. et aqua homini proposita sunt XIII 17 sqq.

imperativus: superius -o modo dictum est: s u m a n t, infra indicativo modo: o c c i d e n t III 13.

impius: cur -ii interdum doloribus vexentur Praef. 30. -orum prosperitas ad poenam infernam servatur Praef. 18.

incarnatio filii dei XIII 1—6. i. salva trinitatis unitate solum *tangit* filium XIV 13—15. -onis mysterium XIV 15—18. -onis sacramentum XIX 41.

inclinare: -avit dominus calicem vini XIX 40. 42 sq.

incredulus: -i Aegyptii appellantur VI 6. 9. propter -os iubentur apostoli in via praedicationis calciamenta habere V 13.

indicativus: *v.* imperativus.

indigenae, *i. e.* Iudaei X 24.

indivisa trinitatis natura XIV 8. — *cf.* trinitas.

Indus: apud -os Thomas consummatus refertur XVII 11.

inferi: ad -os filius dei descendit VI 10. — *v.* infernus.

infernus: -i dolores IV 16; XVII 21; XVIII 20. 27. dives in -is flammis constitutus Praef. 17; *cf.* 11. — *subst.* infernum: -i poenis vexabuntur, qui errores docuerint Praef. 11. cur Christus ad -a descenderit X 11 sqq.

infirmitas: in -tatibus gloriatur apostolus Praef. 20.
iniquitas: -tatis mammona XVIII 5. 7. i. baptismo *deletur* XX 2. -tatis vilicus XVIII 2 sqq. vilicus -tatis est diabolus XVIII 18 sqq.
iniustorum *felicitas* Praef. 28.
interior homo: *v.* homo.
invitatio Christi et discipulorum ad (spiritales) nuptias IX 43 sq.
Iob: I. sanctus regnum tenebat Arabiae, sed nulla vidua domum eius sinu vacuo exibat Praef. 24. homo sine querela, verus dei cultor Praef. 35. mirificus probationis causa *quam multa passus sit* Praef. 37—40. sagittae dei ei beatitudinem praestant Praef. 49. eius uxor, quae ei exprobrat opera misericordiae Praef. 24. propriae coniugis, quae non ad solacium dolorum, sed ad ultimam temptationem docetur esse servata Praef. 37. I. ait: nudus exivi .. XIII 34. lumbos praecingere iubetur II 22.
Iohannes Baptista: XVII 3 sq. ultimus quidem, sed maximus prophetarum XVII 3; *cf.* Praef. 15. angelus et apostolus et propheta XVII 4. traditus VIII 29. decollatur in carcere Praef. 15. zona pellicia praecinctus II 22. -is de salvatore testimonium V 3. 8. 9. homo missus a deo XVII 4. Andreas, -is discipulus XVII 5. I. in Sebastena urbe provinciae Palaestinae consummatus refertur XVII 11. baptismus -is IX 47; XIX 9.
Iohannes (Evangelista) et Iacobus dixerunt: ignis descendat XII 3. apostolus XII 3; XIII 29. evangelista III 22; VIII 30; *cf.* IX 9. -is Apocalypsis V 15. Evangelium IX 9.
Iohel propheta IX 49; XIV 8.
Ionas: -nae praedicatio apud Ninevitas III 18.
Iordanes: -em siccavit fluvium deus X 6. via maris trans Iordanen VIII 29. in -ne Iesus baptizatur III 21; XX 3. ab -ne regressus est Iesus II 33.
Ioseph: nascitur de semine David VIII 42. ei desponsata est Maria VIII 42. angelus ... loquitur ad Ioseph XI 8. filius Ioseph II 15; XI 7.
Isaac: non heres erit filius ancillae cum filio meo Is. XV 24. passio (Christi) sub umbra legis in sancto I. praemonstratur XV 25. deus Abrahae et I. et Iacob XXI 2.
Israhel (*ita A*: IV 6; X 7; Israel: Praef. 48; *alibi semper*: isr̄l) *fata* populi Israhel VII 10 sqq.; VIII 34 sqq. I. cum dicitur (in scripturis), homines Israhelitae demonstrantur XII 4. I. populus primitivus VI 3. elegit dominus I. in possessionem sibi XVIII 19. beneficia dei erga I. VII 10 sqq. exitus I. de Aegypto II 5; VII 15. I. ingratus VII 15—17. I. salvatorem non cognovit X 7 sq. — Audi, I. IX 41; XVI 5; XIX 33. disperiet (*peccantis*) anima ex I. VII 2. 14; IX 43; X 1. deus I. IX 41; XVI 5; *cf.* VII 15. populus I. I 11; VI 3; IX 43. plebs I. IX

40. domus I. VIII 37; *cf.* VII 16; XII 4. filii I. VII 10; IX 18. synagoga filiorum I. III 9. 13; IV 6. tribus I. Praef. 48. oves perditae domus I. VII 16.

Israhelita (*ita semper A*) I 16; III 14; VI 3; VII 9; X 4. — *adi.*: domus Israhel cum dicitur, non parietes .., sed homines -tae demonstrantur XII 4. — *translate:* sit unusquisque nostrum in parte domini, sit Isr. VI 16 sq.

Israhelites: ut Hebraeum meum, id est intellectum Israheliten liberem V 16.

Israheliticus populus liberatorem suum contempsit agnoscere X 7.

Iudaea (*ita* III 5; VIII 24 *cod. A*; *alibi*: Iudea): terra I. VIII 30. a Iesu relicta VIII 30. I. et Hierusalem X 8. I. facta est sanctificatio eius II 5. notus erat in -a deus III 5. in angusto -ae praesepio X 7.

Iudaeus (Iudeus *exstat in A*: I 1; II 26; *in R*: XXI 6): VII 4; XV 2. ne crudam carnem .. sicut I. esse putes II 26. -i et Christus Praef. 47; II 17; III 7. 14. 15; IV 9. 12; VIII 3. 27; IX 17—21; XI 5. 6 (paralyticus). 14. 16. 24; XII 5; XVII 3; XIX 1. 10. 17. apostoli, filii -orum Praef. 47; IV 2 (Paulus); *cf.* IX 18; X 21; IV 11; V 14 (Petrus); VIII 39; IX 9. filii erant -i IX 17; *cf.* 19. abstulit dominus dona -is ingratis X 8. convertentur -i IX 18. — -orum pascha II 6 sq.; III 10; IV 4; VII 10. -orum nuptiae IX 24. 38. 48. -orum sabbatum X 23; XI 6 sqq. 11. 14; *cf.* 16. -orum purificatio IX 24—26. carnes prohibitae apud -os XV 6 sqq. nomina -orum usitata XI 7. animae -orum XI 13. -orum genus ad carnalia opera proclivum XI 10. -i porcorum more *vivunt* IX 26. — -orum caligo I 1. -orum filii Praef. 47. -orum populus III 12; IV 12; VIII 47; IX 18. 43; XI 5. 7. -orum plebs VIII 40; XI 1 (ignavissima). -orum synagoga III 13; IV 9; VIII 39. -orum turba VIII 27. — -i post adventum veritatis adhuc umbram sequuntur II 6. I. et Graecus II 5. -i et gentiles I 1. 25; VII 21 (aut gentiles aut -i aut heretici); *cf.* VIII 40; IX 17. 20; XXI 6; X 24 (indigenae et advenae). -i et Christiani *cf.* I 12; VII 9; XV 1; X 24. — *adiect.*: Iudaea plebs accepit libellum repudii VIII 38. Paulus ex -is parentibus natus X 21. -i viri (Machabaei) XV 1.

Iudaicus: -ca plebs IX 1. -cae paschae observantia IV 1. pascham ritu -o celebrare IV 2. -o populo abstinentia *ciborum quorundam praescripta est* XV 20. rudis ex infirmitate -a XI 7. -orum dolo cauponum Arriani aquam vino miscent, *i. e.* humana divinis XIX 20.

Iudas: traditor XIX 26; *cf.* XIII 13. 15. furti reus XIII 7. fur XIII 9. 13. Scariothes XVI 11. inreligiosus, importunus, fraudator, avarus XIII 12. damnatus XVI 11. -dae avaritia

XIII *tit.* -ae verba in Bethania dicta et responsum Christi XIII 8. 9. 11. 12. 15. -ae contumelia XIII 9. I. mortem debitam ipse sibi intulit XIII 13; *cf.* XIX 26.
iudex est dominus XVIII 27. i. iustus est dominus XIII 16—18. i., qui XL martyres *interfecit* XVII 19 sqq. 22 sqq.
iudicium: i. duplici ratione potest intellegi de decernentis sententia et de rei poena XII 4. i. iustum iudicemus XI 21—26. nunc est i. huius mundi XII *tit.* 1 sqq.; *cf.* VI 10. i. futurum et praesens XII 2. iudicii die *omnia retribuet* deus Praef. 30. i. *generale* XVIII 6. 17. -ia dei imperscrutabilia XVIII 15. passio Christi erat i. XII 7.
Iustina *cf.* Iezabel.
iustitia: i. sanctorum probari *debet* angelis et hominibus Praef. 36. sol -ae III 4. -am esurire XVII 7.
iustus: i. est dominus XIII 16 sqq. i. nomen -i non praesumit Praef. 42. -orum probatio Praef. 35 sqq. 44 sq. -orum tribulatio ad beatitudinem perducitur Praef. 18. 28. -orum tribulationes multae sunt Praef. 43. -i humiliatione probantur Praef. 53. Iob *exemplar* -i Praef. 37 sqq. -orum (= *sanctorum*) patrocinio adiuvamur XVII 38.

Kalendae I 5. — quinto decimo -darum Augustarum (Filastrius) exuit hominem XXI 14. — *cf.* Idus.

Laban: illius L. Syri idolatrae mercennarius fuit s. Iacob Praef. 14.
later: -rem faciunt, id est terrenis inserviunt figmentis gentiles I 18. -rem lavant Iudaei IX 26.
Latino sermone apostoli destinati nuncupantur Praef. 47. Graeca et -a scripturae s. exemplaria XIII 8.
latro: -oni Christus paradisum donat XIX 23. -num cum Christo pendentium crura fracta sunt III 25.
Lazarus *1)* pauper Praef. 17. 22. — *2)* -i in Bethania discubitus XIII 7.
leprosus a Christo mundatus IX 45.
Levi: L., id est sacerdotale genus, adhuc in lumbis patris erat II 23. Moyses, vir de tribu L. IX 40.
Leviticus: -ci ordinis mediocres (*i. e. sacerdotes*) et summi sacerdotes (= *episcopi*) et fideles corpus et sanguinem Christi offerunt XIX 35.
lex: (*triplex est*) aut naturalis aut mandati aut litterae X 17 sqq. l. est virtus peccati X 17. 21. l. spiritalis est II 7; *cf.* IV 4; V 4. non auditores tantum, sed factores -gis iustificabuntur Praef. 3; *cf.* XVI 4. 6. deus per -em futura praenuntiat et iubet instantia III 10. ipse -is dator, *i. e.* Christus XI 12. divinae -is eloquia XVIII 2. -es gentilium XV 21. l. una erit indigenae et advenae X 24. -is praecepta sunt *quasi* calciamenta V 4. deus veteris -is idem est, qui Novi Testamenti VII 3. 6; *cf.*

VIII 1. et -e vetere et nova Christus continetur II 15 sq. -is finis est Christus IV 1. -em Christus mandavit IX 45. implevit XI 5. 12. deus -em datam in Sina constituit in Sion, auxit in Hierusalem X 7. l. paedagogus X 20. l. umbra futurorum I 12; XIII 1. sub -e Moysi dies secundus fuit VIII 23. 41. sub -e factus est Christus IX 12. l. et prophetae IX 23. l. et prophetae usque ad Iohannem VIII 47; XVII 3. l. sabbati X 23 sq.; XI 6 sqq. 9 sqq. l. paschae X 25. Machabei sub -e positi erant XV 14.

libanum: l. tus interpretatur ex Graeco, quod magi Christo obtulerunt VIII 32.

Libanus mons arduus apud Phoenices cernitur, superbo gentium imperio comparatus VIII 32. Veni a -o, sponsa! VIII 32.

libertas divini amoris VIII 34. l. arbitrii humani III 13—19; XII 6; XIII 16—18. l. arbitrii humani in paradisi arbore probanda erat XV 13. l. eligendae virginitatis VIII 12 sqq. l. Christiana contra divites *retineri debet* XI 21. 25.

licentia ciborum utendum, non abutendum est XV 23 sq.

litterae lex *quae sit* X 17. 20. ex lege litterae spiritus sanctus hauritur VIII 49.

Lucas: L. .. evangelista .. beatos apostolos pari merito subsecutus et Evangelii librum et Actus apostolorum .. conscripsit XVII 10. -cae Actus apostolorum IX 47; *cf.* XVII 10. L. cum Andrea apud Patras Achaiae civitatem consummatus esse refertur XVII 11. evangelista III 23; IX 47; XIV 11. Lucae Evangelium IX 10; XII 3. 6; *cf.* XVIII 3. -cae reliquiae XVII 11.

lumbi *quare* praecingendi *sint* II 22 sq.; *cf.* V 2. 5.

lumen: l. fidei XVIII 26. l. aeternum dominus erit I 26. dominus salvator, qui l. est aeterni luminis coaeternum IX 22.

luna: l. id est ecclesia, quae in pace crescit III 3. secundum -ae cursum in scripturis divinis numerantur dies I 4. — *v. Ind. III.*

lux: veritatis I 22. l. perpetua I 23. l. aeterna I 21. l. futura I 24. l. fidei VI 9. -cis dies est dies tertius VIII 22. -cis creatio *est mysterium* XIV 17. l. praeceptorum dei VIII 22.

luxuria divitum XIII 23. feminarum XIII 33.

Machabaei (*ita scribitur in A* Capitul. 15 et XV 14; *ceteris locis:* -ei): martyres Praef. 10; XV *tit.* cognomentum trahebant ex genere sicut hodie Anicii XV 2; *cf.* 17. septem pueri XV 3. sub lege positi XV 14. -orum passio XV 4. 18. mater -orum XV 18. tractatus de -is Praef. 10.

Madian: in terra M. latuit Moyses Praef. 14.

magi, legati universarum gentium, mystica munera Christo deferebant XIX 7.

magister memoriae Benivolus Praef. *tit.* 5.
Malchus: -o dominus novam format aurem XIX 23.
malum in voluntate hominis est XV 13.
malus: -i aut pertinaces aut emendabiles sunt Praef. 43.
mammona (mamona *A*): -ae sermone Syro pecuniae sive divitiae nuncupantur XVIII 5. m. iniquitatis XVIII *5. *7. in iniquo -a XVIII *8.
mandatum: m. dei in paradiso XV 13 sq. m. Christi de divitiis XVIII 16 sq. -i lex *quae sit* X 17. 19. sub -o fuit primus dies VIII 23. 41. -a multiplicia XV 20. — -a dei XVI 4 sq. utilia VII 7. semper salutaria XV 8 sqq. servanda XVIII 16.
Manicheus: M. exsecrabilis et insanus Marcion heretici scripturas Veteris Testamenti respuunt et deum antiquae legis malum esse adserunt VII 3; *cf.* 6. — *plur.*: Manicheis non res nuptialis displicet, sed lex, quae unam feminam uni viro coniungit VIII 8. nolunt vivere exsecrabiles -i iuxta Pauli doctrinam VIII 8.
mannae cibus X 5.
manu opera demonstrantur XIII 18.
Marcion VII 3. 6. — *v.* Manicheus.
Marcus evangelista V 12. Evangelium -i beatissimi VI 13.
Maria *1.* (*mater Christi*): de gente Moabitarum ex matre traxit originem VIII 42. desponsata Ioseph genuit Iesum VIII 42. non ex viro concepit Christum, sed de spiritu sancto IX 5. mater domini IX 22; *cf.* XIII 5; XIX 19. figuraliter est plebs omnium iustorum IX 15. 16. 22. incorruptibilem pariens et mater et virgo est XIII 4 sq.; *cf.* III 21. mater sapientiae, capax dei IX 14. virgo ante partum et in partu IX 5—12. spiritu sancto etiam post partum plena IX 14. post divinum partum integritas eius gloriosior permanet XIII 4. M. apud nuptias VIII 21; IX 3 sqq. M. a domino sexus causa mulier nuncupatur IX 4 sqq.; *cf.* XIX 37. suggestio eius apud nuptias IX 13 sq. 32. — venerabilis IX 32. beata VIII 42 *et passim*; virgo IX 5, *passim.*
Maria *2.* (*Marthae soror*): unctos Christi pedes tersit XIII 7. 9. repperimus (Caesareae) quasdam dei famulas Mariae et Marthae consimiles XVII 15.
Mars: a -te paganus primum mensem Martium nuncupavit I 5.
Marthae ministerium XIII 7; XVII 15. — *v.* Maria *2.*
Martius mensis a Marte nuncupatus I 5. -o mense dixit deus: Mensis hic primus est I 2.
martyr: -es per tormenta nascuntur ad regnum XX 2. Machabaei -es XV *tit.* Gervasius, Protasius, Nazarius -es XVII 12. -um exemplum XV 16; *cf.* Praef. 54. -um sanguis gypso collectus XVII 12. -um cineres XVII 13. 34. reliquiae -um XVII 1. 3. 34—37. -ris mater XVII 33.

martyrium vice baptismi abluit *hominem* XVII 30.
martyrium insigne (*i. e. ecclesiam*) XL martyres Caesareae habent XVII 15.
Martyrius martyr Anauniensis XVII 13. — *cf.* Sisinnius.
mater: m. domini est praeter Mariam patriarcharum et prophetarum plebs IX 22; *cf.* 15. -tris Machabaeorum *constantia* XV 18. m. unius e XL martyribus vere m. martyris XVII 32 sq. — *v. Ind. III.*
Matheus (Mattheus VIII 29; X 11 *A*) evangelista VIII 29; X 11. -i Evangelium V 11; XIII 14.
medicina Christi omnes indigent XIX 46.
medicus (*i. e.* Christus): maestitudinis domum ingreditur VIII 5. m. opus est male habentibus XIX 45—47.
Mediolanensis urbs XVII 12 (*cf.* Gervasius); XXI 7 (*v.* Filastrius). -is ecclesiae antistes Ambrosius Praef. 5.
Melchisedech occurrit Levi II 23.
mendax: -cis linguae spiculo innocentes lacerantur V 5.
mensis: -ium ac dierum nomina gentiles posuerunt I 5. m. primus est Martius I 2. m. primus *Christianorum* I 19 sq. -e primo Christus acceptus est et immolatus III 7. m. primus *beatorum* I 23. -e primo Israhelitae ex Aegypto *egressi sunt* I 16. -e secundo pascham celebrare debet, qui primo non potuit I 7 sq. cognovimus -em novorum sanctum I 19.
meritum: -i proprii sibi quisque est causa XIII 16.
Messias, quod est interpretatum Christus XVII 5.
metretae duae vel tres IX 25. 33—36.
miles: -ites regis et -ites Christi erant XL martyres XVII 18 sq. m. *quidam custos* XL martyrum, *qui ex gentili fit* Christianus et martyr XVII 27—31.
minister: -ri nuptiarum sunt apostoli et sacerdotes IX 22 sq. 32. 46—48.
misericordia in pauperes XIII 24 sqq. 34 sqq.; XVIII 5—7.
missio trium in trinitate personarum XIV 3 sq. 10 sqq. 20 sq.
mixtum: *v.* vinum.
Moabitarum de gente Maria traxit originem VIII 42.
Moabitis: Booz genuit Obeth ex Ruth, illa muliere -tidi VIII 42.
monasterium sanctarum virginum in urbe Caesarea Cappadociae XVII 15.
mori: -itur apud deum, qui ab apostolica fide discedit Praef. 6. — *cf.* mortuus.
mors hominum propter arboris fructum XV 13 sq. m. hominum quaestus diaboli XVIII 20. m. aeterna blasphemorum Praef. 38. m. peccatorum Praef. 43. -tis aculeus est peccatum X 17. -tis nox I 23. -tis exitium XV 25.
mortuus: -orum cultus apud gentiles I 8. 19; VI 5.

Moyses: vir de tribu Levi IX 40. iubetur calciamenta solvere V 6. M. et Aaron VII 10. 11; XX 10. dies in mandato primus fuit ab Adam usque ad -en, secundus est sub lege -i VIII 23. M. in terra Madian latuit Praef. 14. M. in Aegypto VI 3. M. dedit circumcisionem XI 18. *quae* -i *debeamus* IX 41—43. quae ante -en deus praeceperit X 19. deus dicit (loquitur) per -en I 2; II 16; III 9; *cf.* V 6; X 25. M. scribit (dicit) II 15; V 15; VI 12; IX 43. 45. -e ministro tabulae legis firmatae sunt VIII 35. — *translate:* verus M., Iesus Christus I 13. si imitator sum -i V 16. M., architriclinus nuptiarum IX 40—43; *cf.* 44. 48. — lex -i IX 42. 45; X 25 (paschae lex); XI 18 (de sabbato); *cf.* II 15; VIII 23. M. iustus Praef. 14. sanctus III 9; V 6. 16. beatissimus IX 40. — M. et Christus *comparantur* X 25.

mulier: sexus causa Maria a Christo m. nuncupatur IX 4—12. nihil mali in sexu est -ris, sed in voluntate peccantis XV 12. m. Iob *v.* Iob. m. meretrix XV 12. m. a Iesu curata XVII 35. m. ebria de sanguine sanctorum Praef. 16.

mundus: a deo creatus IX 42. veris tempore conditus I 2. die dominica sumpsit exordium I 10. -i natalis III 7. ad -i vesperum (Christus) immolatus est III 7. 12. quoniam (Christi resurrectione) reparatus est m., agamus .. natalem reformationis -i III 6. m. post sex milia annorum septimo millenario consummandus est X 15. in -o peregrini sumus XVIII 9. m. in s. scriptura adcolas -i significat XII 4. -i iudicium VI 10; XII 2 sqq. m. creatorem ac iudicem -i iudicat XII 5.

musicorum genera VIII 17.

myrum: Mariae XIII 7. 14. m. fidei XX 8.

natalis mundi III 6. 7. Christi XIII 1. passionis XX 4.

Nathanahel invenit Philippus II 15. Nathanaelum viderat Christus, priusquam sub ficulnea constitutus a Philippo vocaretur XI 4.

nativitas: tres -ates humano generi a trinitate concessae sunt: una carnalis omnium, duae spiritales baptismi et martyrii XX 2. Christi tres -ates XX 3. n. carnis hominem (in Christo) demonstrat XIX 6.

natura divina et humana in Christo XIX 16. 19.

naturalis lex *quae sit* X 18.

Nave V 6; XI 13. — *cf.* Hiesus.

Nazareth civitas VIII 29. Ioseph a N. II 15.

Nazarius martyr XVII 12 — *v.* Gervasius.

negotia spiritalia sabbato praecepta sunt XI 11.

neophytus: -i, *i. e.* infantes VIII 16; *cf.* 50. -i *admonentur* IV 13—18; VIII 16—18. 50 sq.; IX 27. -orum animae renovatae III 2. *componuntur*: -i, catechumeni, fideles V 1.

Neptalim: in finibus N. VIII *29.
Nero: -onis crudelitas apud urbem Romam Petrum et Paulum interfecit XX 4.
Nineve: N. evertetur III *18. everṭenda fuerat et eversa est; . . . eversa est iniquitas eius, quia paenituit III 18.
Ninevitis mentitus est deus? III 18.
nobilitas vera non subsistit ex divitiis, sed agnoscitur in moribus XV 2 sq. n. fidei XV 3.
Noe: in sancti N. diebus mundus cataclysmo deletus est X 3.
nomen: domini XIV 20. redemptoris XV 16. Iesu XIX 29 sq. -ina Christi usitata in populo Iudaeorum XI 7. in -ne, non in -nibus de trinitate dicitur XIV 20.
Nonae I 5 *v.* Idus.
notarius: -ii latenter appositi Gaudentii tractatus excipiebant Praef. 11. civium -ii Tractatum XVI. exceperunt *cf.* XVI *tit.* — *De aliis tractatibus exceptis v. Prolegomena c. II 2.*
Novum Testamentum Praef. 15. Novi T-i idem deus est, qui Antiqui VII 3. 6; VIII 1. observantiam veteris legis in veritate Novi T-i cognoscimus esse completam X 25; XIII 1. Novi T-i ministri IX 23.
novus: -a facta sunt omnia ita, ut origo maneret ex veteri VIII 48.
nox: nocte vigiliarum paschae *habiti sunt Tr. I et II*; *cf.* I *tit.*; IV 1. n. mortis I 23. n. incredulitatis I 25.
Numerorum liber I 15.
numerus maior olei quam tritici deperit domino XVIII 31.
nuptiae a deo institutae et benedictae VIII 2. -arum festivitati interfuit dominus VIII 6 sqq. n. Iudaeorum IX 24. 38. n. spiritales a Christo celebratae VIII 24. 31 sqq. -arum vinum (*i. e.* spiritus s.) defecit VIII 46 sq. ministri -arum IX 22 sq. 32. 44 sq. -arum architriclinus IX 38 sqq.; *cf.* Moyses.

Obeth: Booz genuit O., O. genuit Iesse VIII *42.
oboedientia sacrificio *melior* est XVI 4—8. o. Christi XIX 28.
observatio ominum est genus idolatriae IV 14.
offensio fratris *etiam in rebus licitis vitanda est* XV 22 sqq.
olea: -as pacis agrestibus oleastris indidit Filastrius XXI 8.
oleum: -o opera bona *significantur* XVIII 26. 28 sqq. -o caput meum impinguasti XIX 48.
opus: unum o. Christi (= *paralytici sanatio*) XI 3. 5. 17. o. tuum, *i. e.* humanum XI 13 sq. o., quod fit pro omni anima, sabbato fieri licet XI 13 sqq. -ra, *quae vetita aut licita sunt* in sabbato XI 9 sqq. o. et fides IX 44. opera dei *enumerantur* X 3—12. -ra dei bona sunt XV 13. -ra dei in fide credenda sunt XIV 15—18. -ra misericordiae XVIII 6. -ribus bonis vita aeterna adquiritur XVIII 16. -rum Christi mirandorum catalogus XI 2. 4 sq. -ra bona

oleo comparantur XVIII 26. 28. 31. -ra hominis requirit deus XIII 35. -ra cupiditate gloriae depravantur XVIII 29 sq. ad -ra carnalia genus humanum proclivum est XI 10.
orbitas: -atibus carorum iustos deus probat Praef. 35.
Orientalis: ab -libus episcopis Gaudentio communio negata est, nisi reditum polliceretur XVI 2.
ovis paschalis II 6 sq. oves perditae domus Israhel VII 16.

paenitens: -tes, quos tenebrae possederunt, ad lucem redeunt I 21. conversionem -tis deus amplectitur III 16. — *v.* fidelis.
paenitentia: -am Iudaeorum exspectavit Christus III 15. p. Ninevitarum III 18.
paganus: -orum daemones sunt Aegyptii VI 6.
Palaestina: Iohannes (Bapt.) in Sebastena urbe provinciae -ae consummatus refertur XVII 11.
panis: *eucharisticus* II 11—13. in -e, qui de multis tritici granis in pollinem redactis per aquam conficitur et per ignem consummatur, rationabiliter figura corporis Christi accipitur II 32. p. filiorum non est dandus canibus IX 16. p. caelestis (= Christus) IX 17. 21. p. vitae (*i. e.* fides) gentibus tributus IX 21.
paraclitus: de -i adventu XIV *tit.* 3 sqq.
paradisi amoenitas XVII 25.
paralyticus a Christo sanatus XI 4 sqq.
parentalia gentilium, pars idolatriae IV 14 sq.
parentes perpetuam liberorum virginitatem imperare *vetantur* VIII 13.
pascha: *i. e.* transitus (domini) II 25. oportuno tempore festivitas -ae celebratur I 1. p. interdum secundo mense, *i. e.* Aprili celebranda I 4. -am mense secundo celebret, qui mense primo non potuit celebrare I 7 sq. nec inter quartam decimam lunam nec ultra vicesimam primam -am celebrare possumus I 9. carnalis Iudaicae -ae observantia typis spiritalibus referta IV 1 sqq. -ae lex per Moysen data veritas per Christum est facta X 25. p. est Christus II 7. p. legalis II 9; IV 7. -ae manducatio II 6. -ae sacrificium (*i. e. eucharistia*) II 34. p. spiritalis IV 13. p. celebratur a baculos portantibus V 16—18. — *v.* azyma.
paschalis: per -es dies (octo) *cotidie contionatus est Gaudentius* Praef. 1. 7. 9. — *cf. Prolegomena c. II 1.*
passio: p. Christi in homine facta est XIX 21 sqq. 36—40. prophetae *quid* de -ne Christi *praedixerint* XIX 33 sqq. p. Christi erat iudicium XII 7. ante Christi -nem vinum spiritus sancti dari non potuit IX 13. -nis dominicae mysteria (*eucharistia*) II 26. -nis imago et exemplar II 31. — natalis -nis Petri et Pauli XX 4.
passiones hominis XIX 20.

pater: *quomodo* p. maior sit Christo XIX 18 sqq. 36 sqq. p. malis ignem aeternum paravit XVIII 17. -tris de filio testimonium XII 1; XIX 9. — -tres spiritales XVI 4. -tres ac decessores XVII 2. — *de episcopis:* Praef. 4; XVI 2. 9; XX 1; XXI 1. 10. — *v. Ind. III.*

patientia: dei Praef. 17. iustorum Praef. 18 (Iob *est exemplar* Praef. 37—40). p., quam verus dei cultor possidet Praef. 41.

Patrae: apud -as, Achaiae civitatem, Andreas et Lucas consummati referuntur XVII 11.

patriarcha: -arum filius, Filastrius XXI 2. 5.

Paulus (apostolus): ex Iudaeis parentibus ortus X 21. persecutor XX 8. cum esset in Aegypto IV 2. vocatus apostolus, segregatus in evangelium dei IX 32. vas electionis XX 7 sq. in nubibus ambulat XX 8; *cf.* XIX 26. gladio capite truncatur XX 5. — P. scribit *et simil.*: Praef. 20. 52; I 13 (increpat); II 16; VII 19 (clamat); IX 2 (admonet). 18. 34. 46. 50; X 16. 21. 24; XII 14 (adhortatur); XV 22; XVIII 33; XIX 5. — Pauli doctrina Praef. 46; VI 7; VIII 8; XVIII 10. -i auctoritas VIII 19. -i sententia XII 12; XVI 6. -i explanatio XIX 27. -i Epistula ad Hebraeos XIX 46. — P. in doctrina et persecutionibus gloriatur XX 8. P. idoneus evangelii praedicator VII 19. magister gentium XIX 26. sapiens architectus XIX 26. fidelis discipulus XX 4. apostolus Praef. 52 *et passim.* beatus, beatissimus Praef. 52; I 13; *passim.* — Filastrius, -i idoneus imitator XXI 6. — *Componuntur:* P. et Petrus XX 1. 4 sqq. — *opponitur* Paulo Arrius XIX 26. — *v.* Petrus.

Paulus diaconus: (*quem multi Gaudentio successisse putant*), *cui missus est Tr. XIX., v.* Capit. 19. *et* XIX *tit.* Paule frater, carnis ac spiritus germanitate carissime XIX 1.

pauper: -res *adiuvari debent* XIII 10. 20 sqq. 24 sqq. 34 sqq. -res diligit salvator XIII 24. in -ribus Christus diligitur XIII 25. 29. 31. 35. -res amici faciendi sunt beneficiis XVIII 5. adulescens dives non misericors est in -res XVIII 16. -res spiritu XVIII 11.

peccamen: -minum humanorum pannis indutus erat Christus IX 7.

peccator: -es nos esse salubriter fatemur Praef. 13. -es caeli (*i. e.* daemones) et -es terrae XIX 44. -es terrae calicem salutis bibunt XIX 44 sqq. -es fallit diabolus XVIII 21—23. *quare* deus -es verberet Praef. 32 sqq. 42. mors -um Praef. 43. -es a Christo salvati sunt XIX 47 sq.

peccatum: p., filius concupiscentiae, eiciendum est XV 25. -i virtus est lex X 17—21. -a sunt debita domini XVIII 20. -orum *catalogi*: IV 13 sqq.; V 5; XV 21.

pecunia: -ae amor est radix malorum XVIII 17. -ae imperare

oportet, non servire XVIII 12. -ae dispergendae sunt indigentibus XVIII 13. gravis -arum sarcina est, quae mentes deprimit XVIII 14.

penna: -is fidei credentes *feruntur* XIV 6 sq.

peregrinus: -i sumus in hoc saeculo XVIII 9.

persecutio Christianorum in Armenia XVII 19.

persecutor, qui XL martyres *interfecit* XVII 20 sqq.

Petrus (apostolus): piscator erat XX 8. Andreas, frater Simonis -tri, adduxit eum ad Iesum XVII 5. -i, principis apostolorum, de Iesu testimonium XVI 10; XIX 17; XX 6. P. ambulabat super aquas XIX 13. 14; XX 8. P. signis et mirabilibus enitescit XX 8. super -um fundatur ecclesia XX 8. P. ebrietatem detestatur IX 49. calciavit se in carcere V 14. auris Malcho -i ulciscentis gladio amputata XIX 23. P. crucifigitur verso ad terram capite XX 5. P. de patriarcha David XXI 4. -i Epistula X 12. P. ore testatur XIV 8. -i claves XVI 11. Ambrosius tamquam -i successor XVI 9. beatus V 14 *et passim.* — P. et Paulus XX *tit.* 4 sqq. 10 (consanguinei, gemini fratres).

Pharao (VI 3 *in A, cet. locis* Farao): rex Aegypti VII 10. in mari Rubro obrutus VII 16; X 4. — *transl.* laterem Iudaei paraverunt -oni diabolo IX 26.

Pharisei: scribae et Ph. hypocritae II 20. scribas et -os (Pharasaeos *A*) fallaciae coarguit Christus VIII 3. fermentum -orum et Sadduceorum VII 18.

Philastrius *v.* Filastrius.

Philippus: apostolus, qui erat a Bethsaida VIII 26. inventus a Christo II 15. Nathanahel a -o vocatur XI 4. gentiles per -um quaerunt aditum ad Iesum VIII 26. Ph. obsecrat: ostende nobis patrem XIV 8. Iesus ad -um XIX 1. — beatus Ph. II 15. sanctus XIX 1.

philosophi gentilium, providentiam dei *negantes*, apud nos omnia confusa esse iudicant Praef. 44

Phoenices: Libanus mons esse altus apud Phoenices cernitur VIII 32.

Pilatus IV 6; IX 17; XII 6.

pius: -i quoque aegritudine et tribulationibus vexantur Praef. 13. cur pii doloribus et malis adflictentur, triplex est causa: prima correctionis, secunda purgationis, tertia probationis Praef. 31 sqq. 42.

plaga: -ae quibusdam mortiferae et quibusdam salutares sunt Praef. 43. -as temperat deus pro qualitatibus meritorum Praef. 45.

poculum domini IX 48 sq. p. divinae misericordiae XIX 46.

pondus: -ere avaritiae ad terram deprimimur XVIII 14.

porcus: -orum more IX 26.

porta caeli angusta est Praef. 19.

possessio dei sumus XVIII 19. p. propria credentibus est caelum XVIII 10. — *v. Ind. III.*

possidens: -tium cupiditas *et luxuria* XIII 22 sq. 33.
postes *i. e.* fides et opus seu cor et os III 11; *cf.* VI 16.
praecantatio, pars idolatriae IV 14.
praeceptum: -a domini custodienda sunt XIII 26 sqq. legis praecepta ablata sunt ita, ut praecepta generalia permanerent XV 19.
praescientia dei non fallitur III 16 sqq. p. dei et liberum hominis arbitrium III 13—20.
primitivus: -orum Aegypti percussio VI 2 sqq.; VII 10 sq.
princeps tenebrarum taetro velamine omnia confudit I 1. p. huius mundi XII 7—10. 13.
probare: pios deus non sibi probat, sed angelis et hominibus Praef. 35 sq. Iob *quomodo* -atus sit Praef. 37—40.
probatio: -onis causa deus pios tribulationibus temptat Praef. 31. 35. 42 sq.
proficere: quem profectum (Christum) nostro profectui profecisse *intellexit* apostolus Paulus XIX 5.
prophetae et lex usque ad Iohannem VIII 47; *cf.* IX 23; XVII 3. -arum vocibus Christus ad nuptias invitatur VIII 43. Iohannes Bapt., maximus -arum XVII 3 sq.
Protasius martyr XVII 12. *v.* Gervasius.
providentia divina a philosophis gentilibus *negatur* Praef. 44. providentiae divinae opera X 3 sqq.
prudens: -tes simus sicut vilicus iniquitatis XVIII 32 sqq.
Psalmus: -orum liber Praef. 43. Psalmi 74. explanatio: XIX 40—45.
pudicitia tuta esse debet XV 22.
purgatio: -onis causa iusti tribulationes patiuntur Praef. 31. 33. 42 sq.
purificatio Iudaeorum IX 25 sq.

quadraginta: numerus salvatoris ieiunio sacer XVII 31.
Quadraginta martyres in Armenia minore XVII 18. eorum passio XVII 17 sqq. martyres iam a Basilio laudati XVII 17. qui se, cum per urbes Cappadociae Hierosolymam pergerem (*Gaudentius*), fidos comites praebuerunt XVII 14. Caesareae insigne habent martyrium XVII 15. unus eorum *in passione deficit* XVII 26. 28. martyrum numerus a milite custode suppletur XVII 27—31. unus, qui semivivus relinquitur, eiusque mater XVII 32 sq. eorum corpora concremantur XVII 32 sq. martyrum reliquiae XVII 34—37. eorum reliquiae populo colendae proponuntur XVII 16. reliquiae a Basilii *neptibus* Gaudentio traditae XVII 15.

redemptio: -onis memoria est *eucharistia* II 31.
regnum: r. dei in virtute XVIII 15. -i caelestis thalamus XVIII 26. -a mundi XVIII 24. — *v.* caelum.
reliquiae: r. domini, *i. e.* Iudaei Christo credentes IV 12. — r.

martyrum et sanctorum XVII 1. 3 sqq. 11—13. 15 sq. 34—37. r. coluntur XVII 16; *cf.* 35 sq.
repudium: -i libellum accepit plebs Iudaea VIII 39.
requies: dei r. operosa est X 2 sqq. r. aeterna Praef. 18. 33. r. sanctorum beata X 15 sq. 22.
resurrectio hominum sanctorum post Christi mortem facta X 11; XIX 23.
rex, *sub quo passi sunt* XL martyres XVII 20 sq. 24.
Roma: -ae non exiguo tempore moratus Filastrius multos in fide lucratus est XXI 7. apud urbem -am Petrum et Paulum Neronis crudelitas interfecit XX 4.
Romani orbis paene universum ambitum circuiens Filastrius dominicum praedicavit verbum XXI 6.
rota: -ae currentis celeritate populus gentium ad Christianae veritatis cultum properat VIII 25.
Rubrum mare VII 15. 16; X 3 sq.
Ruth: ex R., illa muliere Moabitidi, Booz genuit Obeth VIII 42.

Sabaoth IV 12; IX 41.
sabbatum est dies septimus I 2. Saturni dies a paganis appellatus I 5. ratio -i XI 6 sqq. -i lex eadem est Iudaeorum *et Christianorum* X 23 sq. s. Iudaeorum *quare* oderit deus X 23; XI 11. -i diem Christus efficit sanctiorem XI 15. quae Christus -o operatus sit XI 14 sq. -is iusti pro salute animarum operati sunt XI 13. -o quae opera licita sint XI 10 sqq. circumcisio -o fieri licet XI 18 sq.
sacerdos: -tes mysteria corporis et sanguinis Christi exercent II 31. -tes sunt ministri nuptiarum IX 22 sq. 32. 45. -tes apostolici baculos portant V 17 sq.; *cf.* XVI 8 sq. 12. summi -tes XVII 1; *cf.* XVI 3. — *v.* episcopus *et Ind. III.*
sacramentum: s. Brixianorum, quo adstricti *Gaudentium episcopum creaverunt* XVI 2.
sacramentum (= μυστήριον): s. dominici corporis et sanguinis II 24. 26. -a in specie panis ac vini oblata II 32. -a, quae catechumenis audire non congruit II *tit.*, *cf.* Capit. 2. -orum clave ianua caelorum reseratur XVI 11. — *v.* arcanum, baptismus, eucharistia.
sacrificium *eucharistiae* II 31; *cf.* XIX 35.
Sadduceorum incredulitas XXI 2. fermentum VII 18.
saeculum: -i amicitias et officia contempsit Filastrius XXI 11 sq. nihil nostrum est in -o XVIII 4. — *cf.* mundus.
sagitta: -ae dei interdum mortem inferunt, interdum beatitudinem praestant Praef. 49. -ae potentis, *i. e.* apostoli Praef. 46.
Salomon: ut ait S. XV 24.
salus nostra daemonum poena est I 18.
salvator, qui est lumen aeterni luminis coaeternum IX 22. -oris de divitibus sententia XVIII 13.

Samaria: per -am transiit Iesus, ubi mulieris Samaritanae causa remoratus est VIII 30. -ae vicus, qui noluit suscipere salvatorem XII 3.
Samaritana mulier VIII 30; XI 4; XIX 11.
Samuel: ad -lum (Samuhelem *B*) deus de neglegendo carnis decore loquitur XI 22.
sanctus: s. in saeculo constitutus suspirat lucem futuram I 24. -orum iustitia *cur* probari *debeat* Praef. 36. -orum nemo medicina Christi non eguit XIX 46. -orum requies beata X 15 sq. 22. -orum corpora X 16. — *v.* resurrectio *et Ind. III.*
sanguis: agni III 11. s. agni in postibus VI 11 sq. -nis Christi utilitas XII 13. -ne in cruce Christus baptizatur XX 3. -nis, id est suffocati *prohibitio* XV 21. s. martyrum gypso collectus XVII 12. s. martyrum est testis passionis XVII 12. — *cf.* eucharistia.
Sanhir: venies ... a capite S. et ab Hermon VIII *32.
sapiens: *quid* -tem *deceat* XVIII 1. -tes apud Iudaeos defecerunt IV 7.
sapientia mundana et divina XVIII 1. s. perfecta est dei cognitio III 20. -ae divinae amator non eloquentiae pompam quaerit, sed salutarem scriptur*arum* sanct*arum* explanationem Praef. 9.
satanas Praef. 52; VI 8. 13. s. per simulacra colitur XII 8.
Saturni dies, *i. e.* sabbatum I 5.
Scariothes: Iudas Sc. XVI 11.
scriptura: corpus divinae -ae tam Veteris quam Novi Testamenti filium dei continet II 15 sq. -arum testimonia Praef. 46—54; XVI 5; XX 6 sq. *quomodo* in -is dies numerentur I 4. s. de temporibus I 6. -ae sunt membra agni II 17 sq. -ae sunt calciamenta V 7. 9. -arum *interpretatio* XIX 41.
scrupulositas nimia fidem perdit XIV 16 sq.
in Sebastena urbe provinciae Palestinae Iohannes (Bapt.) consummatus refertur XVII 11.
sepulcrum: super -a parentalia *offeruntur* IV 15.
Serafin: duae alae S. imaginem gerentes legis et prophetarum, Veteris et Novi Testamenti IX 41.
sermo: s. dei est gladius III 18. s. dei positus est in ruinam et resurrectionem XIX 2. s. Christi (*de duabus naturis*) tota claritate distinctus est XIX 33.
serpens: -tis venenata astutia Praef. 25; *cf.* 38 (serpens callidus iterum per uxorem Iob). -tis prudentia XVIII 33 sq.
sex in unoquoque homine inesse numerantur (*i. e. sensus*) IX 28.
sexta feria deus hominem fecit et pro eodem passus est I 10.
sexus: utrique -ui consuluit dominus III 21. in mulieris -u nihil est mali XV 12.
Sidon III *15 *bis*. — *v.* Tyrus.
Simon Petrus XVII 5 *bis* (Symon *AB*). Simon Bariona XX *6.

simulacrum: -a gentium IX 28 sq.
Sina: legem, quam dederat deus in Sina, constituit in Sion, auxit in Hierusalem X 7.
sinistra parte infructuositas *significatur* XVIII 17; *cf.* 29 sq.
Sion: beatus, qui habet semen in S. et domesticos in Hierusalem VIII 14; X 7 (*v.* Sina).
Sisinnius: recepimus sanctos cineres Sisinnii, Martyrii et Alexandri, quos nuper in Anaunia gens interfecit sacrilega XVII 13 (*cf. Acta sanct. 29. Maii; passi sunt anno 397., cf. Brunati l. c. p. 314; de his martyribus Anauniensibus scripsit Vigilius*).
Sochot: in S. cum venissent Israhelitae, coxerunt consparsum VII 12.
socius: -i diaboli sunt peccatores XVIII 20 sq.
Sodoma: sicut S. facti essemus et sicut Gomorra similes fuissemus IV 12.
Sodomi III 15. -orum terra III 15. -orum urbes quattuor X 3.
sol crucifixo domino occidit III 12. s. iustitae (*i. e. Christus*) I 23; III 4.
spectaculum facti sumus mundo et angelis et hominibus Praef. 35.
spes: spe praemia futura exspectamus IX 34 sq.
spiritus: sp. sanctus advenit promissus a Christo XIV 3 sq. 8. -us missio XIV 3 sq. 10 sqq. 20. sp. s. patris atque filii facies, dextra, sapientia, virtus est XIV 9. sp. ante Christi passionem gentibus non datus IX 13. ablatus est ab Iudaeis et datus est gentibus X 8. ubique est XIV 5 sqq. e lege litterae hauritur VIII 49. sp. septiformis III 4. sp. plenitudinem doctrinae tribuit XIV 19. vino -us sancti inebriati sunt Iudaei, impleti apostoli IX 48 sq. dona -us IX 51 sq. natus est (Christus) de -tu s. II 33; IX 6; XIX 4; *cf.* XIII 4 sq. -us gratia tenenda est IX 3. sp. operatur in baptismo IX 37. operatur in martyribus XVII 24. 30. igneus ille sp. dei XVII 36. sp. vivificat II 27. (Christus, Iesus) plenus s. -tu (-tu s.) II 33. (Ambrosius) loquetur -tu s., quo plenus est XVI 9. — *v.* Maria, trinitas, vinum.
spiritus immundi I 18; VI 10. — *cf.* Aegyptius.
sponsa Christi (*i. e.* ecclesia ex gentibus electa) VIII 31 sq. *quae dona* sp. a sponso *acceperit* VIII 23.
sponsus invitatur ad nuptias VIII 43—45. sp. caelestis coniunxit sibi ecclesiam VIII 23.
Stephanus martyr IX 37. 49.
stola: -am nostri corporis, indumentum suum, Christus proprio erat sanguine diluturus II 12.
stuprum: -i adsiduitas luxuriam carnis non cohibet, sed accendit XIII 29.
suballigatura pars idolatriae IV 14.
substantia duplex in Christo XIX 4. 29. 31 sq. 36. 40. s. vitae mundanae XX 2. — *cf. Ind. III.*
sus: sues immundi sunt, quare eorum caro *vetita est* XV 7; *cf.* 4 sqq.

suggestio Mariae apud nuptias IX 13 sqq.; *cf.* XIX 37.
suillus: -ae carnes apud Iudaeos prohibitae XV 4 sqq. cur apud Christianos non interdictae sint XV 19 sqq.
superstitio gentilium IV 13 sqq.; IX 16. -num dies et anni et menses I 17.
Symeon sanctus ait: Positus est (*Christus*) in ruinam .. Praef. 47.
synagoga non omnis occidebat Christum IV 7. — *v.* Israhel, Iudaeus.
Syrus Laban Praef. 14. sermone -o XVIII 5 (*cf.* mammona).

tabernaculum: -is aeternis misericordes recipiuntur XVIII 5—7.
templum dei, quod estis vos, idolatria violari non debet IX 2.
temptatio: -nes iustorum Praef. 35 sqq.; XVIII 20. -nes diaboli XVIII 21. -num aestus Praef. 53.
tenebrae cooperuerunt terram Iesu crucifixo VI 5. ex -is actuum mundanorum in lucem nos evocat Christus I 13. -arum angelus VI 8. potestas -arum XII 6. — *v.* Aegyptus, filius *et Ind. III.*
terra nova III 1 sq. t. sancta V 7. 13. 18. t. sanctorum repromissionis VII 23. t. promissionis est caro Christi XVI 7.
Testamentum: *v.* Novum, Vetus T., lex.
testimonium: -a divina de Petro et Paulo XX 6 sq. — *cf.* scriptura.
Thomas apostolus IX 9; XVII 6—9. -ae desiderium videndi Christi XVII 7. Th. non fuit infidelis, ut quidam opinantur XVII 7. -ae curiositas ambiguitatis futurae scrupulo satisfecit XVII 9. Th. apud Indos consummatus refertur XVII 11. — beatus Th. XVII 6. sanctus XVII 9. populus noster -ae sit similis XVII 8.
Timotheus adsiduis laborabat aegritudinibus Praef. 20.
tonitrus de caelo factus est, cum oraret Iesus VIII 27.
tonitruum: -ui filii apostoli nuncupantur VIII 25. 28.
tractatus Benivolo missi Praef. 7. 9—11. tractatus Gaudentii excepti: *cf. Prolegomena c. II 2.*
traditio fidei apostolicae non infringenda est XVIII 18.
tres nativitates humano generi concessae XX 2.
tribulatio iustorum ad beatitudinem perducitur Praef. 18. -nis iustorum triplex causa est Praef. 31 sqq.; *cf.* § 43, 50. multae -nes iustorum Praef. 43. -nis temptatio iustos probat Praef. 42. -nibus etiam pii vexantur, *veluti* Abraham, Iacob, Moyses, Helias, Iohannes Bapt. Praef. 13—15.
trinitas: -tis sempiternae una eademque divinitas VI 1. bonitas et una deitas VII 4 sq.; IX 31; XIV 5. 7—9. in -tis substantia nihil subiectum vel minus potens vel sibimet ipsi contrarium IX 52. tr. est patris, filii, spiritus unitas XIV 1 sqq. 21. -tis indivisa natura XIV 8 sqq. in -te est aliud idem, aliud per-

sona, idem natura XIV 19. personarum unitas et distinctio XIV 10 sqq. tres personae ubique sunt XIV 5. in -te solum personarum distinctio est VII 5. personae inseparabiles sunt IX 33. 41. unus deus manente vera distinctione subsistentium personarum IX 41. Christus -tis coaeternae homousios Praef. 6. missiones in -te XIV 3 sq. 10 sqq. patris et Christi eadem substantia XI 16; XIV 1 sq.; XIX 1 sq. unitas filii et spiritus XIV 3 sqq. tr. et incarnatio XIV 13—15. in -te celebratur baptismus XIV 20. martyres, testes -tis XVII 30. -tis unum nomen XIV 20 sq. tr. est mysterium XIV 16—18. tr. iam a Moyse praedicata IX 41. — *v.* Christus, doxologia, filius, spiritus.

triplex causa dolorum Praef. 31.

triticum, *i. e.* fides Christi XVIII 25. 28 sqq.

tus, gentilitatis *signum* VIII 32. — *cf.* Libanus.

Tyrus: si in -o et Sidone factae fuissent virtutes ...., -o et Sidoni remissius erit in die iudicii III *15.

universalis ecclesia III 5; IV 11.

uter: -tres novos per baptismum implet Iesus VIII 47. -tres novi servandi sunt, ne vinum novum dispereat VIII 50.

ver: veris tempore mundus conditus est et pascha celebratur I 1 sqq.

verbum: v. dei (*i. e.* eloquium prophetarum) in Iudaeis mortuum est IV 7. v. erat apud patrem XIX 29. 37. 42. v. caro factum est IX *6; XIV *13; XIX *4. *37. 42. v. dei calciatum in saeculo V 9. 13. v. breviatum faciet dominus XV 20 sq. -a Christi de sua utraque natura XIX 17 sqq. v. dominicum praedicabat Filastrius XXI 6. — -i hauritorium XVI 9.

veritas: -tis doctrina oboedientes vivificat, rebelles interficit Praef. 47. paenitentes ad lucis -tem regrediuntur I 22.

verus dei cultor *quis sit* Praef. 41.

vesper: ad -um mundi Christus immolatus est III 7. 12.

vestis: -ium habitus Filastrii XXI 13.

Vetus Testamentum: in Veteri Testamento praenuntiatur filius dei, in Novo .. demonstratur et creditur XIII 1. duae alae Serafin imaginem gerentes Veteris et Novi Testamenti IX 41. scripturas Veteris -ti Marcion et Manichei respuunt VII 3. 6. — *v.* lex, deus.

via ad vitam XVIII 14.

vicinorum convocatio ad pascham IV 11.

vilicus: -ci parabola valde difficilis XVIII 2. -i parabola *explanatur* XVIII 4 sqq. v. est diabolus XVIII 18 sqq. -i astutia XVIII 32. prudentia XVIII 35.

vinum: -i natura bona est, sed damnanda ebrietas XV 12. v. laetificat XXI 8. v. nuptiarum, *i. e.*

spiritus sancti VIII 46 sq. 50 sq.; IX 3. -o spiritus s-i inebriati sunt Iudaei, *impleti apostoli* IX 48 sq. v. spiritus s. ante Christi passionem gentibus dari non potuit IX 13. v. caeleste gentibus datum IX 16. v. *eucharisticum* II 11—13. aquam -o, i. e. humana divinis miscent Arriani XIX 20. 37. v. mixtum in calice domini XIX 43 sqq. v. s. spiritus apud baptismum IX 37.

virginitas melior est matrimonio VIII 9 sqq.

virgo: v. *i. e.* caro VIII 12. Christus v. XIX 35. Paulus de -nibus VIII 11 sqq. animas nostras -nes esse oportet XVIII 26. -nes sanctae in Caesareae monasterio XVII 15. -nes fatuae XVIII 26.

virtutes *theologicae* IX 34. — *v.* Christianus, neophytus.

vita: v. Christi servitio mancipanda est XII 15. v. Christiana neophytorum *qualis esse debeat* IV 17 sq. -ae nostrae mysterium XIX 24. v. aeterna Praef. 18; X 22; XVII 24. v. aeterna *qualis sit* X 22. v. aet. a Christo datur XVIII 25; XIX 27. ad -am aeternam non per notitiam secretorum, sed per bonorum operum efficientiam pervenimus XVIII 16. ad -am via arta ducit XVIII 14. -am et mortem deus posuit ante hominem XIII 17.

vitium: -orum *catalogi* XI 21; XIII 19. 28 sq. — *v.* zona.

vocati ministri nuptiarum, *i. e.* apostoli IX 32.

voluntas: malum in -te peccantis est XV 12 sq.

votum qui violaverit, ad operis initium redeat I 15.

Zabulon: Iesus habitavit Capharnaum maritimam in finibus Z. et Neptalim; ut adimpleretur illud Esaiae: Terra Z. et Neptalim . . VIII *29.

zona pellicia circa lumbos mortificationem significat vitiorum II 23.

III. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

Vocabula Graeca omnia fere adferuntur. Asterisco (*) loci scripturae sacrae, cruce (†) ἅπαξ εἰρημένα significantur.

a, ab: qui erat a Bethsaida VIII 26. (nisi) . . . futuri ab eo tunc ex aqua vini universum ordinem praevidisset IX 14. resurgente Christo a mortuis II 1; *al. vide verba*: corrigere, corrumpere, depravare, disperdere, excutere, fornicari, ieiunare, mollire, privare, quiescere, subtrahere, transgredi.
ab intus V 17.
abominamenta gentilium IV 13.
abradere: superstitionum dies . . ., quos -it, cum reprehendit apostolus I 17.
absolutus: in relaxando -us XXI 12. ne -um putes esse, quod dicitur unius trinitatis IX 41. — non -e ait (dixit) VIII 41. 46; *cf.* X 2.
accipere: ut in capite (agni) divinitatem -ias II 18.
acor: (heretici) fidei massam perfidiae -re corrumpunt VII 21.
acritudo frigoris XVII 25.
aculeus: mortis *X 17. calcato mortis -o XIX 36.
acus: foramen -us XVIII *13. 14.
ad: *cf.* adiuvare.
adicere: adiecit dicens X 1; XVIII 5.
adimplere: ut -eretur, quod . . dictum erat *VIII 29. (legem) XI 12. desiderium XVII 7.
adiuvare: mereamur . . ad omnia . . -ari XX 12.
admirator XVII 28 (*de subst. in* -or *syllabam exeuntibus v. Birch 122 sq.*).
adnuere: quod -at de vobis pusillitati meae salvator V 19.
adoptare: -antur gentes . . in filios IX 19.
adquiescere errori gentilium VII 21. non adquievi carni et sanguini *IV 2.
adsertio: -onem sequentes Arriani XIX 26. super -one inutilium rerum Praef. 9.
adstruere: volunt fortuita -ere universa Praef. 44.
adulari: divitum personis -antes XI 21.
adulterare: fides est -ata mandati VIII 34.
adulterium: quod -iis succubuerit idolorum VIII 36. idolatriae a. IX 1.
adverbia: aliquantisper, aspernanter, audenter, breviter, caelitus, carnaliter, consequenter, debite, figuraliter, generaliter, gratulanter, historialiter, incunctanter, indesinenter, indubitanter, iugiter, licentius, liquido, medicinaliter, minutatim, moraliter, naturaliter, notabiliter, pluraliter, properanter, qualiter, rationabiliter, salubriter, sensibiliter, signanter, singulariter, specialiter, spiritaliter, sufficienter, taliter, temporarie, umbraliter, vigilanter. — *cf.* corporaliter (XIX 43), evidenter, latenter (Praef. 11), periculose sollicitus (XIII 31), pertinaciter (VI 6; XV 16), providenter (Praef. 22. 44), singillatim (VIII 23; XV 20; XVII 27), suppliciter (VIII 43; XVIII 18), *al.*
advertere = *animadvertere, cognoscere*: quid sit Exodus, -amus I 11; *cf.* VII 11; IX 22. 40; XII 8; XIII 33. qualiter manducari debeat, ex ipsa lectione debemus -ere II 14. -ere debuerant legem

spiritaliter sentiendam IV 4. regeneratos vos esse . . nuncupatione ipsa . . potestis -ere VIII 16.
aedificare: -avit deus costam . . in mulierem *IX 4.
aedificatio: pro communi -one VIII 19. aed. iuxta intellegentiam spiritalem VII 9.
aegritudo (= *morbus*): Praef. 7. 20. 33 (-num flagellum). -num morbus VIII 5; XIX 22; *cf.* Praef. 12. 13 *et Birch 112 sq.*
aemulator conversationis XXI 2.
aenigma (enigma *ter cod. A*) XIX 37. videmus in -ate *I 24; *V 10. in -ate ait mater domini IX 3.
aestuat anxius XVIII 20.
agere: iter XI 10. paenitentiam *Praef. 36; III *15 *bis.* 18.
agon, *transl.*: -nis huius, quem nunc patimur, desinente conflictu X 22. in -ne (martyrum) contendens *XIII 18; *cf.* XVII 27.
ait, aiunt: quid tu, aiunt famulos ... supplantare conaris? XVII 21.
aliquantisper VIII 30.
aliquantulum VIII 20.
allegoria: venio ad -as evangelicae lectionis (*opp.*: moraliter dicta) VIII 19. quae sint apud gentes per -am sex illae hydriae IX 28. — *v. Prolegomena* c. VII 5.
altare divinum VIII 13. participes -is effecti XIX 48.
amaritudo: azyma in -dine manducanda VII 22. dulcis a. est VII 23.
ambire *cum infin.*: (Arrius) -iens in amicitiam regis revocari XIX 26.
ambitio misericors XXI 12.
ambulare mare XI 4. in luce VIII 22.
amen *Praef. 48; *I 12; *XVIII 6; *in fine tractatuum* I, III, IV, VI, VII, XI, XV, XVI, XVII, XXI.
amplecti *translate*: -or ut dicas (me) bonum VII 4. ut -aris discere XIII 26.
amputare: cui Christus .. -atur Praef. 6.
angelus Praef. *35. 36. *52; V 7; VI 8; VII 3; X 22; XI 8; XIV 19; XVII 3. 4. 27; *XVIII 17; XIX 6. 10. 44. — *cf. Ind. II.*
animale corpus (*opp.* spiritale) *X 16.
anteriores nuptiae IX 48.
antistes Praef. 5; XX 1. antestes *in A*: XVI 2; XVII 2. 17.
anulus signaculi VIII 23.
aporiari: -amur, sed non destituimur *Praef. 51.
apostata: -ae tormentis consumuntur Praef. 30.
apostolicus vir Praef. 4; XVII 2; XXI 8. sacerdos V 18; IX 23; XVI 12. oculus IX 10. sensus XVII 30. sal XVII 17. -a doctrina XIX 27. fides -a Praef. 32 *et passim.* — si quis est a. V 17.
aptabilis aetate XVI 3.
aratro doctrinae pronus incumbens XXI 8.
archangelus IX 5; XIII 4.
architriclinus IX *37. 38—42. *44. 46. 48.
aridus: -is manibus praetereunt inopum turbas XIII 33.
articulus: tali .. conclusus -o ... suscepi hoc .. munus XVI 3.
aspernanter accepta suggestio IX 14.
assatus: edetis -ta igni *II 14. 17. (carnes) -tas igni VI 1.
attactus: visu pariter et -u XVII 7. virtutis suae -u IX 45. mortui -u pollutus I 7.
attrectatio manuum IX 28.
audenter dicere XXI 4 *bis.*
auditus: praeconia -ui vestro intuli XXI 14.
augmentator: successores et -res XVII 15.
auris: impleta est scriptura in -bus vestris *III 24. -es audiendi non omnes habent *VIII 28. -es nostrarum mentium XIX 27.
azymus (azimus *quater in A*): sicut estis -i *VII 19. — *alibi semper neutr. plur.*: I 6. 9; II 8; VII *2. 6. *14; subcinericia -a *VII 12.

-a sinceritatis *VII 19. 22. 24. -a cum amaritudine VI 2. -a in amaritudine manducanda VII 22. -orum dies I 9; VI 2; VII 1.

balbuttire: spiritum sitire -iunt IV 15.
baptisma, *n.*: IX 21. 27. 32. 34. 37. 48; XX 3. b. habeo baptizari *XX 3.
baptismum III 21. — *incertum, utrum* baptismus *an* -um: Praef. 4; I 13. 20; II 1. 33; III 7. 22; VIII 16. 47. 49; IX 27. 31; XIII 20; XIV 20; XVII 30; XIX 9; XX 2. 3.
baptizare VIII 18; IX *32. 33. 35. 44. *47; *XVI 11; XX 3. -ari .. in trinitatem IX 33. in fide apostolica -ati IX 35. sanguine -atur XX 3.
basilica XVII *tit.* 1. 37; *cf. Ind. II.*
basis: animae tuae -es, *id est* gressus cordis V 5.
bati (= *L sextarii*): centum -os olei *XVIII 3.
beatitudo Praef. 18. 49; VIII 13; XVI 10. 11.
bellator XVII 27. -ibus viris XVII 20. — = *martyr* Praef. 38.
benedicere *c. accus.* Praef. 41; *III 24; VIII 2. 9; IX 31; *X 2. — benedictus *XIV 20; *XVIII 6.
benedictio V 15; XI 1. 15; XII 11; XVII 2.
blandiri: nolo sibi de supra dicta libertate arbitrii -iantur VIII 13.
blasphemus IX 17; XIX 24. — *loco subst.*: Praef. 28. 30.
breviter *a Gaud. frequentatum*: considerare XI 21. dicere II 22; IX 42; XIII 6; XVI 8. enarrare XVII 17. respondere Praef. 27; XV 19. *al.* — *cf.* Praef. 12; VIII 15.
brodium: *v.* bromus.
bromus II 32. hostiam .... celebrandam ... sine -mo (*codd.*, βρῶμος, *sed* brodio *a b, Galeard.*).

caelitus erudiri VIII 28. coronam certamini propositam c. intuentes XVII 24.
caenum: -o sunt obliti vitiorum XV 7.
calcaneum cordis V 5.
calciamenta scripturarum V 7. calciavit se -ta sua V 14.
calciare: -ati in praeparatione evangelii *V 3. dei verbum -atum (= *incarnatum*) V 9. 13. — *c. acc.*: -avit se calciamenta V 14. -atus pedes V 14. -atos caligulas (secum tollere) *V 12.
caligula (gallic. *A*) *V 12; *cf.* calciare.
caminus: tres in -no fideles pueros XVI 11. in -no humiliationis *Praef. 53.
capere, *i. q. valere, c. inf.*: ut .. conditorem intueri -eret mundus IX 6. singula replicare .. tractatus non -it X 5. quam excipere humana corda non -iunt XIV 1; *cf.* XIV 12; XVIII 14.
capitulum: tractatus de diversis -is Praef. 10; *cf.* Capit. 11. multa scripturarum -a VII 3. de -o .. obscurissimo XVIII 2.
captivare: ut imagini suae -atae subveniat VIII 3.
captus: pro -u virium VI 1.
carcerare: cum .. Iesus .. se in illis .. -atum fuisse perhibeat XVIII 7.
caritas vestra IV 1; IX 1. — *cf.* dilectio, fraternitas.
carnalis: nativitas XX 2. forma XI 21. -lium pedum munimina V 4. dolores -les Praef. 35. deliciae VII 22. voluptates XVIII 29. vitia -lia Praef. 16; XI 25; XV 6. opera XI 10. -lis paschae observantia typis spiritalibus referta IV 1. -li sensu excipere X 24. rebus -libus immorari IV 3. — *neutr. plur.*: a -libus cessare XI 10. ad -lia deducuntur XIV 7. — *adv.*: -liter (*opp.* spiritaliter) exercere II 7. — *cf.* spiritalis.
carneus: in olla cordis -i II 26. sensu -o praepeditus IX 9.
caro = *corpus* (Praef. 18), *homo* (XIX 6), *libido* (XII 13), *simil. passim.* — in -ne IX 21; XIX 20.

31. *al.* secundum -nem IX 16; XIX 34. *al.* — tristitia -nis VII 22. terrenae -nis humilia XIII 2. -nem nostrae fragilitatis adsumpsit XIII 5. -nis ac spiritus germanitate carissime XIX 1. *al.*
cataclysmus X 3.
catalogus virtutum XI 5.
catecuminus (*ita ubique fere A*) Capit. 2; I 20; II *tit.* 8; V 1.
catholica ecclesia Praef. 5; VIII 49.
fides Praef. 2; XIX 26.
causa *abl., posit. ante genet.*: c. mulieris Samaritanae VIII 30. sui c. honoris XII 1. c. continentiae XV 19 (*at v.* IX 4; XV 20).
causari: nec audeat quicquam de iudicio divino c. Praef. 36.
causatio: ut ad propositam -nem redeam Praef. 7.
celebrare opera X 23; XI 2. nuptias VIII 24. 33. 41; IX 40. dedicationem (basilicae) XVII 1. iustitias et elemosinas et ieiunia et precationes coram hominibus XVIII 30. virtutum cumulus (in evangeliis) -atur XI 3. docens illud .., quod Maria fecerat, .. erga se -atum fuisse sepulturae mysterio XIII 9. passio (Christi) -ata XIX 21. incorporatio circa finem saeculi -ta II 18. opus -andi baptismatis IX 32.
celebritas: eis ... c. debita numquam defuit XVII 16.
celsitudo scientiae XXI 11.
centenarius numerus XVIII 29.
certe: et c. = *ac tamen* XV 12; XXI 3.
charisma: caelestium -tum suavitate XVI 7.
chirographum (cyrographum *AB*) XVIII 2.
chorus diaboli VIII 18.
chrismatis donum XIX 48.
cilicium: in -o et cinere sedentes *III 15.
circa (= *erga*): dilectionem tuam c. deum XIII 26.
circuire: gressus scripturarum, quibus .. -it notitia eius in omnes V 9.
circuitus: salutares animarum -tus XXI 8.
circumcisio: de -one .. praecipitur XI 18. sine -one gulae XV 22.
circumventio: subtilis c. inimici XVIII 28.
clamare: -avit dicens *XIX 13. -at ad eos .. per prophetam XI 11. veritas mirabilis facti .. omnipotentiam -at auctoris IX 10; *syn. conclamare* IX 41 (cl. *AB*, concl. Ω).
claret (= *patet*) XVIII 30; claruit XIV 2.
claustrum virginei pudoris .. conservans IX 11.
cleri ordo VIII 13.
clipeus misericordiae XIII 19.
coaequalis VI 1.
coaetaneus: cum -neis tuis XVII 32.
coaeternus Praef. 6; VII 24. — *c. genet.*: lumen aeterni luminis -um IX 22.
cognomentum XV 2.
cognoscere (*cf.* noscere): quaecumque .... deus praecepisse -itur X 19. quem (mundum) salvasse -itur XII 3. licet eis .. celebritas debita numquam defuisse -atur XVII 16; *cf.* XIX 1. 36.
colubrini gestus turpium feminarum VIII 17.
columen pudoris VIII 10 (*cf. Birch 119*).
columna fidei XX 5.
comestio serpentum V 5.
commonitorium legis X 20.
commoritur ... cum sanctis XVII 31.
communicare: -emus .. sanctorum apostolorum memoriis XX 12; *cf.* memoria.
communis: omni aetati .... stupenda benignitate c. XXI 12. -e ac terrenum II 26. — in -e omnibus discipulis loquitur XIII 9. cum apostolis communiter loqueretur XIX 1.
comparare ad vitalis fidei specimen XVIII 31.
complere legem X 25. bona I 12;

XIII 1. numerum XVII 31. ut omnia -erentur III 25. in nobis -eta sunt, quae tunc .. umbraliter contingebant VI 4.
compulsor X 20.
conceptus virginis IX 7.
concidere: tractatus -si Praef. 11. imaginem venenato serpentis morsu -sam XIII 1.
concisioni tradere gressus cordis V 5.
concupiscentia II 23 (carnis); VIII 17; X 16; XV 12. 25. -am praestare oculis XV 10.
condignus: opera .. puritatis nitore -a Praef. 2. divinis muneribus .. -as referre gratias XVII 1. -as passiones *Praef. 54.
condire: baptizatos sancti spiritus sapore -ivit IX 44.
confessor XVII 15. 17 (*bis* de s. Basilio).
confidere in idolis IX 30. in illis *I 22; *cf.* *IX 29.
confiteri: domino audeat -eri XVIII 9.
congeminare: se esse Christianum clamore ingenti -at XVII 28.
congerere interitum victo Praef. 38.
coniugalis licentia VIII 7. -e opprobrium Praef. 40.
consepelire: -pulti sumus cum ipso III 7.
consequenter adiecit VIII 30; c. addidit XIX 38.
consparsio nova *VII 19. c. peccatorum VII 20.
constitutio mundi XIX 31. 39.
constitutus *pro part. praes. verbi* esse (*cf. Birch 12 sq.*): in tormentis Praef. 17. in doloribus Praef. 24. inter temptacula Praef. 35. in longinquo itinere I 7. in saeculo I 24. in necessitate famis VII 8; *cf.* *XVIII 29. sub ficulnea XI 4. in tenebris perfidiae XII 6. in corpore XIV 6. in spiritu XIV 6. in annis senilibus XVII 15. in partibus Armeniae XVII 18. sub potestate XVIII 18. in dextera XVIII 29. — *cf.* ponere (positus).
consummare: Exodus -atur in nobis I 13. — *Syn. occidere*: Andreas et Lucas .... -mati XVII 11.
consummatio: de proxima -one gaudebat (martyr) XVII 25.
contegere: tutus non potest esse gressus noster, nisi mandatis dominicis -atur V 7.
contemnere *c. inf.*: -psit agnoscere X 7. qui .. gladios formidare contempsimus XVII 24.
contemptare: (diabolus) deum sentit et -tat (*cod. A*, temptat *Σ*) XVIII 24.
contemptibilis sine fuco XXI 13.
contemptor IV 16; XIV 2; XVIII 17. populus c. XIII 27.
contestari: odire se .. illorum sabbata -atur X 23; *cf.* XIII 29.
continentia immundorum actuum XV 8.
contritio: -onis plaga VI *2. 11.
conversari (= *versari, se gerere*): inter homines VIII 4. in timore domini Praef. 4. sub lege vetere XV 2. cum -aretur cum illis Christus IX 47. — pudice Praef. 33. pie X 9.
conversatio: in omni actu -onis nostrae XI 25.
conversio = *paenitentia, simil.*: Praef. 29; III 16; VII 24 *al.*
convertere *passiv.*: ut (peccator) -atur XIX 45. -entur et ipsi Iudaei IX 18 *bis*. ad eius omnipotentiam -antur XIX 14; *cf.* IV 12. — ad fidem -sus IX 31; X 8. in deum vivum a simulacris IX 30.
convocatio vicinorum II 8.
copulare: ita -avit dicens XII 7.
cor: credentium corda pinguescunt XVI 7.
corporeus potuit introire IX 11. debet c. apparere XVII 8. illecebris -is XV 9.
corpus divinae scripturae II 15. s. scripturarum Praef. 50. unum favillae c. XVII 36.
correptio XVIII 18. -onum baculi V 18.
corrigere: dei .. famulos .. -rigentis a delicto Praef. 50.

corrumpere: -entis doctrinae nequitia VII 18. ne ... corrumpantur sensus vestri a castitate IX 2.
corruptela: sine -a matris conceptus VIII 10; IX 8.
corus (= XXX *modii*): centum -ros tritici XVIII *3. 28.
crater: ad -era salutiferae mixtionis invitat sapientia XIX 45.
crealis: crealium bonorum condicio VII 4. — *loco subst.*: crealium possessio XVIII 24.
creare: creamur ex nihilo in substantiam vitae mundanae XX 2.
credo in resurrectione X 15. in lucem *VI 9. in deum IX 30. qui credit in me *XVIII 25. — *pass. pers.*: vivificat (Christus) creditus II 11. qui sine corruptela matris conceptus creditur IX 8. qui rex eorum crederetur IX 17. filius dei creditur XIII 1. ne filius ab eo crederetur seiunctus XIV 9. — tardi ad credendum in omnibus *XIX 32.
crematio reliquiarum VI 1.
crepare: -uit medius XIX 26.
† crucialis: dolores -lium vulnerum XIX 21.
cruciare: praeceptum divinum .... suppliciis -antibus temerare XV 5.
crucifigere II 30 *et passim.*
cultor pietatis Praef. 31. dei Praef. 35. 41; X 5. *al.*
cumulare: quod mentibus plenitudinem scientiae -aret XIX 2.
cumulus peccatorum Praef. 12.
cunabulum praesepis angustum XIX 6.
cunctari: de dei omnipotentia .. -atur IX 9.
cunctatio sacrilega XIV 17.
curiositas XIV 16; XVII 9.
currere: ad fidem Christi -entes VIII 28.
custodia praecepti XIII 35; XV 14.
custodire = *observare*: II 20; VI 1. *15; VIII 17. 51; *XI 23; XIII 27; XV 13. 21. 22; XVIII 16.
cymbalum (cimbalum *cod. A*): -a saltantium VIII 17.
daemon (demon *cod. A* VI 6) I 18. 20; IV 13; V 5. 15; VI 5. 6. 14; VIII 32; IX 26; XIII 28; XV 7; XVII 21; XVIII 20; XIX 10. 44.
daemonium *Praef. 47; VI 7; VIII 3; *XI 1; *XIV 11; XVII 13. 19.
dare: *c. inf.*: quomodo potest .. d. nobis carnem suam manducare? *II 26. dedistis mihi manducare .. dedistis mihi bibere *XVIII 6. nec dabis sanctum tuum videre corruptionem *X 12. — dedit pignus spiritus in cordibus nostris IX 2; *cf.* IX 51.
dator legis XI 12. benedictionis XI 1.
de: de aqua in caenum redeunt IX 26. unus dabatur de sacerdotali ordine, qui . . IX 38. egreditur de ecclesia XIII 21. de hoc saeculo recedentes II 30. amotus .. de vilicatione *XVIII 3. natus de spiritu sancto II 33; *cf.* VIII 42; IX 5. de . . libro legens III 24. suscitavit de lapidibus II 3. de lectione carpenda sunt II 8. de captivitate redimens XII 13. de .. sacerdotibus postulabam XVI 1. facit de vino sanguinem II 13; *cf.* IX 6. 7. facite vobis amicos de mamonna iniquitatis *XVIII 3. 5. 7. *v.* ebrius, educere, exire. — de id, quod dominus fecit (dixit) Capit. 8. 9. 19 (*in codd. A B*).
debite: bonorum operum meritis d. ad regnum caelorum provecti Praef. 36.
decernere: vosmet ipsos .. violati sabbati reos esse -itis XI 19. impios aeternis -et ignibus concremari XIII 24. — *pass. pers.*: in sancta terra (calciamenta) decernuntur esse solvenda V 6.
decollare Praef. 15.
decurrere *notione legendi*: (lectio,) quae paulo ante -sa est VIII 1. textus huius, quae modo -sa est, indicat evangelicae lectionis XII 1.
deferre: delatus est ei quasi dissi-

pans facultates *XVIII 3. — *cum obi.*: honorificentiam XIX 7. honorem XXI 1. principi apostolorum primus loquendi laus -tur XVI 10.
deficere *cum dat.*: -fecerat eis vinum VIII 46.
deitas V 19; VII 5; IX 31. 41; XIV 19; XIX 33. 37 (-tatis vinum).
deliquescere: usquequo -ant in mortem IX 26.
demergere: in profunda nocte incredulitatis -si I 25. in infernum -geris *III 15.
demonstrare, *pass. pers.*: habitaculum -atur XIII 3. qui .. deo semper vivere operationum virtutibus -antur XVII 11.
denique, *primo loco positum*: Praef. 24. *al.* — *secundo loco:* Libanus d. et mons esse arduus .. cernitur VIII 32; XVII 19. 31; XVIII 9 (*cf. Birch 63*).
depravare: quid .. animos nostros a vigore fidei d. pertemptas? XVII 21. conatur .. opera nostra a centenario numero .. ad dolosa compendia d. XVIII 29.
deputare: -atur (iactantia) sinistrae parti XVIII 30.
descendere: sciebat .. nomen Iesu ex virtute d. sanitatis XI 8. stirpem nobilitatis ex divitiarum cumulo -entem XV 2.
describere, *pass. pers.*: a quibus requievisse .. -itur (deus) X 2. dormisse navigans Christus .. -itur XIX 15.
desertum VII 15. 16; X 6; *XVII 3.
desiderium: -o nostro (= *mihi desideranti*) tribuerunt (reliquias) XVII 15.
desponsare VIII 42.
detinere: veritatem in iniustitia -ent Praef. 50.
devolvere: ubi (= *quo*) fuerat devolutus VIII 25.
devorare: carnes .. suas -andas suppliciis tradiderunt XV 15.
devotus (= *oboediens*) XVII 20.
dextralia aurea, probabilium quippe operum VIII 23.
diabolus Praef. 36. 39; I 13. 20; II 31. 34; IV 7. 13; V 4. 7; VI 7. 14. 17; VII 20. 21; VIII 18. 34; IX 26; X 16; XI 25; XII 7. 8. 10. 13; XIII 19. 28; XV 3. 5. 21; XVII 21. 27; XVIII *17. 18. 19. 21. 24. 27. 29. 31; XIX 10.
diaconus: Capit. 19; XIX *tit.*
dicere: vis, dicimus, ut ignis descendat? *XII 3.
dictare *absolute*: (Iustina) te contra catholicas -are ecclesias compellebat Praef. 5.
dies: *genus masc. et fem. promiscue: masc.* Praef. 1; *fem.* Praef. 7 *et passim.*
difficile est, ut Praef. 43.
dilectio *passim*: d. vestra (*quibus verbis episcopus auditores alloquitur*) VI 1; VIII 1. 26; XI 1; XIV 21; XVI 8; XVII 17; XX 1. d. tua XIII 26 (*cf.* circa).
dimittere: (diabolus) in saeculo dimissus est XVIII 18.
dinoscere: utrumque unum esse -itur XII 9.
dirigere: spiritus sanctus, qui -endus erat apostolis XIV 13.
dirigescere: in murorum firmitatem .. unda -guit X 3.
discernere (*synonym. decernere*): ut spiritalibus inhaerere -at studiis XI 25.
discretio spirituum *IX 51. sine -one cuiusquam Praef. 13.
discubitus Lazari XIII 7.
discutere: -ssis validioribus mandatorum paschalium membris VII 1. nemo imperantem dominum sine poena .. -tit XV 10.
dispendium (= *damnum*) Praef. 7.
dispensare facultates XVIII 8. qui .. conviviorum apparatui ministros atque ordinem -aret IX 38.
dispensatio facultatum XVIII 4. salutis nostrae IX 12; XIV 12.
dispensator XVIII 11. divini sermonis XXI 6.
disperdere: errores daemonum deus -it ex nobis VI 14. hominis animam -di VII 6; ne .. -atur anima tua a deo VII 20.

disponere *c. infin.*: mori -sui IX 13.
dispositor XIII 12.
disserere: nisi si in mysterio locutus esse dominus -ratur IX 13. quae proposueram -renda X 1.
dissertio XVIII 2. eorum -one dissoluta atque decocta II 17.
distinctio: cum -one summa scribitur Praef. 43.
distributor XVIII 8.
districtus in corripiendo XXI 12.
divinitatis caput II 28.
divinitus interire VII 10.
docere: quae .. ad ultimam temptationem -etur esse servata Praef. 37.
dogmata perniciosa XVIII 28; *cf. Ind. II.*
dominicus *adi.* II 9. 24 *et passim.* — *subst.* dominica III *tit.* (Capit. 3: dominico); X 13.
draco V 15.
dubietas nulla poterit animae subrepere VIII 2.
dubitare: ut ipsius esse omnem textum prophetiae non -es XIX 33.
duritia .. aeris pruinosa XVII 23. secundum -am tuam et cor impaenitens *Praef. 29.

e, ex: propheta ex eius persona loquente VIII 31. qui ex persona dei dixerat, .. ex persona suscepti hominis dicit XIX 18. *cf.* 31; III 24.
ebdomas, -dis Praef. 7. — ebdomada, -ae XI 10.
ebrietas divini potus IX 49.
ebrius de sanguine *Praef. 16.
ecclesia: *de omnium Christianorum societate*: II 31; III 3; VIII 13. 23. 31. 32. 49; IX 1; XV 18; XVI 12; XVIII 15; XX 5. *6. 8. — *singulae societates*: Praef. 1. 5; II 31; IX 32; XV 21; XVI 8; XVII 17. 34; XX 4. — *de ecclesiae aedificio*: Praef. 9; Capit. 16; IV 17; IX 31; XIII 21. -ae domus II 11; IV 10. 11.
educere de VII 11. *15.
efficientia operum bonorum XVIII 16.
effundere: quod non ille in eorum laudibus ubertate eloquii sui opulenter effuderit XVII 17.
egere incremento XIX 5. sensu *XIX 45. — *c. acc.*: omnes egent gloriam dei *XIX 46 (*cod. A, B m 1*).
egressio I 11; *III 5.
ἐκβλη θήσεται ἔξω XII 10.
elaborare: -et ... unusquisque .. permanere in domo domini VIII 50.
elementum: liquentis -ti unda X 3. -ta tam caelestia quam terrena humano generi serviunt X 9. -torum irrationabilium naturas iudicat XII 4. ex antiquo aquae gignitur -to VIII 48.
elemosina (*cod. A praeterea exhibet*: elemosyna Praef. 26; XIII 30. 32. 34. elimosina XIII 21. elymosina XIII 20 *ter.* 21 *bis.* 23.) Praef. 22. 26; XIII 20. 21. 23. 30. 32. 34; XVIII 4. 30. — fluvius -arum XIII 21. ros -ae XIII 21. -as facere Praef. 26.
emendabilis Praef. 43.
emendare a vitiis Praef. 45. -ata vita VIII 18.
emundare Praef. 45; VIII 3; XVII 30; XIX 11.
episcopus Praef. *tit.* Capit. 16; XVI 2; XVIII *tit.*; XXI *tit.*
epulationis domus VIII 2.
ergo *primo loco*: Praef. 21; II 11; III 18; VIII 31; IX 30. 37. 44; XI 19; XII 5; XIX 32; XX 11. — ergo quoniam: Praef. 12. 43; II 18; III 6; IV 3; VII 18; IX 34; X 13. — *secundo loco*: Praef. 26; I 3. 11. 13; II 23 (*bis*); V 6; VI 6. 10. 12. 16; VII 13. 20 (*bis*); VIII 30. 50; IX 3. 6. 11. 16. 20. 29. 48; X 4. 9. 22. 24; XI 8. 12. 15. 23; XII 4. 15; XIII 3; XIV 16; XV 8. 25; XVI 3. 10; XVII 23. 37; XVIII *3. 6. 20. 27. 30; XIX 5. 22. 31. — *tertio loco*: VIII 6; XII 9; XIII 8. 24; XIV 20; XVIII 13; XIX 2. — (*cf. Birch 64 sq.*)
erigere: ut ... minime in superbiam iustitiae suae meritis -antur Praef. 53.

erogare praemia XVII 27. si omnia -are praecipimur XIII 33. *al.*
erogatio: cum sit -onis ratio reddenda XVIII 4.
essentia: eiusdem -ae XIX 2.
evacuare (= *destruere*): problematis invidia -atur Praef. 44. Iudae sermones Christus -at XIII 11. ne sententias ...-ari posse existimes XIX 32.
evangelicus Capit. 12; VIII 19; IX 1. 44; X 23; XIII 6 (lectio -ca).
evangelista II 18 *et passim.*
evangelium *saepissime velut* Praef. 10.
evidenter IV 1; V 6. 9; XI 16; XIX 19. -ius XVII 9.
exactor sacrilegii XVII 23. divini honoris XXI 11.
exaltare *IX 17 (filios); X 7; *XII 11; XIX *29. 42. cum -atus fuero a terra *VI 10.
examinatione miranda conscripsit XVII 10.
exaratus vermibus Praef. 37.
excipere: quae lex de sabbati feriis excepit XI 15.
excutere: a gratia dei excussi Praef. 46. 47.
exemplarium: utrumque .. in Graecis et in Latinis -iis invenitur XIII 8.
exercere (= *agere, facere*) *saepe, veluti*: opera VIII 50. mysteria II 31. parentalia IV 15. potestatem XII 6. dilectionis officia XIII 26. elemosinas XVIII 4. continentiam XXI 5. adulteria XIII 28. turpitudines X 3. seditiones IV 8. suppliciorum genera XV 18. *al.* — carnaliter exercent (pascham) II 7.
exigere: XVIII 2. usque ad novissimum quadrantem per supplicia -endi XVIII 27.
exinanire: sese -ivit XIX *27. se XIX 43. faex eius non est -ita *XIX 40. 42.
exire de Praef. 27. *39; I 13; II 34; VII 23; *X 11; XV 7; XXI 5. — *c. accus.*: nullus pauper domum eius sinu vacuo -ibat Praef. 24.
expensa: -as usurpare superfluas XVIII 4.
expugnare ius naturae X 3.
exsistens (= ὤν) Pauli imitator XXI 6.
exterminator VI 12—17.
extorris a luce divinitatis VI 9.
exuere: ab impedimentis saeculi -utus XXI 5.

facere elemosinas Praef. 26. peccatum XIX 9. — *c. inf.*: quem ieiunare tua crudelitas -it XIII 22. ut -eret eum sedere cum principibus *XVI 12.
facies: facie ad faciem *I 24; *V 10. a facie ignis *II 2. a -e dei *II 2; *cf.* *X 6. Heliam a -e Iezabel fugisse Praef. 14. mitto angelum ante -em tuam *XVII 3. homo videt in -em, deus in cor *XI 22. iudicare secundum -em *XI 18. 20. 21. 23. ex -e iudicare XI 24.
famis, *nomin.* *IX 35. — -mem verbi dei patientur IX 18.
fasces divitiarum XVIII 14.
feralis custodia Praef. 15. -ia edicta XVII 19. -ium morum nequitia V 18.
feralitas tyranni XV 18.
fermentare VII 9. *12. 13. — fermentatum, *n.* *VII 14; *X 1.
ferre: ex ante latis sermonibus rationem .. agnoscere XIX 3.
festinus: -ni properant XVII 24.
festivitas X 15. nuptiarum VIII 2. paschae Praef. 7; I 1.
ficulnea: sub f. XI 4.
fieri: fiet sermo, qui scriptus est *X 16. — *cf.* facere.
figmentum: terrenis inservire -is I 18.
figura . . est imitatio veritatis II 10. f., non proprietas passionis II 9; *cf.* II 12. f. corporis Christi II 32; *cf.* XIX 35. nuptiae habent -am (= *allegoriam*) IX 24. veritate facti historialiter approbata -as spiritaliter persequamur IX 15. adhaerentibus typis rationabilium -arum XV 20.
figuralis ratio VIII 31. — *adv.*

figuraliter (= *allegorice*): spiritalem scientiam lectionis -liter explanare VIII 15. -liter cecinit propheta VIII 25. -liter accipe IX 15.
figurare: ex operibus oleo -atis XVIII 31.
fimbria XVII 35.
flamma carnalium vitiorum XV 6.
flectere: quia -ti ad fidem neglegerent IX 21.
fluere: terra -ens lac et mel XVI *6.
fluvius elemosinarum XIII 21.
fomentum illecebris augere corporeis XV 9. f. blasphemiae ministrare XIX 2.
foramen illius mysticae acus XVIII 14.
formam (= *exemplum*) tolerantiae praebuerunt XV 16.
fornicari: f. in idolis *VIII 37. -cantes *XIII 29. -batur terra a domino VIII 35.
fornicatio *XV 21. immunditiae -onum XV 21. ut a -onibus fugias VIII 17.
forsitan *c. ind.*: Praef. 35; XIII 22; XVI 4; XVIII 2.
fraternitas sancta Praef. 7. vestra X 23. nostra XVII 34.
fraudator XIII 12.
frustrare: -atur eius minacitas VI 15.
fundatores ecclesiae XX 5.
fundere: quos mater felici utero simul fudit in regnum XX 11. (*cf. Birch 116 sq.*)

galea fidei XIII 19.
gehenna Praef. 32; XIII 20.
gelare: -verunt aquae *X 3.
generaliter: *v.* specialiter.
generatio VIII 35; IX 16. 42; *XVIII 3.
gentes = *pagani* I 8 *et passim.*
gentilis *adi.*: IV 13; V 15; VIII 25. 32; IX 17 (-libus canibus); X 7; XVII 23. — *substant.* = *gentes*: Praef. 14. 44; I 25; IV 13; V 4; VII 21; IX 16. 44. 48; XV 21; XVII 28; XXI 6.
gentilitas: magi ex -tate venientes VIII 32.
genus (= *modus*): omni genere dilectissimi IX 2. hoc genere nascendi XIX 4.
gerere: nuptiae quamvis in Galilaea -rerentur IX 24. arca, quae typum -rebat ecclesiae VIII 49. alae Seraphin imaginem -rentes legis et prophetarum IX 41. futurorum spem -rentes X 9.
gestum: iuxta historiam -i IX 1. ministros non illos secundum rei g. solos accipio IX 23. his omnibus -is probatur IX 39. historiam replicare -orum XVII 17.
glacialis tortor XVII 25.
glorificare *VIII 26. 27; *IX 13; XII 1 (*bis*); *XIX 31.
gloriosus XVII 30. -ae mortis compendio XVII 24. post divinum partum -ior integritas XIII 4. regni caelestis -issimam potestatem XVI 10.
gradi: aequo iudicio -iamur in omnibus praeceptis domini XI 25. in invii itineris -iuntur elemento XX 8. per itinera -itur vitalium mandatorum XIII 17. per huius magistri vestigia -iuntur discipuli XX 4.
Graecismi: positione (θέσει) — natura (φύσει) I 13; II 10; *cf.* naturaliter (= φύσει) X 18. quem scripsit Moyses .... invenimus Iesum *II 15; *cf.* scribere. — calciavit se ... calciamenta sua V 14. ut calciatus pedes in praeparatione evangelii calcaret ... V 14. deus pluvit sulfur et ignem (manna) X 3. 5. — *v.* ἐκβλη|θήσεται, ὁμοούσιος, προς|ήλυτος *al.* — *cf.* quasi, quoniam, tamquam *et in Indice IV. declinationem*: Esaian, hereseon, Iordanen, Israheliten, Moysen, paralysin, satanan.
gratulanter (= *comiter*): divites faciant elemosinas largiter, frequenter, gr. Praef. 26. legatos gentium gr. amplectens VIII 26.
gratulari (= *laetari*) fructibus XXI 9.
gratus de salubritate recepta XI 7.

gravedo: perniciosa -dine sauciati IX 48.
gressus nostrarum mentium V 4. cordis tui V 5. sanctarum scripturarum V 9.
gubernaculum ecclesiae XVI 12.
gurgitis inflati moles XIX 15.
gypsum: sanguinem tenemus -o collectum XVII 12.

habere: male -entibus *XIX 45. — *c. inf.*: -emus (*subaudi*: *in s. scriptura*) Baptistam dixisse V 8.
habitaculum XIII 3. 5.
habitator XIII 3.
hauritorium (auritorium *cod. A*) verbi XVI 9.
hebetudo cordis VIII 28.
Hebraismi: immundus in anima hominis I 7. facti sumus prope in sanguine eius I 8. in Christo renasci I 20; III 7. transiit percutere Aegyptios in manu exterminatoris VI 12. dimisit eum in manu consilii sui XIII 16. azyma in amaritudine manducando VII 22. cum confideremus in idolis IX 30. — fornicari a domino VIII 35. — adiecit dicens X 1. — *v.* genetivum *in Ind. IV*.
heremum: in -o X 5.
heresis I 25; XXI 6.
hereticus V 4; VII 3. 21; XI 24; XIV 7; XVIII 29; XIX 3. 24. 36. 37.
historia II 8; IV 7; VI 17; VIII 2. 22; IX 1. 38; X 23; XV 5; XVII 17.
historialiter (*opp.* spiritaliter) VII 9; VIII 6; IX 15.
holocaustum XVII 13.
homicidium XV 21.
homo = *humana natura, corpus hominis*: nascitur in -ine IX 6; *cf.* XX 3. h. noster exterior XV 23. interior et exterior h. XX 10. dei XXI 14. h. eius (= *Christi*) XIX 21. h. susceptus (*a Christo*) X 12; XIV 14; XV 25; XVIII 24; XIX 5. 18. 31. *al.* adsumptus XIX 29. in -inem veniens II 15; X 7; XI 12. formans -inem suum XIII 5. exuit -inem XXI 14.
homousios coaeternae trinitatis Praef. 6; *cf.* ὁμοούσιος.
honorificentia XIX 7.
horror turpis avaritiae XVIII 13.
hortator XVII 21.
hortatus: -ibus mutuis vires accendunt XVII 24.
humiliare XIX 27. *28. 42.
humilis corde Praef. 53.
humilitas: in -ate cordis serviamus XVIII 11.
hydria IX 24. 28. 32—35. 37. 44. 48.
hydrops: cum .. -em (idropem *A*) aut paralysin curaret XI 14.
hymnus IV 17; VIII 18; IX 41; X 22.

ibi: *de tempore post enuntiatum finale*: ne (*codd.*, si *a b*) forte mutaret .... voluntatem, ibi eius .. mater — cucurrit XVII 32.
idolatra Praef. 14. 28.
idolatria (*ita scripsit cod. A excepto uno loco* IX 1: idololatria) IV 13. 14; VI 14; VIII 25. 32; IX 1. 2; XVIII 28. -ae tramites IV 13. -ae adulterium IX 1. -ae contagium IX 2.
idolothytus *adi.*: -tarum victimarum IX 16. carnes -tas XV 15 (-itas *codd.*).
idolum Praef. 13; VIII 35—38; IX 30; XII 11; XIII 28.
idoneus (= *excellens, sim.*) *vocab. a Gaud. frequentatum* (*cf. Birch 137 sq.*): i. evangelii praedicator Paulus VII 19; *cf.* XIII 2. habent -um suis meritis dignissimumque praeconem XVII 17; *cf.* V 9. i. repensor XIII 31. venerator XVII 15. interpres XVIII 2. auditor XVIII 4. i. ac fidelis dispensator XVIII 11. i. imitator XXI 6. custos XXI 7. non satis -a successione XXI 10. *al.*
ieiunare XIII 22. a vitiis XI 11.
ignis coacervatus peccatorum XIII 20. — igni *abl.* II *14. *17. 19; V 7; VI 1.
illecebrosus: sabbata -a luxuriis XI 11.

imaginem legis gerere IX 41.
imitator V 16; XXI 6.
immaculatus agnus I 23; II 17. 32; IV 5.
immerito: nec i. XVIII 16; *cf.* nec.
immorari rebus carnalibus IV 3. ibi aliquantulum videor -atus VIII 20.
immunditia VIII 8; IX 27. -is dediti XV 7. -is fornicationum XV 21.
immundus spiritus I 18; V 7; VI 10. sues -i XV 7. cibi XV 21. actus XV 8. — i. in anima hominis I 7. hominum mortuorum simulacris I 8. -um sanguinem idolothytarum lambere victimarum IX 16. purificatio Iudaeorum -a IX 26.
immunis a choro diaboli VIII 18.
impassibilis XIX 20. 21.
imperativus modus III 13.
implere: -eto sexto die X 11. i. legem XI 15; *cf.* X 23. iustitiam II 33. promissionem XIV 8. cupiditatem XIII 28. ut scriptura -eretur *III 25. incarnationis mysterium -everit XIV 14. *al.* — *cf.* adimplere.
impositio: per -nem manus presbyterii XXI 6.
impossibilitas = *imbecillitas*: deo adscribentes ... metum, -atem XIX 20.
imputare ad peccatum XVIII 22.
in: *cum abl. loci et temporis*: primo in loco est XVII 3. hoc in loco XIX 14. *al.* — vel in historia legis vel in tempore crucis VI 17. in hoc tempore *IV 12. in sabbato XI 5. 17—19. dies, in quo VIII 22; X 2. in hoc enim die XX 4. die, qua ... (*post parenthesin vox* die *repetitur his verbis*:) in illius diei nocte VI 5. in illa nocte V 1; VI 3. mensis iste, in quo VI 1. *al.* — *loco abl. causae vel instrum.* (*cf. Hebraismum*): reformari in Christo I 3. immundus in anima hominis I 7. facti sumus prope in sanguine eius I 8. in Christo (baptismo) renasci I 20; III 7; VIII 49; *cf.* XX 2. in mysterio panis .. reficit II 11. *cf.* 12; II 15; III 18. baptismi opus in trinitate celebrandum XIV 20. percutere in manu exterminatoris VI 12. in manu opera demonstrantur XIII 18. verbum dei in mysterio contectum V 13. ut in inlata morte vitam credentibus redderet VII 17. in isto opere violasse sabbatum XI 19. laetabaris .. in beneficiis XIII 26. cum vera nobilitas .. agnoscatur in moribus XV 2. in fide vel in opere peccare XVIII 22; *cf.* VI 1; XIII 18. 19. *al.* — *v. verba*: accipere, complere, confidere, consummare, fornicari.
inaures fidei VIII 23.
incarnatio XIII 6; XIV 14. 18; XIX 33. 36. 37. 41. — *v. Ind. II.*
incarnatus filius dei XIV 13. verbum -atum X 8.
incorporatio II 18. 28; XIV 15; XIX 33. pedes -onis II 28.
incorrupta tanti nominis mater XIII 4.
incorruptibilem (-tatem *codd. A B*) pariens (Maria) XIII 5.
incorruptio: surgit in -ne *X 16.
incredulitas Praef. 46; I 25 (nox -tatis); VI 6 (in -tate versantur); XVII 6; XIX 32; XXI 2.
incrementum: per -a aetatis XIX 5.
increpare: *part. perf.* increpata tempestas XIX 15.
increpatio XVII 13.
inculpabilis Praef. 35.
incumbere: aratro doctrinae pronus -bens XXI 8. orationibus hymnis ... -bite IV 17. -bens passio XIV 4. hiemis asperitas .. -bebat XVII 22. (serpens) -bebat, ut .. fructum perderet pietatis Praef. 25. quid potuit necessitatis -bere VII 9. pars lectionis .., quae fuerat aliis -bentibus praetermissa XIII 6.
incunctanter tribuerunt XVII 15.
incurrere reatum peccati X 17.
indesinenter II 31; XI 19.

indivulsa trinitatis natura XIV 8.
indubitanter: i. futura VIII 45; i. indicabat XII 11.
indubitatam fidem commodare XVII 8.
inducere: in illa sanctorum terra .. -ctus VII 23.
induere: -entes nos loricam fidei XVIII 35. quo habitaculo -tus XIII 5.
indulgere *transit. part. perf. pass.*: quae fuerit prima indulti beatitudo paradisi IX 42.
indumentum II 12; XIII 33. sub -to ovis XIX 26.
inebriare IX 48. *49.
ineffabilis providentia XIV 1. -ia verba Praef. 52.
inenarrabilis: o i. Christi patientia! XVIII 24. -e donum II 29.
inexstinguibilis flamma Praef. 17. gehenna Praef. 32.
infernus: -is tortoribus IV 16. omne genu flectatur .. -orum *XIX 30; *cf.* 31. — -num *subst.* VI 10; *X 12; *XIV 5—7; XVIII 27 (-i carcer). — *plur.*: ad -na descendens X 11.
inferre: tractatus, quem dilectioni vestrae intulimus VIII 1. audeo .. tenuem vestris auribus i. sermonem XVI 4. cum multa meritorum eius praeconia .. auditui vestro intulerim XXI 14. quid a me -i novum potest? XVII 17; *cf.* XIX 2.
inferus: portae -i *XX 6. ad -os descendere X 12. — *v. Ind. II.*
infestatio XVIII 18.
infructuosi locupletes Praef. 26.
infructuositas XVIII 17.
infundere: plenitudine doctrinae -usum baptisma cumulantes IX 32. dignus, cui hanc fidem deus pater -deret XIX 17.
ingerere: venenum mortis Praef. 39. consilium XIII 30. diabolo probatam vult i. deus sanctorum iustitiam Praef. 36. membra Thomae attrectanda -rit IX 9.
iniquitatis opus XVIII 35. — *v.* mammona, operarius, vilicus.
inlustrare: quorum beatis reliquiis -amur XVII 3.
innodare XVII 29.
inquirere: intellectus secretior ... -endus est XVIII 15.
inreligiosus: (Iudas) i. nimis et satis importunus dispositor XIII 12.
inrogare fraudem Praef. 7. plagas Praef. 12. 44. cruciatus Praef. 43. 54; XVII 24. poenas XVII 21. ferri acies et ignis ustio ad interitum -antur Praef. 45.
insanabilia tormenta Praef. 30.
insensibilia metalla IX 29.
inseparabilis IX 33; XVII 36.
inserere: -ruerunt se doloribus multis *XVIII 17.
insinuare = *communicare, testari*: VIII 3; IX 23; XIX 32.
instar: ad i. caeli III 2.
instructio calciamentorum legalium V 5.
instrumentum: talibus -is edocti XII 15. Instr. = *Testamentum* VIII 1.
integer: ex -gro obnoxius deo XVIII 22.
intellectus = *ratio, significatio*: XIX 44. i. spiritalis VIII 20; IX 1. simplex IX 4. sublimior VIII 14.
intellegentia (*cf. intellectus*): cuius (loci) a me -am ... exigis XIX 1. desidero caelestem et arcanam ... -am revelare VIII 19. duae sunt -ae spiritales II 14.
interaneus, *neutr. plur. loco subst.*: II *14. 18; VI 1.
interfectio VII 1.
interior sensus XVIII 1. *neutr. plur.*: cordis -ibus commendare V 3.
interloqui IX 24; XII 11.
interminata mors XV 13.
interminatio: post -onem, qua dixerat .. X 1.
interna viscerum II 34.
interventus: eme patrimonium, cuius -tu certus iudicem merearis aspicere XIII 32.
intestini dolores opprobrii coniugalis Praef. 40.

intrare: scito, quod intravit ibi ille, qui VII 20.
introducere in sensum legis XI 14.
introgredi: certe -ssus (est deus) IX 9.
introire in domo IX 9.
intueri ad humilitatem XI 24.
intuitus: ratio, cuius -u perrexerit salvator ad nuptias VIII 15.
intus: ab i. .. sunt lupi rapaces V *17.
invicem: ab i. XVII 36.
invisibilis virtus IX 37.
involvere erroribus XVIII 28. peccatorum debitis -lutus XVIII 20.
ipse = *idem*: Perisse constat ... omnes -ius temporis homines VIII 49. ab -o ibi trinitas praedicatur IX 41. (paralyticus ille) ideo calumniam patitur a Iudaeis, quod -a die, qua sanatus fuerat, lectum suum portare videretur XI 6. i.... passioni subiectus XIX 22; *cf.* 37. tam digni memoriam sacerdotis .. veneremur, ut -ius bona .. impetremus XXI 15 (*cf.* X 9 *et Birch 118*).
ire: isse tamen illum ad festivitatem nuptiarum VIII 2. *al.*
irrationabilia elementa XII 4.
ita demum poteritis, si .. VIII 17.
iter agere XI 10. per itinera graditur vitalium mandatorum XIII 17.
itidem XI 19.
iubeleus remissionis annus X 8.
iubere: non ut fieret, iussum est III 13. — *c. dativo*: -etur Moysi V 6. iussit deus Israhelitis, ut VII 9. quid ab illo iubeatur ministris IX 23.
iugiter clamant IX 41. i. adhaerens XXI 11.
iustificationes domini XI 25.
iustitia = *virtus, bonitas* III 4 *et al.* — *plur.* XVIII 30.
iustus = *bonus, probus* Praef. 18 *et passim.*
iuxta = *secundum*: i. (apostoli) doctrinam VIII 8. 18. 33; XVIII 10. rationem III 25; IX 4. 23; X 23. historiam IV 7; IX 1. apostolum IV 1. condicionem VII 4. sententiam IX 30; XII 12; XIV 8; XVIII 13. domini eloquium XIII 34. opinionem XVII 7. intellectum XIX 44. i. quod iubetur XVIII 15. *al.*

lac doctrinae XVI 7. sapientiae XVII 32.
laetari: (vinea), cuius -aretur ex fructu XXI 8.
lampas fidei XVIII 26. exstinctis animarum -adibus XVIII 26.
lavacrum = *balneum*: *plur.* VIII 18. l. mortis XVII 27. — = *baptismus* VIII 16; XVIII 36; *cf.* XIX 11.
legalis pascha II 9; IV 7. littera IX 44. observationes -es XV 21. -ia praecepta XV 19. calciamenta V 5.
leprosus VIII 3; IX 45.
liberare de VII 16; XI 13. creatura -abitur a servitute .. in libertatem gloriae filiorum dei *III 1.
liberator VII 13.
licentius cupiditatem implere XIII 28.
limen frontis VI 17. -ina nostrarum frontium III 11.
linea: ad spiritales -as recurrere IX 40.
liquido *adv.*: nec aliquis l. comprehendere scientiam divini potest eloquii XVIII 15.
longe eramus et facti sumus prope in sanguine Christi I 8. cor eorum longe est a me *XIII 27.
longinquus: in -o positus I 8.
lorica continentiae XIII 19.
lumen caelestis indulgentiae I 21. — *v.* coaeternus *et Ind. II.*
luna = *dies* I 6. 9.
lunaris ratio I 4; *cf.* 8.
lux veritatis et iustitiae I 22. praeceptorum dei VIII 22. in luce ambulare VIII 22. filius lucis VI 9. lucis opera I 13. — *cf. Ind. II.*
lyra (lira *A*) VIII 17.

maestitudinis domus VIII 5.
magis = *potius*: caveant locuple-

tes .., m. autem faciant elemosinas Praef. 26.
magisterium comparationis XVIII 4.
magnificare Praef. 40; XVII 38.
magnitudo: pro -ine sui VIII 28.
magus, *plur.* VIII 32; XII 5; XIX 7.
maledictum blasphemiae XI 1.
mammona (mamona XVIII *5. *8. *12 *in cod. A*): XVIII *3. *5. *7. *8. *12. — *plur.* mamonae (-ne *A*) XVIII 5. — mamona iniquitatis, m. iniquus XVIII *3 *al.* deo servire et -ae XVIII *3. *12. — *v. Ind. II.*
mancipare VI 11; XVII 16.
mancipium indigentium Praef. 23.
mandare, *pass. pers.*: azyma comedenda -antur I 6. ibi habenda -antur calciamenta, in sancta autem terra decernuntur esse solvenda V 6.
manducare II 14 *et saepius.*
mane: (mysteria) in m. illius futurae resurrectionis manifestanda II 19.
manna, *neutr.* I 23; X 5. — *fem.* VII 16. 23 (mannae pabulum); X 5.
manus: dimisit eum in -u consilii sui XIII 16.
mare saeculi huius XX 8.
margarita XIII 33.
martyr Praef. 10. 54; IX 37; XV 1. 16; XVII 12. 14—16. 24. 30. 31. 33. 36. 37; XX 2. *fem.* ipsa iam m. XVII 33. — *cf. Ind. II.*
martyrium XVII 17. 30. — *plur.*: -a pertulit XV 18. — = *martyrum ecclesia* XVII 15. — *v. Ind. II.*
masculus, *subst.*: circumcidere omnem -lum XI 18.
massa humani generis IV 5; XVI 7. fidei VII 21.
mater = *sancta virgo* XVII 15. vere digna martyris m. XVII 33. — *cf. Ind. II.*
materia suscepti hominis XIX 31.
medella Praef. 38; XVII 35; XIX 46 (maiestatis eius m.). — *plur.*: post variarum curationum -as XII 5.
medicinaliter adhibere Praef. 45.
mediocres et divites XIII 34. m. et reges XIX 35.
meliorare: -ati surgimus III 2.
membrum: discussis validioribus mandatorum paschalium -is VII 1.
memorare *saepe pro commemorare, cf.* III 23.
memoria: -ae venerandae pater XVI 8. — *syn. monumentum, sepulcrum*: communicemus .. sanctorum apostolorum memoriis XX 12.
mensis: *gen. plur.* mensuum *I 2. 14. 16. 19. 20. 23; *cf. Ind. gramm.*
merere = *velle, impetrare, c. obiecto*: cuius copulam -uerat VIII 36. pars, quam -uimus, plenitudo est XVII 36. — *c. inf.*: si vel -uimus vel -emur eius esse discipuli IV 10. quod si -uissent advertere VII 6. apostoli ... -uerunt intellegere divina eloquia VIII 28. qui intra arcam ... reperiri -uerunt VIII 49. quae repudiari -uit IX 40. quotquot ... bibere fidem Christi -uimus XIX 48. assequi -uit, quod sequi studuit XXI 5. — mereri *eadem notione*: *cf.* IV 10 (*supra*); Praef. 33; VIII 19 (qui necdum -ear Pauli auctoritatem praesumere). 38; IX 2; XIII 32; XVII 1. 38; XIX 44; XX 12; *al.*
metreta (μετρητής, *XII congii*) IX *24. 25. 28. 33—36. — *cf. Ind. II.*
minacitas (diaboli) VI 15.
minax: laudat -citer et prudenter XVIII 32.
minister pietatis XVIII 6. — *v. Ind. II.*
minutatim disserui VIII 26.
minutiae observationum legalium XV 21.
misericordia *plur.*: immemores -arum dei VII 15.
mixtio: ad istum cratera salutiferae -nis invitat XIX 45.
moderamen: quae .. deus iusto -mine providenter exercet Praef. 44. nostri iam debet esse -minis XV 22.

modo = *nunc* I 25; II 8. *19; *V 10 (m. — tunc); XVI 12.
moles inflati gurgitis XIX 15.
mollire: ne a rigore veritatis ... sinistro iudicio -iamur XI 21.
momentanea suae cupiditatis lucra XIII 12.
monasterium XVII 15. — *v. Ind. II.*
moraliter dicere VIII 19.
morbi aegritudinum XIX 22.
mori, mortuus, *transl.*: eligens .. mortuus (= *fide amissa*) militare Praef. 5. -tui -tuos colebamus I 19. eramus -tui iustitiae III 7. *al.* — *v. Ind. II.*
mortalis (= *mortifer*): qui ... -es actus evitat XIII 17.
mortifer daemonum cibus IV 13.
mortificare concupiscentias carnis II 23.
mortificatio vitiorum II 23.
movere = *excitare*: turpium feminarum colubrini gestus concupiscentiam -ent VIII 17.
multiformis sapientia III 10.
mundana gloria Praef. 5. sapientia XVIII 1. vita XX 2. homines -i XII 6. actus -i I 13.
mundare II 32; IX 45; XI 4. — m. a peccato *Praef. 22; XIII 30; *cf.* *IX 52; *XIX 11.
mundus: tota erat vilitate -issimus XXI 13. *al.*
munificentia IX 48.
munimen: calciamenta .. pedum -mina V 4.
mussitare (musitare *cod. A*) Praef. 53; II 27.
myrum XIII 7. 14. fidei XX 8. — *cf. Ind. II.*
mysterium II 18. 19. 28; V 1; XIX 34. regni dei VII 18. Christi VIII 19. caeleste IX 1. 14. divinum XIV 16. pietatis VIII 43. vitae X 25; XIX 24. incarnationis XIII 6; XIV 14. passionis XIX 36. sepulturae XIII 9. divinarum litterarum XVI 9. dulcedinem -orum .. testamur XIX 35. — in -o: V 3. 13; IX 13. 14. — = *sacramentum* II 11 sqq.; *XVIII 15.
mysticus: -a (magorum) munera XIX 7. sacramenta -o velamine declarata Capit. 2. foramen -ae acus XVIII 14.

namque: *secundo loco* XIX 21; *tertio loco* X 12.
nativitas carnis XIX 6. dies -tatis XI 18. -tatis corporeae substantia XIX 31. a -tate caecus VIII 3. — *plur.*: XX 2 (tres -tates). — *cf. Ind. II.*
natura: -rarum creator II 13. non -ra, sed moribus IX 19. usurpatione, non -ra XII 8.
naturaliter (= φύσει) ea, quae legis sunt, faciunt X 18.
natus = *filius* Praef. 37. 40; IX 16; XVII 32.
nec = *neve*: nec legem litterae existimes esse temnendam VIII 49. ut populus .. relationi eorum fidem commodet nec exigat in carne conspicere XVII 8. — nec immerito, *litotes a Gaud. iterata, cf.* XVIII 16. nec non et XV 20. — nec mireris, si XVIII 23.
necdum = *nondum*: n. percepta baptismi gratia Praef. 4. quia Iesus n. fuerat glorificatus *IX 13. qui n. merear Pauli auctoritatem praesumere VIII 19.
negare: -aturus erit proprios negatores XII 5.
negator XII 5.
neophytus II 8; III 2; IV 13. 17; V 1; IX 27. — neophitus (*A*) Capit. 2; II *tit.* — neofitus (*A*) VIII 15. 50.
nequissimus usurpator VI 11. Arrianus XIX 20. opera -a tenebrarum I 21. — *substantivi loco*: VI 14; *XIII 19; XVII 21; XVIII 20. *35 (= *diabolus*).
nequiter prudens XVIII 32.
nisi si IX 13; XIII 26.
non = *ne*: non turbetur cor vestrum neque formidet *XIX 2. — *v.* negationem *in Ind. IV.*
noscere *pass. pers.*: (continentia) res esse -itur voluntatis VIII 13. propago multiplicata -atur IX 42. ut .. -eretur esse pellendus

XI 10. quae (bona) compleri noscuntur in Christo XIII 1.
notabiliter = *vituperabiliter*: ne alienae pecuniae n. serviamus XI 21.
novus: cognovimus mensem novorum sanctum I 19.
nox incredulitatis I 25. luxuriae I 25. *al.*
noxietas XV 9.
nuda de deo .. proferre testimonia V 13.
nullatenus separari XIV 12.
numquid: n. iniustus deus, qui infert iram? Praef. 50; *cf.* III 17; XII 3.
nuptui dare virginem VIII *11. 16. nuptui eam tradere VIII 12.
nutrimentum = *filius* (*filia*): -tis ornantes ecclesiam VIII 13.
nutrire voluntatem in melius VIII 13. ne impios ... timido silentio nutriamus XI 21.
nutritor inopum XIII 24.

ob: ob hoc .. suscepit crucem, ut X 12.
obcaecatus diaboli praestigiis XII 8.
oblatio munerum XIX 7.
oblatrare: contra dominum ..... -trantes IX 16.
obnoxius gehennae Praef. 32. humoribus II 26. malis V 5. concupiscentiis X 16. morti X 21.
obsessas mentes salubritati restituit VIII 3.
obvolutio pannorum XIX 6.
occupatae erga dei amorem mentes XVII 25. inter humana colloquia -atus XXI 11.
oculi cordis IX 22.
odire X 23. -iunt Praef. 43. -iet *XVIII 3.
odor mortis et vitae *Praef. 46. -rem notitiae eius spiritu trahimus IX 31.
offendiculum: o. reservare XIII 11. parere XV 23.
olla cordis carnei II 26.
omnipotentia X 10; XI 25; XIV 14. 19.
ὁμοούσιος cum patre, id est eiusdem essentiae XIX 2.
operam navare ad perquirendos interiores sensus XVIII 1.
operari *c. acc.*: tribulatio patientiam -atur *Praef. 42.
operarius *XXI 9. iniquitatis *XII 5.
operatio IX 13. *51; XIV 17; XVII 11.
ordinationis dies XVI *tit.*
originem trahere de gente ex matre VIII 42.
ornamentum gratiae salutaris IV 17. virtutum VIII 23.
os: *gen. plur.* ossuum XVII 25.
ostendere *pass. pers.*: quo dicto et habitator -itur et habitaculum pariter demonstratur XIII 3.
otiosus = *sine causa, fortuitus*: -a studia Praef. 11. nec illud (hoc) otiosum (est), quod III 13; IX 50; XVIII 31.
oviculi innocentes V 18.

paedagogus (pedagogus *bis A*) X 20.
paenitentia Praef. 32; III 15. — *v.* agere.
paenitere *pers.*: si -tuissent Israhelitae III 14. si -tuerint X 10. -tuit Nineve III 18. — paenitens I 21; III 16; XIII 20; XVIII 20. — paenitenda agere XIII 20. — *v. Ind. III.*
paenitudo benefacti Praef. 25.
paganus I 5; VI 6. — *v. Ind. II.*
pandere causam VIII 20. sublimior intellectus suo in loco pandendus VIII 14.
panes ordeacii (*codd. pro* hord.) XI 4.
parabola XVIII 2. *3. 4. 5. 15.
paraclitus XIV *tit.* 3. *4. 8. paraclytus (*A*) Capit. 14.
paradisus Praef. 52; VII 23; IX 42; *X 19; XV 10. 13; XVII 25; XVIII 33; XIX 23.
paralysis (paralisis *AB*): cum paralysin curaret XI 14.
paralyticus Capit. 11; XI *tit.* 5. 6. — paraliticus (*AB*) VIII 3; XI 17. paralitycus (*A*) XI 4.

participium (= *participatio*) bonitatis VII 3.
parum prudens IX 5. est omnipotentiae divinae parum IX 7. *al.*
parvitas mea XVI 8.
pascha, *fem.*: Capit. 1. 3; I *tit.* 1. 6; II 6. 8. 9; III *tit.*; IV 1. 7. 11; V 1; VI 1; VII 9. 13; VIII 1; X 1. 25. — *neutr.*: *II 7; V 4. 7. 16; VI 15; *VII 19. — *genus incertum* *II 21. 25; VII 22. pascha(m) celebrare I 4. 7; V 1. 4. 7; VI 15; VII 10. 13. 22; VIII 1; X 25. manducare II 6; IV 13. paschae sacrificium II 34; IV 11; VII 10. pascha spiritalis IV 13. — *v. Ind. II.*
paschalis ratio I 10. -e sacrificium V 1. -es dies Praef. 1. -ia azyma I 9. mandata VII 1.
pascua -ae X 25.
passio (*Christi et martyrum*) VI 10; IX 21 *et passim.* — hominis -nes XIX 20.
pater *de episcopo*: Praef. 4; XVI 2. 4. 8. 9; XX 1; XXI 1. p. spiritalis XVI 4.
patriarcha *saepius veluti* IX 22; XXI 4.
patriarchicum genus X 3.
peccamen: sine ullo -mine XIII 15. ardore exstincto -minum XIX 11. humanorum -minum pannis indutus X 7.
peccator Praef. 13; *passim.* — *cf. Ind. II.*
pellicia zona II 22. 23.
per: p. vicos .. praeteriens XXI 7. p. itinera graditur mandatorum XIII 17. p. omnes libros .. legimus VII 5. p. offensionem manducare *XV 22. virginitatem docuit esse meliorem, dum magis p. eam nasci dignatur VIII 9. p. allegoriam IX 28. — si scribantur p. singula *III 22; *XI 2. p. omnia (= *omni modo, omnino*) Praef. 4; IV 17; *IX 43; XI 23; XIII 25; XVI 2.
percutere: caecitate -cussus IX 18.
perdurare in malitia XIII 16. ut generalia praecepta in statu pristino -arent XV 19.
perfectus: ad -um erudiri V 18.
perfidia = *infidelitas*: Arriana p. Praef. 5; XXI 6. (heretici) qui .. fidei massam -ae acore corrumpunt VII 21. Iudaeorum p. IX 21. (potestas) hominum mundanorum, qui in tenebris -ae constituti .. XII 6. (Antiochi) nota -ae XV 3.
perfidus (= *infidelis*): -is fomentum blasphemiae ministraret XIX 2.
perfunctoria confessione XIII 27. p. auditio XVI 6.
perhibere *a Gaud. repetitum*: IX 34; X 14; XVIII 7; XIX 43. -ente domino VII 3. lectio -et VIII 6; IX 1. — *pass. pers.*: originem dominus traxisse .. -etur IX 15. requievisse -etur X 2; *cf.* XIV 5; XV 6.
permittere *c. inf.*: qui idola coli -it XIII 28. -sit ire XV 7. mentes emergere ad superna non -it XVIII 14. — *pass. transit.*: quos correctionis causa temptare solum -issus fuerat XVIII 20.
permixtio: anima errorum caligine vitiorumque carnalium -one confusa Praef. 16. fidem adultera -one confundunt XIX 20.
†perpetratus -us: ante diri facinoris perpetratum XVI 11.
perplexitas multiplicium mandatorum XV 20.
perquirere: avidius .. attrectare dominum -sivit XVII 9. ad -rendos interiores sensus verborum Christi XVIII 1.
perscrutator mentium XIX 11.
persecutio Praef. 35; III 3; IX *35. 36; XI 6; XVII 19; XX 8. *11. — *v. Ind. II.*
persecutor XV 18; XVII 20. 23. 34; XVIII 34; XX 8. — *cf. Ind. II.*
persona: *v.* e, ex.
perspicere IX 45; XVII 22. 23. plura, quae praedicari adhuc oporteat, intacta persp. XXI 14.
perstringere pauca X 5. aliquid de laudibus apostolorum XX 1. magnitudinem laborum XXI 10.
pertemptare XV 13; XVII 21.

pertractare: manibus -tatur IX 10.
pertrahere: nemo venit ad filium, nisi pater eum -xerit *IX 33. quia in hunc tractatum salubriter sumus -cti VIII 15.
pertransire: in omnes gentes fulgor claritatis dominicae -iit III 5.
perurgere: cum -erentur exire VII 11.
†pervorare: ad pervorandum gregem domini XIX 26.
phantasma (fant. *AB*): probatur virtus salvatoris non ph. fuisse, sed veritas IX 39. in -ate (*opp.*: in carne vera) IX 9.
philosophus (filosophus *A*): -i gentilium Praef. 44.
pietas = *misericordia* XIII 2. 35; XVIII 6. 32; *cf.* X 10.
pignora = *liberi*: Praef. 41; VIII 13; XV 18.
pinguedo: operum bonorum p. (pinguido *cod. A*) XVIII 26. asperitati pomorum silvestrium germina -dinis ac suavitatis inseruit XXI 8.
piscator XX 8. hominum -es *XX 8.
plaga aegritudinum, tribulationum, poenae, *sim.* Praef. 12. 44. *et passim.* — *v. Ind. II.*
planus: non in -is atque humilibus habitat diabolus XII 10. — plane *adv. a Gaud. adamatum* Praef. 29; I 25; VIII 2. 18; IX 32; X 11. 22; XII 10. 13; XIII 12. 36; XVII 17. ut adhuc -ius intellegi queat Praef. 46.
plasmare IX 6.
plebs *plur.*: superioris aevi -es divino non sunt copulatae coniugio VIII 33.
plenitudo: pars, quam meruimus, p. est XVII 36. minuitur globo -dinis III 3. p. divinitatis III 21; XIX 43. doctrinae IX 32; XIV 3. 19. scientiae XIX 2. paracliti XIV 8. gentium IX 18.
plenus s. spiritu XXI 6. -ior libellus repudii VIII 39. -ius explanare XI 1.
pluere *pers. cum obiecto*: deus pluvit sulfur et ignem X 3. pluvit mannae cibum X 5. pluverat ignem X 5.
pluralis numerus IX 41. — *adv.* pluraliter XIII 8 (*bis*).
poculum divinae misericordiae XIX 46.
poenalis nota perfidiae XV 3.
pollen: tritici grana in pollinem redacta II 32.
pollutio escarum IV 13.
ponere animam XIII 25; *XIX 17. posui te in lucem *IX 43. positus in ruinam *Praef. 47; *XIX 2. — positus *loco participii praes. verbi* sum (*cf.* constitutus): secundum carnem positus XIX 34. sub lege p. XV 14. in longinquo I 8. in inferno VI 10. de tenebris actuum mundanorum, ubi aliquos adhuc -sitos increpat Paulus I 13. in superstitione IX 16, *simil. al.*
portare: ut -retur ab angelis in sinu Abrahae *Praef. 17. ut -ret nomen meum in universo mundo *XX 7. myrum fidei -tat in populo XX 8. huic gustum vini iubentur p. ministri IX 39 (*sed* IX 44: -tant vinum ad Moysen).
positio: (Christus) non -one (= θέσει), sed natura deus I 13. natura unus deus est, -one plures II 10.
possessio = *latifundium* XIII 23. 28 (*at cf.* XVII 15).
possidere: gaudium caelestis thesauri malo avaritiae possessus p. non potest XVIII 16. — *v. Ind. II.*
potestas: dans illis -atem fugare spiritus immundos *V 12 (*at* *XIX 17: -atem habeo ponendi animam).
praecantatio, *plur.* IV 14.
praecinctio lumborum II 22; V 2.
praecinctus lumborum VI 1.
praecipere *pers. c. infin.*: praecepta, quibus gressus nostrarum mentium munire -imur V 4. si omnia erogare -imur XIII 33.
praedator XIII 29.
praedecessor XXI *tit.*

praedicatio: paenitentiam egit in -one Ionae III 18.
praedicator idoneus VII 19; XIII 2.
praeditus: in humilitate spontanea permanentes, sancti (sanctis *codd.*) scilicet -i et humiles corde Praef. 53 (*synon. videtur participii* redditi). — *cum genet. relationis*: Lucas .. memoravit, quod duodecim annorum p. dominus Iesus in templo repertus sit III 23 (*cf. Gregor. Tur. Hist. Franc. II 30; IX 26*).
praefigurare: quae vero virtutes -atae sint spiritales II 8.
praeiudicare: nulli -aturus, qualiter interpretari voluerit XVIII 18.
praenuntiare: qui ex lege .. -atus advenit VII 3.
praepositus IX 40. triclinii IX 38. convivii IX 39.
praeposterare: ordinem lectionis -avimus V 1.
praescientia dei III 13. 16.
praesens: habemus in -ti reliquias XVII 11.
praesepe *X 7. -is cunabulum XIX 6. — *abl.*: in -e *XIX 6.
praesepium *transl.*: in angusto Iudaeae -io X 7.
praestare (= *reddere*) facti rationem XI 7.
praestruere: ratio .. multiplicium propositionum ambagibus -enda V 6.
praesumere Praef. 11. 42. 54; VIII 19; IX 8; XV 18; XVII 35; XVIII 10; XX 9; XXI 4. — = *confidere*: nimium sibi de dei amore -ens VIII 36. — *pass. pers.*: IX 8; XV 18.
praesumptionis incautae auctores Praef. 11. facilius necessitati ignoscit deus quam -oni VII 7.
praeterire per vicos XXI 7.
praevalere = *posse c. inf.*: XI 7; XVII 1; XVIII 20; XXI 10. — *v.* valere.
praevaricatio (= *transgressio*, παράβασις) mandati XV 13.
presbyter (-biter *cod. A*) XII 6.
presbyterium (-biterium *cod. A*): in gradum -ii revocari XIX 26. per impositionem manus -ii XXI 6.
priminati Aegyptiorum VI 3. 14; VII 10.
primitivus filius VI 3. interfectio -orum VII 1. — *neutr. plur.*: -a Aegyptiorum I 16. 18; VI 2. 5. daemonum I 20; VI 5. — *cf. Ind. II.*
primogenitus VI *2. 10.
primus: primos (*codd.*, -mo *a b*) ministros .... apostolos, deinde apostolicos sacerdotes IX 23.
princeps tenebrarum I 1.
principales errores daemonum VI 14.
principari = *dominari*: ut .. diabolus iterum -etur in vobis XII 13.
privare: Quantos .. diabolus ... a mercede caelesti ... privavit! XVIII 29.
pro: pro qualitatibus .. meritorum Praef. 45. pro captu virium nostrarum VI 1. pro magnitudine sui VIII 28; *cf.* IX 25. pro dilectione dei XIII 35; *v.* IX 36. pro libertate fidei XIX 41. — ratio, pro qua dixerit XIX 24. causa, pro qua VII 13. qui pro hoc officio architriclinus ... diceretur IX 38. his pro communi aedificatione dictis VIII 19. pro vita credentium mori IX 13. quae legatione functa sit pro nostra inopia IX 22. pro salubritate vitae communis offerimus XIX 35; *al.*
probabilis: ut ... -liores in Christo efficiantur Praef. 53.
problema: -atis huius invidia .. evacuatur usitato veritatis exemplo Praef. 44.
processu temporis VIII 36.
proclamare: -maverunt ad dominum VII 10.
proclivus: -um est ex voluntate humanum genus .. ad carnalia opera XI 10.
procurare: totum nostrae -abatur saluti XVII 9.
profanare: ne .. cibis -emur immundis XV 21.

profectus IX 34; XIX 5 (*cf. Ind. II*).
proferre: Christianum p. nomen XVII 19.
prohibitio fermenti VII 1.
promerere: qui deum videre -uit V 16. cuius nostrum anima divino amori ... coniungi -uit? IX 42. Brixia eum (Filastrium) ... -uit XXI 8. — promereri: quod -eri non potuit Praef. 17. coronam victricis conscientiae -eri IX 36. vitae aeternae consortium XI 25. praemium XIII 18. habitationem domus eius XIX 48.
promissionis terra V 7.
promotionis pollicitae dignitas Praef. 5.
promulgator legis et gratiae I 9.
properanter ingressis X 4.
propheta VIII 47 *et passim*.
prophetalis spiritus II 2; VIII 45. eloquium -le VIII 14.
prophetare II 12; *VIII 47; *IX 49.
prophetia VIII 27; *IX 51 (profetia *A*); X 12; XIX 33.
propheticus spiritus XX 9. -a fides XXI 4.
propinare poculum sancti spiritus IX 21.
propinquus: ut de -is seminis sui ... dignos altari divino ministros exhibeant VIII 13.
proprietate naturae filius dei XI 16.
προςήλυτος X 24.
protector VI 15.
protestari: apostolo -ante XVIII 15.
protoplastus Adam VIII 34. protoplasti XV 14. -i homines XVIII 33.
providenter reprehensus XVII 9.
prudentes saeculi Praef. 44. — *v. Ind. II*.
pruinosa duritia XVII 23.
psalmista XII 12.
psalmus Praef. 43; III 24; IV 17; VIII 18; XIX 41. — *cf. Ind. II*.
pulsare: Iob -ans unam Praef. 39. divinum p. mysterium XIV 16. maledictis blasphemiae p. XI 1.
purgare: ab omnibus -gatus maculis Praef. 33.
purificatio Iudaeorum IX 24. 26.
puritas mentis XXI 13. sinceritatis -tatisque azyma VII 24. opera suae -tis nitore condigna Praef. 2.
pusillitas mentis humanae IX 10. sensus mei XVIII 2; XX 1. mea V 19. nostra XVII 1.
puteus sanctarum lectionum XVI 9.
pyra (pira *codd. AB*) XVII 32.

quadrigae curruum X 4.
qualiter II 14; XIV 6. 17; XVIII 18. 21.
quando *coniunctio temp.*: X 11; XVII 8; XIX 15. — *causal. vel explicat.*: probatur virtus salvatoris in hoc etiam signo, quando .. IX 39; *cf.* XVI 11; XVII 8; XVIII 19.
quandoquidem *causale* XVIII 18.
quanti = *quot*: -os enim diabolus .. in vitia voluptatum carnalium relaxavit!; -os ... privavit XVIII 29.
quasi = ὡς: consilium do q. misericordiam consecutus a domino *VIII 11. sic habeant coniuges q. non habentes VIII 16. delatus est ei (vilicus) q. dissipans facultates *XVIII 3. supra puteum sedet fatigatus .. q. homo XIX 11. super aquas ambulat q. deus XIX 12. elementis imperat q. deus XIX 15.
querela: homo sine -a Praef. 35.
quiescere ab opere peccati X 23.
quisque *v. Ind. IV*.
quoad usque *seq. coni.*: q. u. induamini virtute *IX 47.
quoniam *cf. Ind. IV*.

rationabilis X 18; XI 20; XIX 31. 41. typi -ium figurarum XV 20. — = *fidelis*: -ium corda (*oppon.*: paganus) I 5. — *adv.* -liter (*id fere, quod* allegorice) II 32.
reatus peccati X 17. qui r. exspectet eos XIII 33.
reclamare ab operibus duris I 18.
recordatio: beatae -onis vir XVII 17.
redemptio II 3. 31; VI 4; XV 25. — *v. Ind. II*.
redemptor XII 13; XV 16; XVI 12.

redivivus amor VIII 34.
refercire: carnalis Iudaicae paschae observantia spiritalibus typis referta IV 1.
reformare: ut hominem ... sancto spiritu ex massa eadem -aret IX 6. in novum hominem -emur XVIII 34. -ari in Christo I 3.
reformatio mundi III 6.
refrigerare linguam suam Praef. 17.
refrigerium: Praef. 27; XIII 17. 21.
regenerare: -rari per baptismum VIII 16; XX 2 (in baptismo); *cf.* VIII 51. aqua -rans X 8.
regeneratio = *baptismus* VII 24.
regnator caeli X 7.
rei gestum = *res gesta* IX 23.
relaxare: debita XVIII 22. quos tamquam captivos dudum r. noluerant VI 3. quantos diabolus a dexterae partis vigore ... in vitia .. relaxavit! XVIII 29.
remeare: ubi (*pro* quo) r. filius ... perhibetur XIV 5 (*at* XX 3: -avit ad regnum).
remunerator: Praef. 54; XVIII 5.
renasci in Christo III 7. in baptismo VIII 49; *cf.* XX 3. per baptismum VIII 16. in novum hominem VIII 50.
renuere *c. inf.*: pergere ad nuptias non renuit VIII 9.
reparator XIII 1.
repensor XIII 31. 35.
repercutere (= *refutare*): usitatis exemplis eos r. magis voluit XI 17.
replere animam meam *VI 15. desiderium XXI 6. spiritu sancto -eti VIII 44; *cf.* *IX 49.
replicans illi iustitiae eius opera, quae incassum gesserit Praef. 37.
repromissionis terra VII 23; X 6.
repugnare contra Christum IX 43.
reserare: in mysteriis -andis V 1.
reservatur in die iudicii illa retributio generalis Praef. 30.
respondebit dicens XVIII 6.
resuscitare corpora XIX 23. mundum I 3.
rete: salutaris doctrinae retia XX 8.
retentator: (pecuniae) aditum caelorum suis -oribus intercludunt XVIII 13.
retributio: Praef. 30. 53; I 19; VI 14; VII 23; VIII 16; XVIII 9. -onem moliri VI 14.
retributor: operum r. XIII 24.
revocare: ut resurrecturis .. corporibus animas -aret X 12.
robustus in fide IX 48. -ae in fide mentes XIX 2. -a fidei professio Praef. 2. quod est in scripturis -ius atque validius II 20.
ros sermonis XVI 9.

sabbatum I 2 *et passim.* — *cf. Ind. II.*
sacerdos *de episcopo*: XVI 1. 8. 9. 12; XVII 1. 12. 15; XXI 4. 15. summus XVI 1; XVII 1. 15; XXI 4. apostolicus XVI 12. sanctus XVII 12. — *cf. Ind. II.*
sacerdotii dignitas XVI 1. summi -ii munus XVI 3.
sacramentum XVI 2. — = *res arcana vel sacra:* IX 46; XVIII 15; XIX 41 (incarnationis s.) — *de ecclesiae sacramentis*: II 1; VIII 16 (baptismi s.); IX 34 (s. baptismatis); *cf.* XVIII 36 (-ta lavacri caelestis); II 24 (s. corporis Christi). 26. 32. 34; XVI 11 (-torum spiritalium clavis, *de remissione peccatorum*). — *v. Ind. II.*
sacratus: virgo -tior IX 12. opus -issimae incorporationis XIV 15.
saeculum = mundus *passim, veluti* Praef. 30. — *v. Ind. II.*
sal: sermo apostolico sale conditus XVII 17.
salubriter III 10; VIII 15; XV 8.
salutaris *c. gen.*: circuitus animarum plurium -res XXI 8 (*dat.* Praef. 43).
salvator IV 7; IX 1. 22 *et passim.* — *cf. Ind. II.*
sanctificare II 11. 31. 34; VIII 18; X *2. 15; XI 15. 22; XV 9.
sanctus *de episcopis*: auctoritate -orum praesentium subiugatus XVI 3.
sapor: s. spiritus IX 44. 48. evangelici vigoris s. spiritalis IX 44.

satanas *Praef. 52; *VI 8. 13. — *acc.* -an XII 8. — *cf. Ind. II.*
scandalizari Praef. 28; *XV 22.
scandalum parere XV 23.
scelus: in -lere delictorum permanere Praef. 43.
schida: in postrema parte -dae huius .. transcribere Praef. 10.
scribae et Pharisaei *II 20; VIII 3.
scribere: quem -psit Moyses *II 15. quos -bitur elegisse III 22. quod deus -bitur praecepisse X 1. pater filium mittere .. -bitur XIV 10. quem priorem Christus apostolum -bitur elegisse XVII 5.
scrupulositas XIV 16. 17. — *cf. Ind. II.*
secundum: s. duritiam et cor inpaenitens *Praef. 29.
seductionis morsu occidere XVIII 33.
semiplenus: -ni tractatus Praef. 11. nihil -num sentias de anniculo (agno) III 21.
senecta -ae XXI 3.
sensibiliter (*oppon.*: in mysterio spiritaliter) IX 13.
sensus = *sententia, notio, passim veluti* XIX 41 (psalmi huius textum alio -u ... explanatum); *cf.* XIII 8. — *plur.* iisdem -ibus et .. verbis Praef. 9.
septiformis: spiritus s. III 4.
septimus millesimus (= *septies m.*) annus X 14. 15. 22.
sericus: -as vestes XIII 23 (siricas *A*, syricas *B*). -ae vestes XIII 33.
serpens: *gen. plur.* -tum morsus V 4. comestio V 5. — *cf. Ind. II.*
si *c. coniunct.*: *v. Ind. IV sub coniunctivo.*
si non = nisi X 17.
signaculum VIII 23.
signanter exprimere XVII 17.
signare: ut exemplo huius personae nihil esse nostrum .. -aret XVIII 4. humanam -ant infantiam XIX 6.
significanter plane in Graeco positum est XII 10.
silva diversi erroris XXI 8. horrentis idolatriae -as VIII 32.
sinere, *pass. person.*: neque iter agere in sabbato -ebantur XI 10.
singulariter XIX 29.
sol iustitiae I 1. 23; III 4.
solidare: igneo spiritus sancti nequaquam calore -ati IX 26.
sollicitudo: miles, cui s. iniuncta fuerat XVII 27.
sonare: non audientiam simplicem -at XVI 5.
specialiter (*opp.* generaliter) II 26; XI 24; XVII 20; XVIII 2.
species: dei XIX 28. in -e vini sanguis eius exprimitur II 12. sub -e religionis XIII 12. potest ex una -e (= *exemplo*) divinae operationis intellegi XIV 17. — *plur.*: de habitu edentium unam -em disserui, duas .. reservavi V 1. tres adhuc superfuisse de proposita lectione Exodi -es VII 1. ad ipsas, de quibus quaeritur, -es veniamus XVIII 25. plagarum -es Praef. 45.
specimen vitalis fidei XVIII 31.
spiculum: dum mendacis linguae -is lacerare nititur innocentes V 5. ne nos .. suggestionum suarum -is .. configat XVIII 35.
spiritalis (*opp.* verbalis, carnalis, historialis, *al.*): virtutes -les II 8. VIII 23; IX 34. -lis intellegentia II 14; VII 9; IX 38. X 24. intellectus VIII 20; IX 1. scientia VIII 6. 15; XXI 8. ratio IX 14. sapientia IX 44. pascha IV 13. laetitia VIII 6. nuptiae -les VIII 24. 31. lineae IX 40. -is sapor et gratia IX 44. -is fons XI 4. filius XV 18. doctor XV 20. pater XVI 4. nativitas XX 2. -ia negotia XI 11. arma doctrinae XVII 18. -ia studia XI 25; XIII 17. sacramentorum -ium clavis XVI 11. -es benedictiones XVII 2. — *absolute*: nec difficile .. est unicuique -li, ut Praef. 43. -les effecti XVIII 14. — *adv.* -liter II 7; IV 4; VIII 22; IX 13. 15.
splendidus: epulabatur cottidie -e *Praef. 17.
squalor feralis custodiae Praef. 15.

stadium *transl.*: martyres .. festini ad st. properant XVII 24.
status (*part. perf. verbi* sistere): idcirco st. (costatus *A*, status *C*) est sabbati dies XI 10.
stigma: ut .. -ta domini ... portaret XXI 6.
stola II 12. *cf. Ind. II.*
strangulare: facinorum conscientia -atus XIII 13.
strategus templi XII 6.
suadere *trans.*: ne vel in modico -eamini adquiescere VII 21. vitae, quam ... amittere -erentur XVII 20.
suballigatura IV 14. *v. Ind. II.*
subicere: -iecit salutare consilium XV 22.
subiugare: auctoritate sanctorum praesentium -atus XVI 3.
sublimare: David ... -tur in regnum XI 22.
sublimis: in -e pedibus elevatis XX 5. fidei virtute -es XX 8.
sublimitas caelestis XII 10. divini intellectus XIV 7. naturae dei XIX 19. deitatis XIX 33.
subrepere: nulla .. dubietas poterit animae fideli s. VIII 2.
subsistere: cum vera nobilitas non -at ex divitiis XV 2. distinctio -entium personarum IX 41.
substantia divina XIV 2. divinitatis XI 24. duplex in Christo s. XIX 1. 4. 5. 29. 31. 32. 36. 42. vitae mundanae XX 2. — *cf. Ind. II.*
subtilis: multum s. circumventio inimici XVIII 28. nequitia XVIII 32. -lius occidere conatur XVIII 23. -lius furorem explere XVII 22.
subtrahere: stipendia pauperum cotidie -endo XIII 12. partem celebritatis diei hodierno -xerit XVII 2. aequalitatem subtr. dei filio XIX 36. nolebat se ... ab ipsis cito s. IX 21. natura cursum ... -it X 3. turba, quae a fide recta ...' -itur XVIII 31. cui Christus -itur Praef. 6.
succendere: duplicato ... furore -itur XVIII 22.
successor IX 32; XVI 9; XVII 15.
sucus: divinae gratiae -is exuberans XVI 7.
sufficere *person.*: qui spiritali vino gentes potare -ceret VIII 47. probare -imus IX 4. quis .. pietatem digne mirari -iat? XIII 2. ita, ut non -iant ad ovem *III 9; *IV 11. — -it, ut IV 13.
sufficienter utendum XVIII 4.
suffocare: abstineatis vos a -catis (*neutr. plur.*) XV 21.
suffugere: ut omnes idolatriae tramites sicut .... venena -iat IV 13.
suggerere: facultates iniquitati plerumque materiam -entes XVIII 8. apostoli -entes pro Chananea IX 16.
suggestio IX 13. 14; XIII 11; XVIII 35. — *v. Ind. II.*
sumere: pedes ad incorporationem -as II 18.
summam salutaris fidei minuendo XVIII 28.
summersio XIX 14.
super: regnare s. se IV 16; = *de*: Praef. 9. *36; XI 3; XVIII 18 (quid super eo sentiam).
superare: si qua mysteriorum -averint II 19. 29. erat patientia -ans XXI 12.
superbia iustitiae Praef. 53.
superfluus XIII 12; XIV 16; XVIII 4.
superior: -ribus dictis II 21. apostoli, quibus commissum est praeparare in -ribus pascham IV 11. praeceptio illa s. V 6. -ris aevi plebes VIII 33. -re tractatu XI 1. -ra libri huius dicta XI 4. in -ribus dictis XIV 1. — *adv.* -rius: Praef. 28; III 13.
supernus: ad -a migravit XXI 14.
supplantare *c. acc.* *III 19; XVII 21; XVIII 21. 28.
susceptor noster dominus Iesus XVIII 7.
suscipere: *v.* homo.
suscitatio corporis II 1.
sustinere *c. inf.*: IV 11; VII 17.
sutilis: ex argento et auro -ia ornamenta XIII 33.
synagoga III 13. 24; IV 7. 9. sinagoga (*cod. A*) *III 9; IV 6; VIII 39; IX 25; XIII 27. — *cf. Ind. II.*

tacere *c. acc.*: -cuit ceteras viliores materias metallorum IX 28.
taliter Praef. 4; VIII 30; XVIII 23.
tam — quam: V 1. 3; VIII 1. 12. 13; IX 41; X 1. 9; XIX 19. 35.
tamenetsi II 10.
tantus: in -um, ut XIV 1.
temnere: nec legem litterae existimes esse -endam VIII 49.
temporalis vita XVII 21.
temporarie creditum patrimonium XVIII 11.
temptaculum: inter ... persecutionum -la constitutus Praef. 35.
temptator: diabolus t. XIX 10.
tenebrae actuum mundanorum I 13. criminum I 21. -arum Aegyptus I 13. filius, princeps, *simil. passim.* — *v. Ind. II.*
tenuare: ne virtus verborum caelestium exiguitatis meae sermone -etur XVI 1.
testificatio: sub -one domini confitentes XVII 15.
thalamus *VIII 45. regni caelestis XVIII 26.
theatrum: domus, quae nihil discrepant a -is VIII 17.
thesaurus cordis *VII 3. sapientiae *X 24; *XXI 5. in caelo *Praef. 27; *XIII 32; *cf.* XVIII 10. 16. ibi cor eius erat, ubi th. XXI 11.
thronus *Praef. 48. caelestis XIV 5.
tonitruum, *n.*: VIII 27. vox -i tui *VIII 25. filii -trui VIII 25. divina eloquia -is comparata VIII 28. — *cf. Ind. II.*
torcular crucis II 33.
tortor glacialis XVII 25.
tortuosa serpentis ingenia XVIII 33.
tostare: spiritu divino solidata atque -ta II 17 (tosta *A*).
tractatus Praef. 10. 11; Capit. 1—17; *Inscr. Tractatuum* I—VIII, XI, XIV—XVII; IV 1; V 1; VIII 1. 15. 20; X 5; XI 1; XIV 1; XVI 8; XX 1. — *cf. Proleg. cap. II 2.*
tranquillator: securus t. advertat VIII 3.
transcendere: diem .. resurrectionis otio ingrato tr. I 9. -di ad .. virginitatis conservandae tractatum VIII 20.
transferre: transfer calicem a me *XIX 18. -tulit se ad gentes VII 17.
transfundere: ut haec tam pretiosa possessio in tales -eretur heredes XVII 15.
transgredi: -ientis a legitimo iure coniugii XV 12.
transgressio mandati XV 14.
transgressor: (malum) in voluntate est hominis -oris XV 13.
transmigratio Babylonis III 12. de hoc mundo XVII 15.
tribuere occasionem XIII 11. quas (reliquias) desiderio nostro ... -uerunt XVII 15.
tribulatio Praef. 18 *et passim.* — *cf. Ind. II.*
tribulus V 4. 7. -i blasphemantium V 13.
trinitas VI 1 *et passim.* — *v. Ind. II.*
trino iam tractatu docuimus IV 1.
triumphalis patientia Praef. 41. canticum -le (triumf. *cod. A*) X 3.
triumphare (triumfare X 12; XII 7 *cod. A*) XVII 30. — *c. acc.*: qua (victoria) diabolum -vit XII 13. mortem X 12. — -ato diabolo XIX 10. -ata morte XIX 31.
triumphus XIX 30. triumfus (*A*) IX 36.
truncare: Paulus gladio capite -atur XX 5.
tuitio dei VI 15.
tunc temporis VI 3. 4; XI 7; XV 9. — tunc ... quando: lex tunc dominabitur homini, quando X 21.
tunica peccati XVIII 34.
turbela: ne ... -am mens alicuius pateretur XIX 2.
turificatio illa gentilis VIII 32.
tutamen II 31.
typus VIII 49. spiritales -i IV 1. adhaerentibus licet typis rationabilium figurarum XV 20.
tyrannis: exercuit -idem XII 8.

umbra veritatis III 10. cuius u.

fuerat .. ovis II 7. lex erat u. futurorum bonorum *XIII 1. ut in -a eius salvemur I 26. in -a legalis paschae non unus agnus occidebatur, sed plures II 9. cuius (= *Christi*) sub -a salvati sunt III 10. sub -a legis XV 25.
umbraliter = *per figuram, allegorice, symbolice*: I 12; IV 1; VI 4.
unigenitus XIX 37.
unitas VII 5; XIV 2. 3. 7. 14. 19; XVII 36.
usque in VI 1. *15; *VII 2; IX 39; *X 1; XI 4. *al.* — usque (*sine praepositione*) hesternum diem VIII 1. u. modo *IX 37; *X 2; *XI 16. nunc u. IV 8.
usquequo (u. quo) *relat.* = *quoad, donec*: u. quo iterum Christus .. adveniat II 31. u. intremus in illam sanctam .. terram V 7. u. deliquescant in mortem IX 26.
ustio ignis Praef. 45. sine -one II 32.
usurpatio: diabolus huius mundi princeps -one dicitur, non natura XII 8.
usurpatores divinitatis VI 11.
uterus: pudicus XIII 4. virginis XIII 5. matris *XIII 34. qui me segregavit de -o matris *IV 2. quos mater ... felici -o simul fudit in regnum XX 11.
uti: ad utendum ex eis (facultatibus) XVIII 4.
utilis: -iter Christus ait XI 23.

valere = *posse*: ut .. coram valuisses audire Praef. 1. quoniam a bonis operibus famulum dei revocare non -luit Praef. 25; *cf.* V 9; IX 42; XV 18; XVI 1. 2; XVII 1; XVIII 15. — *v.* praevalere.
valida praescriptione refellens XXI 2. — *cf.* robustus.
vas electionis VIII 11; XIX 24. 47; XX *7. 8. vasa misericordiae *IX 44.
venenatus *transl.*: -o morsu seductionis occidit XVIII 33. -a .. astutia Praef. 25. -a prudentia XVIII 30. -ae .. blanditiae XVII 21. -um cor XIX 26. consilium XVIII 21.
venerator XVII 15.
venire: si -iat petitio mea *Praef. 49. — *c. inf.*: qui -erat redintegrare naturam IX 8. legem veterem non solvere -erat, sed implere XI 5.
ventris animalia XV 7.
versari: si ita vos geritis itaque versamini XII 13.
vesper -a -um: quid potuit esse tam vesperum? III 12.
vespertina diei VI 1.
vetus: in veteri Testamento XIII 1; *cf. Ind. II.*
via praedicationis V 13.
vicem: ad v. baptismi XVII 30.
victima: ad -am ductus est *III 11.
victorialis circulus (anni) III 24.
vigilanter incumbite IV 17; *cf.* VI 15.
vigilia quarta XIX 13. vigiliae Capit. 1; I *tit.*; IV 1; V 1; VI 1.
vigor dexterae partis XVIII 29. fidei XXI 6. evangelicus IX 44.
vilicus iniquitatis Capit. 18; XVIII *tit.* 2 sqq. 18. 32. — *cf. Ind. II.*
vindicta: in omnibus diis Aegyptiorum faciam -am VI *2. *6. fecit -am in omnes immundos spiritus Aegyptiorum deos VI 10.
vinum spiritus sancti IX 13. caeleste IX 16. deitatis XIX 37.
vir desideriorum caelestium XXI 6.
viscera doctrinae II 17. -um nostrorum sanctificentur interna II 34. qui clauserit v. sua ad eum *XIII 29. septies in propriis passa -ibus XV 18. quae propriis -ibus non pepercit XVII 33.
vivendo vitam quaerimus X 9.
vivificare Praef. 47; I 19; II 11. *27; *VIII 49; IX 30. 31.
votum: quicumque voverit v., ut I 15.

zelus fidei XXI 10.
zona II 22. 23; *V 11. 12.

IV. INDEX GRAMMATICVS ET RHETORICVS.

Stellulis loci sacrae scripturae significantur.

ablativus: 1) *abl. comparationis*: Quanto enim nobiliores isti septem pueri rege Antiocho! XV 3. — 2) *abl. temporis loco accusativi*: septem diebus paschae fermentatum sibi panem non facerent VII 9 (*cf.* *VII 2); XI 13. tribus horis .. ieiunus esse XIII 22; *cf.* XXI 7 *al.* — 3) *limitationis*: nec merito dignus nec aetate spectabilis XVI 3; *cf.* XVII 3. 18; XXI 12. — 4) *qualitatis*: omni genere dilectissimi IX 2. — 5) *causae*: quos non iam suo, sed patrum iustorum merito diligebat IX 20. — 6) *absolutus*: deo adnuente Praef. 2. dicente apostolo Praef. 3, *sim. passim.* salvo statu incorruptibilitatis XIX 21. qui ipso nil curante (= *ipse nil curans*) mentis eius panderet puritatem XXI 13. — *abl. abs., quo res agens aut loquens inducitur (cf. Birch 130)*: dei protectoris tuitione cessante VI 15. domini gratia largiente VII 1; *cf.* XVIII 12; XIX 48; XX 12. — *v.* accus. et abl. permut. *et in Ind. III. voc.* ignis, in.

accusativus: *post verba* ambulare, benedicere, egere (XIX 46), esurire, exire, fluere, indulgere, pluere, suadere, tacere (IX 28), triumphare (*cf. Ind. III.*). — *acc. duplex post verb.* calciandi V 14.

accusativi et ablativi permutatio: *v. supra* ablat. 2 *et in Ind. III. verba:* dare, devolvere, inducere, intrare, introire, ire (VIII 2), ponere (XIX 2), portare, reservare.

adiectivorum collocatio: *cf. Proleg. c. VII 6.*

adverbium attributive positum: canes eramus nos quondam gentes IX 17. Mariam proprie matrem dei IX 22; *cf.* XIX 28 *et artic.* adverbia *in Ind. III. et* traiectionem *in Proleg. c. VII 7 et in hoc Ind.*

allegoria: *cf. Proleg. c. VI. et c. VII 5; Birch *4—7.*

allitteratio: per paschales dies proxime praeteritos Praef. 1. palma patientiae Praef. 38. via vitae II 30. paterna pietate IX 20. laterem lavant IX 26. precantem pauperem praeterit XIII 21; *cf.* 33. gloriam ... poenis praesentibus praeferunt XVII 24. Petrus erat antea piscator, Paulus persecutor XX 8. Filastrio tamquam vere viventi XXI 1 *al.* — *cf. Birch 73—82.*

anacoluthon: in Evangelio .. legitur, cum quidam vicus .. noluisset suscipere salvatorem, .. apostoli ... dixerunt ad eum XII 3.

anaphora (et variatio): post (*quinquies*) XII 5. ex (*quinquies*) Praef. 37. si (*novies*) V 5. postquam (*ter*) IX 17. iam (*septies*) XI 4. interdum (*bis*) Praef. 49. non (*ter*) XVIII 32. ne (*quater*) XVIII 35. ille — illa — illa XXI 11. ipse (*ter*) II 16; *cf.* X 3—6. quos (*bis*) .. in quorum ... quos ... quibus (*ter*) .. ad quos VII 16. — nascitur (*ter*) IX 6. praetermiserunt (*bis*) XV 21. sunt (*quater*) XX 10. communicemus (*bis*) XX 12. — nemo nostrum (*bis*) Praef. 28. nescio utrum (*bis*) XIII 26. ille .., qui (*bis*) XIII 17 *alia.*

anticlimax *v.* climax.

antithesis: in diluvio .. homines perierunt et nunc in baptismo renascuntur VIII 49; *cf.* X 21. Sic ergo coepit esse, quod prius non erat, ut non desineret esse, quod erat XIII 3. quam praeclara in istis nobilitas fidei et quam ignobilis in illo .. nota perfidiae! Isti deum patrem colunt, ille diabolum XV 3; *cf.* XVII 28. O inenarrabilis Christi patientia .., o effrenata diaboli mendacis audacia! XVIII 24; *cf. Proleg. c. VII 7.*

antonomasia: nostri .. temporis regina Iezabel (= *Iustina*) Praef. 5; *cf.* XVII 20 (terribilis persecutor = iudex).

ἅπαξ εἰρημένα: *v. Proleg. c. VII 3.*

assonantia: doleat, indignetur, invideat, ingemescat Praef. 36. aperti aëris pruinosa duritia XVII 23; *cf.* XVII 22. 25 *al.*

asyndeton: a) *singulorum vocabulorum*: si videamus iniustos, idolatras, blasphemos .. Praef. 28. 36. donec .. doceret eos, instrueret, verberaret IX 21. cedo, adquiesco, consentio XV 11. Esurire, fatigari, dormire hominis est XIX 12; *cf.* 20 *al.* — b) *enuntiatorum*: Doctrina .. oboedientes vivificat, rebelles interficit, vitia prosternit, virtutes erigit, incredulos deicit, fideles extollit Praef. 47. De calciamentis .. longa ratio est, alio tempore disseretur. De praecinctione lumborum ... breviter nunc dicetur II 22. Ausi sunt .. Nihil potest esse crudelius. Vaecordes non intellexerunt ... VII 6 sq.; *cf.* IX 26; XVI 8; XVII 21. 29; XVIII 21; XIX 25 sq. ambos .. Neronis crudelitas interfecit, domini iustitia coronavit XX 4 *al.* — *cf.* anaphoram.

chiasmus (*cf. Birch 73—76*): Sint igitur convivia vestra sobria, casta cubilia, sit modestus animus, sermo placidus IV 18. cum oviculis innocentibus ac mundis Christi operariis V 18. principatum violenter tenuit, exercuit tyrannidem XII 8; *cf.* VII 21; XIII 1; XVIII 35; XIX 2 *al.* — *coniungitur parallelismus membrorum; cf. Proleg. c. VII 7.*

climax: doleat, indignetur, invideat, ingemescat Praef. 36; XVIII 17; XX 9. — **anticlimax:** sententia .. omnibus posita, multis nota, paucis dilecta XI 21.

collocatio verborum *Gaudentii propria: cf. Proleg. c. VII 6.*

color poeticus: XVII 22; XIX 45 *al.*

comparativus *notione superlativi*: ex quibus prior Stephanus .. faciebat signa IX 37; XVII 5; XIX 47.

coniunctivus: 1) *in enuntiatis primariis* a) *potentialis*: queratur fortasse quispiam Praef. 21; VI 6; VIII 33; IX 5; XI 3; XII 13; XVI 11; *al.* — b) *optativus*: Praef. 26. 27; VI 16; VIII 17. 18. 50; *al. post v. nolle*: Nolo dicas bonum, quem nescis VII 4; VIII 13; XIII 31. — c) *hortativus*: VI 17; VII 9. 20; *al.* — d) *deliberativus*: quid faciam? *XVIII 3. — (*concessivus*): Sed esto .. sacrificatae diabolo carnes illae non fuerint XV 5. — 2) *in enuntiatis secundariis*: a) *relativis*: Praef. 37. 50. 53; IV 15; VIII 3; XI 16; XVI 2. 8 (ad excusationem illius, quae in me reprehendi potuisset, audaciae); *al.* — b) *causalibus*: quae ideo hodie proponuntur, quia illa prius necesse fuerit explicari V 2; X 10; XI 6; XIX 3; *cf.* XVI 4; *al.* — c) *condicionalibus post voc.* si: Praef. 4. 28. 32; II 14; V 5. 18; VI 15; VII 7; XI 18 (tamquam si); XIII 10. 16. 20; XV 11 (si forte); XVIII 21. 23. 26. 35; XX 6. — *post* nisi XIX 14; IX 13 (nisi si). — d) *plerumque post v.*

quia, quod *loco acc. c. inf. positum* (*cf. Birch 11*): III 12; XI 1; *al.*

constructio κατὰ σύνεσιν: *v.* numerum.

cum, *temporale*: VI 6; X 2. 17; XVI 10; XIX 15. 23. 33. — *v.* tum, tunc. — *explicat.*: II 12 (cum dicit). 16; III 7; V 9; VI 6. 11; VIII 39; *al.*

dativus *auctoris*: sententia paucis dilecta XI 21. — *finalis*: exhibentes se ipsos arma iniquitatis peccato IX 26; XVII 28. — *v. verba* commovere (IV 8), deficere, dirigere, iubere, misereri (*XIII 36), portare, revocare.

declinatio: 1) *substantivorum*: a) *acc. sing.*: Samuelum XI 22. — *acc. Graec.* (*cf. Ind. II.*): Esaian XV 20. Iordanen, Israheliten, Moysen, paralysin XI 14. satanan XII 8. — b) *abl. sing.*: igni (*5ies*). praesepe *XIX 6. — *cf. formas* Gabrielo, Moabitidi *in Ind. II.* — c) *gen. plur.*: serpentum V 4. 5. mensuum *I 14. 19. 20. 23. ossuum XVII 25 (*cf. Rönsch, Itala u. Vulgata, p. 265*). — *gen. Graec.*: hereseon I 25. — *cf.* Serafin *in Ind. II.* — 2) *adiectivorum et participp.*: proclivus, -a, -um XI 10. — *abl.*: sequenti V 2. veteri *VII 19; VIII 48; XIII 1 (*at*: vetere XV 2).

deminutiva: aliquantulum, articulus, capitulum; *al.* (*v. Ind. III.*).

denique *primo aut secundo loco positum cf. Ind. III.*

dignus *cum infin.*: non sum dignus corrigiam calciamentorum solvere *V 8 (*at*: dignus, qui solvat V 9).

donec *cum coniunctivo sequ.*: IX 18. 21; XVIII 27; XIX 13.

dum: a) *cum indicativo* (*plerumque notione explicat.*): Praef. 44; IV 15; V 5. 11; VI 14; VIII 3. 9. 10. 15. 20; XI 15; XIII 7. 22. 23; XIV 3; XVII 27. 33. 35; XVIII 17. 22. 28. 29. 32; XIX 14; XX 8; *cf. Birch * 8 sq.* — b) *cum coniunctivo* Paulus, dum esset adhuc in Aegypto IV 2. dum (= cum *causale*) rogaretur, .. sanaverat XI 4; XIV 20; XIX 26.

ellipsis *verborum*: pulsans unam, de qua omnes Praef. 39. Hoc propter se ipsum quisque, quamdiu servit legi V 16. permanens deus esse, quod semper IX 6. non potest iterari, quod semel est IX 27; *cf.* Praef. 10; *al.* — esse *apud accus. et nominat. cum infin. Gaud. saepissime omisit, velut*: quid .. a me expositum meminissem Praef. 7. propago multiplicata noscitur IX 42. ne crederetur seiunctus XIV 9. aequalem testatur apostolus XIX 25. *al.*

enim *tertio loco positum*: VII 5. 6; VIII 14. 20; XIII 5.

ergo *primo, secundo, tertio loco pos.*: *v. Ind. III.*

etenim II 10; IV 11; XII 8; XIII 20; XX 8.

etsi *cum coniunctivo* VIII 16.

exclamatio: Heu venenata diri serpentis astutia! Praef. 25. magnum mysterium pietatis! VIII 43. O miranda fides! IX 10; XII 3; XVII 33; XVIII 24; Pro dirum nefas! XIII 23. Quanto nobiliores isti ..! XV 3; *cf.* XVII 33; XVIII 24. 29. Sed vae hereticis, qui .. XIX 36.

figura etymologica: iustum iudicium iudicate *XI 18. — *cf.* captivam ... captivitatem *XII 12.

figura synonymica: fornicata est haec omnia *VIII 37.

genetivus: 1) *possessivus*: communis voti fuerat Praef. 1. Pellis .. non nisi mortui animantis est II 23; III 23; *al.* — 2) *qualitatis*: divinae aequitatis non esset Praef. 44. ingentis sacrilegii est III 14; VII 9; IX 5. quod dicitur unius deitatis IX 41; *al.* — 3) *partitivus*: priorem ... om-

nium peccatorum XIX 47; *IX 34; XVII 21; *al.* — *post neutra adiectivorum et pronom.*: aliquid sordium Praef. 33. occulta cordis Praef. 35. si qua mysteriorum superaverint II 19. interna viscerum nostrorum II 34. sequentia dictorum V 1. quid mysterii VI 1; XVI 10. usque in illud temporis IX 39. nihil quaestionis XI 3. nihil noxietatis XV 9. ultima maris XIV 6. operosa quaeque huius saeculi XXI 12; *al.* — *cf.* tunc temporis VI 3; XI 7. — 4) *obiectivus* (*et relationis*): coaeternae trinitatis homousios Praef. 6. lumen aeterni luminis coaeternum IX 22. — 5) *gen. sermonis hebraizantis*: opera (facta) misericordiae Praef. 24; XIII 30; *cf.* Praef. 37. agnus immolationis VI 1. domus epulationis VIII 2; *v.* VIII 5; *al.* — *cf.* via praedicationis V 13. ventris animalia XV 7. vir desideriorum caelestium XXI 6. — *v.* declinationem.

genus *substantivorum*: dies *masc. et fem. promiscue*; manna, pascha *fem. et neutr.* (*cf. Ind. III.*). — *genus mutatum*: De illis vero tractatibus, quos .. nihil ad me pertinet, mea iam non sunt Praef. 11.

gerundii *ablativus plerumque pro participio*: a deo alieni facti sunt contra creatorem rebellando VI 7. ut omnipotentiam propria virtute resurgendo monstraret VII 17. David exsecrando testatur IX 28; XVIII 19. initium signorum, quod fecit dominus dando s. spiritum in cordibus nostris IX 51. non satiabitur stipendia pauperum subtrahendo XIII 12. lignum crucis portando imaginem passionis complevit XV 25; *cf.* XVIII 23. 28; XIX 16. 23. 27.

gerundivum *significatione futuri pass.*: quod omnia creaturarum genera .. Christus ad suam benedictionem revocanda promiserit XII 11. (docens) sibi iam non diu a quoquam ministrandum XIII 10. plenitudinem doctrinae pollicetur tribuendam XIV 19. cum baptismi opus in trinitate decerneret celebrandum XIV 20; *cf.* XVII 28; XX 3; *al.* — *de gerundivi collocatione cf. Proleg. c. VII 6.*

Graecismi: *v. Ind. III.*

Hebraismi: *v. Ind. III.*

homoioptoton, homoioteleuton: prima (ratio) correctionis, secunda purgationis, tertia probationis Praef. 31. rebelli ... fideli XIV 15. successores et augmentatores XVII 15. opulenter effuderit, copiose ornaverit, signanter expresserit XVII 17. aemulemur astutiam eius, non sectemur nequitiam XVIII 35; *cf.* Praef. 45; XIV 6; XVIII 7; XIX 32; XX 8; *al.*

hyperbaton: *v.* traiectionem.

hyperbole: quae si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere eos libros, qui scriberentur *III 22; *XI 2.

igitur: *primo loco pos.* IX 33; XI 24; XV 14. — *tertio loco* VII 24; XXI 15.

indicativus: a) *in sentent. primaria periodi irrealis*: si noluissent, non fecerant III 14. (Nineve) evertenda fuerat excidio, si permansisset in sua nequitia III 18; *cf.* VII 9; XII 2; XVII 7. — b) *in enuntiatis interrogat. obliquis*: scies, ubi eras *I 22. videamus, quid est caput II 18; VII 9; *cf.* XI 9. ut, quo sensu vituperata sunt, edicamus IX 29. qui sunt ii, incipiam numerare XVII 3. — *v.* forsitan *in Ind. III.*

infinitivus: 1) *historicus*: carnifices .. corpora ... concremare XVII 32. — 2) *loco obiecti*: a) *post verba:* scripsi vobis non commisceri *I 13. transibit dominus percutere *VI 12. — *v.*

in Ind. III. verba: ambire, capere, contemnere, dare, decernere, dimittere (*VI 12), disponere, elaborare, facere, habere, permittere, praecipere, praevalere, quaerere (*XI 1), renuere, sustinere, valere, venire. — b) *post nomina, velut* potestas (*cf. Ind. III.*).

interrogatio rhetorica: I 11; II 15. 23; III 12. 17. 18; VI 12; VII 9; VIII 37. 42; IX 8. 14. 29. 41. 45; X 9; XI 7. 8. 17. 23; XIII 2. 17. 22. 23. 28. 30. 33; XIV 6; XV 23; XVI 8. 10; XVII 14. 17; XVIII 8; XIX 22. 29. 38. 46; XX 7; XXI 12.

itaque: *secundo loco pos.* II 14; VI 11. 13; VIII 23; IX 46; XI 25; XIV 14. 18; XVIII 7; XIX 34. — *tertio loco pos.* Praef. 41; XXI 8.

litotes: non minore diligentia Praef. 2. non sine querela commemorat VII 16. non mediocriter XI 24. non (nec) immerito XV 18; XVIII 16. *al.*

lusus verborum: tristis, quia gaudium caelestis thesauri malo avaritiae possessus possidere non poterat XVIII 16; *cf.* paronomasia, polyptoton.

metaphora: dominicae plebis dignissimum caput Praef. 2; *cf.* XVIII 34. 35. peccatorum vulnera Praef. 22. aegritudinum flagello castigat Praef. 33. dolorum .. stimuli Praef. 35. ut palmam patientiae auferat fortissimo bellatori (*Iob*) Praef. 38; XVII 19. tribulationum onere inclinati Praef. 53; *cf.* V 4. 13. onus istud (*episcopatum*) . . conatus sum declinare XVI 2. laterem facere, terrenis videlicet inservire figmentis I 18. stola nostri corporis II 12; *cf.* III 11. si morsibus daemonum .. laceretur V 5. discussis validioribus mandatorum membris VII 1. probavit virginem suum esse domicilium VIII 10. idolatriae contagio IX 2. mundi huius hospitium IX 11. ad vesperum mundi IX 18. mortis aculeus X 17. elemosinarum fluvio .. peccatorum ignis exstinguitur XIII 20 sq. alae fidei XIV 6 sq. eiciamus ancillam concupiscentiam et filium eius peccatum XV 25. sanctarum lectionum puteus altus est XVI 9. ros sermonis XVI 9. sermo apostolico sale conditus XVII 17. martyres ad stadium properant XVII 24. gravis pecuniarum sarcina est, quae .... ad terram deprimit XVIII 14. terga aequoris XIX 13. iacuit inflati gurgitis moles XIX 15; *cf.* XVI 8; XIX 20. 35. 37. 43. 44; XX 8; XXI 8—10.

metaplasmus: ebdomada — ebdomas; praecinctio — praecinctus; praesepe — praesepium; senectus — senecta (XXI 3); *cf.* balnea XVII 26. 28 *et Ind. III.*

metonymia: semen Abraham II 3. maestitudinis domus VIII 5. sit domus Christiani ... immunis a choro diaboli VIII 18. fornicabatur omnis terra a domino VIII 35. leprosum .. transmisit ad legem IX 45; XV 13. *al.* — *v. in Ind. III. vocabula*: caritas, dilectio, fraternitas, pusillitas.

negatio: 1) *non* = ne: *cf. Ind. III.* — 2) *necdum* = nondum: *v. Ind. III.* — 3) *nec* = neve Praef. 36; VIII 49; XVII 8; XVIII 4. 23. — *nec* = ne quidem XV 16. — 4) *coniunguntur*: nec — nec I 9; XIII 18; XVI 3 (*ter*). neque — neque I 9; IX 33; XIV 10; *al.* nec — et Praef. 38. nec — sed XI 12. non solum — sed etiam Praef. 15. 41; VI 6; IX 40; XIX 11. non solum — sed IV 5. non solum — sed et IX 2. 10; XIII 1; XIV 14. non solum — verum etiam V 3; IX 14; X 7. 12; XI

21; XVII 21; XXI 6. neque solummodo — sed et VI 17. non modo — sed etiam Praef. 21. non modo — sed et VII 17; IX 39. non modo — verum etiam XIII 12. non tantum — sed etiam XVIII 20. non tantum — sed I 26. ne — et Praef. 5. ne — sed ut Praef. 33. ut — nec tamen Praef. 36. — *cf.* anaphoram.

numeralia: centenarius numerus XVIII 29. membra per triginta et octo annos emortua XI 4. septimus millesimus annus X 14. 15. 22.

numerus: a) *singularem sequitur plur.* (*constructio κατὰ σύνεσιν*): seducens genus humanum, ut satanan colerent XII 8. — b) *pluralem sequitur sing.*: Iudaei .. ovem quisque occidens II 6. — occident illum omnis multitudo .. filiorum Israhel *III 9. 13. — *Cf.* pluralem.

orthographia (*respecto potissimum codice Remensi A, cuius lectiones etiam nullo siglo addito adferuntur*): adcola (*A, B, cod. Ital.*) XII 4. adcumulare Praef. 38. adfatim XVIII 26 (aff. *R* XXI 8). adflatus XVII 28; *cf.* Praef. 28. 31; VIII 5; X 3. adgredi Praef. 9; XVII 17; XVIII 4. adnuere Praef. 2; V 19. adnuntiare II 26; VIII 39. 43; X 1; XIX 6. 33. adpetere XVIII 17. adponere Praef. 11; XI 4. 21; *al.* adquiescere IV 2; VII 21; XV 11. adquirere Praef. 27. 38; XV 14; XVII 35; XVIII 21. adscribere VII 6; XIX 20. adsequi III 17; IX 10; XIV 17 (assequi *R* XXI 5). adsiduus Praef. 20; VIII 18 (ass. *R* XXI 8); *cf.* Praef. 9. 44; *al.* — aenigma I 24. enigma V 10; IX 3; XIX 37. erumna Praef. 38. 44. — *etiam alibi saepius* ae *et* e *commutantur*, cf. caelebrare IV 15; coherere XII 5; *al.* — aliquid VIII 18; *al.* aliquit V 10; X 1. amfora IX 26. antistes Praef. 5; (*O*) XX 1. antestes XVI 2; XVII 2 *bis*. 17. — ad (= at) IX 43; XII 3; XIII 24; XIX 13. adque II 17. attactus IX 45; XVII 35. adtactus I 7; XVII 7. adtamen XV 5. adtendere VII 18; *al.* — azymus I 9; *al.* azimus I 6; VI 2; *al.* — balbuttire IV 15. — caput VI 1. capud II 18. 28. catecuminus I 20; II 1. 8; VI 1 (*B ubique*: caticuminus). clypeus XIII 19. colafizare Praef. 52. — conlatus IX 48; X 13. conlocare X 7; XIX 31. conloquium VIII 18 (coll. *R* XXI 11). conparare IV 5; XV 14. *al.* comparatio II 25. conplere I 12; III 2. 25. complere VI 4. *al.* computare (*R*) XXI 12. cumputare III 9. conputare I 9; VIII 28. *al. in plerisque aliis similibus exemplis praevalet* c o n p., *cf.* conpendium XVII 24; XVIII 29. conpensare XVII 7. *al.* — contemnere X 9. contempnere X 17; XV 13. *al.* — cotidie X 9; XII 6; XIII 12. cottidie Praef. 17; II 31. *al.* cotidianus XI 16. chirographum *et lectiones var.* XVIII 2. — decimus II 8. dicimus I 6. diliciae I 15. *al.* diabulus V 7. docma XVIII 28. — ecferre XVII 29. elemosina Praef. 22; XVIII 4. 30. elemosyna Praef. 26; XIII 30. 32. 34. elimosina XIII 21. elymosina XIII 20 *ter*. 21 *bis*. 23. — execrare IX 28. *al.* exspectare XVII 25. *al.* expectare VIII 47; IX 47. *al.* exstinguere II 6; XIII 19. 20. extinguere II 1; VI 14; X 3. *al.* — fantasma IX 9. 39. filosophus Praef. 44. — gracia VII 13. ganua (= ianua) XIX 23. — heresis I 25; (*R*) XXI 6. haereticus XI 24. hereticus V 4; VII 3. 21; XIV 7. *al.* auritorium XVI 9 (*at*: haurire VIII 49. haustus XIX 12). ebdomada XI 10. ebdomas Praef. 7. in heremo X 5. ora (= *hora*) XII 5. idrops XI 14. — habiit

(= abiit) VIII 30. hac (= ac) XIV 7; XVIII 4. hisdem (= *iisdem*) *passim*. — imbutus Praef. 4. inlabi XIII 5 *et plerumque dissimulatur* i n b, i n l, i n m, i n p, i n r, *velut*: inbecillus IX 8; inlaturus XIX 2; inlustris IX 36; inmaculatus I 23. *al.* inmanitas XVII 23. 30; XVIII 18. 20 (*sed* immanis VIII 32); inmortalis Praef. 53 (imm. Praef. 3; immortalitas VIII 34; XV 13); *sed* immobilis XVII 25. implere II 33. *al.* (inplere Praef. 49). implicare XI 25. irritus II 20 (inritus XII 13). — interemere XIX 32. — iobeleum X 8. iocundus (*P*) XX 9. iocunditas XVII 20. — locuntur I 6. lorica XIII 19 (lur.. *B*). lurica XVIII 35. luxoria VIII 36; X 23. *al.* — lira VIII 17. — maiestas VII 17; XIX 46. magestas V 9; VII 5; XIII 24; XIX 21. mammona XVIII 3 *ter*. 5. 7. mamona XVIII 5. 8. 12. martir IX 37 (*alibi:* martyr). monile XIII 23. munile VIII 23. mirum XIII 6. 14 (myrum: *O* XX 8). misterium II 11; V 3 (*cet. locis*: myst.). — obaudire XVI 5; XIX 28. oboedire Praef. 46. *al.* obprobrium Praef. 37. 40; VIII 37; XIX 33. — paraclitus XIV *tit.* paralyticus XI *tit. al.* paraliticus VIII 3; XI 17. paralitycus XI 4. presbiter XII 6. presbiterium XIX 26 (presbyterium: *R* XXI 6). praeliari XVIII 28. — cassare (*pro* qu-) II 20. quit (= *quid*) XIII 22. quod (= *quot*) XV 18. quotquod VI 7. quodquod V 4; X 15 (quotquot II 6). — repperire Praef. 37; VI 15; VIII 49; X 24; XVIII 15. 36; XIX 8. — schida Praef. 10. scribtura XVI 5. *al.* scriptura VII 5. *al.* sepulchrum X 11; XIX 23. sepulcrum IV 15; (*O*) XX 4. siricae (*pro* ser.) vestes XIII 23. subcumbere XVIII 36. sucgestio IX 13 (*at* sugg. XIII 11; XVIII 35). summergere I 20. subplantare III 19 (suppl. *cet. loc.*). synagoga III 24. *al.* sinagoga VIII 39; IX 25; XIII 27. — triumphalis Praef. 41. triumfalis X 3; *cf.* triumfus IX 36. — undecem XIX 2. urguere Praef. 7. — velut II 17. *al.* velud VI 8; XIX 12. 26. 35. 37.

oxymoron: Haec sint otii vestri opera IV 17. dei operosa quies est X 11. O ira misericors! XII 3. pars ipsa, quam meruimus, plenitudo est XVII 36. in invii itineris gradiuntur elemento XX 8; *cf.* XV 18. *al.*

parallelismus membrorum Praef. 47; VIII 11; XXI 12; VI 16; XIII 1. *al.* — *v. Proleg. c. VII 6.*

parenthesis: XVII 36; XVIII 20. *al.* — *longa* XVII 22 sq. (*a verbis* montes nivibus *usque ad v.* plaustris gementibus commodabat).

paronomasia: vivendo vitam quaerimus X 9. qui negaturus erit proprios negatores XII 5. vende patrimonium et eme patrocinium XIII 32. quem profectum nostro profectui profecisse intellegens (Paulus) XIX 5. (Christus) qui ex virgine natus in Iordane renascitur XX 3.

participium: adiecit dicens X 1; copulavit dicens XII 7. unde hominem faciens figuravit I 10. — *cf.* ablativum absol. — *part. cum copula loco verbi finiti positum*: eramus ante viventes peccato III 7. (Filastrius) erat patientia superans, humanitate devincens XXI 12. deus noster potens est (= *potest*) et illis dare sicut et tibi XIII 31. — *v. Proleg. c. VII 6.*

particulae *copulativae et disiunctivae*: *v. in Ind. III. et IV. voc.*: non, vel; *cf. Birch 66—68.*

passivum *personale verborum*: cognoscere, decernere, demonstrare, describere, docere, indulgere, maledicere (*V 5), mandare, noscere, ostendere, perhibere, permittere, praecipere, prae-

sumere, scribere, sinere, suadere *(v. Ind. III. et Birch 106—108).*

personificatio: ab omni incursu saevientis plagae protegimur III 11. idolatriae malum extulit caput erroris IV 14. gressus scripturarum, quibus graditur et circuit notitia eius V 9. *al.*

pleonasmus: panes, quos non licebat manducare nisi solis sacerdotibus VII 8. non nisi sola fides IX 10. nec non etiam VIII 23. evidenter liquet XIX 19. edisserit, cum dicit XVIII 33. omnia quaecumque XIX 5; XX 12.

pluralis: a) *substantivorum, praecipue abstractorum*: damna facultatum vel orbitates carorum

Praef. 40. carnes corporis Praef. 41. *al.* (Christus) luctus varios .. dimovet VIII 3. caelorum regna XVII 30. milites aetatibus florentes XVII 18. reprobamus amicitias regis XVII 21. serpentis tortuosa ingenia XVIII 33. terga aequoris XIX 13. *al.* — b) *adiectivorum*: non in planis et humilibus habitat diabolus XII 10. ad huius terrenae carnis humilia descendisse (Christum) XIII 2; *cf.* XIV 7; XIX 11. — *v.* genetivum et numerum.

polyptoton: mortui mortuos colebamus I 19. consecrantes sanctificat consecratus II 11. lumen est aeterni luminis coaeternum IX 22. Erat enim fratrum suorum frater XV 18.

polysyndeton: Praef. 5. 14; XVII 4; XVIII 30; XIX 32 *et passim.*

postquam .. dixerat Praef. 52. p. cognoscitur IX 17.

praepositiones: *v. in Ind. III. voc.* ab, ad, circa (= *erga*), de (= *ab, ex*), e ex, in, iuxta, pro, secundum, super (= *de*).

praeteritio: Pudet dicere, paenitet recordari, quantus numerus rusticorum ... sit mortuus XIII 23; *al.*

primo — deinde IX 23; XVII 5 (*at* IX 1; XVI 1: primum — deinde; primum — post hoc IV 15).

priusquam *c. coniunct.*: III 5; VI 12; IX 25; XI 4; XIX 31 *ter.* 32. — prius ergo quam pateretur XIX 31.

pronomen: 1) *personale loco possess.*: pro magnitudine sui VIII 28. sine pernicie sui XVIII 13. — 2) *possessivum*: pecuniae aditum caelorum suis retentatoribus intercludunt XVIII 13. pecunia tenacium suorum mentes ad terram deprimit XVIII 14. — 3) *reflexivum*: quibus ego ob immunditiam suam puto non utique rem nuptialem displicere, sed .. VIII 8. quibus ab avunculo suo olim traditae fuerant reliquiae XVII 15. — 4) *demonstrativum et determin. loco reflex.*: proclamaverunt ad dominum, ut eos eripere dignaretur VII 10. via, quae ducit ad vitam, oneratos divitiarum fascibus ingredi per illam non capit XVIII 14. qui ipso nil curante mentis eius (= *suae*) panderet puritatem XXI 13. *De usu Gaudentiano pronominis* iste *v. Birch** 2—4. — 5) *interrogativum*: scito prius, qui sim VII 4. quis esset primus dies, qui secundus .., quis locus IX 1. quis sit iste mortis aculeus X 17; *cf.* VI 1. *al.* — *v. quis* (= *uter*). — 6) *indefinitum*: nec enim baptizari quis potest nisi IX 33. neque hodie aliquis reatum peccati incurrit, nisi X 17. nec aliquis comprehendere potest XVIII 15. ne sibi aliquis blandiatur XIX 47. — *v. voc.* ipse, quantus *Ind. III.*

quam: *v. voc.* tam *in Ind. III.*

quamquam *c. coniunct.* XIX 41.

quamvis *sine verbo sequ.*: scriptura divina mortuos eos fuisse, qu. in senecta bona, praedixerat XXI 3.

quia *post verba dicendi aut sentiendi* III 12. 14. *15. 18. *22. *23; *VII 20; *VIII 29. 30; XVI 11; *XVIII 22; *XIX 1. 2; XXI 4.

quin: qu. immo IX 26; XIII 31; XV 3; XVI 11; XVII 33. — qu. potius XIII 22.

quippe, *a Gaud. saepissime adhibitum, plerumque secundo enuntiati loco positum* (*cf. Birch 69—72*): Praef. 38; I 8. 12; II 1. 12. 21; III 22; V 13; *alia.* — *primo loco legitur*: III 21 (qu. qui); V 7 (qu. ubi); XXI 4 (qu. dixerat). — *tertio loco*: IV 12 (sub adventu qu. Christi); VIII 24; X 15; XIII 18. — *eadem fere notione et collocatione* (*cf.* X 8) *adhibentur*: scilicet IX 18. 25; X 8; XIV 8; XVI 10; XIX 27. 29; XXI 12. videlicet VIII 29; X 8; XIII 12; XVIII 5; XIX 11. 23. 35. namque XIX 21. nempe IX 46; XII 12; XIV 8; XVIII 13. utique IX 9. 12; X 8; *al.* — *cf. voc.* siquidem.

quis = *uter*: cuinam credendum censeant, utrum Paulo ... an Arrio XIX 26. — quem cui praeponere audeam XX 9.

quisque, *saepe liberius adhibitum*: qu. nostrum Praef. 34. ex fructibus cuiusque iudicare Praef. 43. ovem q. .. occidens II 6. prout cuique opus esset XVIII 4. — *plur.* dicitur ... apostolicis quibusque sacerdotibus V 18; *cf.* XVII 27; XXI 12. consanguinei quique virginum VIII 13. baptizatos quosque IX 44. — *post positivum*: inculpabiles quosque Praef. 35. sanctus q. I 24. rarus q. XIII 21. praeter raros quosque .. sanctos VIII 35. humilia quaeque XIX 19; *cf.* XXI 12. mediocres quique sequentium XIX 35. humilibus quibusque coniunctior XXI 12.

quod: a) *loco accus. c. inf.*: III 23 *et passim, multoque saepius quam voc.* quia (*cf. Birch 10 sq.*). — b) = ὅτι *Graecorum ante orat. rectam*: replicantes, quod qui gladios contempsimus, cur non patiemur? XVII 24. — c) *cum coniunctivo* X 10; XI 6. *al.* — *v.* coniunctivum.

quoniam: a) *post verba dicendi*: IX 41; X 25; XXI 4. — b) = ὅτι *Graecorum ante orat. rectam*: VIII 19; X 7.

repetitio: ut probet; probet autem .. Praef. 35. ut .. doleat esse provectos; doleat, indignetur Praef. 37. opprobriis expositus reperitur; opprobriis autem amicorum .. Praef. 38; *cf.* Praef. 41; III 12. parentalia; parentalia, inquam IV 14; *cf.* X 9. — *praeterea* VIII 8; IX 26; XII 5. 6. 9. 12; XIII 4. 17. 20 sq. 36; *al.*

scriptura sacra *et sermo Gaudentii*: *v. Proleg. c. VII 4.*

sed *tertio loco colloc.*: XXI 11.

sic: sic .. verberat, ut emendet Praef. 32; *cf.* XV 19. 21; XIX 42.

sicut: s. — ita: Praef. 2; XIII 20; XVI 11; XVII 36; XIX 37. s. — sic XIII 26.

similitudo *cf.* metaphoram.

siquidem *secundo loco positum*: XVII 6; XVIII 21.

subiectum *saepe in fine enuntiati*: mortem .. suggerit adquirendam callidus iterum per mulierem serpens Praef. 38; *cf.* 40; XXI 7; *al. et Proleg. c. II 4; c. VII 6.*

substantiva: a) -do *et* -tudo *syllabis terminata* (*cf. Birch 112 sq.*): amaritudo, celsitudo, gravedo, paenitudo, pinguedo, plenitudo. *al.* — b) -men *syllaba terminata* (*cf. Birch 119*): moderamen, munimen, peccamen, tutamen. *al.* — c) *in* -mentum *syllabam exeuntia*: abominamentum, blandimentum (XV 18), cognomentum, elementum, incrementum, indumentum, inquinamentum (*IX 52). *al.* — d) *subst., quae in* -or *syllabam cadunt* (*cf. Birch 122 sq.*): admirator, augmentator, bellator, compulsor, contemptor, dator, dispensator, exterminator, factor, fundator, habitator, hortator, negator, nutritor, perscrutator, praedator, praedecessor, praedicator, pro-

mulgator, regnator, remunerator, reparator, repensor, retentator, susceptor, temptator, tranquillator, venerator, *al.*; *cf. Ind. III.* — *v.* declinationem, genus, metaplasmum, pluralem, subiectum.

sum *cum participio praes. pro verbo finito posit.*: III 7; XIII 31; XXI 12. — *cf.* participium.

synecdoche: fidelis Christi discipulus (*Filastrius*) XXI 7. — *cf.* pluralem.

synonymorum *compositio*: tribulationum, dolorum, aerumnarum atque aegritudinum plagae Praef. 44. cedo, adquiesco, consentio XV 11; *cf.* III 21; XVII 21. 30; XXI 2. 5. *al.*

tamenetsi: *c. coniunct.* II 10.

tamquam (= ὡς): t. violati sabbati reus insectationem perpetitur XI 5.

tempus: masculus est, quippe qui vir fuerit nasci dignatus ex virgine, ut sexui utrique consuleret III 21; *cf.* XVIII 20. formam tolerantiae praebuerunt, ut intellegant XV 16; *cf.* XVIII 20. 29; XX 5. — *t. variavit Gaud.*: explanavimus .. quam ob causam ire dignatus sit .. quid esset dies .... et quod non primae illae nuptiae factae sint et quam ob rem ibi fuisse dicta sit mater domini ... cur ipse sponsus invitetur .. deinde quid esset illud vinum ... et quae fuerit vini nuptialis defectio IX 1. — *v. voc.* postquam, priusquam, ut, verbum.

traiectio: tuum tunc adhuc corpus invalidum Praef. 7. Nam canes eramus nos quondam gentes IX 17. cuiusmodi dixerit tunc imminere iudicium XII 2. tam digni igitur memoriam sacerdotis .. veneremur XXI 15; XVIII 22; *al.* — *in sententiis obliquis*: Verum haec dei patientia quorsum evadat, ipse salvator docet Praef. 17. Nuptiae apud Iudaeos cum fierent, unus dabatur .. IX 38; *multa alia.*

transitive *adhibentur verba*: ambulare, egere, exigere, exire, fluere, indulgere, permittere, pluere, praecipere, suadere, triumphare. — *v.* accusativum, passivum.

tum: cum — t. praecipue Praef. 1.

tunc: t. .. intellegit, cum .. regreditur I 22. t. temporis .. cum noluit VI 3. cum ad patrem rediero, tunc eis donabitur vinum spiritus sancti IX 13. t. — quando VI 14; *cf.* I 16. t. — si XIV 2; XVIII 26.

usquequo *c. coniunctivo* (= *quoad, donec*): *v. Ind. III.*

ut *adverb.*: ita — ut XIX 20. 42; *al.* eatenus — ut XIX 37. — *v.* sic.

ut *coni.*: difficile est, ut Praef. 43. sufficit, ut IV 13. — ut non = *ne*: nulli praeiudicaturus, qualiter interpretari voluerit, modo ut explanatio eius traditionem .. non infringat XVIII 18. — ut nemo = ne quis Praef. 28.

ut quid (= ἵνα τί — *subaudi*: γένηται): tibi ut quid legitur, si aliis tantum profuit? I 11.

uterque, *plur.*: in utrisque postibus, in corde et in ore VI 16.

utrum *in interrogatione simpl.*: nescio, u. me loquentem diligas, nescio, u. me libenter audias XIII 26.

variatio: aliquis parvae fidei ac parum prudens IX 5. *al.*

vel: a) *semel positum*: v. certe Praef. 42; XIII 11. 22. v. potius XI 4; XIX 3. *al.* v. maxime VIII 32; XIV 7. — *de notione cf.* parentes autem vel consanguinei quique VIII 13. cur ipse sponsus invitetur ad nuptias v. a quibus IX 1. parietes v. tecta XII 4. — *praeterea*: III 14; IX 6. 24. 25. 28. 33; X 3. 23; XI 9. 17. 21; XII 6; XV 2; XVI 10; XVII 17.

al. — b) *bis, plerumque disiunctive positum*: Praef. 13. 30. 31. 45. 50; I 6. 7. 15; II 15; III 2. 11. 14; IV 10; V 9. *multa alia.* — c) *ter posit.*: Praef. 16. 43. 45; V 4; XV 21. 23; XIX 5. 19. — d) *quater posit.*: Praef. 35.

verbum: a) *pro passivo perfecti, plusquamperfecti, futuri ex.* (*loco* sum, eram, ero, sim ..) *saepe exhibentur*: fui, fueram, fuero, fuerim .. *cf.* si in Tyro .. factae fuissent virtutes *III 15. negandum iudicet eum iudicem, qui negaturus erit XII 5. septimum (diem) vocatum futurum (= *vocatum iri*) dicit sanctum X 14 (*cf. etiam Birch* 1 sq.*). — b) *coniugatio*: disperiet *VII 2. 14; *X 1; XI 18. redient I 21. exivi *Praef. 39; *XIII 34. introivit IV 9. increpatus XIX 15. odire X 23. odiunt Praef. 43 (odiet *XVIII 3). pluvit X 3. 5. pluverat X 5. — *syncope*: crearat I 3. manciparant VI 11. iterasset VII 18. nosse XIII 30; XVIII 16. concinnasset XVIII 32. approbasse XIX 19; *al.* — c) *verborum apud Gaud. collocatio*: Habet plane et ipsa historia ordinem veritatis VIII 2. Commoritur denique quadragesimus iste sanctus XVII 31. Excidit continuo .. silvam diversi erroris bonus agricola XXI 8. — *v. Proleg. c. VII 6.* — d) *activum sententia fere passiva*: sermo illic dominicus ita coniungit (*codd.*) XVIII 9; *cf.* tempus. — e) *deponens notione pass.*: interpretatur Praef. 16.